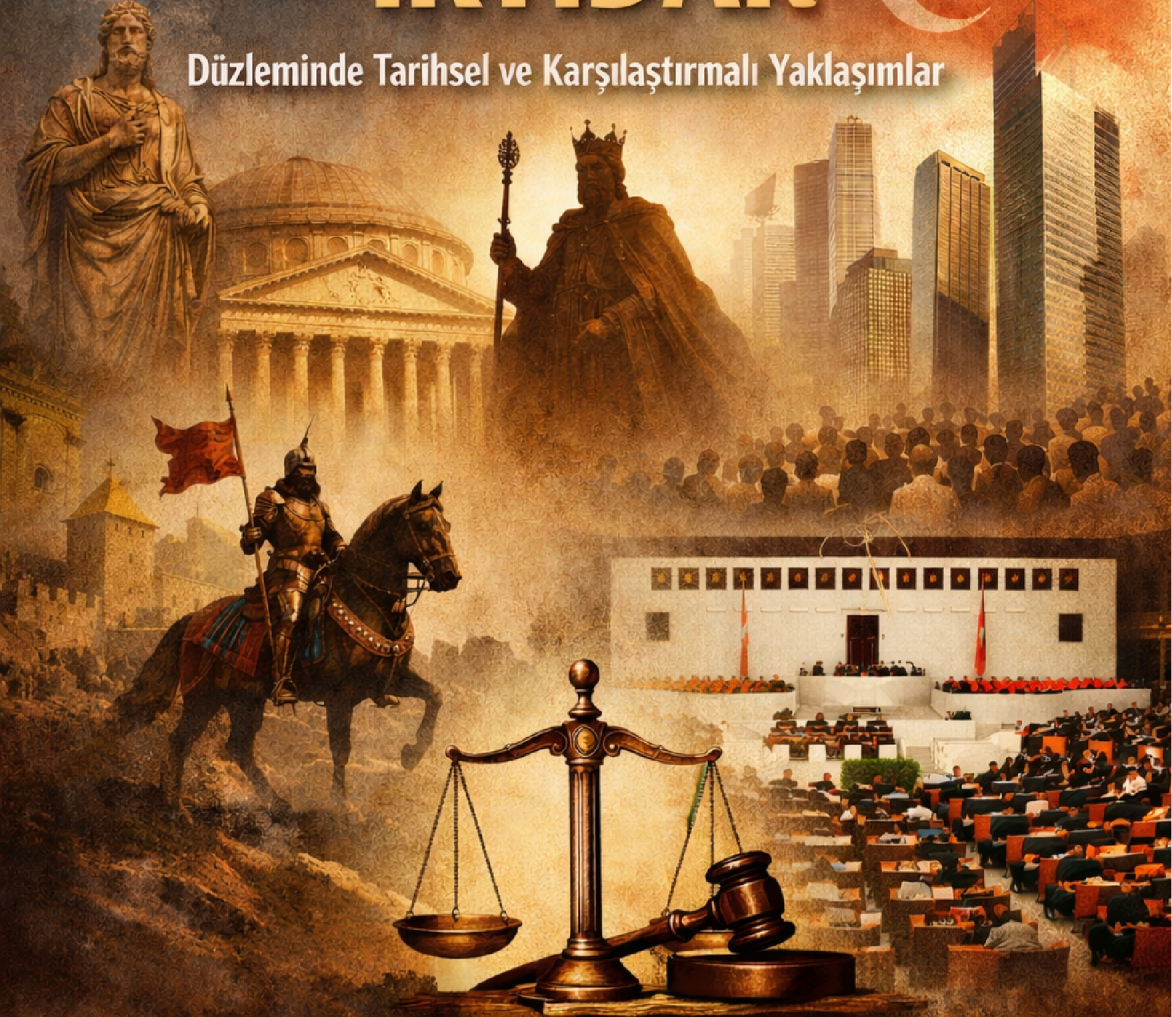

Siyaset Biliminde DEVLET, TOPLUM ve İKTİDAR

Düzleminde Tarihsel ve Karşılaştırmalı Yaklaşımlar

Editör

PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

BİDGE Yayınları

**Siyaset Biliminde Devlet, Toplum ve İktidar Düzleminde
Tarihsel Ve Karşılaştırmalı Yaklaşımlar**

Editör: PROF. DR. HAKAN ALTINTAŞ

ISBN: 978-625-8673-38-8

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-12-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Siyaset biliminin temel konularına ilişkin bölümlerden oluşan kitap, siyasal olguların yalnızca kurumsal yapılar, hukuki düzenlemeler veya güç dağılımları üzerinden açıklanamayacağı; aksine bireysel psikoloji, kültürel semboller, tarihsel deneyimler ve küresel süreçlerin iç içe geçtiği çok katmanlı bir alan olarak ele alınması gerektiği düşüncesiyle hazırlanmıştır. Buradaki kitap bölümleri, siyasal davranışın mikro düzeydeki belirleyicilerinden, devlet ve iktidar kuramlarının makro analizlerine kadar uzanan geniş bir tartışma yelpazesini bütünlüklü biçimde bir araya getirmektedir.

Kitaptaki bölüm yazarlarımızın ortak temel iddiası, siyaseti anlamanın ancak çok disiplinli ve karşılaştırmalı bir perspektif ile mümkün olacağıdır. Psikoloji, tarih, sosyoloji, felsefe, sanat tarihi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinden beslenen bölümler, siyasal gerçekliği tek boyutlu açıklamaların sınırlarından çıkarak farklı bağlamlarda yeniden düşünmeye davet eder. Bu yaklaşım, günümüz siyasetini karakterize eden belirsizlik, kırılganlık ve dönüşüm süreçlerini kavramada vazgeçilmez görülmektedir.

İlk bölümlerde yer alan çalışmalar, siyasal davranışın psikolojik temellerini ve seçmen tercihlerinin nasıl araştırılabileceğine ilişkin yöntemsel tartışmaları ele almaktadır. Bu çerçevede rasyonel tercih varsayımlarının ötesine geçilerek, algılar, duygular, kimlikler ve bilişsel çerçevelerin siyasal karar alma süreçlerindeki rolü tartışılmaktadır. Böylece siyasal katılımın yalnızca çıkar hesaplarına indirgenemeyecek karmaşık yapısı görünür kılınmaktadır.

Devam eden bölümlerde, siyasetin kültürel ve sembolik boyutlarına odaklanan katkılar yer almaktadır. Michelangelo'nun Âdem'in Yaratılışı freskinin Aydınlanma Çağı perspektifinden

yeniden okunması, sanat eserlerinin siyasal düşünce tarihinde üstlendiği kurucu rolü ortaya koymaktadır. Aynı şekilde imparatorlukların kültürel etki kapasitesine yönelik karşılaştırmalı analizler, iktidarın yalnızca askerî veya ekonomik araçlarla değil, anlam üretim süreçleriyle de inşa edildiğini göstermektedir.

Türkiye bağlamına odaklanan çalışmalar, sendikal hareketlerde dönüşümcü liderlik pratiklerini, seçim sistemleri ve temsilde adalet tartışmalarını ve siyasal iletişim stratejilerinin kamusal alan üzerindeki dönüştürücü etkilerini ele almaktadır. Bu metinler, yerel deneyimlerin küresel tartışmalarla nasıl kesiştiğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Liderlik, temsil ve meşruiyet sorunlarının yalnızca teorik değil, aynı zamanda pratik sonuçlara sahip olduğu açıktır.

Tarihsel ve karşılaştırmalı perspektif, kitabın ilerleyen bölümlerinde daha da belirginleşmektedir. Roma İmparatorluğu’nun çöküşü, Bolivya’da yerli hareketinin siyasal iktidara yükselişi ve post-Sovyet Rusya’da siyasal kültürün parti sistemi üzerindeki etkileri, iktidarın süreklilik ve kopuşlar içindeki dinamiklerini anlamak için zengin örnekler sunmaktadır. Bu örnekler, siyasal sistemlerin kaderinin yalnızca yapısal faktörlerle değil, toplumsal hafıza, kimlik ve liderlik gibi unsurlarla da belirlendiğini göstermektedir.

Kitap, teorik bir derinleşme noktası olarak Michel Foucault’nun “governmentality” (yönetsellik) kavramına ilişkin tartışmalarla son bulmaktadır. Devletin, toplumu düzenleme biçimleri; bireyin kendisini yönetme pratikleri ve küreselleşme bağlamında iktidarın yeni mekânları, bu çerçevede yeniden ele alınmaktadır. Böylece, modern siyasal alanın karmaşık yapısını çözümleyebilmek için klasik devlet kuramlarının ötesine geçen alternatif analitik imkânlar tartışmaya açılmaktadır.

Bu kitabın amacı, okura hazır cevaplar sunmaktan ziyade, soru sormayı teşvik eden bir düşünme alanı oluşturmaktır. Her bölüm, kendi içinde bağımsız bir katkı niteliği taşıırken, birlikte okunduğunda çağdaş siyaseti anlamaya yönelik bütüncül bir perspektif oluşturmaktadır. Bu bütünlük, disiplinler arası diyalogun ve karşılaştırmalı yöntemin sunduğu olanaklara duyulan inancın bir ürünüdür.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında katkıda bulunan yazarlar, danışmanlar ve eleştirileriyle metinleri zenginleştiren meslektaşlarımıza teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Editöryal süreç boyunca özveriyle çalışan ekibin titizliği, kitabın bilimsel niteliğine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Okurun, bu sayfalar arasında yalnızca akademik bilgi değil, aynı zamanda yeni tartışma başlıkları ve kavramsal araçlar bulacağına inanıyorum.

Siyasetin çok katmanlı doğasını anlamaya yönelik bu ortak çabanın, hem akademik dünyaya hem de kamusal tartışmalara mütevazı bir katkı sağlaması dileğiyle...

Prof. Dr. Hakan ALTINTAŞ

Akdeniz Üniversitesi,

İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

İÇİNDEKİLER

SİYASAL DAVRANIŞIN PSİKOLOJİK BOYUTLARINI ARAŞTIRMAK: YÖNTEMSEL YAKLAŞIMLAR	1
--	---

FATİH YAMAN

MİCHELANGELO'NUN ADEM'İN YARATILIŞI TABLOSUNUN AYDINLANMA ÇAĞI PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ	22
--	----

DOĞANAY VATANSEVER

TÜRKİYE SENDİKAL HAREKETİNDE DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK VE VİZYONER BİR MODEL: MAHMUT ARSLAN'IN HAK-İŞ (CONFEDERATION OF TURKISH REAL TRADE UNIONS) VE HİZMET-İŞ (SERVICE WORKERS' UNION) ÖRNEĞİNDE SENDİKAL YAKLAŞIMI	46
---	----

GAMZE MERCAN, ZÜMRÜT VAROL SELÇUK

2000 SONRASI TÜRKİYE'DE SEÇİM SİSTEMLERİ VE TEMSİLDE ADALET TARTIŞMALARI	114
---	-----

MELİKE KAYIRAL

BİR SÜPER GÜCÜN YIKILIŞI: ROMA İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜNE SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ	148
---	-----

ERSOY YILMAZ DİNİZ

OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN KÜLTÜREL ETKİ KAPASİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	166
--	-----

CÜNEYT YILMAZ

TÜRKİYE'DE SİYASAL İLETİŞİM STRATEJİLERİ VE KAMUSAL ALANIN YENİDEN İNŞASI	200
--	-----

MELİKE KAYIRAL

İÇİNDEKİLER

KRONİK ÖTEKİLEŞTİRME DEN SİYASAL İKTİDARA: BOLİVYA YERLİ HAREKETİNİN DÖNÜŞÜMÜ	224
--	-----

İHSAN KONAK

RUS SİYASAL KÜLTÜRÜNÜN POST-SOVYET PARTİ SİSTEMİNE ETKİSİ	259
--	-----

ABDULKADİR CESUR

FOUCAULT, GOVERNMENTALITY, AND STATE THEORY IN THE AGE OF GLOBALIZATION	282
--	-----

ESRA PEKMEZ

GÜVENCESİZ İSTİHDAMDA SOSYAL GÜVENLİK KAPSAM AÇIĞI: KAYIT DIŞILIK, ATİPİK ÇALIŞMA VE HAK TEMELLİ REFORM SEÇENEKLERİ	301
---	-----

MEHMET DURUEL, MEHMET MUTLU

Sosyal Belediyeciliğin Etkinliği ve Hedefleme Sorunu: Yerel Refah Hizmetlerinde Yoksulluk, Veri Temelli Politika Ve Hesap Verebilirlik	312
--	-----

MEHMET DURUEL, MEHMET MUTLU

BÖLÜM 1

SİYASAL DAVRANIŞIN PSİKOLOJİK BOYUTLARINI ARAŞTIRMAK: YÖNTEMSEL YAKLAŞIMLAR

FATİH YAMAN¹

Giriş

Siyasal davranışın açıklanmasına yönelik klasik siyaset bilimi çalışmaları, uzun süre bireyleri rasyonel tercihler yapan aktörler olarak ele almış ve siyasal katılımı büyük ölçüde çıkar hesapları, sosyo-ekonomik konum ve kurumsal teşvikler üzerinden açıklamaya çalışmıştır. Bu yaklaşım, özellikle oy verme davranışını modelleme açısından önemli katkılar sunmuş olsa da bireylerin siyasal kararlarını nasıl algıladıkları, hangi duygusal tepkilerle anlamlandırdıkları ve kendilerini siyasal süreçlerin ne ölçüde öznesi olarak gördükleri sorularını büyük ölçüde arka planda bırakmıştır. Nitekim erken dönem davranışsal çalışmalar dahi, psikolojik değişkenleri analize dâhil ettiklerinde, bunları çoğunlukla ölçülebilir tutumlara indirgemıştır (Campbell & ark., 1960; Converse, 2006).

¹ Araş. Gör. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0002-1019-0472

Bu sınırlılık, 1990'lı yıllardan itibaren siyaset psikolojisi literatüründe açık biçimde problematize edilmeye başlanmıştır. Özellikle seçmenlerin siyasal bilgiyi nasıl işlediklerini, hangi koşullarda mevcut tutumlarını güncellediklerini ve siyasal kararlarını hangi bilişsel ve duygusal mekanizmalar aracılığıyla verdiklerini inceleyen çalışmalar, siyasal davranışın yalnızca “sonuçlar” üzerinden değil, psikolojik süreçler üzerinden de analiz edilmesi gerektiğini göstermiştir. Örneğin Sniderman, Brody & Tetlock (1991), Amerikan seçmenleri üzerine yürüttükleri deneysel çalışmalarda, bireylerin karmaşık siyasal bilgileri her zaman tutarlı ideolojik çerçeveler üzerinden değil, çoğu durumda bilişsel kestirmeler ve durumsal ipuçları aracılığıyla işlediklerini ortaya koymuş; bu bulgu, siyasal davranışın ardındaki psikolojik mekanizmaların ancak özel araştırma tasarımlarıyla görünür hâle getirilebileceğini göstermiştir.

Bu literatürle birlikte temel bir yöntemsel sorun da görünür hâle gelmiştir: Siyasal davranışın psikolojik boyutları, klasik siyaset bilimi araçlarıyla ne ölçüde yakalanabilir? Bir başka ifadeyle, algı, duygu, kimlik ya da siyasal öz-yeterlik gibi süreçler, anket sorularına verilen yanıtlar üzerinden mi; deneysel müdahaleler yoluyla mı; yoksa bireylerin deneyimlerine dayalı anlatılar aracılığıyla mı daha anlamlı biçimde incelenebilir? Bu soru, siyaset psikolojisini yalnızca kuramsal bir alt alan değil, aynı zamanda yöntemsel bir tartışma alanı hâline getirmiştir.

Literatürdeki ampirik çalışmalar incelendiğinde, araştırma konusunun yöntemsel tercihler üzerinde belirleyici olduğu açık biçimde görülmektedir. Siyasal algı ve bilgi işleme süreçlerini inceleyen çalışmalar, bireylerin siyasal bilgiyi kısa vadeli ve bağlama duyarlı biçimde işlemesi nedeniyle, çoğunlukla nicel ve deneysel tasarımlara yönelmiş; bu sayede bilginin sunuluş biçiminin bireylerin tutumlarını nasıl etkilediği kontrollü koşullar altında izole edilebilmiştir (Iyengar, 1991; Lupia & McCubbins, 1998). Benzer

şekilde siyasal duygular üzerine yapılan çalışmalar, duyguların anlık, tetiklenebilir ve durumsal doğası nedeniyle ağırlıklı olarak deneysel yöntemleri tercih etmiş; bu yaklaşımlar, duyguların kısa vadeli siyasal yargılar ve katılım eğilimleri üzerindeki etkilerini güçlü biçimde ortaya koymuştur. Bununla birlikte, bu çalışmalar duyguların zaman içinde nasıl kurumsallaştığı ve daha kalıcı siyasal yönelimlerle nasıl bütünleştiği konusunda daha sınırlı bir açıklama sunmaktadır (Brader, 2006; Marcus, Neuman & MacKuen, 2000). Siyasal öz-yeterlik literatürü ise büyük ölçüde nicel ölçekler aracılığıyla ölçülebilir bir tutum alanı olarak gelişmiş olmakla birlikte, bireylerin kendilerini siyasal süreçlerde etkili aktörler olarak algılamalarının hangi deneyimler sonucunda oluştuğunu açıklama konusunda ölçüm temelli yaklaşımların sınırlarına işaret etmiştir (Lister, 2007; Niemi, Craig & Mattei, 1991). Bu sınırlılık, özellikle kimlik, aidiyet ve tehdit algısı gibi daha derin ve deneyimsel psikolojik süreçlerin analizinde nitel yaklaşımların neden merkezi hâle geldiğini de açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır (Brubaker, 2004; Cramer, 2016; Hochschild, 2016).

Bu örnekler, siyaset psikolojisinde yöntemsel tercihin teknik bir ayrıntı değil, doğrudan araştırma nesnesinin niteliğinden türeyen analitik bir karar olduğunu göstermektedir. Psikolojik süreçler ne tek başına nicel ölçümlerle ne de yalnızca nitel anlatılarla bütünüyle kavranabilmektedir. Bu nedenle siyaset psikolojisi, araştırmacıyı “en iyi yöntem hangisidir?” sorusundan ziyade, “incelenen psikolojik süreç hangi yöntemle ne ölçüde yakalanabilir?” sorusunu sormaya zorlamaktadır.

Bu bölüm, siyasal davranışın psikolojik boyutlarını araştıran somut ampirik çalışmalar üzerinden, yöntemsel tercihlerin araştırma konusu tarafından nasıl şekillendirildiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Amaç, siyaset psikolojisinde kullanılan yöntemlerin bir envanterini çıkarmak değil; algı, duygu, siyasal öz-yeterlik ve kimlik gibi farklı psikolojik süreçlerin hangi araştırma

tasarımlarıyla ele alındığını, bu tasarımların hangi imkânları sunduğunu ve hangi sınırlılıkları beraberinde getirdiğini ortaya koymaktır. Bu çerçevede yöntem, nötr bir araç olarak değil, siyasal davranışı belirli bir biçimde görünür kılan analitik bir tercih olarak ele alınmaktadır.

Bu doğrultuda bölüm, öncelikle siyasal algı ve bilgi işleme süreçlerini ele alarak deneysel ve nicel yöntemlerin bu alanlardaki açıklayıcı gücünü tartışmakta; ardından siyasal duygular literatürü üzerinden bu yöntemlerin sınırlarını göstermektedir. Devam eden bölümde siyasal öz-yeterlik çalışmaları, ölçüm ile deneyim boyutları bağlamında incelenmekte; son olarak kimlik, aidiyet ve tehdit algısı çalışmalarında nitel yaklaşımların neden merkezi hâle geldiği tartışılmaktadır.

Siyasal Algı ve Bilgi İşleme: Deneysel ve Nicel Yaklaşımların Uygunluğu

Siyasal algı ve bilgi işleme süreçleri, siyaset psikolojisinde yöntemsel tercihin araştırma nesnesinin özellikleri tarafından en açık biçimde belirlendiği alanlardan biridir. Bu literatürdeki temel problem, bireylerin siyasal bilgiyi ne ölçüde rasyonel değerlendirmeler üzerinden ne ölçüde bilişsel kestirmeler ve bağlamsal ipuçları aracılığıyla işlediklerinin ortaya konmasıdır. Bu soruya verilen yanıtlar, büyük ölçüde kullanılan araştırma tasarımlarına bağlı olarak şekillenmiştir.

Bu hattın erken ve belirleyici çalışmalarından biri, Sniderman, Brody ve Tetlock'un *Reasoning and Choice* başlıklı çalışmasıdır. Yazarlar, Amerikan seçmenleri üzerinde yürüttükleri deneysel araştırmalarda, bireylerin karmaşık siyasal meseleleri tutarlı ideolojik şemalar yerine basitleştirici bilişsel stratejiler aracılığıyla değerlendirdiklerini göstermiştir. Bu bilişsel süreçleri gözlemleyebilmek için kontrollü deneysel tasarımlar tercih edilmiş; katılımcılara farklı bilgi setleri sunulurken algı ve tutum tepkileri

karşılaştırılmıştır. Bu yaklaşım, siyasal algının kısa vadeli işleyişini ve bilgi sunumuna verdiği tepkileri görünür kılmak açısından belirleyici bir katkı sunmuştur (Sniderman, Brody & Tetlock, 1991).

Benzer bir yöntemsel mantık, çerçeveleme (framing) literatüründe de görülmektedir. Iyengar, *Is Anyone Responsible?* başlıklı çalışmasında, siyasal sorunların tekil olaylar üzerinden ya da genel bağlam içinde sunulmasının bireylerin sorumluluk atıflarını nasıl değiştirdiğini incelemiştir. Bu çalışmada kullanılan deneysel tasarım, algının bağlamsal olarak nasıl yönlendirildiğini göstermek açısından kritik bir araç olmuştur. Iyengar, medya içeriklerini kontrollü biçimde manipüle ederek, farklı çerçevelerin bireylerin algısal değerlendirmeleri üzerindeki etkisini izole edebilmiştir (Iyengar, 1991).

Algı ve bilgi işleme literatüründe yöntemsel tercihin araştırma nesnesinden nasıl türediğini gösteren bir diğer önemli örnek, Lupia ve McCubbins'in *The Democratic Dilemma* başlıklı çalışmasıdır. Yazarlar, seçmenlerin sınırlı bilgi koşullarında nasıl "makul" siyasal tercihler yapabildiklerini incelemiş ve bu süreci deneysel ve nicel tasarımlarla analiz etmiştir. Çalışmanın temel varsayımı, algının yalnızca bilgi miktarıyla değil, bilginin kaynağına duyulan güvenle şekillendiğidir. Bu nedenle araştırmada, farklı bilgi kaynaklarının algı üzerindeki etkisini karşılaştırmaya imkân tanıyan deneysel manipülasyonlar kullanılmıştır (Lupia & McCubbins, 1998).

Bu çalışmaların ortak noktası, siyasal algının kontrollü koşullarda gözlemlenebilen bir bilişsel süreç olarak ele alınmasıdır. Deneysel ve nicel yöntemler, bilginin sunuluş biçiminin algı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı biçimde analiz etmeye imkân tanımakta ve kısa vadeli algısal tepkileri görünür kılmaktadır. Bu yönüyle söz konusu yöntemler, siyasal algı ve bilgi işleme süreçlerini incelemede güçlü ve işlevsel araçlar sunmaktadır.

Son dönemde siyasal algı çalışmaları, özellikle medya ve bilgi ortamlarının dönüşümüyle birlikte yeni yöntemsel sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Yanlış bilgiye maruz kalmanın algı üzerindeki etkisini inceleyen Nyhan ve Reifler, deneysel tasarımlar aracılığıyla, düzeltici bilgilerin her zaman tutum değişikliğine yol açmadığını ve bazı durumlarda geri tepebildiğini göstermiştir. Bu çalışmalar, algıya verilen bilişsel tepkilerin ancak kontrollü deneysel koşullarda izole edilebildiğini ortaya koyarken, siyasal bilgilerin gündelik dolaşım bağlamı içinde bu süreçlerin analizinin yöntemsel sınırlılıklar içerdiğini de göstermektedir (Nyhan & Reifler, 2010).

Bu örnekler birlikte değerlendirildiğinde, siyasal algı ve bilgi işleme çalışmalarında deneysel ve nicel yöntemlerin tercih edilmesinin, yöntemsel bir alışkanlıktan ziyade araştırma nesnesinin bilişsel ve zamansal özelliklerinden kaynaklandığı görülmektedir. Algının yönü ve kısa vadeli değişimi bu tasarımlar aracılığıyla güçlü biçimde analiz edilebilmekte; bu da siyasal algı literatürünü siyaset psikolojisi içinde yöntemsel açıdan ayrıcalıklı bir konuma yerleştirmektedir.

Siyasal Duygular ve Siyasal Davranış: Nicel Yöntemlerin Gücü ve Açıklama Sınırları

Siyasal duygular, siyasal davranışın açıklanmasında algı ve bilgi işleme süreçlerinden farklı bir psikolojik düzeyi temsil etmektedir. Bu alandaki temel araştırma problemi, bireylerin siyasal olaylara verdikleri duygusal tepkilerin siyasal tutum ve davranışları nasıl, ne zaman ve hangi koşullarda etkilediğinin ortaya konmasıdır. Duyguların anlık, tetiklenebilir ve bağlama son derece duyarlı olması, bu süreçleri inceleyen araştırmacıları özellikle deneysel ve nicel yöntemlere yöneltmiştir.

Bu literatürün kurucu çalışmalarından biri, Marcus, Neuman ve MacKuen'in *Affective Intelligence and Political Judgment* başlıklı çalışmasıdır. Yazarlar, Amerikan seçmenleri

üzerinde yürüttükleri ampirik araştırmalarda, kaygı ve coşku gibi duyguların siyasal bilgi işleme süreçlerini farklı biçimlerde harekete geçirdiğini göstermiştir. Duyguların bilişsel süreçlerle etkileşimini gözlemleyebilmek amacıyla deneysel tasarımlar ve anket verileri birlikte kullanılmış; katılımcıların duygusal uyarıcılara verdikleri tepkiler kontrollü koşullar altında ölçülmüştür. Bu yöntemsel yaklaşım, siyasal duyguların kısa vadeli bilişsel ve davranışsal etkilerini görünür kılmak açısından önemli bir analitik katkı sunmuştur (Marcus, Neuman & MacKuen, 2000).

Siyasal duyguların davranış üzerindeki etkisini kampanya iletişimi bağlamında ele alan Brader, *Campaigning for Hearts and Minds* başlıklı çalışmasında, korku ve umut içeren siyasal mesajların seçmen davranışı üzerindeki etkilerini deneysel yöntemlerle incelemiştir. Brader, duygusal mesajların etkisini izole edebilmek için kontrollü deneysel manipülasyonlara başvurmuş; farklı kampanya mesajlarına maruz kalan katılımcıların duygusal tepkileri ile siyasal katılım eğilimleri arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Bu yaklaşım, siyasal duyguların anlık mobilize edici etkilerini incelemede deneysel yöntemin neden tercih edildiğini açık biçimde ortaya koymaktadır (Brader, 2006).

Benzer bir yöntemsel çizgi, öfke ve tehdit duygularını merkeze alan çalışmalarda da görülmektedir. Valentino ve çalışma arkadaşları, algılanan siyasal tehditlerin öfke duygusunu tetikleyerek siyasal katılım eğilimlerini artırabildiğini deneysel ve anket temelli analizlerle göstermiştir. Bu çalışmalarda nicel yöntemlerin tercih edilmesi, duygusal tepkiler ile katılıma yönelik davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin karşılaştırmalı ve istatistiksel olarak analiz edilebilmesine imkân tanımıştır (Valentino & ark., 2011; Valentino, Hutchings & Williams, 2004).

Bu çalışmalar birlikte değerlendirildiğinde, siyasal duygular literatüründe deneysel ve nicel yöntemlerin özellikle duyguların yönünü, yoğunluğunu ve kısa vadeli davranışsal etkilerini analiz

etmede güçlü araçlar sunduğu görülmektedir. Ancak aynı literatür, duyguların bireylerin siyasal kimlikleri, yaşam deneyimleri ve kolektif anlatılarıyla nasıl bütünleştiği sorusunun farklı yöntemsel yaklaşımlar gerektirdiğini de ortaya koymuştur. Bu nokta, siyasal duyguların yalnızca ölçülebilir tepkiler olarak değil, deneyimsel ve bağlamsal süreçler olarak da ele alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Son dönemde siyasal duyguların dijital ortamda nasıl üretildiği ve yayıldığı sorusu, yöntemsel tartışmayı yeni bir boyuta taşımıştır. Sosyal medya üzerinden dolaşıma giren öfke ve korku içeriklerini inceleyen çalışmalar, büyük ölçekli dijital veri analizleri ile deneysel tasarımları bir arada kullanarak, duygusal içeriklerin çevrimiçi ortamlarda hızla yayılabildiğini ve bu yayılımın bazı bağlamlarda siyasal kutuplaşmayı artırabildiğini göstermiştir (Bail & ark., 2018; Brady & ark., 2017). Bu çalışmalar, siyasal duyguların analizinde nicel ve deneysel yöntemlerin hâlen merkezi bir konumda olduğunu, ancak dijital bağlamın duygusal etkileşimleri daha karmaşık hâle getirdiğini de ortaya koymaktadır.

Bu çerçevede siyasal duygular literatürü, yöntemsel tercihin duyguların anlık, tetiklenebilir ve bağlama duyarlı doğasından kaynaklandığını açık biçimde göstermektedir. Deneysel ve nicel yöntemler, siyasal duyguların kısa vadeli etkilerini analiz etmede vazgeçilmez araçlar sunmakta; bu da siyasal duygular alanını, siyaset psikolojisinde yöntem–nesne uyumunun en belirgin biçimde gözlemlendiği araştırma alanlarından biri hâline getirmektedir.

Siyaset Psikolojisi ve Siyasal Öz-Yeterlik: Ölçüm ve Deneyim Boyutları

Siyasal öz-yeterlik ve bu öz-yeterliğin siyasal eyleme fiilen yansıyabilen boyutu, siyasal davranışın psikolojik boyutları içinde algı ve duygudan farklı olarak doğrudan eylemle ilişkilenen bir düzeyi temsil etmektedir. Bu alandaki temel araştırma problemi,

bireylerin siyasal süreçler üzerinde etkili olabileceklerine dair inançlarının nasıl oluştuğu ve bu inançların hangi koşullarda siyasal katılım davranışına dönüştüğünün ortaya konmasıdır. Öz-yeterliğin hem ölçülebilir bir tutum hem de yaşanmış siyasal deneyimler üzerinden şekillenen dinamik bir süreç olması, bu alanı yöntemsel açıdan özellikle tartışmalı hâle getirmektedir.

Siyasal öz-yeterlik kavramı, siyaset bilimi literatürüne öncelikle nicel ölçüm araçları aracılığıyla dâhil olmuştur. Campbell ve çalışma arkadaşlarının erken dönem çalışmaları, bireylerin siyasal sistemi anlama ve siyasal aktörler üzerinde etki yaratabilme algılarını ölçekler yoluyla ölçmüş ve bu algıların siyasal katılım ile anlamlı biçimde ilişkili olduğunu göstermiştir. Bu yaklaşım, öz-yeterliği karşılaştırılabilir ve istatistiksel olarak analiz edilebilir bir değişken hâline getirerek alanın kurumsallaşmasında merkezi bir referans noktası hâline gelmiştir (Campbell & ark., 1960; Campbell, Gurin & Miller, 1954).

Bu ölçüm mantığı, Craig, Niemi ve Silver tarafından geliştirilen içsel ve dışsal siyasal öz-yeterlik ayrımıyla daha da sistematik bir çerçeveye kavuşmuştur. Geniş ölçekli anket verilerine dayanan bu yaklaşım, bireylerin kendi siyasal kapasitelerine ilişkin algıları ile siyasal sistemin açıklığına dair değerlendirmelerini analitik olarak ayırmayı mümkün kılmıştır. Bu yaklaşım, öz-yeterliğin farklı boyutlarının ayrı ölçekler üzerinden ölçülmesini mümkün kılmıştır (Craig, Niemi & Silver, 1990; Niemi & ark., 1991).

1990'lı yıllardan itibaren literatürde öz-yeterliğin yalnızca durağan bir tutum olarak değil, siyasal katılım deneyimleriyle karşılıklı etkileşim içinde şekillenen bir süreç olarak ele alınması gerektiği yönünde bir açılım ortaya çıkmıştır. Finkel, siyasal katılım ile öz-yeterlik arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalarında, katılımın yalnızca öz-yeterliğin sonucu değil, aynı zamanda onun oluşumunda etkili bir unsur olabileceğini göstermiştir. Panel verileri ve deneysel

tasarımları birlikte kullanan bu çalışmalar, öz-yeterliğin zamansal olarak değişebilen bir özellik olduğunu ortaya koyarak ölçüm temelli yaklaşımların kapsamını genişletmiştir (Finkel, 1985; Finkel & Smith, 2011).

Bu açılım, öz-yeterliğin yalnızca ölçülmesi değil, nasıl deneyimlendiği ve eyleme nasıl dönüştüğü sorularını da gündeme taşımıştır. Bu bağlamda nitel yaklaşımlar, bireylerin siyasal süreçlerle kurdukları ilişkileri, dışlanma ve temsil deneyimlerini ve bu deneyimlerin öz-yeterlik algısını nasıl şekillendirdiğini analiz etmeye imkân tanımıştır. Lister'in gençlerin yurttaşlık ve siyasal katılım deneyimlerini inceleyen çalışması, öz-yeterliğin bireylerin siyasal kurumlarla kurdukları somut ilişkiler üzerinden anlam kazandığını göstermesi bakımından bu yönelimin erken ve etkili örneklerinden biridir (Lister, 2007).

Benzer biçimde, Hooghe ve Stolle, gençler ve dezavantajlı gruplar üzerine odaklanan çalışmalarında, nicel katılım göstergelerinin bireylerin siyasal süreçlerde kendilerini etkide bulunabilen aktörler olarak konumlandırımlarını tek başına açıklamakta sınırlı kaldığını göstermiştir. Bu araştırmalar, katılım niyetleri ve repertuarlarının yalnızca ölçümsel düzeyde ele alınmasının, siyasal katılımın öznel ve bağlamsal boyutlarını tam olarak yakalayamadığına işaret etmektedir. Bu çerçevede benimsenen yönetsel yaklaşım, ölçüm ile deneyim arasındaki gerilimi görünür kılma yönünde analitik bir duyarlılık olarak değerlendirilebilir (Hooghe & Stolle, 2004).

Son dönemde siyasal öz-yeterlik literatürü, dijital siyasal katılım biçimlerinin yaygınlaşmasıyla birlikte yeni yönetsel sorularla karşı karşıya kalmıştır. Çevrimiçi kampanyalar, sosyal medya etkileşimleri ve dijital aktivizm, bireylerin siyasal süreçlere katılım imkânlarını ve kendilerini siyasal süreçlerle ilişkili aktörler olarak algılama biçimlerini dönüştürmektedir. Bu alandaki çalışmalar, çevrimiçi katılımın öz-yeterlik algısıyla ilişkili

olabildiğini göstermekle birlikte, bu ilişkinin her zaman kalıcı ve kurumsallaşmış bir siyasal eyleme dönüştüğünü varsaymanın sorunlu olduğuna da işaret etmektedir (Boulianne, 2015; Theocharis & Van Deth, 2017).

Siyasal öz-yeterlik literatürü, yöntemsel tercihin ölçüm ile siyasal eyleme dönüşüm arasındaki gerilim etrafında şekillendiğini göstermektedir. Nicel ölçekler ve deneysel tasarımlar, bireylerin kendilerini siyasal süreçlerde ne ölçüde etkili gördüklerini ve bu algının zaman içinde nasıl değişebildiğini analiz etmede güçlü araçlar sunmaktadır. Bununla birlikte, öz-yeterlik algısının hangi siyasal deneyimler sonucunda oluştuğu ve bu algının hangi koşullarda fiilî siyasal katılıma dönüştüğü soruları, bu yaklaşımlar çerçevesinde sınırlı biçimde ele alınabilmektedir. Bu nedenle siyasal öz-yeterlik alanı, yöntemin yalnızca tutumları ölçme kapasitesi üzerinden değil, algının eyleme geçişini açıklama gücü üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Siyasal Kimlik, Aidiyet ve Tehdit Algısı: Deneyimsel Süreçler ve Nitel Yaklaşımların Merkeziliği

Kimlik, aidiyet ve tehdit algısı, siyasal davranışın psikolojik boyutları içinde en derin, en bağlamsal ve yöntemsel olarak en dirençli süreçleri temsil etmektedir. Bu alandaki temel araştırma problemi, bireylerin siyasal dünyayı yalnızca bireysel tercihler üzerinden değil, “biz” ve “onlar” ayrımları aracılığıyla nasıl anlamlandırdıklarının ortaya konmasıdır. Kimlik ve tehdit algısı, çoğu zaman açık tutum beyanlarından ziyade, duygular, anlatılar ve kolektif deneyimler üzerinden şekillendiği için bu süreçlerin analizi siyaset psikolojisinde özgül yöntemsel sorunlar üretmiştir.

Erken dönem siyaset bilimi çalışmalarında kimlik, büyük ölçüde ölçülebilir aidiyet kategorileri üzerinden ele alınmıştır. Campbell ve çalışma arkadaşlarının parti kimliği üzerine yürüttükleri araştırmalar, bireylerin siyasal tercihlerinde parti

aidiyetinin istikrarlı ve güçlü bir belirleyici olduğunu göstermiştir. Bu çalışmalarda kimlik, anket soruları aracılığıyla ölçülmüş ve parti kimliği ile oy verme davranışı arasındaki ilişki nicel olarak modellenmiştir. Bu yaklaşım, kimliğin siyasal davranış üzerindeki genel etkilerini ortaya koymak açısından önemli bir katkı sunmuştur (Campbell & ark., 1960).

1990'lı yıllardan itibaren sosyal kimlik kuramının siyasal bilimine daha sistematik biçimde dâhil edilmesiyle birlikte, kimlik çalışmalarında yöntemsel bir genişleme yaşanmıştır. Huddy'nin çalışmaları, siyasal kimliklerin yalnızca demografik aidiyetler değil, siyasal anlam üreten psikolojik bağlanmalar olduğunu göstermiştir. Bu literatürde kullanılan nicel anketler ve deneysel tasarımlar, kimliklerin siyasal tutumlar üzerindeki etkisini ölçmede etkili araçlar sunmuştur; ancak kimliğin gündelik siyasal pratiklerde nasıl deneyimlendiği ve hangi bağlamlarda etkinleştiği sorusu, bu yöntemlerle sınırlı biçimde ele alınabilmiştir (Huddy, 2001; Huddy, Mason & Aarøe, 2015).

Kimlik ile tehdit algısının kesiştiği çalışmalar, yöntemsel sorunları daha da görünür hâle getirmiştir. Stephan ve çalışma arkadaşlarının geliştirdiği gerçekçi ve sembolik tehdit ayrımı, tehdit algısının ölçülebilir bir psikolojik süreç olarak analiz edilmesini mümkün kılmıştır. Bu çerçevede yürütülen nicel çalışmalar, algılanan tehdit düzeyinin dışlayıcı tutumları ve otoriter eğilimleri artırabildiğini göstermiştir. Bu bulgular, tehdit algısının siyasal tutumlarla ilişkisini ortaya koymak açısından önemli bir analitik katkı sunmuştur (Stephan & Stephan, 2000; Stephan, Ybarra & Morrison, 2009).

Tehdit algısını güvenlik ve siyasal düzen bağlamında inceleyen çalışmalar da benzer bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır. Hetherington ve Weiler, Amerikan seçmenleri üzerine yürüttükleri araştırmalarda, tehdit algısının otoriter tutumları ve güvenlik odaklı siyasal tercihleri güçlendirdiğini göstermiştir. Büyük ölçekli anket

verileri ve deneysel tasarımlar aracılığıyla elde edilen bu bulgular, tehdit algısının siyasal davranış üzerindeki etkisini karşılaştırmalı biçimde analiz etmeye imkân tanımıştır (Hetherington & Weiler, 2010).

2000’li yılların sonlarından itibaren kimlik ve tehdit algısı literatüründe nitel yaklaşımlara yönelim belirginleşmiştir. Brubaker, etnik ve ulusal kimliklerin sabit kategorilerden ziyade, belirli bağlamlarda etkinleşen söylemsel ve deneyimsel süreçler olduğunu ileri sürmüştür. Bu yaklaşım, kimliğin görüşmeler, anlatılar ve söylemsel pratikler aracılığıyla analiz edilmesini gerekli kılmıştır. Brubaker, nicel ölçümlerin kimliği çoğu zaman durağan kategoriler olarak kodladığını; oysa kimliğin bireyler tarafından farklı bağlamlarda farklı yoğunluklarda deneyimlenen bir süreç olduğunu vurgulamıştır (Brubaker, 2004).

Bu deneyimsel yönelim, Hochschild’in *Strangers in Their Own Land* başlıklı çalışmasında somut biçimde görünür hâle gelmektedir. Hochschild, Amerikan seçmenlerinin siyasal ve ekonomik dönüşümleri nasıl tehdit olarak algıladıklarını, derinlemesine görüşmelere dayalı bir yöntemle analiz etmiştir. Bu çalışma, tehdit algısının bireylerin yaşam öyküleri, ahlaki çerçeveleri ve duygusal anlatılarıyla iç içe geçmiş bir süreç olduğunu ortaya koymakta; kimlik ve tehdit algısının yalnızca ölçülebilir tutumlar olarak ele alınmasının açıklayıcı sınırlarını göstermektedir (Hochschild, 2016).

Bu çizgide ilerleyen çalışmalar, kimlik ve tehdit algısının yalnızca ideolojik konumlar üzerinden değil, gündelik yaşam deneyimleri ve bu deneyimlere eşlik eden anlatılar aracılığıyla kurulduğunu göstermektedir. Örneğin Cramer, *The Politics of Resentment* başlıklı çalışmasında, kırsal Wisconsin’de yürüttüğü uzun erimli nitel saha çalışması ve “listening sessions” olarak adlandırdığı dinleme oturumları aracılığıyla, kırsal seçmenlerin siyasal ve ekonomik dönüşümleri çoğu kez dağıtımsal adaletsizlik

ve “hak ettiği payı alamama” duygusu etrafında kurulan anlatılar üzerinden nasıl anlamlandırdıklarını analiz etmiştir. Cramer’ın yöntemi, kimlik temelli tehdit algısının soyut ideolojik tutumlardan ziyade, gündelik karşılaştırmalar, yerel deneyimler ve duygusal anlatılar üzerinden üretildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, kimlik ve tehdit algısının standart anket soruları aracılığıyla yakalanamayan boyutlarını görünür kılmakta; nitel yöntemin bu alandaki açıklayıcı gücünü somut biçimde ortaya koymaktadır (Cramer, 2016).

Kimlik, aidiyet ve tehdit algısı üzerine yapılan araştırmalar, bu alanda yöntemsel tercihin öncelikle ölçümden ziyade anlam üretim süreçlerine bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır. Nicel ve deneysel yöntemler, kimliklerin ve tehdit algısının siyasal tutumlar üzerindeki genel yönelimlerini analiz etmede önemli katkılar sunarken; bireylerin dünyayı nasıl anlamlandırdıkları, kendilerini hangi siyasal konumlar içinde kurdukları ve “biz-onlar” ayrımlarını hangi anlatılar üzerinden ürettikleri sorusu bu yaklaşımlarla sınırlı biçimde yakalanabilmektedir. Bu nedenle kimlik çalışmaları, siyaset psikolojisinde yöntemin yalnızca ölçülebilir değişkenleri yakalama kapasitesi üzerinden değil, siyasal anlamların nasıl kurulduğunu görünür kılma gücü üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini açık biçimde göstermektedir.

Psikolojik Süreçler ve Yöntemsel Dönüşüm

Bu bölüm boyunca ele alınan siyasal algı, siyasal duygular, siyasal öz-yeterlik ile kimlik ve tehdit algısı çalışmaları, siyaset psikolojisinde yöntemsel tercihin rastlantısal ya da yalnızca teknik bir karar olmadığını göstermektedir. İncelenen ampirik araştırmalar, kullanılan yöntemlerin büyük ölçüde araştırılan psikolojik sürecin zamansal işleyişi, bağlamsal derinliği ve siyasal davranışla kurduğu ilişki doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle siyaset psikolojisinde yöntem tartışmalarını salt nicel–nitel karşıtlığı

üzerinden yürütmek yerine, psikolojik süreçlerin özelliklerini merkeze alan bir değerlendirme daha açıklayıcıdır.

Siyasal algı ve bilgi işleme çalışmalarında deneysel ve nicel yöntemlerin öne çıkması, bu süreçlerin kısa vadeli, bağlama duyarlı ve dışsal uyarıcılara açık bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Bu yöntemler, bilginin sunuluş biçiminin algı üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı olarak analiz etmeye imkân tanımaktadır. Ancak aynı yaklaşım, algının gündelik siyasal deneyimlerle nasıl bütünleştiği ve zaman içinde kalıcı tutumlara nasıl dönüştüğü sorularını sınırlı ölçüde ele alabilmektedir. Bu durum, algı çalışmalarında deneysel yöntemin analitik olarak güçlü ancak tek başına yeterli olmayan bir araç olduğunu göstermektedir.

Siyasal duygular literatüründe yöntemsel gerilim daha farklı bir düzeyde ortaya çıkmaktadır. Duyguların anlık ve tetiklenebilir niteliği, deneysel ve nicel tasarımlarla etkili biçimde ölçülebilmektedir. Buna karşın, bu tasarımlar duyguların bireyler tarafından nasıl deneyimlendiğini, hangi anlatılarla anlamlandırıldığını ve uzun vadeli siyasal anlamlara nasıl eklemendiğini açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Bu nedenle siyasal duyguların analizi, yalnızca ölçüme dayalı yaklaşımlarla değil, deneyimsel boyutları görünür kılan yöntemlerle birlikte ele alındığında anlam kazanmaktadır.

Siyasal öz-yeterlik çalışmaları, ölçüm ile deneyim arasındaki yöntemsel gerilimin en belirgin biçimde gözlemlendiği alanlardan birini oluşturmaktadır. Nicel ölçekler ve deneysel tasarımlar, öz-yeterlik algısının düzeyini ve değişebilirliğini analiz etmeye olanak tanımaktadır. Ancak bu yaklaşımlar, öz-yeterliğin hangi siyasal deneyimler sonucunda oluştuğu ve bireylerin siyasal süreçlerde fiilen ne ölçüde etkide bulunabildikleri sorularını tek başına yanıtlayamamaktadır. Bu nedenle bu alanda nitel ve karma yöntemler, ölçümün ötesine geçerek eyleme dönüşüm süreçlerini anlamak açısından merkezi bir rol üstlenmektedir.

Kimlik, aidiyet ve tehdit algısı çalışmaları ise yöntemsel sınırların en keskin biçimde hissedildiği alanı temsil etmektedir. Bu süreçler, büyük ölçüde anlatılar, kolektif hafıza ve deneyimler üzerinden kurulduğu için, nicel ölçümler çoğu zaman bu süreçlerin genel yönünü göstermekle sınırlı kalmaktadır. Buna karşılık nitel yaklaşımlar, kimliğin ve tehdit algısının bireylerin siyasal özelliklerini nasıl şekillendirdiğini görünür kılmakta; analizin merkezine yerleşmektedir.

Bu çerçevede siyaset psikolojisinde yöntemsel tercihin, doğrudan psikolojik sürecin ontolojik ve zamansal özelliklerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Kısa vadeli ve tetiklenebilir süreçler nicel ve deneysel yöntemlerle daha erişilebilir hâle gelirken; deneyimsel ve anlatsal süreçler nitel yaklaşımlar olmaksızın kavranamamaktadır. Bu farklı düzeyleri birlikte ele alabilen karma yöntemler ise özellikle ölçüm ile deneyim arasındaki ilişkileri görünür kılmak bakımından, siyaset psikolojisinde giderek daha önemli bir analitik imkân sunmaktadır.

Sonuç

Bu bölüm, siyasal davranışın psikolojik boyutlarının nasıl araştırılabileceği sorusunu, soyut yöntem tartışmaları yerine somut ampirik çalışmaların yöntemsel tercihleri üzerinden ele almıştır. Amaç, siyaset psikolojisini nicel ve nitel yöntemlerin rekabet ettiği bir alan olarak sunmak değil; farklı psikolojik süreçlerin hangi araştırma tasarımlarıyla daha anlamlı biçimde yakalanabildiğini göstermektir. Bölümün temel katkısı, yöntemsel tercihi tekil bir “en iyi yöntem” arayışı üzerinden değil, incelenen psikolojik sürecin zamansal işleyişi, bağlamsal derinliği ve siyasal davranışla kurduğu ilişki üzerinden tartışmaya açmasıdır. Bu yaklaşım, siyaset psikolojisini siyaset bilimi içinde tali bir alt alan olmaktan çıkararak, araştırma nesnesiyle uyumlu yöntemsel kararlar üreten bir analitik perspektif olarak konumlandırmaktadır. İlerleyen çalışmalar

açısından bu ereve, özellikle siyasal davranışın dijital bağlamlarda yeniden üretildiğı, kimlik temelli ayrışmaların ve katılım biçimlerinin farklılaştığı araştırma alanlarında, psikolojik süreçleri merkeze alan araştırma tasarımlarının geliştirilmesine yön göstermektedir. Bu doğrultuda siyaset psikolojisi, siyasal davranışı yalnızca ölçülebilir çıktılar üzerinden değil, bu davranışı mümkün kılan deneyimsel ve psikolojik süreçler üzerinden kavramsallaştıran bir araştırma alanı olarak tanımlanmaktadır.

Kaynakça

Bail, C. A., Argyle, L. P., Brown, T. W., Bumpus, J. P., Chen, H., Hunzaker, M. B. F., ... Volfovsky, A. (2018). Exposure to opposing views on social media can increase political polarization. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 115(37), 9216-9221. <https://doi.org/10.1073/pnas.1804840115>

Boulianne, S. (2015). Social media use and participation: A meta-analysis of current research. *Information, Communication & Society*, 18(5), 524-538. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2015.1008542>

Brader, T. (2006). *Campaigning for Hearts and Minds: How Emotional Appeals in Political Ads Work*. University of Chicago Press.

Brady, W. J., Wills, J. A., Jost, J. T., Tucker, J. A., & Van Bavel, J. J. (2017). Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313-7318. <https://doi.org/10.1073/pnas.1618923114>

Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Harvard University Press.

Campbell, A., Converse, P. E., Miller, W. E., & Stokes, D. E. (1960). *The American Voter*. University of Chicago Press.

Campbell, A., Gurin, G., & Miller, W. E. (1954). *The Voter Decides*. Row, Peterson, and Company. Geliş tarihi gönderen <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/221818>

Converse, P. E. (2006). The nature of belief systems in mass publics (1964). *Critical Review*, 18(1-3), 1-74. <https://doi.org/10.1080/08913810608443650>

Craig, S. C., Niemi, R. G., & Silver, G. E. (1990). Political Efficacy and Trust: A Report on the NES Pilot Study Items. *Political Behavior*, 12(3), 289-314. <https://doi.org/10.1007/BF00992337>

Cramer, K. J. (2016). *The Politics of Resentment: Rural Consciousness in Wisconsin and the Rise of Scott Walker*. University of Chicago Press.

Finkel, S. E. (1985). Reciprocal Effects of Participation and Political Efficacy: A Panel Analysis. *American Journal of Political Science*, 29(4), 891. <https://doi.org/10.2307/2111186>

Finkel, S. E., & Smith, A. E. (2011). Civic Education, Political Discussion, and the Social Transmission of Democratic Knowledge and Values in a New Democracy: Kenya 2002. *American Journal of Political Science*, 55(2), 417-435. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2010.00493.x>

Hetherington, M. J., & Weiler, J. D. (2010). *Authoritarianism and polarization in American politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hochschild, A. R. (2016). *Strangers in Their Own Land: Anger and Mourning on the American Right*. The New Press.

Hooghe, M., & Stolle, D. (2004). Good Girls Go to the Polling Booth, Bad Boys Go Everywhere: Gender Differences in Anticipated Political Participation Among American Fourteen-Year-Olds. *Journal of Women, Politics & Policy*, 26(3), 1-23. <https://doi.org/10.1080/1554477X.2004.9971042>

Huddy, L. (2001). From Social to Political Identity: A Critical Examination of Social Identity Theory. *Political Psychology*, 22(1), 127-156. <https://doi.org/10.1111/0162-895X.00230>

Huddy, L., Mason, L., & Aarøe, L. (2015). Expressive Partisanship: Campaign Involvement, Political Emotion, and

Partisan Identity. *American Political Science Review*, 109(1), 1-17.
<https://doi.org/10.1017/S0003055414000604>

Iyengar, S. (1991). Is Anyone Responsible? How Television Frames Political Issues. University of Chicago Press.

Lister, R. (2007). Why Citizenship: Where, When and How Children? *Theoretical Inquiries in Law*, 8(2), 693-718.
<https://doi.org/10.2202/1565-3404.1165>

Lupia, A., & McCubbins, M. D. (1998). *The Democratic Dilemma: Can Citizens Learn What They Need to Know?* Cambridge University Press.

Marcus, G. E., Neuman, W. R., & MacKuen, M. (2000). *Affective Intelligence and Political Judgment*. University of Chicago Press.

Niemi, R. G., Craig, S. C., & Mattei, F. (1991). Measuring Internal Political Efficacy in the 1988 National Election Study. *American Political Science Review*, 85(4), 1407-1413.
<https://doi.org/10.2307/1963953>

Nyhan, B., & Reifler, J. (2010). When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303-330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9112-2>

Sniderman, P. M., Brody, R. A., & Tetlock, P. E. (Ed.). (1991). *Reasoning and choice: Explorations in political psychology* (Paperback ed., repr.digital print). Cambridge: Cambridge Univ. Pr.

Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An Integrated Threat Theory of Prejudice. İçinde S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (ss. 23-45). Psychology Press.

Stephan, W. G., Ybarra, O., & Morrison, K. R. (2009). Intergroup Threat Theory. İçinde T. D. Nelson (Ed.), *Handbook of*

Prejudice, Stereotyping, and Discrimination (ss. 43-59). Psychology Press.

Theocharis, Y., & Van Deth, J. W. (2017). Political Participation in a Changing World: Conceptual and Empirical Challenges in the Study of Citizen Engagement (1. bs). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203728673>

Valentino, N. A., Brader, T., Groenendyk, E. W., Gregorowicz, K., & Hutchings, V. L. (2011). Election Night's Alright for Fighting: The Role of Emotions in Political Participation. *The Journal of Politics*, 73(1), 156-170. <https://doi.org/10.1017/S0022381610000939>

Valentino, N. A., Hutchings, V. L., & Williams, D. (2004). The Impact of Political Advertising on Knowledge, Internet Information Seeking, and Candidate Preference. *Journal of Communication*, 54(2), 337-354. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2004.tb02632.x>

BÖLÜM 2

MİCHELANGELO'NUN ADEM'İN YARATILIŞI TABLOSUNUN AYDINLANMA ÇAĞI PERSPEKTİFİNDEN İNCELENMESİ

Doğanay VATANSEVER¹

Giriş

İlk çağlarda avcılık-toplayıcılıkla meşgul olan insanoğlu, bir araya gelerek bir grubu oluşturmuşlar, insan oğlu doğası gereği buna gerek duymuştur bu grup sayesinde avlanma koşulları dahada kolaylaşmıştır ve daha sonralar tarımla uğraşmaya başlayan insanlar, vahşi hayvanlardan ve diğer guruplardan kendilerini korumak için surlar inşa etmeye başladılar ve medeniyetin yoldaki işaretleri çizilmeye başlanmıştır (Altıntaş ve Taghiyev, 2024:50).

15. yüzyılda İtalya’da başlayan Rönesans felsefesi ışığında kilisenin baskıcı tutumundan ve din adı altında topluma sirayet eden hurafelerin tesirinden kurtularak özgürleşmeye başlayan insan, akli ön plana alarak önce kendini daha sonra ise dünyayı tekrar keşfetmeye başlamıştır (Usta, 2018; Kuzu, 2020).

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Antalya / Türkiye, Orcid: 0000-0002-6201-1835, dgny_vtnsvr@hotmail.com

Orta Çağ düşünce sistemine karşıt olarak gelişen Rönesans, yönünü antikiteye yönelterek klasik eserlerin dini önyargılardan bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunmuş ve bu bağlamda Katolik Kilisesinin dogmatizmine ve skolastik düşünceye karşı çıkan Reform anlayışı ile benzerlik göstermiştir. Bu benzerliğin ötesinde Rönesans, bilimselliğe dayanan ve insanı merkeze alan evrensel bir görüşe sahip olmuştur (Gökberk, 2019; Yıldırım, 2020).

Katolik Kilisesi'nin gücünün ve otoritesinin her alanda deforme olmasıyla felsefe ve bilginin tekeli, insanı merkeze alan Rönesans ile değişmeye başlamıştır. Kendini bulmak adına arayış içerisine giren insan, antikiteye yönelmeye başlamış ve klasik mirası canlandırmayı hedeflemiştir. Böylece Kilisenin tekelinde olan din merkezli dünya görüşü, seküler bir görüşe evirilmeye ve aklı ön plana alan insan kendi kaderinin belirleyicisi olmaya başlamıştır (Kuzu, 2020).

Rönesans'ın ilk evresinde dahi öyküleri istenilen tarzda anlatabilecek sanatçı arayışı devam etmiştir. Kendini bir heykeltıraş olarak nitelendiren Michelangelo kısa bir sürede çağdaşlarından ayrılarak eserlerinde devrimci bir tutum sergilemeye başlamış, Antik Yunan heykellerini andıran çıplak figürler kullanmış ve geleneksel öyküleyici anlatımdan uzaklaşmıştır. Medici ailesinin desteği üzerine antikitenin yeniden keşfi sürecinde öncü bir rol üstlenmiştir. Zira bu süreçte Medicilerin desteği yadsınamaz bir gerçek olmuştur. (Kamözüt, 2015). Dönemin diğer önemli sanatçıları arasında yer alan da Vinci ve Rafaello gibi Michelangelo'da ideal bir form arayışı içerisine girmiştir (Kamözüt, 2015).

Heykel ve resim sanatına yön veren Michelangelo, iyi bir resmin ortaya çıkabilmesi adına resimdeki figürlerin heykeli andırması gerektiğini savunmuştur (Ülger, 2024). Zira

Michelangelo'nun Antik Yunan'a olan hayranlığı bu fikrin kaynağını oluşturmuştur.

Dönemin itibarlı ve zengin ailesi olan Medici ailesinin de amacı antik mirasın canlandırılmasına yönelik olduğu için Michelangelo'yu yaşamının her aşamasında maddi ve manevi olarak desteklemişler ve özgün bir sanatçı olmasına katkı sağlamışlardır (Kamözüt, 2015). Keza Medici ailesinin müttefikinin sipariş ettiği Sistine Şapelinin ünlü tavan resimlerini yapan Michelangelo, bu resimlerini boyama, bilimsel perspektif, ışık ve gölge tekniğini başarılı bir şekilde kullanarak mekânın sınırlılığını uygun olarak tasarlamıştır (Ülger, 2022).

Kilisenin otoritesini ve gücünü kaybettiğini gözler önüne seren ve döneme devrimci bir tutum sergileyen eserlerinden biri olan Adem'in Yaratılışı freski de bu şapelde bulunmaktadır (King, 2003). Bu kapsamda Michelangelo sanatta yaşanan devrimlerin önemli temsilcileri arasında yer almıştır (Kamözüt, 2015).

Hümanizm ile başlayan bu arayış süreci Rönesans ve Reform hareketleri ile ivme kazanmış, coğrafi keşifler sonucunda ise artan sermayenin sahibi olan burjuvazi sınıfının Aydınlanma düşüncesini desteklemesiyle Aydınlanma Çağı olarak adlandırılan bir dönem başlamıştır (Atabay, 2004; Zariç, 2022).

Özellikle Batı Avrupa ile ilişkilendirilen Aydınlanma düşüncesi, tüm Avrupa'daki sosyal, siyasal ve iktisadi hayata köklü değişimler getirmiştir (Çiğdem, 2015). Bu çağa, insan ve toplumu yeniden inşa etme düşüncesi hakim olmuştur (Çüçen, 2006). Akıl vasıtası ile her şeyin eleştirildiği ve tartışıldığı bu dönemde pozitif bilimler güç kazanmaya başlamıştır (Vardar, 1985). Aydınlanma felsefecilerine göre insan, dogmatizm ve skolastik felsefeyi terk ederek pozitif bilime yönelmelidir. Bu bakımdan Hümanizm akımı temelinde şekillenen Rönesans ve Aydınlanma felsefesi, insanın mutlu yaşama ancak aklını kullanıp doğanın bilgisine erişmesi ile

ulaşabileceği fikri çerçevesinde gelişim göstermiştir. Bu kapsamda Rönesans ile başlayan insanın bilgi için pozitif bilimi referans alması, özgürleşmesi ve özgünleşmesi süreci Aydınlanma Çağı ile olgunluğa ulaşmıştır (Çüçen, 2006).

Aydınlanma çağında'da gözlemlenen bu olgu bireylerin sosyal çevre ile kurdukları ilişkiler ve bunun sonuçlarını kapsamaktadır.

Aydınlanma çağının özellikle Postmodern yönetim süreçlerine etkisi felsefi, sosyolojik, siyasal, sos- yo-ekonomik yapının yeniden tanımlanmasına yol açmıştır. Aydınlanma düşüncesinin temel taşlarına dayanan yeni yönetsel perspektif ile yeni kamu yönetimi, yönetişim gibi önemli yönetsel teori ve kavramlar ortaya çıkmış, bu süreçte gerek yer yönünden gerekse hizmet yönünden yerinden yönetim birimlerinin önemi ve etkinliği kü-yerel ölçekte artmıştır (Altıntaş, 2022:293).

Aydınlanma Çağının Arka Planı ve Özellikleri

Aydınlanma felsefesi, 17. yüzyıldan itibaren İngiltere başta olmak üzere Fransa ve Almanya'da aklın ön plana alınması gerektiğini savunan bazı filozofların var olan geleneksel yapıları eleştirmeye başlamasıyla şekillenmeye başlamıştır. Sosyal değişimi amaçlayan Aydınlanma felsefesi, 1668 yılında İngiltere'deki Şanlı Devrim ve 1789 yılında gerçekleşen Fransız İhtilali gibi devrimlerin yaşandığı dönemin Aydınlanma Çağı olarak adlandırılmasına ön ayak olmuş ve Batı'nın düşünsel ve kültürel değişimini beraberinde getirmiştir.

Diğer yandan,1789 Fransız Devrimi sonucu ortaya çıkan milliyetçi düşüncelerin Avrupa'da hızlı ilerlemesi sonucu Panslavizm'in yayılması ve Rusya'daki hakim devlet politikasının bir unsuru olarak kullanılmıştır. Rus milliyetçiliğinin dil, inanç ve Slavlaştırma ekseninde biçimlenişini Ruslar, işgal ettikleri

bölgelerde kendi bekalarının bir nedeni olarak kabul edilmiştir (Altıntaş, Toz & Taghiyev, 2023:1677).

Bu değişimle birlikte hem ekonomik hem de toplumsal hayatta birçok gelişme yaşanmıştır (Çüçen, 2006; Zariç, 2017). Klasik felsefe, 16. yüzyıldan itibaren yerini modern felsefeye bırakmaya başlamıştır (Cevizci, 2017). Din aracılığı ile toplumun baskılanmasına yönelik eleştiriler, rasyonalizm, devlet ve birey ilişkisi, toplumsal ve bilimsel gelişme gibi konular ise döneme damgasını vurarak kökten bir değişimi işaret etmiştir (Akyol, Vural & Dölek, 2021).

Aydınlanma düşüncesi, dini kurumlar ve din adamlarının aracılığını reddederek, insanın bilgiye yalnızca kendi aklı ile ulaşabileceği düşüncesi etrafında temellendirilmiş ve pozitivist bir dayanağa kavuşturulmuştur (Akyol, Vural & Dölek, 2021). Bu kökten değişim sonucunda insan aklına olan güven artmış, geleneksel bilginin tek ve değiştirilemez algısının yıkılması sağlanmış ve mitler eleştirilmeye başlanmıştır (Cevizci, 2017). Aklı ön plana alan insan, hayatına yeni bir anlam katabilmek için bir arayış içerisine girmiştir (Gökberk, 2019).

Aydınlanma düşüncesi, her ne kadar Batı felsefesi ile ilişkilendirilmişse de Batı Avrupa’da yer alan her ülkenin aydınlanma süreci o toplumda yaşayan filozofların düşüncesi etrafında şekillenmiştir. Bu nedenle ‘Aydınlanma’ kavramı literatürde Fransa, Almanya, İngiltere, İskoçya gibi ülkeler özelinde farklı incelenme alanı bulmuştur. (Başdemir, 2005; Zariç, 2022). Esasında bu inceleme alanlarının ortak noktasını, eski düzenden aklın düzenine doğru geçiş süreci oluşturmuştur. Zira yapılan her işin akıl ile veyahut akılda somutlaştırılması gerektiği fikri bütün insanlık için ‘iyi’ olarak değerlendirilmiştir (Çiğdem, 2015). Bu kapsamda; rasyonalizm, bireysel özgürleşme, düşünce özgürlüğü, doğalcılık, hümanizm, pozitif bilim, sanatın önemi Aydınlanma filozofları tarafından benimsenirken bilgisizlik, dar görüşlülük, dini

kurumlar, teokratik yönetim anlayışı, metafizik ve mitler eleştirilmiştir (Kızılcelik, 2000). Bilimde yapılan keşifler neticesinde elde edilen bilimsel verilerin işlenmesi ve dönüştürülmesiyle ise insanlığın gelişim süreci hızlanmıştır (Berman, 2016).

Aydınlanmacı ekolün etkisiyle üniversiteler, bilim yanında büyük kültürel disiplinleri öğreten, dünyanın fiziki taslağını; insan türünün tarihi sürecini, sosyal hayatın yapısı ve fonksiyonunu; Evrenin taslağını ve toplumu yönlendiren öncü kamu tüzel kişiliğine haiz hizmet yönünden yerinden yönetim kurumları modeline dönüşmüştür (Altıntaş, 2010b: 209).

Aydınlanma kavramı her ne kadar 18. yüzyıl itibari ile asıl işlevini kazanmış olsa da tarihi 15. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Çünkü Karanlık Dönem olarak adlandırılan Orta Çağ'ın son dönemlerinde yaşanan gelişmeler sonucunda kilisenin gücünü kaybetmesiyle başlayan Rönesans Dönemi ile akıl yetisinin özgürce kullanılması fikri önem kazanmış ve insanın kendini ve çevresini anlamlandırma çabası başlamıştır (Gökberk, 2019). Bu nedenle Aydınlanma Çağı'nda yaşanan eski düzen ile olan çatışma süreci Rönesans Dönemi'nden beri süre gelmiş ve akıl daima ön planda tutulmuştur (Tezcan, 2023).

Batı'da önemli bir düşünsel devrim olan Aydınlanma Dönemi, Orta Çağ boyunca benimsenen düşünce ve inançların terkedilmesi sonucunda gelişen Rönesans felsefesi temelinde gelişim göstermiştir. Özellikle insanın merkeze alındığı hümanizm anlayışı kapsamında "her şeyin insan için olanı makbuldür" fikri ile din ve tanrı merkezli anlayış çözülmeye başlamış, insanın özgürleştiği bir toplum ve devlet anlayışı benimsenmiştir (Çüçen, 2006).

Aydınlanmacı akımın etkisiyle gelişen endüstri devrimiyle birlikte ortaya çıkan fabrika sistemi, geniş bir kentleşme sürecini

başlatmış, binlerce insanın, sermayenin ve değişik altyapıların kentlerde yoğunlaşmasını sağlayarak modern hayat tarzının biçimlenmesini sağlamıştır (Marın ve Altıntaş, 2004b:77).

Rönesans ile şekillenen Aydınlanma Düşüncesinin daha iyi anlaşılması ve Rönesans döneminde yaşamış olan Michelangelo'nun sanat anlayışının ortaya konulması adına İtalya'da başlayan Rönesans felsefesinin irdelenmesi çalışmanın akıbeti açısından önem taşımaktadır.

İtalya'da Rönesans

Orta Çağ'da akıl ve bilimden uzak olarak gelişen skolastik felsefe, din merkezli ve tutucu bir dönemin yaşanmasına sebep olmuştur. Karanlık Çağ olarak adlandırılan bu dönemde Kilise, politik gücü de elinde bulundurduğundan sosyal ve siyasal hayata da egemen olmuştur (Kuzu, 2020).

Katolik Kilisesinin dogmatizminin egemen olduğu Orta Çağ'ın hümanizm anlayışı ile deforme olması, Rönesans ve Reform döneminin yaşanmasının önüne geçememiştir (Taşkın & Becermen, 2013). Zira hümanizm, Rönesans'ın en temel belirleyici akımı olmuştur. İlk defa Petrarch ve çağdaşlarının kullandığı hümanizm kelimesi, Kilise'nin otoritesine karşı bireyin özgürlüğünü ifade etmiştir (Yıldırım, 2020).

Diğer Avrupa devletleri gibi ulusal birliğini sağlayamayarak şehir devletleri halinde bölünen İtalya, coğrafi keşifler sayesinde zenginleşen ve söz sahibi olmaya başlayan burjuva sınıfının varlığı ile Rönesans felsefesinin gelişebileceği bir ülke olmuştur (Kuzu, 2020). 1454 yılında İtalya'da imzalanan Lodi Barışı ile savaş dönemi yerini barış dönemine bırakarak Rönesans'ın gelişebileceği uygun ortam sağlanmıştır. Lorenzo de' Medici'nin öncülüğünü yaptığı bu barış dönemi kırk yıl boyunca sürdürülmüş ve Floransa, Rönesans'ın en ünlü merkezi haline getirilmiştir (Roscoe, 1825; İnalçık, 2011).

Eski düzeni terk eden ve yüzünü Rönesans'ın estetik anlayışına dönen İtalya, sanat tarihinde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Yaşar, 2022). Yeniden doğuş anlamına gelen Rönesans kelimesi, toplumun her alanında baskın olan Katolik Kilisesinin himayesinden kurtularak özgürleşen, bir nevi yeniden doğan insanı ima etmiştir. Bu sebeple Rönesans, Orta Çağ ile Yeni Çağ arasında konumlandırılmıştır. Bilinen coğrafyası İtalya olan, Antik Yunan ile Roma'nın yeniden canlandırılmasını hedefleyen, hümanizmi temel değer olarak kabul eden Rönesans, zamanla etkisini tüm Avrupa'da hissettirmiştir (Yıldırım, 2020). Zira TDK'de de Rönesans, önce İtalya'da daha sonra tüm Avrupa ülkelerinde hümanizm etkisi altında ortaya çıkan ve İlk Çağ dönemine dayanarak gelişen bir sanat akımı olarak tanımlanmıştır (TDK, 2008). Bu kavramı ilk kez kullanan kişi ise Sanatçıların Hayat Hikayeleri adlı eseri ile bilinen Giorgio Vasari'dir (Yıldırım, 2020).

İtalya'nın Floransa kentinde zenginliği ile bilinen Medici ailesinin çabaları doğrultusunda ve Lorenzo de' Medici'nin okulunda gelişen Rönesans felsefesi, öykü ile dini ve din adamlarını yücelten anlatımların aksine gerçekçiliği ön plana alarak ideal bir form arayışı içerisine girmiştir. Mediciler, ideal formların keşfinin ise yalnızca antikiteye dönüş ile bulunabileceği düşüncesinde olduklarından sanata ve bilime bu minvalde oldukça destek vererek köklü bir düşünsel devrimin başlamasını sağlamışlardır (Kamözüt, 2015).

Orta Çağ koşullarında gelişen Rönesans, bu minvalde ideal bir form arayışı ve antikiteyi yeniden canlandırma düşüncesi çerçevesinde sosyal değişimi sağlama çabası olarak değerlendirilmiştir. Rönesans dönemi, her ne kadar Yunan mirası ile de ilişki kurulmasını öngörse de bu ilişki sınırlı kalmıştır. Yunan mirasının aksine Roma mirasının canlandırılmak istenmesi Rönesans'a damgasını vurmuştur (Coşkun, 2012).

Rönesans öncesi dönemde Avrupa’da kutsal metinlerin anlatıldığı öyküleyici eserler Kiliseleri süslemiştir. Bu eserler din adamlarının sipariş ettiği ve sanatçıların özgünlüğünü kullanmadığı eserlerden oluşmuştur. Rönesans’ın ilk dönemlerinde da Vinci, Michelangelo, Raffaello gibi ünlü sanatçılar dahi sipariş usulü ile çalışmaya devam etmiştir. Ancak Rönesans’ın ilerleyen süreçlerinde ikonların yerini gerçekçi resimler almaya ve canlı modellerin kullanıldığı, anatomik ayrıntılara dikkat edildiği, bilimsel perspektif kullanımı ile resimlere derinlik katıldığı eserlere ağırlık verilmeye başlanmıştır. Rönesans ile yaşanan düşünsel devrim sonucunda öykü betimleyici sanatçılar, yaratıcılıklarını göstermeye başlamıştır (Kamözüt, 2015). Kutsal metinleri anlatan eserlerde sıklıkla görülen ve ruhani olana atıf yapan altın yaldızlı fon terkedilerek doğa görünümünün olduğu ve gerçeklik anlayışı ile oluşturulan dünyevi eserler ön plana çıkmıştır (Yaşar, 2022; Ülger, 2024).

15. yüzyıldan itibaren Rönesans düşüncesinin gelişimiyle beraber heykel, mimari ve resim sanatsal niteliğini kazanmaya başlamıştır (Arda, Şahin & Büyükkol, 2013). İdeal bir form arayışı içerisinde olan ve dönemin büyük sanatçıları arasında yer alan da Vinci, Masaccio, Raffaello, Michelangelo gibi sanatçılar özgünlüklerini kullanarak mekânsal sunumu dikkate almışlar ve resim sanatının gelişmesine öncü olmuşlardır (Ülger, 2024). Venedik kentinde, mimari yapılar arasında yer alan manastırlar, kiliseler, saraylar gibi mekanlar resim sanatı ile buluşturulmuş ve ikisi arasında güçlü bir bağ kurulmuştur (Kara, 2018).

Michelangelo ve Mediciler Dönemi

Rönesans, basit bir anlamda biçimsel bir anlayıştan veyahut gözleme vurgudan ibaret olmayan bir düşüncedir. Bunların ötesinde Rönesans, kaynağını dini bilgidен almayan seküler bilginin doğuşunu ifade eder. Bu nedenle bu dönemde Kilise’nin halkı baskı

altında tutan sanat eserlerinin yerine dini propaganda yapmayan sanat eserleri değerli görülmüştür. Ancak dönemin çağdaşlarının tamamı bu minvalde hareket etmemiş, bazı Kilise taraftarı sanatçılar öykü betimlemeye devam etmiştir (Kamözüt, 2015).

Rönesans dönemi, Floransa kenti ve Medici ailesi ile bir bütün halinde ele alınmıştır. Zira Medici ailesi mensubu olan Cosimo de' Medici uygulamış olduğu denge politikası neticesinde Floransa'ya egemen olmayı başarmıştır. Rönesans düşüncesinin İtalya'da başlamasıyla beraber köklü değişim ve gelişimlerin yaşandığı işte bu dönemin koşullarında 6 Mart 1475 tarihinde bilinen tam adıyla Michelangelo di Lodovico Buonarrothi Simoni dünyaya gelmiştir (Anonim, 2006; Kuzu, 2020).

Daha genç yaşında Medici ailesinin bir diğer mensubu olan Lorenzo de Medici'nin dikkatini çeken Michelangelo, Medici ailesinin sarayına davet edilmiştir. Michelangelo, bu sarayda geçirmiş olduğu yıllar içerisinde birçok itibarlı kişiyle ve ünlü sanatçılarla tanışma imkânı bulmuştur. Bu yüksek kültür ortamında kendi edebi, sanatsal ve entelektüel yönünü bulan Michelangelo için Medici ailesi kilit bir rol oynamıştır. Resim, heykel, mimari sanat anlayışını keşfetmesinin yanında edebi yönünü de keşfeden sanatçı aynı zamanda şiirler de yazmıştır. Şiirlerindeki soyut kavramları resimlerinde somutlaştırmıştır. Böylece Michelangelo şiir ile resim arasında etkileşim kurması yönünden çağdaşlarından ayrılmıştır (Kuzu, 2020).

Floransa'da yaşayan zengin ve itibarlı bir aile olan Medici ailesi, Antik Yunan eserlerine benzeyen eserler üretilmesi adına oldukça çaba göstermiştir. Özellikle Lorenzo de' Medici klasik eserlerin toplanması sürecinde ön planda olmuş ve benzer eserlerin yapılmasını özendirmek adına çalışmalar yapmıştır. Roma'da ise bazı papalar bu eserler için finans kaynağı olmuştur (Kamözüt, 2015). Zira Sistine Şapelinin fresklerinin yapılmasını sipariş eden Medici ailesinin müttefiki olan Papa II. Julius olmuştur. Bu

kapsamda Medici ailesi, günümüz sanat anlayışının ortaya çıkış sürecinde kilit rol oynamıştır. Zira sanatçıları öykü betimlemekten kurtarmış, seçkin ve yaratıcı bir sanatçıya dönüştürmüşlerdir (Kamözüt, 2015). Yetkinliğe kavuşmuş olan bu sanatçılar tarafından yapılan eserler ise estetik süzgeçlerden geçirilmiş ve dünyevi eser niteliği kazanmıştır (Yaşar, 2022).

Kendisini bir heykeltıraş olarak gören ve elde ettiği başarılar neticesinde ünlenen Michelangelo, yalnızca heykel yapmak istese de bazı önemli kişilerin istekleri doğrultusunda çeşitli freskler de yapmıştır. Örneğin, Papa II. Julius'un isteği üzerine yapılan Sistine Şapelinin freskleri Michelangelo'ya aittir (Kamözüt, 2015; Yaşar, 2022). Zira Rönesans döneminde heykel ve resim sanatının birbirlerini karşılıklı etkilemesine binaen Michelangelo, bir resmin ancak heykele benzemesi şartı ile iyi bir eser olabileceği görüşünde olması sebebiyle heykel sanatı ile daha yakından ilgilenmiştir (Ülger, 2024).

Dönemin ünlü sanatçıları arasında yer alan Michelangelo eserlerine öznel yorumlar katmıştır. Sanatçının bu yorumları var olan gerçeği kendi iç dünyasında yeniden yorumlaması sonucunda oluşmuştur (Yaşar, 2022). Antik Yunan sanatından esinlenerek, eserlerinde atletik yapılı çıplak erkek figürlerine yer vermiştir. Yaşadığı çağda bu tutum, devrim niteliğinde olmuş ve bu tutumu Michelangelo'yu çağdaşları olan öykü betimleyicilerinden ayırmıştır. Medici ailesi de Antik Yunan eserlerinin yeniden üretilmesini sağlayarak bir altın çağ yaratma hevesinde oldukları için Michelangelo'nun eserleri ile her zaman yakından ilgilenmişlerdir (Kamözüt, 2015).

Michelangelo'nun bir öyküye sahip olmayan eserleri, klasik eserlerin canlandırılmasını isteyen Medici ailesi tarafından her zaman destek görmüştür. Zira 1494 yılında Floransa'da çıkan ayaklanma sonucunda şehri terk etmek zorunda kalsalar dahi Michelangelo'dan desteklerini esirgememişler ve ona Bologna'da

iş ayarlamışlardır. Her ne kadar Michelangelo Medici ailesini Floransa'dan kovan cumhuriyetçilere destek vermiş olsa da Medici ailesi, Michelangelo'nun öyküye dayanmayan eserlerinin oluşturulma sürecinde gösterdikleri desteği, bu eserlerin yok edilmemesi adına da göstermişlerdir. Örneğin, Medici ailesinin Floransa'ya dönmesinin ardından cumhuriyetçilerin yanında şehrin savunulması sürecinde yer alan Michelangelo hiçbir şekilde ceza almamış aksine sanatını sergilemesi adına kendisine yeni projeler sunulmuştur (Kamözüt, 2015).

Michelangelo çağdaşı da Vinci gibi anatomi alanında derinlemesine çalışmalar yapmış ve insan bedenindeki kas ve iskelet yapısını inceleyerek eserlerinde insanı daha canlı bir şekilde betimlemeye çalışmıştır (Yaşar, 2022). Hatta insan vücudunu daha yakından tanımak adına kadavra incelemeleri dahi yapmıştır. Usta sanatçı eserlerine insanoğluna has olan kibirlilik, cimrilik, günahkarlık, şehvet düşkünlüğü gibi duyguları başarılı bir şekilde işlemiş ve bu duygu durumlarını eserin mekânı ve konusu ile uyumlaştırmıştır (Vasari, 2013). Bu bakımdan Michelangelo, bilimsel yöntemler kullanarak insanın ruh dünyasını ve psikolojisini resim sanatı ile bütünleştirmiştir (Yaşar, 2022).

1508-1512 yılları arasında Sistine Şapelinin fresklerini yapan Michelangelo, bu eserlerinde ışıklandırma ve gölgelendirme tekniği kullanarak tavan resmine derinlik kazandırmış, hareketli figürlerle eşsiz bir anatomi sunmuştur (Arda, Şahin & Büyükkol, 2013; Ülger, 2024) Resimdeki figürlerin heykel gibi derinliğe ve canlılığa kavuşturulması şartı ile iyi bir resmin ortaya çıkabileceği görüşünü benimseyen Michelangelo, bu eserlerinde resim sanatını, heykel sanatına yaklaştırmıştır. Keza sanatçının heykel sanatını resim sanatına uyarlama çabası çoğu ünlü resminde temellenmiştir (Ülger, 2024).

Dönemin resim sanatında iki problem ile karşılaşılmıştır. Bunlardan ilki üç boyutluluk, ikincisi ise kompozisyon sorunu

olmuştur. Michelangelo bu iki sorun karşısında birtakım çözümler üretmiştir. Üç boyutluluk sorununa yönelik bilimsel perspektif, boyama ve ışık-gölge tekniklerini kullanmıştır. Kompozisyon sorununa ise mekânın sınırlarına uyumlu eserler üreterek çözüm yolu bulmuştur. Çağdaşları olan Giotto, Masaccio, Quattrocento, da Vinci gibi Michelangelo'da resim sanatına yön vermiştir (Ülger, 2023). Özellikle Vatikan'da bulunan Sistine Şapelinin ünlü tavan resimleri Michelangelo'nun resim, heykel ve mimari sanatının eşsiz uyumunu gözler önüne sermiştir (Kuzu, 2020). Bu ünlü tavan resimlerinden biri olan Adem'in Yaratılışı adlı freski de din ve tanrı merkezli anlayışı terk ettiğini, aklı ve insanı ön plana aldığını ve dini bilgiden seküler bilgiye geçtiğini gösteren önemli bir eser olmuştur.

Adem'in Yaratılışı Tablosu ve Aydınlanma Çağı

Rönesans, çok yönlü sanatçıların yetişmesi adına uygun bir ortam sağlamıştır. Örneğin Michelangelo heykel, resim, mimari ve edebi birçok sanat eseri üretmiştir. Ürettiği bu sanat eserlerinden çoğu günümüze kadar gelebilmeyi başarmıştır.

Michelangelo çağdaşlarının aksine daha genç yaşından itibaren öykü betimleyici sanatçılardan ayrılmış ve konusuz eserlere yönelmiştir. Örneğin Davut ile Golyat efsanesini heykelleştirirken konudan bağımsız olarak birçok öznel yorum eklemiştir. Antik Yunan'a olan hayranlığı sebebiyle eserlerinde Yunan tanrısı figürlerini sıklıkla kullanmıştır. Dönemin tutucu tavrına ise bu figürleri genelde çıplak tasarlayarak karşı çıkmıştır. Michelangelo, Orta Çağ'da egemenliğini sağlayan Katolik Kilisesi'nin dini propaganda olarak kullandığı eserlerin aksine var olanı kendi iç dünyasında yeniden tasarlayarak dünyevi eserler üretmiştir. Örneğin Kilisenin öykülerinde Davut, çelimsiz olarak tasvir edilse de Michelangelo Davut'u Yunan tanrılarına benzetmiş, her ne kadar canlı modeller ile çalışmış olsa da gerçeği doğrudan

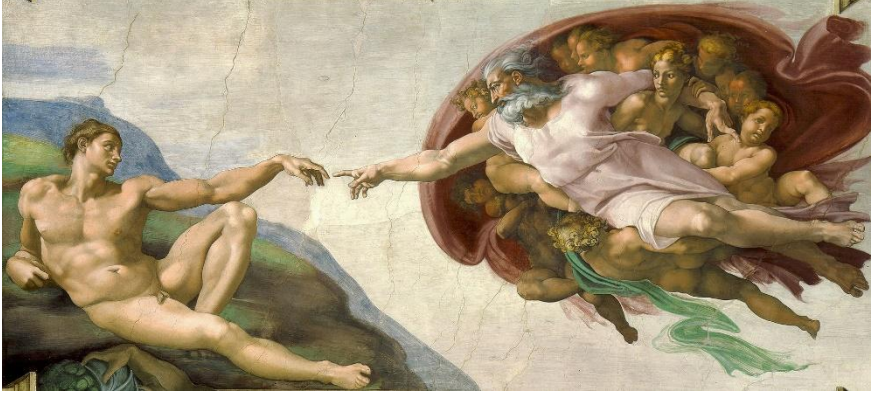
yansıtmak yerine olması gerekeni üretmeye çalışmıştır. Antik Yunan'a olan hayranlığından kaynaklı her zaman 'ideal güzeli' aramıştır. Zira İtalyan Rönesans'ının, hiçbir zaman var olanı olduğu gibi aktarma çabası da olmamıştır. Michelangelo'da Platon'un ünlü mağara alegorisinde olduğu gibi gerçekçi betimlemelerden ziyade kusursuz formlar ile ilgilenmiştir (Şentürk, 2012; Kamözüt, 2015).

Michelangelo çağdaşları gibi ideal bir form arayışındayken eserlerinde altın yaldızlı fonlar, şık giyimli insanlar, alımlı ve güzel kadınlar yerine sıradan insanlar, sıradan yüzler, doğa görünümlü fonlar kullanmış, kendini estetik hazzın sınırlarından kurtarmıştır. Örneğin, ünlü bir düşünürü veya bir tanrı figürünü resmine konu ederken onların tanınmasını sağlayacak nesneler veya konumlar ile resmini zenginleştirmiştir (Kamözüt, 2015).

Vatikan'da bulunan Sistine Şapelinin tavan resimlerini yapan Michelangelo, günümüz sanat anlayışının gelişmesini sağlamış, dönemin sanatçılarına örnek teşkil etmiş ve dünyanın Karanlık Çağ'dan kurtulması adına bir ışık yakmıştır (Vasari, 2013). Bu ünlü tavan resimlerinden biri, Şekil 1'de yer alan Adem'in Yaratılışı adlı eser olmuştur. Bu esere ilk bakıldığında bir tanrı ve bir insan figürü olmasından kaynaklı kutsal metinlerin öyküleştirmesi algısı yaratabilmektedir. Ancak resim dikkatli incelendiğinde bu döneme kadar resmedilen yaratılış resimlerinde Adem'in topraktan yaratılması veya Tanrı'nın burundan ruh üflemesi betimlenirken bu resimde Tanrı, Adem'e doğrudan temas etmektedir (King, 2003). O dönem için sıra dışı bir resim olarak kabul edilen bu resimde Tanrı'nın hareketi olağanüstü olarak görülmüştür. Michelangelo bu resminde kullanmış olduğu Tanrı figürünün Adem'e dokunmasıyla Adem'i yarattığını tasvir etmiştir (Anonim, 2013).

Şekil 1 incelendiğinde, Tanrı'nın canlı ve kuvvetli kolu bir yaşam kanalı oluşturmaktadır. Adem'in tasvir edilen sağ kolu, henüz canlılık kazanmayan vücudunun acizliğini göstermektedir.

Adem'in Tanrı ile temas eden sol kolu ise Tanrı'nın koluna kıyasla daha cansız ve soluk resmedilmiş, Tanrının yaratıcılığı vurgulanmıştır (Anonim, 2013). Zira Michelangelo bu resminde ışıktandırma ve gölgelendirme ile boyama tekniğini üstün bir meziyet ile sergilemiştir.

Şekil 1: Adem'in Yaratılışı Tablosu

Orta Çağ'ın sonlarında başlayan ve bir geçiş dönemi olan yeniden doğuş süreci umudun canlandığı bir dönem olmuştur. Antikitenin yeniden canlandırılmasına yönelik sanatçılar klasik mirası kendilerine temel almışlar ve Kilisenin otoritesini eleştirmeye başlamışlardır (Coşkun, 2012; Kuzu, 2020). Şekil 1'de görüldüğü üzere Michelangelo, Katolik Kilisesi'nin kutsal metinleri kaynak alan siparişlerinin aksine döneme damgasını vuran bir eser olmuştur. Zira bu tabloda Adem figürü, nü bir şekilde resmedilirken Tanrı figürü kıyafet ile resmedilmiş ve her iki figürde Yunan tanrılarına benzetilmiştir. Tabloda Tanrı figürü üstte ruhani olanı temsil ederken, Adem figürü altta dünyevi olanı temsil etmiştir. Figürlerin bu şekilde konumlandırılması ile figürlerin kimi temsil ettiği gösterilmeye çalışılmıştır.

15. yüzyılda Rönesans ile Kilise öğretilerini reddeden, insanı merkeze alan, insan aklının keşfedilmesine olanak sağlayan süreç Aydınlanma felsefesinin temelini oluşturmuş ve Aydınlanma

Çağı filozoflarının düşüncelerinin şekillenmesine olanak sağlamıştır (Eren, 2017; Akyol, Vural & Dölek, 2021). Zira Aydınlanma Çağı, Rönesans dönemindeki sosyal değişimler ve hümanizm akımı çerçevesinde şekillenmiş, tanrı ve din kavramları Kilise'nin tekelinden kurtararak pozitif bilimler ile harmanlanmıştır (Usta, 2018). Aydınlanma Çağı perspektifinden bakıldığında Şekil 1'de görülen Tanrının doğrudan insanoğluna temas etmesiyle Kilise'nin Tanrı ile insanoğlu arasındaki aracı kurum vasfı reddedilmiş, insanoğlu özgürleştirilmiştir.

Otuz Yıl Savaşları ve Seksen Yıl Savaşlarını sona erdiren 1648 tarihli Vestfalya Barışı ve (Münster Antlaşması ve Osnabrück) Antlaşmasıyla birlikte Aydınlanma Çağı'nın fikirleri uluslararası sistemi etkilemeye başlamıştır.

Eski çağlardan bugüne kadar özellikle uygarlığın beşiği olan bölgelerden biri olan Karadeniz'de Asya ile Avrupa arasında değişik uyruklu, farklı mesleklerle sahip ve değişik kültürlerden ve dinlerden gelen insanların siyasal otorite ile ilişkisinin yeniden şekillenmesinde aydınlanmacı akımın etkisi sözkonusudur. Ancak bu ilişki düzlemi hiçbir zaman kolay bir süreç olmamış, barış ve huzur dönemlerini uzun çatışma ve savaşlar izlemiştir (Altıntaş, 2006).

Sonuç ve Genel Değerlendirmeler

Karanlık Çağ olarak da adlandırılan Orta Çağ döneminde Katolik Kilisesi, öğretilerinin asla değişmeyeceğini yani mutlak olduğunu bu sebeple sorgulanmaması gerektiği düşüncesini topluma din ve tanrı korkusu ile nüfuz ettirmiştir. Bu durum insanın özgürce düşünemeyeceğini savunan Skolastik felsefe ile desteklenmiş ve Kilise her alana egemen olmuştur. Bu alanlardan birini oluşturan sanat yalnızca sipariş usulüne dayandırılmıştır. Bu bakımdan Kilise, kutsal metinlerin öykücü betimleme ile resmedilerek Kiliselerin süslenmesini amaçlamıştır.

Hümanizm akımının ortaya çıkmasıyla beraber Kilisenin otoritesi sorgulanmaya başlanmıştır. Şehir devletleri olarak bölünen İtalya’da barış döneminin başlaması ve burjuvazi sınıfının desteği ile Rönesans dönemi vuku bulmuştur. 15.yy’dan itibaren Floransa, Roma ve Venedik, İtalyan Rönesans’ının öncü kentleri arasında yer almıştır. Özellikle Floransa’da Medici ailesinin antik mirası canlandırma çabası bu görüşte olan sanatçıları desteklemesinin önünü açmıştır. Bu destek sayesinde sanatçılar özgünlüğe ve seçkinliğe kavuşmuş, eserlerine kendi imzalarını atabilmişlerdir.

Medici ailesinin yakından takip ettiği ve sanatını icra etmesine her açıdan destek verdiği Michelangelo, daha genç yaşında keşfedilmiştir. Medici ailesinin sarayında entelektüel bilgi birikimini kazanan Michelangelo, heykel sanatına ayrı bir ilgi duymuştur. Her ne kadar sadece heykel sanatı ile meşgul olmak istese de bazı siparişleri geri çeviremeyerek resim sanatını da icra etmiştir. Antik Yunan’a olan hayranlığı eserlerine öznel yorumlar katmasına olanak tanımıştır. Ancak bu yorumlar dönemin baskın yapısına bir devrim niteliğinde görülmüştür. Zira eserlerinde kullandığı figürlerin çıplak olması, o dönem için kabul edilemezdir. Ayrıca bir öyküye bağlı kalmadan konusuz eserler üretmesi de Kiliseye karşı bir başka tutumu olmuştur.

Hümanizm akımı etrafında şekillenen Rönesans, Antik Yunan ve Roma’nın özlemi ile klasik mirasın canlandırılmasını öncellemiştir. Bu kapsamda insanı ve aklı ön plana alan, bireyin özgürlüğünü savunan, Kilisenin baskıcı tutumunu reddeden, kusursuz form ve güzeli arayan eserler döneme damgasını vurmuştur. Tanrı ve din merkezli bilgi seküler bilgiye, eski düzen ise aklın düzenine evrilmiştir. Michelangelo da ideal formu arayan sanatçıları arasında yer almıştır. Michelangelo için bir resmin ‘iyi resim’ olarak nitelendirilmesi için o resimde yer alan figürlerin heykeli andırması gerekmiştir. Aynı zamanda gerçek olanın zihinde yeniden canlandırılması ile oluşturulan eserler, dünyevi olanı ön

plana almıştır. Bu kapsamda Michelangelo, anatomi alanında kendisini geliştirmiş, canlı modeller kullanmış, mekân sınırlılığına dikkat etmiş, bilimsel perspektif, boyama, ışık ve gölge tekniklerini ustaca kullanmıştır.

Papa II. Julius'un sipariş ettiği ve Michelangelo'nun yaptığı Sistine Şapelinin tavan resimleri, figürlerin duygu durumlarının mekâna ve konuya uygun tasarlandığı eşsiz eserlerden oluşmuştur. Bu resimler arasında yer alan Adem'in Yaratılışı freski, dönemin anlaşılabilirliği adına önemli detaylara sahiptir. Michelangelo bu eserinde öyküye bağlı kalmamış, konuyu kendisi yorumlamıştır. Antik Yunan'a olan hayranlığı her iki figürü de Yunan tanrılarına benzetmesine olanak tanımıştır. Adem figürünü bir şekilde çizerek ve Tanrı'nın insanoğluna temas ettiğini tasvir ederek Kilise'nin otoritesine açıkça karşı çıkmıştır. Zira bu temas ile aracı kurum olan Kilisenin vasfını yitirdiği, dünyevi olan bireyin özgür olabilmesi adına önünde engel teşkil eden Kilisenin aradan çekildiği vurgulanmıştır. Önünde engel kalmayan insanoğlunun bilgiyi arama sürecinde akıl ve bilimin kaynak alınması, sürece katkı sağlamıştır. Ayrıca eserde hangi figürün neyi temsil ettiği yüzlerinin aksine kıyafetlerinden, konumlarından ve boyama tekniğinden anlatılmaya çalışılmıştır. Hümanizm ile başlayan ve Rönesans ile devam eden bu süreçte, var olan her şeyin insan için olduğu düşüncesi etrafında Aydınlanma düşüncesi gelişmiş, bu düşüncesinin iktisadi yönü de coğrafi keşiflerden zengin olan burjuvazinin desteği ile finanse edilmiştir. Coğrafi keşiflerde öncü olan Batı Avrupa devletleri, Aydınlanma kavramının ortaya çıkışında da öncü olmuşlardır.

Hiç şüphesiz Aydınlanmacı düşün akımının bilişim, ulaşım ve telekomünikasyon teknolojilerinde süregelen gelişmelerdeki yansımalarının ulaşım ve yerleşim arasındaki ilişkilerin şekillenmesinde teorik rolleri bulunmaktadır Sosyal bilim insanlarınca genel kabul gören bir görüş, Aydınlanmacı düşüncenin

tetiklediği teknolojik devrimin tarihte hiç benzeri görülmeyen bir şekilde toplumları bütün temel boyutlarıyla dönüştürdüğüdür (Marin ve Altıntaş, 2004a:74).

Her devletin kendi toplumunda yetişen Aydınlanma düşünürleri çerçevesinde her devletin Aydınlanma süreci farklılık göstermiştir. Batı Avrupa’da başlayan bu süreç daha sonra tüm Avrupa’ya yayılmıştır. Aydınlanma düşüncesi, insanı merkeze alan, akılcı, bilimci ve ilerlemeci ilkeleri ile öne çıkmıştır (Zariç, 2017). Bu ilkeler köklü değişimleri beraberinde getirmiş ve Avrupa’da yeni bir dönem başlatmıştır (Karabağ, 2015).

Halka din ve tanrı korkusu işleyerek otorite kurmaya alışan Kiliseye karşı gelişen Aydınlanma düşüncesinin tarihi Rönesans dönemine dayanmaktadır. Rönesans döneminde filizlenen insanın gerçek bilgiye yalnızca kendi aklını kullanarak ulaşabileceği düşüncesi Aydınlanma ağ’ında meyvelerini vermişse de temelde da Vinci, Raffaello, Massaccio, Giotto, Michelangelo gibi nl Rönesans sanatçıları ve eserleri Aydınlanma ağı’na kaynak teşkil etmiştir. Zira Adem’in Yaratılışı adlı eser, insanoğlunun dini kurumların baskısı altında olmadan yeniden doğuşunu temsil etmesiyle yani insanoğlunun zgrleştirilmesiyle başlayan süreçte halka en yakın düzeyde bulunan yerel demokrasinin gelişiminde çoğu zaman en st düzeyde bulunan yönetim yapılarının güçlendirilmesi sürecinde aydınlanmacı ekolün etkileri yadsınamaz bir realitedir (Altıntaş, 2010a:365).

Kaynakça

Altıntaş, H. (2006). KEİB: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü. Ş. Çalış, B. Akgün, & Ö. Kutlu (Eds.), *Uluslararası Örgütler ve Türkiye* içinde (s. 639–669). Konya: Çizgi Yayınları.

Altıntaş, H. (2010a). 21. Yüzyıl Kentlerinde: Kentlerinde: Kentsel Gelişim Yönetimi Stratejileri: Teorik Yaklaşımlar ve Uygulamalar. Elif Karakurt Tosun (Ed.). *Mekan, Kültür ve Yönetim Perspektifinde 21. Yüzyıl Kentleri* (s.343-372). Bursa: Ekin Yayınları.

Altıntaş, H. (2010b). Küreselleşme Sürecinde Türk Yükseköğretim Sistematığında Üniversitelerde Üst Düzey Yöneticilerinin Eylem ve İşlemlerinde Mükemmeliyet Modelinin Yönetimsel Teoriler&Uygulamalar. Kamu ve Hukuk Devlet Açısından Değerlendirilmesi. İ. Ethem Taş ve Ahmet Hamdi Aydın (Eds.). *Küreselleşme Sürecinde Kamu Yönetiminde Eğitim ve Araştırma* içinde (s.209-246). Kahramanmaraş: KSU Yayınları.

Altıntaş, H., Toz, H., & Taghiyev, A. (2023). Azerbaycan’da Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci Üzerine Genel Değerlendirmeler. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 10(2), 1671-1690. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.1309150>.

Altıntaş, H. (2022), Gün Işığında Yönetim Perspektifi Açısından Yörük-Türkmen Sivil Toplum Kuruluşları Üzerine Genel Değerlendirmeler. Önder Bilgin (Ed.). *Antalya Yörük Türkmen Kitabı* içinde (s.292-313). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Altıntaş, H. Taghiyev, A. (2024). Azerbaycan’da Yerel Yönetim Sistemi Üzerine Değerlendirmeler ve Nahçıvan Kenti Örneği. Hakan Altıntaş (Ed.). *Post-Modern Dönemde Yerel Yönetimler* içinde (s. 44-78). Ankara: Bidge Yayınları.

Akyol, B. N., Vural, C. & Dölek, N. (2021). Aydınlanma Çağı, modernleşme ve sosyal değişme. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü*, 1-16.

Arda, Z., Şahin, H. & Büyükkol, S. (2013). İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(3), 136-144.

Atabay, M. (2004). *Aydınlanma Çağı ve Avrupa*. Ankara: Nobel Yayınları.

Başdemir, H. Y. (2005). İskoç Aydınlanma Etiği: Hutcheson, Hume ve Smith. *Liberal Düşünce Dergisi*, 10(37), 27-44.

Berman, M. (2016). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*. Ümit Altuğ & Bülent Peker (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cevizci, A. (2017). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Coşkun, İ. (2012). Modernliğin Kaynakları: Rönesans üzerine bir değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(6), 45-70.

Çiğdem, A. (2015). *Aydınlanma Düşüncesi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Çüçen, K. (2006). Batı aydınlanmasının düşünsel kökeni ve eleştirisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İlke)*, Özel Sayı, 25-34.

Eren, L. G. (2017). Mitlerin kendini yeniden üretimi: Aydınlanma felsefesinden Aydınlanma Projesine. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 115-129.

Gökberk, M. (2019). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnalcık, H. (2011). Rönesans Avrupası. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Kamözüt, C. (2015). On Yedinci Yüzyıl Bilim Devriminin Hazırlayıcısı olarak Mediciler ve Michelangelo. *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 23-43.

Kara, E. (2018). 16. Yüzyıl Venedik sanatında mimari mekân ve resim ilişkisi. *Sanat Dergisi*, (31), 69-79.

Karabağ, İ. (2015). Aydınlanma İdeolojisinin Dile Yansımaları: J. C. Gottsched ve J. C. Adelung'un dil üzerine düşünceleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 31-47.

Kızılçelik, S. (2000). *Frankfurt Okulu: Eleştirel Teori*. Ankara: Anı Yayıncılık.

King, R. (2003). *Michelangelo and the Pope's Ceiling*. Penguin Books.

Kuzu, C. (2020). Michelangelo Buonarroti'nin Edebi Yönü. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 68 (2020 Nisan), 590-597.

Marın, M. C. ve Altıntaş, H. (2004a). Konut Yer Seçimi-Ulaşım Etkileşim Teorileri: Kritik Bir Literatür İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Mart, 19(1). Vol 19, 73-88.

Marın, M. C. ve Altıntaş, H. (2004b). Dışsallıkların ve Teknolojik Gelişmelerin Dağınık Uzamsal Kent Gelişimindeki Roller ve Çevresel Bozulma. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Mayıs (1), 73-88.

Roscoe, W. (1825). *The Life of Lorenzo de' Medici*. The sixth edition Vol. II. London:T. Cadell, Strand.

Taşkın, A. & Becermen, M. (2013). *Felsefe Tarihi II: Rönesans, Yeniçağ ve XIX. Yüzyıl Felsefesi Tarihi*. Bursa: Sentez Yayınları.

TDK Türkçe Sözlüğü. (2008). “Rönesans” Maddesi. Ankara: TDK Yayınları.

Tezcan, V. (2023). Aydınlanma Aklı ve Çağı. *Premium E-Journal of Social Sciences*, 7 (34), 1179-1190.

Usta, A. (2018). Aydınlanma Düşüncesine Kısa Bir Bakış. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (1), 74-90.

Ülger, K. (2023). İtalya’da Quattrocento Dönemi resim sanatı sorunları ve çözümleri üzerine bir araştırma. *Tyke Sanat ve Tasarım Dergisi*, 8 (14), 1-21.

Ülger, K. (2024). Gotik, Rönesans ve Barok Dönem resim sanatının heykel ve mimari disiplinleriyle etkileşiminin sanat eserleri odağında incelenmesi. *Akademik Sanat Dergisi*, (21), 127-150.

Vardar, B. (1985). *Aydınlanma Çağı-Fransız Yazını*. Ankara: Kuzey Yayınevi.

Varlık Şentürk, L. (2012). *Analitik Resim Çözümlemeleri*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Vasari, G. (2013). *Sanatçıların Hayat Hikâyeleri*. Elif Gökteke (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Yaşar, E. (2022). Estetik eğitiminin bilişsel ve duyuşsal becerilere katkısının sanatçıların hayat hikâyeleri kitabında incelenmesi. *Ulusal Eğitim Akademi Dergisi*, 6 (1), 1-21.

Yıldırım, M. (2020). Rönesans ve Reformasyon. *ÇAKÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 8(1), 184-210.

Zariç, S. (2017). Tarihsel Kökeninden Ülkelere göre Aydınlanma Felsefesi (Çağı) ve Türkiye Cumhuriyeti. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (3), 33-54.

Zariç, S. (2022). Aydınlanma Felsefesinin Ortaya Çıkışında ve Gelişiminde Etkili Ülkeler. *International Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 8 (58), 1643-1650.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE SENDİKAL HAREKETİNDE DÖNÜŞÜMCÜ LİDERLİK VE VİZYONER BİR MODEL: MAHMUT ARSLAN'IN HAK-İŞ (CONFEDERATION OF TURKISH REAL TRADE UNIONS) VE HİZMET-İŞ (SERVICE WORKERS' UNION) ÖRNEĞİNDE SENDİKAL YAKLAŞIMI

**EMRAH MURAT PEÇENEK¹
DR. GAMZE MERCAN²
BİLİM UZMANI, DOKTORA ÖĞRENCİSİ
ZÜMRÜT VAROL SELÇUK³
ERAY BAYAR⁴**

¹ Hizmet-İş Ankara 9 Nolu Şube Başkanı, emrahmuratpecenek@gmail.com, Orcid: 0009-0008-4513-1852

²Dr, Hizmet-İş Ankara 9 Nolu Şube Kadın Komite Başkanı, Hacettepe Üniversitesi, gmercn@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5515-999X

³Bilim Uzmanı, Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, zumrutvarolselcuk@gmail.com, Orcid: 0000-0001-5015-0291

⁴ Hizmet-İş Ankara 9 Nolu Şube Sendika Baş Temsilcisi, Ankara Büyükşehir Belediyesi, İklim Değişikliği ve Sıfır Atık Dairesi Başkanlığı, Sıfır Atık Şube Müdürlüğü, eraybayr@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0541-7246

*“Bu çalışma, HAK-İŞ Konfederasyonu’nun 50. kuruluş yılı ve HİZMET-İŞ Sendikası’nın 46. kuruluş yılı vesilesiyle, **HİZMET-İŞ Sendikası Ankara 09 No’lu Şubesi tarafından** hazırlanmış ve Türkiye sendikal hareketinde kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi, kapsayıcı sendikal temsil anlayışının geliştirilmesi ve sosyal diyalog temelli sendikal yaklaşımın inşasına yönelik katkıları çerçevesinde, HAK-İŞ Konfederasyonu ve HİZMET-İŞ Sendikası Genel Başkanı **Mahmut ARSLAN’a** armağan edilmiştir.”*

Giriş

Sendikal hareket, tarih boyunca emek-sermaye ilişkilerinin yalnızca ekonomik boyutunu değil, aynı zamanda sosyal adaletin, dayanışmanın ve insan onuruna dayalı bir toplumsal düzenin inşasını temsil etmiştir. Türkiye’de sendikal örgütlenme geleneği, 1947 tarihli Sendikalar Kanunu’ndan günümüze kadar farklı siyasal ve ekonomik dönüşümlerden etkilenmiş, özellikle 1980’li yıllarda uygulanan neoliberal politikaların gölgesinde yeniden şekillenmiştir. Bu dönemde kamusal istihdamın daralması, özelleştirme uygulamaları, taşeronlaşma ve esnek çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, sendikal hareketin temsil gücünü zayıflatmış; örgütlenme oranlarını düşürmüştür (Koç, 2017; Özkiraz, 2019). Ancak bu zayıflama, aynı zamanda sendikalar için yeni bir dönüşüm arayışının da zeminini hazırlamıştır.

Bu bağlamda 1970’lerin sonlarında kurulan bazı yeni sendikal oluşumlar, klasik ideolojik çizgilerden farklı olarak “emeğin ahlaki değeri”ni merkeze alan bir sendikal anlayış geliştirmiştir. Bu anlayışın en güçlü kurumsal örneği, 22 Ekim 1976 tarihinde kurulan Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ – Confederation of Turkish Real Trade Unions) olmuştur. HAK-İŞ, kurulduğu günden itibaren “adalet, dayanışma, emeğe saygı” ilkeleriyle hareket etmiş; Türkiye sendikal hareketinde hem bağımsız hem de toplumsal değerlere duyarlı bir alternatif model inşa etmiştir. 2025 yılı itibarıyla 830 bini aşkın üyesiyle, HAK-İŞ

Türkiye'nin en geniş tabanlı işçi konfederasyonlarından biridir (HAK-İŞ, 2023).

HAK-İŞ'in en büyük sendikal bileşeni olan Hizmet İşçileri Sendikası (HİZMET-İŞ – Service Workers' Union) ise 24 Ocak 1979 tarihinde kurulmuştur. Belediye, altyapı, çevre, enerji, sağlık ve kamu hizmetleri sektörlerinde faaliyet gösteren HİZMET-İŞ, 2025 yılı itibarıyla yaklaşık 264.000 üyeye ulaşmıştır (HİZMET-İŞ, 2024). HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ birlikte, Türkiye'de sendikal hareketin yalnızca talepler düzeyinde değil, değerler düzeyinde de dönüşüm geçirmesinin önünü açmıştır.

HAK-İŞ'in dönüşümünde belirleyici figürlerden biri, “işin mutfağından gelen” bir lider olarak tanımlanan Mahmut Arslan'dır. 1955 yılında Karaman'ın Ermenek ilçesi Tepebaşı Köyü'nde doğan Arslan, ilk ve orta öğrenimini burada tamamlamış, lise eğitimini Konya'da sürdürmüştür. Henüz genç yaşta iş hayatına atılarak 1974 yılında Gölcük Tersane Komutanlığı'nda elektrik teknisyeni olarak göreve başlamış, iş yaşamının tüm yönlerini doğrudan deneyimlemiştir (biyografi.net, 2024). Arslan'ın bu “işçi kökenli” geçmişi, onun sendikal liderliğine sahadan gelen bir algı derinliği kazandırmış; sendikal yapının sorunlarını soyut teorilerden değil, örgütün mutfağından öğrenmiş bir pratiğin içinden çözümlemeyi mümkün kılmıştır.

1980'li yıllarda HİZMET-İŞ Sendikası bünyesinde sendikal faaliyetlere başlayan Arslan, 1995'te Genel Başkan Yardımcısı,

2004'te Genel Başkan olmuş; 22 Mart 2011 tarihinde HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanlığına seçilmiştir. Arslan, halen her iki kurumun genel başkanlığını yürütmektedir. Onun sendikal liderliği, Bass ve Avolio (1993) tarafından tanımlanan dönüşümcü liderlik (transformational leadership) modeliyle açıklanabilir. Bu kurama göre dönüşümcü liderler, örgüt üyelerinin değerlerini, inançlarını ve örgütsel vizyonlarını dönüştürerek, bireysel çıkarları kolektif hedeflerle uyumlu hâle getirir (Bass & Riggio, 2006).

Arslan'ın sendikal anlayışı, bu modelin Türkiye'deki karşılığını temsil etmektedir. O, sendikal hareketi yalnızca ekonomik taleplerle sınırlı bir yapı olmaktan çıkararak; “adalet”, “eşitlik”, “insana yakışır iş” ve “dayanışma” ilkeleri etrafında toplumsal sorumluluk üstlenen bir kurumsal yapıya dönüştürmüştür. Arslan'ın bu yaklaşımı, Türkiye'de sendikal liderlik kavramının yeniden tanımlanmasına zemin hazırlamış; literatürde “vizyoner sendikal liderlik” olarak adlandırılan yeni bir perspektifin kapısını aralamıştır (Aydın & Kaya, 2021, DOI: 10.26650/JEPR.2021.0034).

Mahmut Arslan'ın liderliğinde HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ, sendikal yapının en kronik sorunlarından biri olan kadın emeğinin görünmezliğine karşı kararlı bir politika geliştirmiştir. 2018 yılında başlatılan “Emeğe Saygı, Kadına Değer” programı, sendikal alanda toplumsal cinsiyet eşitliğini kurumsallaştırmayı hedeflemiş; bu amaçla Kadın Komiteleri (Women's Committees) yeniden yapılandırılmıştır (HİZMET-İŞ Kadın Komitesi Raporu, 2024).

Kadın Komiteleri, sadece kadınların sendika içinde temsilini güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda eğitim, istihdam ve karar süreçlerine aktif katılımı da artırmıştır.

Arslan'ın vizyoner liderliği, bu politikaların ötesine geçerek, Türkiye'de ev işçilerinin (domestic workers) örgütlenmesini sendikal gündeme taşımıştır. Türkiye'de 4857 Sayılı İş Kanunu (Labour Law No. 4857)'nun 4. maddesi, ev hizmetlerini kapsam dışında bırakmakta; bu durum, yüz binlerce kadın işçinin sosyal güvenlik ve sendikal haklardan mahrum kalmasına yol açmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 2003). Bu yapısal boşluğu gidermek amacıyla HAK-İŞ, 2023 yılında “Ev İşçileri Örgütlenme Kampanyası (Domestic Workers Organizing Campaign)” başlatmıştır. Kampanya, ev hizmetlerinde çalışan kadınların sendikal haklardan yararlanmasını ve İş Kanunu kapsamına alınmasını hedeflemektedir.

Bu süreçte, Arslan'ın liderliğinde yürütülen saha çalışmaları sonucunda 31 Ekim 2025 itibarıyla 73.915 ev işçisi sendika üyesi hâline gelmiş; kısa vadede 100.000 üyeye ulaşılması hedeflenmiştir (HAK-İŞ, 2025). Bu örgütlenme, Türkiye sendikal tarihinde görünmeyen kadın emeğini temsil kapsamına alan ilk büyük girişim olarak nitelendirilmektedir. Arslan'ın bu stratejisi, yalnızca ulusal bir sendikal başarı değil, aynı zamanda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) 189 No'lu Ev İşçileri Sözleşmesi'ne (2011) uyum yönünde atılmış somut bir adım olarak değerlendirilmektedir.

Mahmut Arslan’ın liderliği, yalnızca ulusal düzeyde değil, uluslararası alanda da karşılık bulmuştur. Arslan, HAK-İŞ’i Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO – International Labour Organization), Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC – International Trade Union Confederation) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC – European Trade Union Confederation) nezdinde temsil ederek Türkiye sendikal hareketinin uluslararası görünürlüğünü artırmıştır (ETUC, 2024; ILO, 2022). Bu işbirlikleri sonucunda HAK-İŞ, “adil geçiş (Just Transition)”, “kapsayıcı istihdam (Inclusive Employment)” ve “insana yakışır iş (Decent Work)” ilkelerini sendikal politika belgelerine entegre etmiştir.

Bu uluslararası vizyonun yereldeki en somut karşılıklarından biri, HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi’nin kuruluşudur. Ankara’daki üye yoğunluğunun artması ve sendikanın örgütlenme alanlarının çeşitlenmesi üzerine 2023 yılı sonunda faaliyete geçen 09 No’lu Şube, HİZMET-İŞ’in 82 şubelik teşkilat yapısındaki en yeni ve dinamik birimdir. Şube, özellikle kadın emeği, ev işçileri ve belediye dışı hizmet sektörlerinde örgütlenme faaliyetleri yürütmekte; aynı zamanda sendikal bilinçlendirme ve eğitim programlarıyla yerel düzeyde etkin bir rol üstlenmeyi planlamaktadır.

HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi, kısa sürede birkaç bin üyeye ulaşmış ve HAK-İŞ’in 50. yılı ile HİZMET-İŞ’in 46. yılı dolayısıyla düzenlenen faaliyetlerde aktif katkı sağlamıştır. Bu

yönüyle şube, Mahmut Arslan'ın dönüştürücü vizyonunun sahadaki güncel temsilcilerinden biri olarak değerlendirilmektedir.

Mahmut Arslan'ın sendikal liderliği, Türkiye'de sendikalizmin paradigmasını dönüştürmüştür. O, “sendikal mutfaktan gelen bir lider” olarak, emek hareketinin yalnızca hak mücadelesi yürüten bir yapısını değil, aynı zamanda toplumsal sorumluluk üstlenen bir dönüşüm mekanizmasını inşa etmiştir. Arslan'ın liderliği, dönüştürücü liderlik kuramının temel ilkeleriyle uyumlu olarak, sendikal yapıyı yeniden tanımlamış; kadınların, görünmeyen emek biçimlerinin ve yeni nesil işgücü kesimlerinin sendikal temsiline alan açmıştır.

Bugün HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ örnekleri, Türkiye sendikal hareketinde “vizyoner sendikal modelin” yerli bir yansımasını temsil etmektedir. Bu model, hem literatürde sendikal liderlik çalışmalarına katkı sunmakta hem de sahada sürdürülebilir, kapsayıcı ve adil bir çalışma yaşamı için somut bir çerçeve ortaya koymaktadır.

Türkiye’de Sendikal Hareketin Yapısal Dönüşümü: Tarihsel ve Kuramsal Çerçeve

Türkiye’de sendikal hareket, modernleşme sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış; çalışma ilişkilerinin düzenlenmesi, emek-sermaye dengesinin kurulması ve sosyal adaletin sağlanması yönünde tarihsel bir işlev üstlenmiştir. Bununla birlikte sendikal hareket, hiçbir dönemde durağan bir yapı sergilememiş; siyasal

rejim değişiklikleri, ekonomik kalkınma modelleri ve hukuki düzenlemeler doğrultusunda sürekli olarak yeniden şekillenmiştir. Bu bağlamda sendikal hareketin bugünkü durumunu anlamak, ancak tarihsel kırılma noktalarının ve bu kırılmaların yarattığı yapısal dönüşümlerin bütüncül biçimde analiz edilmesiyle mümkündür.

Türkiye’de sendikal hareketin tarihsel gelişimi

Türkiye’de sendikal örgütlenmenin hukuki temelleri, 1947 yılında kabul edilen Sendikalar Kanunu ile atılmıştır. Bu düzenleme, sendika kurma hakkını tanımakla birlikte, sendikal faaliyetleri sıkı bir devlet denetimi altına almış; grev ve toplu sözleşme gibi temel sendikal haklara yer vermemiştir. Dolayısıyla bu dönem sendikal hareketi, hak arama kapasitesi sınırlı, siyasal etkisi zayıf ve büyük ölçüde devletin çizdiği sınırlar içinde faaliyet gösteren bir yapı olarak ortaya çıkmıştır. Sendikalar, bu dönemde daha çok sosyal yardımlaşma ve mesleki dayanışma işlevi görmüş, çalışma yaşamının belirleyici aktörleri hâline gelememiştir (Koç, 2017).

Sendikal hareket açısından asıl yapısal sıçrama, 1961 Anayasası ile birlikte yaşanmıştır. Anayasa’da sendika kurma, toplu sözleşme ve grev haklarının açık biçimde güvence altına alınması, Türkiye’de sendikal hareketin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır. Bu dönemde sendikalar, yalnızca ekonomik taleplerin değil, aynı zamanda demokratikleşme ve sosyal hakların da taşıyıcısı hâline

gelmiştir. 1960'lı ve 1970'li yıllar, sendikal yoğunluk oranlarının yükseldiği, toplu pazarlık mekanizmalarının etkin biçimde işletildiği ve sendikaların siyasal alanda görünürlük kazandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir (Özkiraz, 2019).

Ancak bu genişleme süreci, 1980 askeri darbesiyle birlikte kesintiye uğramıştır. Darbe sonrasında uygulamaya konulan yeni anayasal ve yasal düzenlemeler, sendikal hak ve özgürlükleri ciddi biçimde sınırlandırmıştır. Aynı dönemde benimsenen neoliberal ekonomik politikalar, sendikal hareketin yapısal dönüşümünü derinleştirmiştir. Özelleştirme, kamu istihdamının daraltılması ve piyasa odaklı istihdam politikaları, sendikaların geleneksel örgütlenme alanlarını büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır (Koç, 2017).

Neoliberal dönüşüm süreci, sendikal hareket üzerinde çok boyutlu etkiler yaratmıştır. Bunların başında taşeronlaşma gelmektedir. Taşeron işçilik, iş ilişkilerinin parçalanmasına, işçilerin farklı işverenler altında güvencesiz biçimde çalışmasına ve sendikal örgütlenmenin fiilen zorlaşmasına yol açmıştır. Özellikle belediye hizmetleri, temizlik, çevre, altyapı ve hizmet sektörü gibi alanlarda taşeron istihdam yaygınlaşmış; bu alanlarda çalışan işçiler sendikal yapıların dışında kalmıştır (Özkiraz, 2019).

Buna paralel olarak kayıt dışı istihdam ve esnek çalışma biçimleri de sendikal hareketin temsil kapasitesini zayıflatmıştır. Kayıt dışı çalışan işçiler, hukuki korumadan yoksun olmaları

nedeniyle sendikal örgütlenmeye erişememiş; esnek çalışma biçimleri ise işçilerin kolektif hareket kapasitesini sınırlamıştır. Bu süreç, sendikal hareketin yalnızca nicel olarak küçülmesine değil, aynı zamanda toplumsal temsil alanının daralmasına yol açmıştır.

Bu dönüşümden en fazla etkilenen kesimlerin başında kadın emeği gelmektedir. Kadınlar, hizmet sektörü ve ev hizmetleri gibi güvencesiz alanlarda yoğun biçimde istihdam edilmesine rağmen, sendikal yapılarda yeterince temsil edilmemiştir. Erkek egemen sendikal örgütlenme modelleri, kadın emeğini çoğu zaman ikincil bir unsur olarak değerlendirmiş; bu durum sendikal hareketin toplumsal kapsayıcılığını zayıflatmıştır (Walby, 2009).

Sonuç olarak Türkiye’de sendikal yoğunluk oranları, 1980’li yıllardan itibaren istikrarlı biçimde gerilemiştir. Bu gerileme, sendikal hareketin yalnızca üye kaybı yaşadığı bir süreci değil; aynı zamanda işlevsel bir kriz ile karşı karşıya kaldığını göstermektedir. Bu kriz, sendikaların değişen çalışma ilişkilerine uyum sağlayamaması, yeni emek biçimlerini kapsayamaması ve toplumsal meşruiyetini yeniden üretmekte zorlanmasıyla yakından ilişkilidir. Bu noktada temel soru ortaya çıkmaktadır: Sendikalar, bu yapısal dönüşüm karşısında nasıl yeniden konumlanmalıdır? Bu sorunun yanıtı, sendikal liderliğin niteliği ve sendikaların toplumsal rolüne ilişkin yeni bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır.

Dönüşümcü liderlik kuramı ve sendikal liderlik

Sendikal hareketin karşı karşıya kaldığı bu yapısal kriz, klasik sendika liderliği anlayışının sınırlarını görünür kılmıştır. Bürokratik, hiyerarşik ve statükoyu korumaya odaklanan liderlik modelleri, değişen çalışma ilişkilerine yanıt üretmekte yetersiz kalmıştır. Bu bağlamda örgütsel ve toplumsal dönüşümü birlikte ele alan liderlik yaklaşımları, sendikal hareket açısından giderek daha fazla önem kazanmıştır.

Bu yaklaşımların başında dönüşümcü liderlik kuramı (*transformational leadership theory*) gelmektedir. İlk olarak Burns (1978) tarafından geliştirilen bu kuram, daha sonra Bass ve Avolio tarafından örgütsel bağlamda sistematik hâle getirilmiştir. Dönüşümcü liderlik, liderin takipçileriyle karşılıklı etkileşim içinde, onların değerlerini ve beklentilerini dönüştürerek ortak bir vizyon oluşturmasını ifade etmektedir (Bass & Avolio, 1993).

Bass ve Riggio'ya (2006) göre dönüşümcü liderlik dört temel bileşenden oluşmaktadır:

- (i) İdealize edilmiş etki, liderin etik duruşu ve rol model olması;
- (ii) İlham verici motivasyon, ortak bir gelecek vizyonu sunması;
- (iii) Entelektüel teşvik, mevcut sorunlara yaratıcı çözümler geliştirilmesini teşvik etmesi;

(iv) Bireysel ilgi, örgüt üyelerinin ihtiyaç ve potansiyellerine duyarlılık göstermesidir.

Bu bileşenler, liderliği yalnızca yönetsel bir fonksiyon olmaktan çıkararak, örgütsel kültürü ve değerler sistemini dönüştüren bir süreç hâline getirmektedir. Dönüşümcü liderler, örgütün mevcut sınırlarını aşarak yeni temsil alanları yaratabilmekte; örgütsel değişimi uzun vadeli bir vizyon doğrultusunda yönetebilmektedir.

Sendikal bağlamda dönüşümcü liderlik, sendikaların yalnızca ücret pazarlığı yapan yapılar olmaktan çıkarak, toplumsal adalet, eşitlik ve insan onuru temelli bir misyon üstlenmesini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, sendikal liderliği dar bir örgütsel yöneticilik anlayışının ötesine taşımakta; sendikaları sosyal politika üretiminde etkin aktörler hâline getirmektedir (Fairbrother, 2015).

Dönüşümcü sendikal liderliğin önemi, özellikle geleneksel sendikal yapıların dışında kalan kesimlerin temsil edilmesi bağlamında ortaya çıkmaktadır. Kadınlar, güvencesiz çalışanlar, kayıt dışı istihdam edilenler ve ev işçileri gibi grupların sendikal kapsama dâhil edilmesi, ancak değer odaklı ve vizyoner bir liderlik anlayışıyla mümkün olabilmektedir. Bu yönüyle dönüşümcü liderlik, sendikal hareketin hem örgütsel hem de toplumsal yeniden inşası için kritik bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Türkiye’de sendikal hareketin yaşadığı yapısal dönüşüm dikkate alındığında, dönüşümcü liderlik kuramı, yeni sendikal

liderlik pratiklerini analiz etmek için güçlü bir kavramsal zemin oluşturmaktadır. Bu kuramsal çerçeve, sendikal liderliğin yalnızca mevcut sorunlara tepki veren bir rol üstlenmemesi; aksine toplumsal dönüşümü yönlendiren bir aktör hâline gelmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda dönüşümcü liderlik yaklaşımı, Türkiye sendikal hareketinde ortaya çıkan yeni liderlik biçimlerinin anlaşılması açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Mahmut Arslan'ın Yaşamı ve Türkiye Sendikal Hareketinde Şekillenen Liderlik Pratiği

Mahmut Arslan'ın sendikal liderliği, Türkiye'de emek hareketinin geçirdiği dönüşümü anlamak açısından yalnızca üstlendiği kurumsal görevler üzerinden değil, hayat öyküsü, emek kökeni ve uzun yıllara yayılan saha deneyimi üzerinden ele alınmalıdır. Arslan'ın sendikal kimliği, akademik literatürde sıklıkla eleştirilen “bürokratik sendikacılık” modelinden farklı olarak, işçi sınıfının gündelik deneyimlerinden beslenen ve örgütlenme pratiğini merkeze alan bir liderlik anlayışı üzerine inşa edilmiştir.

Mahmut Arslan, 1955 yılında Karaman'ın Ermenek ilçesine bağlı Tepebaşı Köyü'nde dünyaya gelmiştir. Kırsal üretim ilişkilerinin hâkim olduğu bu coğrafyada yetişmesi, Arslan'ın emek kavramını erken yaşlardan itibaren hayatın doğal bir parçası olarak deneyimlemesine zemin hazırlamıştır. İlk ve orta öğrenimini Ermenek'te tamamlayan Arslan, lise eğitimini Konya'da

sürdürmüş; ailesinin sosyo-ekonomik koşulları nedeniyle genç yaşta çalışma hayatına atılmıştır. 1974 yılında Gölcük Tersane Komutanlığı'nda elektrik teknisyeni olarak işe başlaması, onun emek dünyasıyla kurduğu ilişkinin dönüm noktası olmuştur (Şekil 1) (Biyografi.net, 2024).

Şekil 1 HAK-İŞ Konfederasyonu Genel Başkanı ve HİZMET-İŞ Sendikası Genel Başkanı “Mahmut ARSLAN”

Tersane ortamı, ağır çalışma koşulları, iş sağlığı ve güvenliği riskleri ve disiplinli üretim süreciyle Türkiye’de sanayi emeğinin en yoğun yaşandığı alanlardan biridir. Arslan’ın bu ortamda edindiği deneyim, sendikal hakların soyut bir talep değil, çalışma yaşamının sürdürülebilirliği için zorunlu bir araç olduğunu fark etmesini sağlamıştır. Bu dönem, Arslan’ın ilerleyen yıllarda

sendikal karar alma süreçlerinde “sahadan gelen bilgiye” verdiği önemin de temelini oluşturmuştur.

Arslan’ın sendikal hareketle kurumsal düzeyde tanışması, 1980’li yıllarda HİZMET-İŞ Sendikası bünyesinde gerçekleşmiştir. Bu dönem, Türkiye’de sendikal hakların daraldığı, örgütlenmenin zorlaştığı ve özellikle kamu hizmetlerinde taşeron istihdamın hızla yaygınlaştığı bir sürece denk gelmektedir. Arslan, bu koşullar altında sendikal faaliyeti yalnızca bir temsil mekanizması olarak değil, emeğin dağınık yapısını yeniden bir araya getiren bir örgütlenme pratiği olarak görmüştür.

HİZMET-İŞ bünyesinde yürüttüğü çalışmalar sırasında Arslan, belediye hizmetlerinde çalışan işçiler, temizlik, çevre ve altyapı hizmetlerinde istihdam edilen taşeron işçilerle doğrudan temas kurmuş; bu alanlarda sendikal kapsamının genişletilmesi için yoğun çaba göstermiştir. Özellikle taşeron işçilerin sendikal haklardan fiilen dışlanması, Arslan’ın sendikal gündeminde öncelikli bir mesele hâline gelmiştir. Literatürde “güvencesiz emeğin sendikal temsili” olarak tartışılan bu sorun, Arslan’ın pratik sendikacılığında somut politika önerileriyle ele alınmıştır (Koç, 2017).

Bu uzun saha deneyiminin ardından Arslan, 1995 yılında HİZMET-İŞ Genel Başkan Yardımcılığına, 2004 yılında ise Genel Başkanlığa seçilmiştir (HİZMET-İŞ, 2024). Genel başkanlığı dönemi, sendikanın yalnızca üye sayısı bakımından büyüdüğü

değil, aynı zamanda kurumsal yönelimini yeniden tanımladığı bir evreye karşılık gelmektedir. Bu dönemde HİZMET-İŞ, taşeron işçilerin örgütlenmesi, toplu iş sözleşmelerinin yaygınlaştırılması ve kamu hizmetlerinde çalışan işçilerin iş güvencesinin artırılması yönünde sistematik çalışmalar yürütmüştür.

Mahmut Arslan'ın liderliği altında HİZMET-İŞ, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı başta olmak üzere ilgili kamu kurumlarıyla kurumsal temaslarını artırmış; sendikal taleplerini çatışmacı bir dil yerine sosyal diyalog ve müzakere yoluyla gündeme taşımayı tercih etmiştir. Bu yaklaşım, sendikal bağımsızlığı zedelemeyen ancak kamu politikalarının şekillenmesine katkı sunan bir sendikacılık anlayışını yansıtmaktadır (ILO, 2013).

Arslan'ın sendikal etkisi, 22 Mart 2011 tarihinde Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ) Genel Başkanlığına seçilmesiyle konfederasyon ölçeğine taşınmıştır. Bu tarihten itibaren Arslan, yalnızca bir sendika genel başkanı değil, Türkiye'de emek hareketinin genel yönelimine etki eden bir aktör hâline gelmiştir. HAK-İŞ Genel Başkanlığı döneminde konfederasyon, taşeron işçilik, kayıt dışı istihdam, kadın emeği ve güvencesiz çalışma biçimleri üzerine kapsamlı raporlar hazırlamış; bu raporlar kamuoyunda ve ilgili bakanlıklarda politika tartışmalarına kaynaklık etmiştir (HAK-İŞ, 2017; 2018).

Özellikle taşeron işçilerin kadroya geçirilmesi sürecinde Mahmut Arslan'ın liderliğinde HAK-İŞ, hem sahadaki işçi taleplerini hem de hukuki ve mali boyutları dikkate alan bir sendikal tutum geliştirmiştir. Arslan, bu süreçte sendikal taleplerin yalnızca slogan düzeyinde değil, teknik ve hukuki gerekçelerle desteklenmesi gerektiğini savunmuş; bakanlıklarla yürütülen görüşmelerde bu yaklaşımı öne çıkarmıştır. Bu tutum, literatürde “yapıcı sendikalizm” olarak tanımlanan anlayışla örtüşmektedir (Özkiraz, 2019).

Mahmut Arslan'ın yaşam öyküsü ile sendikal liderliği arasında güçlü bir süreklilik bulunmaktadır. Onun işçi kökenli geçmişi, sendikal karar alma süreçlerinde tabanın beklentilerini önceleyen, örgüt içi hiyerarşiyi araçsal gören ve sendikayı yaşayan bir toplumsal organizma olarak değerlendiren bir liderlik anlayışına zemin hazırlamıştır. Arslan, sendikal meşruiyeti yalnızca hukuki statüden değil, emeğin içinden gelen deneyimden türetmiş; bu meşruiyeti Türkiye sendikal hareketinde dönüşüm yaratacak politikalar üretmek için kullanmıştır.

Bu yönüyle Mahmut Arslan, HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ bağlamında, Türkiye’de sendikal liderliğin nasıl sahaya dayalı, müzakereye açık ve uzun soluklu bir çizgide inşa edilebileceğine dair önemli bir örnek sunmaktadır. Onun hayatı ve sendikal pratiği, emek hareketinin yalnızca kurumsal değil, aynı zamanda yaşanmış deneyimlerle şekillenen toplumsal bir süreç olduğunu göstermektedir.

Emek kökenli liderlik ve sendikal meşruiyetin yeniden inşası

Mahmut Arslan'ın liderlik pratiğinin ayırt edici özelliklerinden biri, sendikal kimliğinin doğrudan emek sürecinin içinden gelen bir deneyime dayanmasıdır. Literatürde “emek kökenli liderlik”, sendikal meşruiyetin yukarıdan aşağıya değil, tabandan yukarıya doğru inşa edilmesini sağlayan bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Koç, 2017). Arslan'ın çalışma yaşamına işçi olarak başlaması, sendikal sorunları teorik varsayımlar üzerinden değil, gündelik emek deneyimlerinden süzölen bir perspektifle ele almasına olanak tanımıştır.

Bu durum, dönüştürücü liderlik kuramında vurgulanan idealize edilmiş etki boyutuyla yakından ilişkilidir. Bass ve Avolio'ya (1993) göre liderin takipçiler nezdinde güvenilir ve örnek alınabilir bir figür olarak algılanması, örgütsel bağlılığın temel kaynaklarından biridir. Arslan'ın sendikal hareket içindeki konumu, formel yetkilerden ziyade, emek dünyasının içinden gelen bir deneyime dayanan sembolik bir otorite üretmiştir. Bu sembolik otorite, sendikal karar alma süreçlerinde tabanın taleplerinin daha doğrudan ve güçlü biçimde yansıtılmasına katkı sağlamıştır.

Sendikal meşruiyetin bu şekilde yeniden inşa edilmesi, sendikaların yalnızca hukuki temsil organları değil, aynı zamanda üyelerinin yaşam dünyasıyla doğrudan temas hâlinde olan toplumsal kurumlar olarak algılanmasını mümkün kılmıştır. Bu

yönüyle Arslan'ın liderliği, sendikal hareketin tabanla kurduğu ilişkiyi güçlendiren yapısal bir dönüşümü temsil etmektedir.

Bürokratik sendika liderliğinden dönüşümcü sendikal liderliğe geçiş

Türkiye'de sendikal liderlik geleneği uzun yıllar boyunca bürokratik ve merkezîyetçi bir yapı sergilemiştir. Bu yapı, sendikaların kurumsal sürekliliğini sağlamış olmakla birlikte, değişen çalışma ilişkilerine uyum sağlama konusunda önemli sınırlılıklar üretmiştir. Özellikle neoliberal dönemde ortaya çıkan esnek çalışma, taşeronlaşma ve güvencesiz istihdam biçimleri, klasik sendikal örgütlenme modellerinin etkisini zayıflatmıştır.

Mahmut Arslan'ın liderliği, bu klasik sendika liderliği anlayışından belirgin bir kopuşu temsil etmektedir. Arslan, sendikal liderliği yalnızca toplu pazarlık süreçlerini yöneten bir pozisyon olarak değil, sendikal yapının değerler sistemini ve toplumsal rolünü yeniden tanımlayan bir aktörlük olarak kurgulamıştır. Bu yaklaşım, dönüşümcü liderliğin vizyon üretme ve örgütsel kültürü dönüştürme boyutlarıyla örtüşmektedir (Bass & Riggio, 2006).

Arslan'ın liderliğinde HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ, sendikal hareketi dar anlamda ekonomik taleplerle sınırlı bir alan olmaktan çıkararak, adalet, eşitlik ve insan onuru ekseninde yeniden tanımlamıştır. Bu yeniden tanımlama süreci, sendikaların kamuoyu nezdindeki algısını da dönüştürmüş; sendikal hareketin toplumsal meşruiyetini güçlendirmiştir. Literatürde bu tür bir dönüşüm,

sendikaların “normatif aktörler” olarak yeniden konumlanması şeklinde ifade edilmektedir (Fairbrother, 2015).

Sosyal diyalog, müzakere ve yapıcı sendikalizm

Mahmut Arslan’ın liderlik pratiğinin en dikkat çekici boyutlarından biri, çatışmacı sendikacılık yerine sosyal diyalog ve müzakereye dayalı bir stratejiyi benimsemiş olmasıdır. Bu yaklaşım, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün (ILO) sosyal diyalog anlayışıyla da uyumlu bir sendikal yönelimi yansıtmaktadır (ILO, 2013).

Arslan’ın liderliğinde sendikal talepler, yalnızca protesto ve baskı araçları üzerinden değil; hukuki, teknik ve sosyal gerekçelerle desteklenen politika önerileri üzerinden dile getirilmiştir. Bu durum, sendikaların kamu politikalarının şekillenmesinde dolaylı değil, doğrudan etkili aktörler hâline gelmesini sağlamıştır. Özkiraz’a (2019) göre bu yaklaşım, literatürde “yapıcı sendikalizm” olarak tanımlanan sendikal modelin Türkiye’deki en belirgin örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Yapıcı sendikalizm, sendikaların bağımsızlığını korurken, sosyal taraflar arasında sürdürülebilir çözümler üretmesini amaçlamaktadır. Arslan’ın liderliği altında HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ, bu yaklaşımı benimseyerek sendikal mücadelenin dilini ve araçlarını dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, sendikal hareketin

yalnızca karşıtlıklar üzerinden değil, uzlaşma ve ortak akıl üzerinden de ilerleyebileceğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kapsayıcılık, temsil alanlarının genişletilmesi ve yeni emek biçimleri

Dönüşümcü liderliğin sendikal bağlamdaki en önemli göstergelerinden biri, geleneksel sendikal yapıların dışında kalan kesimlerin temsil edilmesidir. Mahmut Arslan'ın liderliğinde geliştirilen sendikal stratejiler, kadın emeği, güvencesiz çalışanlar ve kayıt dışı istihdam edilen grupların sendikal kapsama dâhil edilmesini temel bir hedef hâline getirmiştir.

Bu yaklaşım, dönüşümcü liderliğin entelektüel teşvik ve bireysel ilgi boyutlarıyla doğrudan ilişkilidir (Bass & Riggio, 2006). Arslan'ın liderliğinde sendikalar, yalnızca mevcut üyelerin taleplerine odaklanmakla yetinmemiş; sendikal hareketin dışında kalan emek biçimlerini görünür kılmaya yönelik politikalar geliştirmiştir. Kadın komitelerinin güçlendirilmesi ve ev işçileri örgütlenmesi, bu kapsayıcı sendikal vizyonun en somut çıktıları arasında yer almaktadır.

Fairbrother (2015), sendikal yenilenmenin temel koşulunun sendikaların toplumsal çeşitliliği temsil edebilme kapasitesi olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda Mahmut Arslan'ın liderliği, sendikal hareketin yalnızca nicel olarak büyümesini değil, nitel olarak derinleşmesini de mümkün kılan bir dönüşüm pratiği sunmaktadır.

Mahmut Arslan liderliğinin Türkiye sendikal hareketi açısından analitik değeri

Mahmut Arslan'ın sendikal liderliği, Türkiye'de sendikal hareketin kriz dönemlerinde yalnızca savunmacı bir pozisyon almadığını; aksine yeni temsil alanları yaratarak toplumsal dönüşümü yönlendirebileceğini göstermektedir. Onun liderliği altında sendikal hareket, ekonomik taleplerin ötesine geçerek sosyal politika üretiminde etkin bir aktör hâline gelmiştir.

Bu durum, dönüşümcü liderlik kuramının sendikal bağlamda uygulanabilirliğini göstermesi açısından literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Arslan'ın liderlik pratiği, sendikal liderliğin yalnızca örgütsel devamlılığı değil, aynı zamanda toplumsal adalet ve eşitlik temelinde yeni bir çalışma yaşamı vizyonu üretme kapasitesine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yönüyle Mahmut Arslan, Türkiye sendikal hareketinde dönüşümcü ve vizyoner liderlik anlayışının kurumsal ve pratik düzeyde şekillenmesine katkı sunan merkezi bir aktör olarak değerlendirilebilir.

Kadın Komiteleri ve Mahmut Arslan Liderliğinde Toplumsal Cinsiyet Temelli Sendikal Yeniden Yapılanma

Türkiye'de sendikal hareketin tarihsel gelişimi, emek-sermaye ilişkilerinin dönüşümüne paralel olarak şekillenmiş; ancak bu süreçte toplumsal cinsiyet boyutu uzun süre ikincil bir mesele olarak ele alınmıştır. Klasik sendikal örgütlenme modelleri, sanayi

retimine dayalı, erkek egemen istihdam biçimleri üzerinden inşa edilmiş; kadın emeği ise çoğu zaman ya görünmez kılınmış ya da sendikal politikanın sınırlarında yer almıştır (zdemir, 2016). Bu durum, sendikal temsilin toplumsal gerçekliği yansıtma kapasitesini sınırlayan yapısal bir sorun olarak ortaya çıkmıştır.

1980 sonrası dönemde hizmet sektörünün genişlemesi, bakım emeği ve ev içi hizmetlerin ücretli emek biçimleri hâline gelmesiyle birlikte kadın istihdamı niceliksel olarak artmış; ancak bu artış sendikal örgütlenme oranlarına aynı ölçüde yansımamıştır. Kadınların yoğunlaştığı sektörlerde kayıt dışılık, güvencesizlik ve esnek çalışma biçimleri sendikal örgütlenmenin önündeki temel engeller olarak varlığını sürdürmüştür (Özkiraz & Uysal, 2018). Bu bağlamda, sendikal hareketin yenilenmesi yalnızca örgütsel kapasitenin artırılmasını değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet temelli bir paradigma değişimini gerekli kılmıştır.

Mahmut Arslan'ın liderliğinde HAK-İş ve HİZMET-İş bünyesinde geliştirilen kadın komiteleri, bu paradigma değişiminin kurumsal zeminde karşılık bulduğu en somut alanlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Kadın komiteleri, sendikal yapının çevresinde konumlanan danışma birimleri olmaktan çıkarılarak, sendikal politikanın üretim süreçlerine dâhil edilen, sürekliliği olan ve örgütsel meşruiyeti tanınmış yapılar hâline getirilmiştir.

Sendikal hareket ve kadın emeğinin yapısal konumu

Sendikal literatürde kadın emeğinin marjinalleşmesi, yalnızca sendikaların iç dinamikleriyle değil, emek piyasasının toplumsal cinsiyet temelli örgütlenişiyle ilişkilendirilmektedir. Erkek istihdamının yoğun olduğu sektörlerde sendikal örgütlenme oranlarının görece yüksek olması, kadın emeğinin ise kayıt dışı ve parçalı işlerde yoğunlaşması, sendikal temsilde cinsiyet temelli bir asimetri üretmiştir (Milkman, 2013).

Türkiye’de bu asimetri daha belirgin bir hâl almıştır. Kadın emeği çoğunlukla ev hizmetleri, bakım sektörü, temizlik, çağrı merkezleri ve düşük ücretli hizmet işlerinde yoğunlaşmış; bu alanlar sendikal örgütlenmenin geleneksel sınırlarının dışında kalmıştır (Özdemir, 2016). Dolayısıyla sendikal hareketin kadın emeğini kapsayabilmesi, yalnızca temsil mekanizmalarının genişletilmesini değil, sendikal örgütlenmenin mantığının yeniden düşünülmesini gerektirmiştir.

Bu noktada Mahmut Arslan’ın liderliği, sendikal hareketin kadın emeğine yaklaşımında niteliksel bir kırılmaya işaret etmektedir. Arslan, kadın emeğini sendikal gündemin tali bir başlığı olarak değil, sendikal yenilenmenin temel unsurlarından biri olarak konumlandırmıştır. Bu yaklaşım, dönüşümcü liderlik kuramında vurgulanan değer inşası ve örgütsel normların yeniden tanımlanması ilkeleriyle örtüşmektedir (Bass & Riggio, 2006).

Kadın komitelerinin kurumsallaşması ve örgütsel dönüşüm

HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ bünyesinde kadın komitelerinin kurumsallaşması, Mahmut Arslan'ın liderliği altında planlı ve aşamalı bir süreç olarak hayata geçirilmiştir. Bu süreç, kadınların sendikal yapılarda yalnızca üye olarak değil, karar alıcı ve politika üretici aktörler olarak yer almasını hedeflemiştir.

Kadın komiteleri; eğitim, örgütlenme, saha çalışmaları ve farkındalık faaliyetleri yoluyla sendikal yapının iç dinamiklerini dönüştürmüştür. Bu dönüşüm, sendika içi cinsiyetçi iş bölümlerinin sorgulanmasına, kadınların sendikal temsilde daha görünür hâle gelmesine ve sendikal karar alma süreçlerinde kadın perspektifinin yerleşmesine katkı sağlamıştır (Şekil 2) (HİZMET-İŞ Kadın Komitesi Raporu, 2024).

Şekil 2 HAK-İŞ Kadın Komitesi ve “Mahmut ARSLAN”

Bu kurumsallaşma süreci, dönüşümcü liderliğin entelektüel teşvik boyutuyla doğrudan ilişkilidir. Arslan'ın liderliği, sendikal yapının alışılmış pratiklerini sorgulamayı teşvik etmiş; kadın emeğinin sendikal politika üretiminde merkezî bir konuma taşınmasını mümkün kılmıştır. Bu yönüyle kadın komiteleri, sendikal örgütlenmenin yalnızca nicel değil, nitel bir dönüşüm geçirdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

“Emeğe saygı, kadına değer” programı ve sendikal kültürün dönüşümü

Mahmut Arslan liderliğinde başlatılan “Emeğe Saygı, Kadına Değer” programı, kadın komitelerinin işlevini güçlendiren ve sendikal kültürde toplumsal cinsiyet eşitliğini norm hâline getirmeyi amaçlayan çerçeve bir politika olarak öne çıkmaktadır. Program, kadın emeğinin görünür kılınmasını, kadınların sendikal temsiline artırılmasını ve sendikal yapıların iç işleyişinde eşitlikçi bir dilin benimsenmesini hedeflemiştir.

Bu program kapsamında yürütülen faaliyetler, sendikal eğitimin içeriğinden saha örgütlenmesine kadar geniş bir alanı kapsamış; kadın emeği sendikal söylemin ayrılmaz bir parçası hâline getirilmiştir. Ledwith'e (2012) göre bu tür programlar, sendikaların yalnızca dışsal talepler üzerinden değil, içsel dönüşüm yoluyla da yenilenmesini sağlayan temel araçlardır.

Arslan'ın liderliği altında “Emeğe Saygı, Kadına Değer” programı, sendikal yapıların erkek egemen kodlarını sorgulayan ve

dönüştüren bir işlev görmüştür. Bu yönüyle program, sendikal hareketin demokratikleşmesine ve toplumsal meşruiyetinin güçlenmesine katkı sunmuştur.

Kadın komiteleri ve kapsayıcı sendikal örgütlenme stratejisi

Kadın komitelerinin sendikal dönüşümdeki bir diğer kritik rolü, sendikal örgütlenmenin kapsamını genişletmesidir. Mahmut Arslan liderliğinde geliştirilen kapsayıcı sendikal stratejiler, kadın emeğinin yoğunlaştığı alanları örgütlenmenin merkezine taşımıştır. Bu strateji, sendikal hareketin yalnızca geleneksel sektörlerle sınırlı kalmamasını sağlamıştır.

Kadın komiteleri, sahaya dayalı örgütlenme faaliyetleri aracılığıyla sendikal hareketin erişim alanını genişletmiş; kadınların çalışma yaşamındaki özgül sorunlarını sendikal gündeme taşımıştır. Healy ve Kirton'a (2015) göre kadınların sendikal yapılardaki etkinliği, sendikaların yenilenme kapasitesini artıran temel faktörlerden biridir. HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ örneği, bu tespitin Türkiye bağlamındaki somut karşılığını sunmaktadır.

Bu süreçte kadın komiteleri, yalnızca temsil işlevi görmekle kalmamış; sendikal örgütlenmenin yöntem ve araçlarının yeniden düşünülmesine katkı sağlamıştır. Böylece sendikal hareket, daha esnek, daha kapsayıcı ve daha toplumsal bir karakter kazanmıştır.

Ev işçileri örgütlenmesi bağlamında kadın komitelerinin stratejik rolü

Kadın komitelerinin dönüştürücü etkisi, ev işçilerinin örgütlenmesi sürecinde daha belirgin hâle gelmiştir. Ev hizmetleri alanı, hem kayıt dışılığın yüksekliği hem de kadın emeğinin yoğunluğu nedeniyle sendikal hareket açısından tarihsel olarak en zor örgütlenebilir alanlardan biri olmuştur. Mahmut Arslan liderliğinde yürütülen ev işçileri örgütlenme süreci, kadın komitelerinin saha deneyimi ve toplumsal cinsiyet perspektifi sayesinde kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

Bu süreç, sendikal hareketin iş hukuku sınırlarını aşan bir sosyal politika üretme kapasitesine sahip olduğunu göstermektedir. Kadın komiteleri, ev işçilerinin çalışma koşullarını görünür kılmış; bu alanın sendikal politika gündemine taşınmasında belirleyici bir rol üstlenmiştir (ILO, 2018).

Analitik değerlendirme: kadın komiteleri ve dönüştürücü sendikal liderliğin kurumsal etkisi

Mahmut Arslan liderliğinde kadın komitelerinin kurumsallaşması, Türkiye sendikal hareketinde toplumsal cinsiyet temelli dönüşümün mümkün olduğunu gösteren güçlü bir örnek sunmaktadır. Bu süreç, sendikal liderliğin yalnızca dışsal taleplerle değil, örgütün kendi iç yapısını dönüştürme kapasitesiyle de tanımlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Kadın komiteleri, dönüştürücü liderliğin sendikal yapılardaki en somut çıktılardan biri olarak değerlendirilebilir. Arslan'ın liderliği, kadın emeğini sendikal politikanın merkezine

yerleştirerek, sendikal hareketin demokratikleşmesine ve toplumsal meşruiyetinin glenmesine katkı sağlamıştır.

Bu yönüyle kadın komiteleri, HAK-İş ve HİZMET-İş rneğinde, dönüşümcü sendikal liderliğin kurumsal düzeyde nasıl somutlaştığını gösteren temel yapı taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Ev işçileri örgütlenmesi ve iş hukuku bağlamında kapsayıcı sendikal politika

Türkiye’de sendikal hareketin en temel yapısal sorunlarından biri, çalışma ilişkilerinin önemli bir bölümünün iş hukuku ve sendikal koruma alanı dışında kalmasıdır. Bu sorun, özellikle ev hizmetleri alanında çalışan işçiler açısından belirginleşmektedir. Ev işçileri, büyük lde kadınlardan oluşan, kayıt dışı, güvencesiz ve parçalı çalışma biçimleri içinde istihdam edilen bir emek grubunu temsil etmektedir. Bu nedenle ev işçileri, sendikal hareketin tarihsel olarak en zor örgütlenebilir ve en görünmez alanlarından biri olmuştur (ILO, 2018).

Türkiye’de 4857 sayılı İş Kanunu’nun 4. maddesi, ev hizmetlerinde çalışanları açık biçimde kanun kapsamı dışında bırakmakta; bu durum, ev işçilerinin sendikal haklar, iş güvencesi, çalışma süreleri ve sosyal güvenlik bakımından ciddi bir hukuki boşluk içinde kalmasına yol açmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 2003). Bu hukuki dışlanma, ev işçilerinin yalnızca bireysel hak

kayıplarına değil, aynı zamanda sendikal hareketin kapsayıcılığı açısından yapısal bir sınırlılığa işaret etmektedir.

Mahmut Arslan'ın liderliğinde HAK-İş ve HİZMET-İş tarafından geliştirilen ev işçileri örgütlenme stratejisi, bu yapısal sınırlılığı aşmayı hedefleyen dönüşümcü bir sendikal müdahale olarak değerlendirilebilir. Bu müdahale, sendikal hareketin yalnızca mevcut hukuki çerçeveye uyum sağlayan değil, aynı zamanda bu çerçeveyi dönüştürmeyi amaçlayan bir aktör olarak konumlandırılmasını sağlamıştır.

Ev işçileri ve Türkiye’de iş hukukunun yapısal sınırları

Ev işçileri, çalışma ilişkilerinin “özel alan” içinde gerçekteşmesi nedeniyle iş hukukunun klasik düzenleme mantığına dâhil edilmemiştir. Bu durum, ev hizmetlerinin uzun süre “aile içi yardım” ya da “yardımcı faaliyet” olarak görölmesiyle ilişkilidir. Ancak modern emek piyasalarında ev hizmetleri, düzenli gelir sağlayan, süreklilik arz eden ve ekonomik değeri yüksek bir çalışma alanı hâline gelmiştir (ILO, 2018).

Türkiye’de ev işçilerinin İş Kanunu kapsamı dışında bırakılması, sendikal örgütlenmenin önündeki en temel hukuki engeli oluşturmaktadır. Bu durum, sendikal hareketin ev işçilerine yönelik politikalarının yalnızca örgütsel değil, aynı zamanda hukuki reform talebi içeren bir nitelik kazanmasını zorunlu kılmıştır. Literatürde bu tür durumlar, sendikaların “hukuk yapıcı

aktörler” olarak rol üstlenmesini gerektiren alanlar olarak tanımlanmaktadır (Freeman & Medoff, 1984).

Mahmut Arslan liderliğinde HAK-İŞ, ev işçileri meselesini yalnızca sendikal genişleme alanı olarak değil, iş hukuku ve sosyal politika açısından yapısal bir sorun olarak ele almıştır. Bu yaklaşım, sendikal hareketin klasik “mevcut hakların savunulması” rolünün ötesine geçerek, yeni hak alanlarının inşasına yöneldiğini göstermektedir.

Dönüşümcü liderlik ve “görünmeyen emek” alanlarına müdahale

Dönüşümcü liderlik kuramı, liderin yalnızca örgütsel hedeflere ulaşmayı değil, örgütün faaliyet alanını ve anlam dünyasını genişletmesini de içerir (Bass & Riggio, 2006). Bu bağlamda Mahmut Arslan’ın ev işçileri örgütlenmesine yönelik yaklaşımı, sendikal hareketin geleneksel sınırlarını aşan bir vizyonu temsil etmektedir.

Ev işçileri, sendikal literatürde sıklıkla “görünmeyen emek” kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu emek biçimi, hem toplumsal cinsiyet rolleri hem de hukuki düzenlemeler nedeniyle kamusal alanda yeterince tanınmamaktadır (Federici, 2012). Arslan’ın liderliği altında HAK-İŞ, bu görünmezliği kırmayı hedefleyen bir sendikal söylem ve pratik geliştirmiştir.

Bu süreçte sendikal hareket, ev işçilerini yalnızca potansiyel üye olarak değil, çalışma yaşamının eşit haklara sahip öznesi olarak

tanımlamış; bu tanım, sendikal politikanın normatif çerçevesini genişletmiştir. Bu durum, dönüşümcü liderliğin entelektüel teşvik ve vizyon üretme boyutlarının sendikal bağlamdaki somut karşılığı olarak değerlendirilebilir.

Ev işçileri örgütlenme kampanyası ve kurumsal sendikal strateji

HAK-İŞ tarafından 2023 yılında başlatılan “Ev İşçileri Örgütlenme Kampanyası”, Türkiye’de bu alanda yürütülen ilk sistematik ve kurumsal sendikal girişimlerden biri olmuştur. Kampanya, bireysel üyelik çağrılarının ötesine geçerek, eğitim, bilinçlendirme ve hukuki farkındalık faaliyetlerini içeren bütüncül bir stratejiye dayanmıştır (HAK-İŞ, 2025).

Bu kampanya kapsamında, ev işçilerinin çalışma koşulları, hakları ve sendikal örgütlenmenin önemi konusunda saha temelli çalışmalar yürütülmüş; kadın komiteleri bu sürecin temel uygulayıcı aktörleri hâline gelmiştir. Kadın komitelerinin sahadaki deneyimi, ev işçilerinin sendikal harekete duyduğu mesafeyi azaltmış ve güven ilişkisi kurulmasını kolaylaştırmıştır.

31 Ekim 2025 itibarıyla ev işçileri örgütlenmesi kapsamında 73.915 üyeye ulaşılmış; 21 Aralık 2025 itibarıyla bu sayı 90.608’e yükselmiştir. HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ, kuruluş yıl dönümleri vesilesiyle kısa vadede 100.000 ev işçisinin sendikal örgütlenmeye dâhil edilmesini hedeflediklerini kamuoyuyla paylaşmıştır (HAK-

İŞ, 2025). Bu veriler, sendikal hareketin geleneksel sınırların ötesine geçerek yeni bir temsil alanı yarattığını göstermektedir.

Uluslararası normlar, ILO 189 ve Türkiye’de sendikal uyum arayışı

Ev işçileri örgütlenmesi, yalnızca ulusal bir sendikal politika olarak değil, aynı zamanda uluslararası normlarla uyum arayışının bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 2011 tarihli 189 No’lu “Ev İşçileri için İnsana Yakışır İş Sözleşmesi”, ev hizmetlerinde çalışanların temel çalışma haklarının güvence altına alınmasını öngörmektedir (ILO, 2011).

Türkiye, bu sözleşmeyi henüz onaylamamış olmakla birlikte, Mahmut Arslan liderliğinde HAK-İŞ, sözleşmenin temel ilkelerini sendikal politika belgelerine entegre etmiş; ev işçileri meselesini uluslararası düzeyde dile getirmiştir. Bu durum, sendikal hareketin yalnızca ulusal mevzuata uyum sağlayan değil, uluslararası normları içselleştiren bir aktör hâline geldiğini göstermektedir.

Arslan’ın uluslararası sendikal ağlardaki temsiliyetinin, ev işçileri meselesinin küresel düzeyde görünürlük kazanmasına katkı sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda ev işçileri örgütlenmesi, HAK-İŞ’in uluslararası sendikal hareketle kurduğu ilişkilerin somut bir çıktısı olarak değerlendirilebilir.

Analitik değerlendirme: Ev işçileri örgütlenmesi ve sendikal paradigma değişimi

Ev işçileri örgütlenmesi, Türkiye sendikal hareketinde bir paradigma değişimine işaret etmektedir. Bu değişim, sendikal mücadelenin yalnızca mevcut işçi gruplarının haklarını savunmakla sınırlı kalmayıp, tarihsel olarak dışlanmış emek biçimlerini de kapsayan bir çerçeveye genişlemesini ifade etmektedir.

Mahmut Arslan'ın liderliği, bu paradigma değişimini mümkün kılan dönüşümcü bir liderlik pratiği sunmaktadır. Arslan, sendikal hareketi yalnızca hukuki sınırlar içinde hareket eden bir yapı olarak değil, bu sınırları dönüştürmeyi hedefleyen bir toplumsal aktör olarak konumlandırmıştır.

Bu yönüyle ev işçileri örgütlenmesi, HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ örneğinde, dönüşümcü sendikal liderliğin en çarpıcı ve yenilikçi uygulamalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu uygulama, sendikal hareketin geleceğine ilişkin kapsayıcı ve adalet temelli bir vizyonun somut ifadesidir.

Uluslararası sendikal ağlar ve Mahmut Arslan liderliğinde küresel normlarla uyum

Küreselleşme süreci, emek-sermaye ilişkilerini yalnızca ulusal sınırlar içinde tanımlanabilir olmaktan çıkarmış; çalışma yaşamına ilişkin normların, standartların ve mücadele biçimlerinin ulusötesi düzeyde şekillenmesine yol açmıştır. Bu dönüşüm, sendikal hareketin de faaliyet alanını genişletmiş; sendikaları yalnızca ulusal düzeyde toplu pazarlık yürüten aktörler olmaktan

ıkararak, küresel emek rejiminin şekillenmesinde söz sahibi olmaya çalışan kurumsal yapılar hâline getirmiştir (Hyman, 2005).

Bu bağlamda Mahmut Arslan'ın liderliği, HAK-İş Konfederasyonu ve HİZMET-İş Sendikası'nı uluslararası sendikal ağlarla bütünleştiren, küresel normlarla uyumlu ve çok düzlemli bir sendikal stratejinin inşasında belirleyici bir rol oynamıştır. Arslan'ın liderliği altında geliştirilen bu strateji, Türkiye sendikal hareketinin yalnızca ie dönük bir savunma hattı kurmakla yetinmeyip, uluslararası düzeyde norm üretim süreçlerine eklemlenmesini mümkün kılmıştır.

Küresel emek rejimi ve sendikal hareketin ulusötesi boyutu

Günümüzde alışma yaşamı, çok uluslu şirketler, küresel tedarik zincirleri ve esnek üretim modelleri aracılığıyla ulusötesi bir karakter kazanmıştır. Bu durum, emek piyasalarında güvencesizliği artırırken, sendikal hareketin yalnızca ulusal düzeyde yürütülen mücadelelerle etkili olmasını zorlaştırmıştır. Uluslararası literatürde bu süreç, sendikalar açısından “lek sorunu” olarak tanımlanmaktadır (Hyman, 2005).

Bu yeni koşullar altında sendikal hareketin etkinliğini sürdürebilmesi, uluslararası normlara erişim, küresel sendikal ağlara katılım ve sınır aşan dayanışma mekanizmalarının geliştirilmesiyle mümkün hâle gelmiştir. Uluslararası alışma rgt (ILO), Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC) gibi yapılar, bu

bağlamda küresel emek rejiminin normatif çerçevesini belirleyen temel aktörler olarak öne çıkmaktadır (Gumbrell-McCormick & Hyman, 2013).

Mahmut Arslan'ın sendikal liderliği, bu küresel çerçeveyi dikkate alan ve Türkiye sendikal hareketini bu normatif alanla bütünleştirmeyi hedefleyen bir yönelim sergilemiştir. Bu yönelim, dönüşümcü liderlik kuramında vurgulanan vizyon üretme ve örgütün faaliyet alanını genişletme kapasitesiyle doğrudan ilişkilidir (Bass & Riggio, 2006).

HAK-İŞ'in Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) ile ilişkileri

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO – International Labour Organization), çalışma yaşamına ilişkin uluslararası normların belirlenmesinde ve sosyal diyalog mekanizmalarının geliştirilmesinde merkezi bir role sahiptir. Mahmut Arslan'ın liderliği altında HAK-İŞ, ILO nezdinde aktif bir temsil çizgisi benimsemiş; Türkiye'deki çalışma yaşamına ilişkin sorunları uluslararası platformlara taşıyan bir sendikal aktör hâline gelmiştir.

HAK-İŞ'in ILO süreçlerine katılımı, yalnızca temsil düzeyinde kalmamış; insana yakışır iş (decent work), sosyal diyalog (social dialogue) ve adil geçiş (just transition) gibi kavramların sendikal politika belgelerine entegre edilmesini de beraberinde getirmiştir (ILO, 2022). Bu durum, sendikal hareketin söylem ve politika üretiminde uluslararası normları içselleştirdiğini göstermektedir.

Mahmut Arslan'ın bu süreçteki rolü, sendikal liderliğin ulusal sınırların ötesinde bir temsil kapasitesine sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Arslan, Türkiye'deki emek sorunlarını küresel normlar çerçevesinde yeniden tanımlayarak, sendikal taleplerin meşruiyetini güçlendiren bir strateji izlemiştir.

ITUC ve ETUC bağlamında ulusötesi sendikal dayanışma

HAK-İŞ'in Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC – International Trade Union Confederation) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC – European Trade Union Confederation) ile kurduğu ilişkiler, Mahmut Arslan liderliğinde geliştirilen ulusötesi sendikal stratejinin önemli bir boyutunu oluşturmaktadır. Bu ilişkiler, Türkiye sendikal hareketinin küresel sendikal ağlarla temasını güçlendirmiştir.

ITUC ve ETUC, emek haklarının küresel ölçekte savunulması, çok uluslu şirketlere karşı sendikal koordinasyonun sağlanması ve sosyal politika alanında ortak tutumların geliştirilmesi açısından kritik platformlar sunmaktadır (Gumbrell-McCormick & Hyman, 2013). Arslan'ın liderliği altında HAK-İŞ, bu platformlarda aktif rol alarak, Türkiye'deki sendikal deneyimi uluslararası tartışmalara taşımıştır.

Bu süreç, sendikal hareketin yalnızca ulusal çıkarları savunan bir yapı olmaktan çıkarak, küresel emek mücadelesinin parçası hâline gelmesini sağlamıştır. Dönüşümcü liderlik açısından değerlendirildiğinde bu durum, liderin örgütün sınırlarını yeniden

tanımlama kapasitesinin bir göstergesi olarak ele alınabilir (Bass & Riggio, 2006).

Adil geçiş, kapsayıcı istihdam ve yeni sendikal gündem

Mahmut Arslan liderliğinde HAK-İŞ’in uluslararası sendikal ağlarla kurduğu ilişkiler, sendikal gündemin de dönüşmesine katkı sağlamıştır. Özellikle iklim krizi, dijitalleşme ve yeşil dönüşüm gibi küresel sorunlar, sendikal hareketin geleneksel taleplerinin ötesinde yeni politika alanları üretmesini zorunlu kılmıştır.

“Adil geçiş” (just transition) kavramı, bu bağlamda sendikal politikanın merkezî unsurlarından biri hâline gelmiştir. HAK-İŞ, Arslan’ın liderliği altında adil geçiş kavramını, emekçilerin dönüşüm süreçlerinde korunmasını ve yeni istihdam alanlarının sosyal adalet temelinde şekillenmesini savunan bir sendikal ilke olarak benimsemiştir (ETUC, 2024).

Benzer biçimde kapsayıcı istihdam (inclusive employment) anlayışı, kadınlar, gençler ve güvencesiz çalışanlar açısından sendikal politikanın genişletilmesini sağlamıştır. Bu yaklaşım, önceki bölümlerde ele alınan kadın komiteleri ve ev işçileri örgütlenmesiyle de bütünleşen bir sendikal vizyon ortaya koymaktadır.

Analitik değerlendirme: uluslararasılaşma ve dönüşümcü sendikal liderlik

Mahmut Arslan'ın uluslararası sendikal ağlardaki etkinliği, Türkiye sendikal hareketinde liderliğin rolüne ilişkin önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Arslan'ın liderliği, sendikal hareketin yalnızca ulusal düzeyde var olamayacağını; küresel normlarla ilişki kuran, ulusötesi dayanışmayı önemseyen bir perspektife ihtiyaç duyduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yönüyle Arslan'ın liderliği, dönüşümcü liderlik kuramının sendikal bağlamdaki güçlü bir uygulaması olarak değerlendirilebilir. Lider, örgütün yalnızca iç yapısını değil, dış ilişkiler ağını da dönüştürerek sendikal hareketin etki alanını genişletmiştir.

Uluslararası sendikal ağlarla kurulan bu ilişkiler, HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ'in sendikal meşruiyetini güçlendirmiş; Türkiye'deki emek hareketinin küresel ölçekte tanınmasına katkı sağlamıştır. Bu durum, sendikal liderliğin yalnızca iç politika üretimiyle değil, uluslararası normlarla kurulan ilişkilerle de tanımlanması gerektiğini göstermektedir.

Hizmet-İş Sendikası'nın Türkiye'deki Örgütsel Dağılımı:
Çok Düzlemli Bir Sendikal Ağın Analizi

Hizmet-İşçileri Sendikası (HİZMET-İŞ – *Service Workers' Union*), HAK-İŞ Konfederasyonu'nun en geniş tabanlı üye sendikası olma özelliğini taşımaktadır. 1979'da kurulduğu tarihten bu yana, sendikal organik büyüme stratejisiyle Türkiye'nin farklı coğrafi ve sektörel alanlarına yayılmıştır. HİZMET-İŞ'in örgütsel

yapısı, yalnızca bir şube açısından ibaret değildir; aynı zamanda Türkiye’de sendikal örgütlenmenin **yerel-ulusal etkileşimini** şekillendiren çok düzlemli bir sendikal ağdır.

Türkiye’de sendikal ağırlık merkezleri ve HİZMET-İŞ’in coğrafi yayılımı

Türkiye’de sendikal hareketin örgütsel yapılanması, tarihsel ve ekonomik koşulların mekânsal farklılıklarına göre heterojen bir dağılım sergilemektedir. Sanayi ve hizmet sektörlerinin yoğun olduğu iller, sendikal örgütlenmenin en güçlü olduğu bölgeler olarak öne çıkar. Buna paralel biçimde, HİZMET-İŞ, belediye hizmetleri, altyapı, kamu hizmetleri ve yerel yönetim alanlarının yoğun olduğu coğrafi merkezlerde daha güçlü bir örgütlenme tabanı oluşturmuştur.

Özellikle İstanbul, Ankara, İzmir, Bursa, Antalya ve Adana gibi büyük metropoller, hem nüfus yoğunluğu hem de kamu hizmetlerinin çeşitliliği sayesinde sendikal üye sayısının yüksek olduğu merkezlerdir. Bu illerde HİZMET-İŞ şubeleri, yalnızca niceliksel üye artışı bakımından değil, aynı zamanda sendikal bilinç düzeyinin yerel düzeyde kurumsallaşması açısından da kritik fonksiyonlar üstlenmiştir.

Sendikal literatürde, sendikal örgütlenmenin coğrafi yoğunluklar üzerinden incelenmesi, örgütsel yaygınlığın yalnızca üye sayısı ile değil, yerel ağların işlevselliğiyle de ilişkili olduğunu göstermektedir (Cornfield & Fletcher, 2002). HİZMET-İŞ’in

Türkiye genelindeki yayılımı bu doğrultuda değerlendirildiğinde, sendikanın güçlü olduğu bölgelerde yerel yönetim politikalarıyla etkileşim içinde olduğu, yerel hizmet alanlarındaki sendikal taleplerin ulusal sendikal gündemle entegrasyonunu sağladığı görülmektedir.

Şube ağı: Yerel yönetimlerden kamu hizmetlerine uzanan bir yapı

HİZMET-İŞ'in örgütsel yapısı, yaklaşık 80'i aşkın şubeye kadar genişlemiş olup; bu şubeler Türkiye'nin farklı bölgelerinde faaliyet göstermektedir. Şube ağının bu kadar geniş olması, sendikanın yalnızca büyük metropollerde değil, küçük ve orta ölçekli illerde de sendikal temsil gücünü yaygınlaştırdığını ortaya koyar. Örgütsel antropologlar, yaygın şube ağlarının sendikal etkiyi artırmasının, örgüt üyeleriyle yerel yönetimler arasında doğrudan temas kurulmasını kolaylaştırdığına işaret etmektedir (Heery & Kelly, 1994).

Bu şube yapısı içinde her bir birim, yalnızca üyelik sayısını artıran bir "bölge ofisi" değil; aynı zamanda yerel çalışma hayatı sorunlarını tespit eden, yerel topluluklarla ilişki kuran, toplu iş sözleşmeleri ve sosyal diyalog süreçlerinde temsil sağlayan bir örgütlenme hücresidir. Bu hücresel yapı, sendikanın yerel ile ulusal arasında çift yönlü bir bilgi akışını mümkün kılar. Yerelden ulusala doğru gelen talepler, sendikal politikalara yön verirken; ulusal sendikal stratejiler de yerel pratiklere uyarlanabilir hâle gelir.

Sektörel çeşitlilik ve HİZMET-İŞ'in kapsayıcı yapısı

HİZMET-İŞ'in örgütsel ağı, yalnızca coğrafi dağılım bakımından değil, sektörler arası çeşitlilik açısından da dikkat çekicidir. Sendikanın kapsadığı iş kolları arasında belediye hizmetleri, altyapı, sağlık hizmetleri, temizlik hizmetleri, enerji ve kamuya ilişkin birçok alan yer almaktadır. Bu çoklu sektörel kapsama, sendikanın yalnızca bir hizmetçi ya da belediye işçisi sendikası olarak görülmesini engellemiş; heterojen bir işgücü tabanına hitap eden kapsayıcı bir sendikal yapıya dönüşmesini sağlamıştır.

Sektörel farklılıklar, sendikal politikanın şekillenmesinde de doğrudan etkili olmuştur. Örneğin belediye hizmetlerinde örgütlenmiş işçilerin talepleri ile sağlık veya enerji sektörlerindeki sendika üyelerinin öncelikleri aynı olmayabilir. Bu durum HİZMET-İŞ'in politika üretme kapasitesinin daha esnek, çok boyutlu ve katılımcı bir yapıya sahip olmasını zorunlu kılmıştır.

Sendikal örgütlenmenin sektörler arası bu çeşitliliği, HİZMET-İŞ'in toplumsal adalet, cinsiyet eşitliği, insana yakışır iş ve sosyal diyalog gibi küresel normlarla uyumlu bir politika seti geliştirmesine katkıda bulunmuştur. Bu da sendikal hareketin yalnızca yerel talepleri karşılamakla kalmayıp geniş toplumsal dönüşüm süreçlerine entegre olmasını sağlamıştır.

Üyelik dağılımı, sendikal yoğunluk ve Türkiye geneli analiz

HİZMET-İŞ'in geniş şube ağı, ülke genelinde sendikal yoğunluğun coğrafi olarak yaygınlaşmasına yardımcı olmuştur. Türkiye'de sendikal örgütlenme oranları genel olarak düşüş eğiliminde olsa da (ILO, 2022), HİZMET-İŞ'in örgütsel yayılımı, belirli bölgelerde sendikal yoğunluğun sürdürülebilirlik göstergesi olmasına katkı sunmaktadır. Bu bağlamda sendikanın Türkiye genelindeki üyelik yapısı, belirli ekonomik bölgelerde daha yüksek sendikal bağlılık oranı ile ilişkilendirilebilir.

Sendikal coğrafya çalışmalarında “yoğunluk merkezleri” olarak tanımlanan alanlar, genellikle tarihsel olarak sendikal kültürün güçlü olduğu ve ekonomik faaliyetlerin yoğunlaştığı bölgelerde ortaya çıkar (Beynon et al., 2002). HİZMET-İŞ'in örgütlendiği coğrafi alanlar da bu örüntülerle örtüşmektedir. Büyükşehirlerde hem kamu hizmetleri hem de özel sektör hizmetlerinde sendikal örgütlenme daha yaygın iken; kırsal ve sanayi dışı alanlarda sendikal etki görece düşük kalabilmektedir. Ancak HİZMET-İŞ, kırsaldan metropole uzanan geniş ağ yapısıyla alan eşitsizliklerini azaltma potansiyeline sahip bir model ortaya koymuştur.

Sendikal örgütlenmede bu tür bir coğrafi yayılım, yalnızca nicel büyümeyi ifade etmez. Aynı zamanda sendikal farkındalık, çalışma yaşamına katılım arzusu ve toplumsal taleplerin yerel düzeyde tanımlanması gibi nitel unsurların da kurumsal bir dönüşüm sürecine dâhil edildiğini gösterir.

Yerel yönetimler, şubeler ve sosyal diyalog ağları

HİZMET-İŞ'in Türkiye genelindeki şube ağı, yerel yönetimlerle kurduğu sosyal diyalog ağlarını da güçlendirmiştir. Yerel yönetimler ülke genelinde belediyecilik, altyapı ve temel hizmetler açısından önemli aktörler olduğundan, bu alanlardaki sendikal örgütlenme saha pratiklerinin geliştirilmesinde kritik rol oynar. Sendikal örgütlenmenin yerel yönetimlerle kurduğu etkileşim, hem işçilerin hak arama kapasitesini hem de yerel politikaların sendikal taleplerle uyumlu hâle gelmesini sağlamaktadır.

Bu ilişki biçimi, sendikal literatürde “yerel sosyal diyalog” olarak nitelendirilen bir alanla da örtüşür. Yerel sosyal diyalog, sendikalar ve yerel yönetim aktörleri arasında sürdürülebilir iletişim ve işbirliği mekanizmalarının kurulmasıyla çalışma yaşamında kalıcı iyileştirmeler yapılmasını ifade eder (Deakin & Wilkinson, 2005). HİZMET-İŞ'in şube teşkilatı, bu tür yerel sosyal diyalog süreçlerini kurumsal bir uygulamaya dönüştürme kapasitesine sahiptir.

Sonuç olarak HİZMET-İŞ'in Türkiye genelindeki örgütsel dağılımı, yalnızca bir üye sayısı göstergesi değil; sendikal hareketin mekânsal, sektörel ve kurumsal olarak nasıl yeniden yapılandığının bir göstergesidir. Şube ağı, sendikal hareketin yerel taleplerle ulusal politika arasındaki çift yönlü bilgi akışını mümkün kılarken,

kapsayıcı sendikal stratejinin saha düzeyinde hayata geçirilmesini sağlayan bir yapısal altyapı sunmaktadır.

Bu örgütsel model, HİZMET-İŞ'in yalnızca merkezi düzeyde politika üreten bir sendika olmasını engellemekle kalmaz; aynı zamanda yerel düzeyde sendikal farkındalığı artırma, sosyal diyalog ağlarını kurma ve yerel yönetimlerle işbirliğini geliştirme kapasitesini de güçlendirir. Bu yönüyle HİZMET-İŞ'in Türkiye genelindeki şube yapısı, sendikal hareketin dönüştürücü ve kapsayıcı bir model olarak sürdürülebilirliğini sağlayan temel unsurlardan biri olarak değerlendirilebilir.

HİZMET-İŞ Sendikası'nın Yerel Teşkilat Yapısı ve 09 No'lu Ankara Şubesi Örneği

HİZMET-İŞ Sendikası, Türkiye sendikal hareketi içerisinde yalnızca üye sayısı ve toplu iş sözleşmesi kapasitesiyle değil; aynı zamanda çok katmanlı teşkilat yapısı, yerel örgütlenme modeli ve tematik komiteler aracılığıyla geliştirdiği kapsayıcı sendikal pratiklerle öne çıkan bir yapıya sahiptir. Bu örgütsel model, Mahmut Arslan'ın HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ genelinde inşa ettiği dönüştürücü sendikal liderlik anlayışının kurumsal düzeydeki en somut yansımalarından birini oluşturmaktadır.

Arslan'ın liderliğinde şekillenen bu yaklaşım, sendikayı yalnızca merkezî düzeyde politika üreten bir yapı olmaktan çıkararak; yerel ihtiyaçları tanıyan, saha deneyimine dayanan ve tabanla sürekli temas hâlinde olan bir örgütsel forma

dönüştürmüştür. Bu bağlamda HİZMET-İŞ'in yerel şubeleri, sendikal hareketin “uygulama alanları” olarak kritik bir işleve sahiptir.

Türkiye genelinde HİZMET-İŞ şube yapısı ve yerel sendikal etki alanları

HİZMET-İŞ'in Türkiye genelinde oluşturduğu şube ağı, sendikal örgütlenmenin mekânsal yayılımı açısından dikkat çekici bir örnek sunmaktadır. Büyükşehirlerden orta ölçekli kentlere ve ilçelere kadar uzanan bu ağ, hizmet sektöründe çalışan işçilerin sendikal temsile erişimini artırmayı amaçlamaktadır. Şubeler, bu yönüyle yalnızca idari birimler değil; yerel emek piyasalarını analiz eden, çalışma koşullarını izleyen ve sendikal talepleri sahadan merkeze taşıyan stratejik aktörler olarak işlev görmektedir.

Sendikal literatürde yerel örgütlenmenin önemi, sendikanın tabanla kurduğu ilişkinin niteliğiyle doğrudan bağlantılıdır (Heery & Kelly, 1994). HİZMET-İŞ'in şube yapılanması, bu ilişkiyi güçlendiren bir örgütsel tasarıma sahiptir. Yerel şubeler, belediyeler, kamu iştirakleri ve hizmet sektöründeki farklı iş kollarıyla doğrudan temas kurarak, yerel sosyal diyalog mekanizmalarının kurumsallaşmasına katkı sağlamaktadır.

Bu yapı, Mahmut Arslan'ın liderliğinde benimsenen “katılımcı sendikal yönetim” anlayışının mekânsal karşılığı olarak değerlendirilebilir. Arslan'ın sendikal vizyonu, merkezî

politikaların yerel düzeyde esnetilmesini ve sahaya uyarlanmasını teşvik eden bir anlayış üzerine kuruludur.

HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi: Kuruluş süreci ve örgütsel konumlanma

HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi, Ankara gibi yüksek nüfus yoğunluğuna, geniş kamu istihdamına ve çok katmanlı hizmet sektörü yapısına sahip bir kentte sendikal temsilin daha etkin yürütülmesi amacıyla kurulmuştur. 2024–2025 döneminde yürütülen örgütlenme çalışmaları sonucunda hayata geçirilen şube, HİZMET-İŞ’in Ankara’daki sendikal faaliyetlerini daha işlevsel ve erişilebilir kılmayı hedefleyen stratejik bir adım olarak değerlendirilmelidir.

22 Ocak 2025 tarihinde gerçekleştirilen 1. Olağan Genel Kurul ile birlikte **Emrah Murat Peçenek** şube başkanlığına seçilmiş; Hidayet Danacı, Hakkı Yetim ve Mehmet Can Karakoç yönetim kurulunda görev almıştır (HİZMET-İŞ, 2025). Bu yönetim yapısı, şubenin yalnızca idari sürekliliğini değil; aynı zamanda katılımcı ve çoğulcu bir sendikal işleyişi hedeflediğini göstermektedir (Şekil 3).

*Şekil 3 HİZMET-İŞ 09 No'lu Ankara Şube Başkanı Emrah Murat
Peçenek ve Şube Başkan Yardımcıları*

Şubenin kuruluş süreci, Mahmut Arslan'ın da doğrudan destek verdiği Ankara'daki yeni şubeleşme politikasının bir parçasıdır. 2024 yılında Ankara'da birden fazla yeni şubenin kurulması, sendikal temsilin coğrafi ve demografik yoğunluğa göre yeniden yapılandırılmasına yönelik dönüşümcü bir strateji olarak öne çıkmaktadır.

Yerel sosyal diyalog, kamu kurumları ve kurumsal etkileşim

09 No'lu Ankara Şubesi'nin faaliyet alanlarından biri, yerel sosyal diyalog mekanizmalarının güçlendirilmesidir. Yerel yönetimler, kamu kurumları ve hizmet sektörü işverenleriyle sürdürülen temaslar, sendikal taleplerin çatışmacı bir dilden ziyade

müzakere ve veri temelli argümanlarla dile getirilmesini sağlamaktadır.

Bu yaklaşım, Deakin ve Wilkinson'ın (2005) vurguladığı şekilde, çalışma yaşamında demokratikleşmenin yerel düzeyde kurulan diyalog ağlarıyla mümkün olabileceği görüşüyle örtüşmektedir. 09 No'lu Şube, bu anlamda Ankara özelinde sendikanın kurumsal itibarını ve temsil kapasitesini artıran bir rol üstlenmektedir.

Kadın komiteleri: Yerel düzeyde toplumsal cinsiyet odaklı sendikal pratik

Mahmut Arslan'ın liderliğinde HİZMET-İŞ genelinde geliştirilen kadın odaklı sendikal politikalar, yerel şubelerde kurulan Kadın Komiteleri aracılığıyla sahaya yansımaktadır. 09 No'lu Ankara Şubesi bünyesinde faaliyet gösteren Kadın Komitesi, bu dönüşümün önemli bir uygulama alanını oluşturmaktadır.

Kadın Komitesi, kadın işçilerin sendikal yapılara katılımını artırmayı, karar alma süreçlerinde görünürlüklerini güçlendirmeyi ve özellikle kadınların yoğunlaştığı hizmet alanlarında örgütlenme faaliyetleri yürütmeyi amaçlamaktadır. Eğitim seminerleri, farkındalık toplantıları ve saha çalışmaları yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifi, yerel sendikal politikanın ayrılmaz bir parçası hâline getirilmektedir (Şekil 4) (HİZMET-İŞ Kadın Komitesi, 2024).

Şekil 4 Hizmet-İş Kadın Komitesi ve Çalışmaları

Bu yapı, sendikal hareketin kapsayıcılığını artırmakla kalmamakta; aynı zamanda kadın emeğinin görünmezliğine karşı geliştirilen politikaların yerel düzeyde kurumsallaşmasını sağlamaktadır.

Ev işçileri örgütlenmesi: Yerelden hukuki dönüşüme

09 No’lu Ankara Şubesi, HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ tarafından başlatılan Ev İşçileri Örgütlenme Kampanyasının Ankara’daki uygulayıcı aktörlerinden biridir. Ev işçileri, 4857 Sayılı İş Kanunu kapsamında yer almamaları nedeniyle tarihsel olarak sendikal

temsilden dışlanmış bir çalışma grubunu oluşturmaktadır (T.C. Resmî Gazete, 2003).

Şube tarafından yürütülen saha çalışmaları, ev işçilerinin sendikal haklar konusunda bilgilendirilmesini, sosyal güvenlik farkındalığının artırılmasını ve örgütlü emeğin hukuki zeminine dâhil edilmesini hedeflemektedir. Bu yerel pratikler, ILO’nun 189 No’lu Ev İşçileri Sözleşmesi’nde yer alan “insana yakışır iş” ilkeleriyle uyumlu bir sendikal yönelimi temsil etmektedir (ILO, 2011).

Yerel liderlik, kurumsal süreklilik ve dönüşümcü model

09 No’lu Ankara Şubesi’nin faaliyetlerinde **yerel liderliğin rolü**, dönüşümcü sendikal liderliğin sürekliliği açısından belirleyicidir. Emrah Murat Peçenek’in şube başkanlığı, Mahmut Arslan’ın merkezî düzeyde geliştirdiği sendikal vizyonun yerelde uygulanabilirliğini güçlendirmektedir.

Bu liderlik pratiği, sendikal hareketin yalnızca merkezde üretilen politikalarla değil; yerel aktörlerin inisiyatifi ve sahaya dayalı bilgisiyle sürdürülebilir kılınabileceğini göstermektedir. Bu durum, dönüşümcü liderliğin örgütsel süreklilikle birleştiği bir sendikal modeli işaret etmektedir.

HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi örneği, Türkiye sendikal hareketinde dönüşümcü liderlik anlayışının yerel ölçekte nasıl kurumsallaştığını gösteren önemli bir vaka sunmaktadır. Şube, yerel sosyal diyalog, kadın emeği, ev işçileri örgütlenmesi ve

katılımcı yönetim anlayışıyla, merkezî sendikal vizyonu sahaya taşıyan tamamlayıcı bir halka işlevi görmektedir.

Bu yönüyle 09 No’lu Şube, Mahmut Arslan’ın liderliğinde şekillenen HİZMET-İŞ sendikal modelinin yerelden ulusala uzanan bütüncül yapısını somutlaştıran güncel ve güçlü bir örnek olarak değerlendirilebilir.

09 No’lu Ankara Şubesi’nde insan kaynağı, uzmanlık ve çok disiplinli sendikal pratik

HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi’nin dikkat çeken yönlerinden biri, şube bünyesinde görev alan aktörlerin farklı mesleki ve akademik arka planlara sahip olmasıdır. Bu durum, sendikal faaliyetlerin yalnızca klasik örgütlenme ve toplu pazarlık süreçleriyle sınırlı kalmamasını; çevre, kent, iklim, toplumsal cinsiyet ve kamu yönetimi gibi alanlara temas eden çok disiplinli bir sendikal pratik geliştirilmesini mümkün kılmaktadır.

Şube Başkanlığı görevini yürüten Emrah Murat Peçenek, yerel sendikal koordinasyonun sağlanması, üyelik tabanının genişletilmesi ve merkez-şube uyumunun sürdürülmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Peçenek’in liderliği, Mahmut Arslan’ın dönüşümcü sendikal anlayışıyla uyumlu biçimde, yerel düzeyde katılımcı ve kapsayıcı bir sendikal işleyişin tesis edilmesine odaklanmaktadır.

Şube bünyesinde sendika baş temsilciliği ve saha koordinasyonu alanlarında görev alan isimler, örgütlenme

faaliyetlerinin sürekliliğini sağlamaktadır. Bu bağlamda Eray Bayar, Ankara Büyükşehir Belediyesi İklim Değişikliği ve Sıfır Atık Dairesi Başkanlığı bünyesindeki mesleki deneyimiyle, çevre, sürdürülebilirlik ve kamu hizmetlerinde dönüşüm başlıklarının sendikal gündemle ilişkilendirilmesine katkı sunmaktadır. Bu katkı, sendikal literatürde giderek önem kazanan “adil geçiş (just transition)” ve çevresel duyarlılık temelli emek politikalarıyla doğrudan örtüşmektedir (ETUC, 2022).

09 No’lu Ankara Şubesi’nin ayırt edici yönlerinden biri de, sendikal faaliyetlerin akademik bilgi üretimi ve gönüllü emekle desteklenmesidir. Bu çerçevede **Dr. Gamze Mercan**, hem akademik kimliği hem de sendikal çalışmalardaki aktif rolüyle öne çıkmaktadır. Aynı zamanda **09 No’lu Ankara Şubesi Kadın Komitesi Başkanı** olan Dr. Mercan, kadın emeği, toplumsal cinsiyet eşitliği ve sendikal katılım konularında yürütülen çalışmaların bilimsel bir perspektifle ele alınmasına katkı sağlamaktadır.

Kadın Komitesi Başkan Yardımcılığı görevini yürüten **Ebru Ağaçkesen**, saha örgütlenmesi, kadın üyelerle doğrudan temas ve yerel düzeyde farkındalık faaliyetlerinin koordinasyonunda aktif rol üstlenmektedir. Bu yapı, Genel Merkez Kadın Komitesi Başkanı **Hatice Ayhan’ın** liderliğinde şekillenen kadın politikalarının yerelde kurumsal karşılık bulmasını sağlamaktadır (Şekil 5).

Şekil 5 Hizmet-İş Genel Merkez Kadın Komite Başkanı Hatice

AYHAN

Öte yandan **Zümrüt Varol Selçuk**, doktora öğrencisi ve bilim uzmanı kimliğiyle, sendikal çalışmalara gönüllü akademik katkı sunan isimler arasında yer almaktadır. Selçuk'un katkıları, sendikal faaliyetlerin raporlanması, kavramsal çerçevelerin oluşturulması ve kadın emeği ile görünmeyen emek alanlarının akademik düzlemde tartışılmasına olanak tanımaktadır. Bu tür katkılar, sendikal hareket ile akademi arasındaki etkileşimi güçlendiren önemli bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Hyman, 2001).

Bu bağlamda şube bünyesinde yer alan sizler (şube çalışmaları ve örgütlenme süreçlerinde aktif görev alan isimler),

sendikal pratiğin yalnızca formel görevlerle değil; gönüllülük, saha deneyimi ve kolektif emek üzerinden de şekillendiğini göstermektedir. Bu durum, dönüştürücü sendikal liderliğin tabanda karşılık bulabilmesi açısından kritik öneme sahiptir.

09 No’lu Ankara Şubesi’nde gözlemlenen bu çok aktörlü ve çok disiplinli yapı, Mahmut Arslan’ın HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ genelinde inşa ettiği sendikal vizyonun yerel ölçekteki yansımalarından biridir. Arslan’ın liderliği, sendikal hareketi yalnızca merkezî karar mekanizmalarına dayalı bir yapı olmaktan çıkararak; yerel aktörlerin bilgi, deneyim ve gönüllü emeğiyle beslenen dinamik bir organizma hâline getirmeyi hedeflemiştir.

Bu açıdan bakıldığında 09 No’lu Ankara Şubesi, dönüştürücü liderliğin yalnızca üst düzey söylemde değil; şube başkanından kadın komitesi yöneticilerine, saha temsilcilerinden akademik katkı sunan gönüllülere kadar uzanan çok katmanlı bir etkileşim ağı üzerinden kurumsallaştığını göstermektedir.

Bu bölüm, çalışmanın teorik çerçevesi ile saha uygulamaları arasındaki geçiş noktasını oluşturmaktadır. Türkiye sendikal hareketine ilişkin tarihsel ve kuramsal tartışmaların ardından, Mahmut Arslan’ın dönüştürücü liderlik vizyonunun yerel ölçekte nasıl somutlaştığını ortaya koyması bakımından HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi örneği, çalışmanın en kritik uygulama alanını temsil etmektedir. Bu yönüyle 8. bölüm, makalenin yalnızca

betimleyici değil, açıklayıcı ve model kurucu niteliğini güçlendiren temel bileşenlerden biridir.

Sendikal literatürde sıkça vurgulandığı üzere, merkezî sendikal vizyonların sahada karşılık bulmadığı durumlarda kurumsal süreklilik zayıflamakta; sendikalar, üyeleriyle aralarındaki temsil bağını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (Hyman, 2001; Heery & Kelly, 1994). Bu nedenle yerel şubeler, yalnızca idari alt birimler değil; sendikal liderliğin sınandığı, yeniden retildeği ve toplumsal meşruiyet kazandığı örgütsel alanlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu bağlamda HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara şubesi, Mahmut Arslan’ın HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ düzeyinde geliştirdiği dönüşümcü sendikal yaklaşımın, yerel örgütlenme, kadın komiteleri, ev işçileri çalışmaları, evre ve kent politikalarıyla ilişkili temsil biçimleri aracılığıyla nasıl kurumsallaştığını göstermektedir. şube bünyesinde yürütülen faaliyetler, sendikal hareketin yalnızca ücret ve sosyal hak ekseninde değil; toplumsal cinsiyet eşitliği, çevresel sürdürülebilirlik, kentsel hizmetlerin niteliği ve kayıt dışı emek gibi alanlarda da politika üretebileceğini ortaya koymaktadır.

Özellikle Kadın Komiteleri’nin yerel düzeyde etkin biçimde yapılandırılması; Genel Merkez Kadın Komitesi Başkanı Hatice Ayhan’ın liderliğinde yürütülen politikaların, 09 No’lu şube Kadın Komitesi Başkanı Dr. Gamze Mercan ve Başkan Yardımcısı Ebru

Ağaçkesen aracılığıyla sahaya taşınması, dönüşümcü liderliğin kurumsal süreklilik boyutunu güçlendiren önemli bir örnek teşkil etmektedir. Bu yapı, kadın emeğinin sendikal karar alma süreçlerine dâhil edilmesinin tesadüfi değil, bilinçli ve planlı bir örgütsel strateji olduğunu göstermektedir (Kirton & Greene, 2016).

Buna ek olarak, HİZMET-İŞ 09 No’lu Ankara Şubesi bünyesinde yürütülen sendikal faaliyetlerin dikkat çekici yönlerinden biri, yerel düzeyde sendikal temsilin iklim politikaları, çevresel sürdürülebilirlik ve kentsel hizmet emeği gibi çağdaş emek tartışmalarıyla bütünleşmesidir. Bu çerçevede Eray Bayar, iklim değişikliği ve sıfır atık politikaları alanındaki çalışmalarıyla, çevresel dönüşüm süreçlerinin emek üzerindeki etkilerini sendikal gündeme taşıyan yerel bir aktör olarak öne çıkmaktadır. Bayar’ın yürüttüğü çalışmalar, hizmet sektöründe çevresel duyarlılığın yalnızca teknik bir politika alanı değil; aynı zamanda çalışma koşulları, iş güvencesi ve mesleki dönüşümle doğrudan ilişkili bir emek meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım, sendikal hareketin çevresel kriz karşısında pasif bir konumda kalmak yerine, emek eksenli çözüm önerileri geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Öte yandan **Emre Bayar**, Ankara Büyükşehir Belediyesi Kent Estetiği Dairesi Başkanlığı bünyesinde İhale ve İdari İşler Şube Müdürlüğü kapsamında personel puantaj işlemlerinden sorumlu formen görev alanında çalışmakta; aynı zamanda personel baş temsilcisi olarak sendikal temsil faaliyetlerini sürdürmektedir.

Emre Bayar'ın bu konumu, sendikal temsilin yalnızca genel talepler düzeyinde değil; çalışma yaşamının günlük idari süreçlerine, iş yükü dağılımına ve emek denetimine ilişkin somut alanlarda da etkin bir biçimde yürütüldüğünü göstermektedir. Puantaj, çalışma süreleri ve idari işleyiş gibi teknik alanlarda yürütülen bu temsil pratiği, sendikal mücadelenin mikro düzeydeki emek süreçlerine nüfuz etmesini sağlayan önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Ayrıca, şube faaliyetlerine akademik gönüllülük çerçevesinde katkı sunan Dr. Gamze Mercan ve Zümrüt Varol Selçuk, sendikal çalışmaların raporlanması ve analitik değerlendirilmesi süreçlerinde önemli bir rol üstlenerek, sendikal hareket ile akademi arasındaki etkileşimi güçlendirmektedir. Bu durum, sendikal bilginin yalnızca pratik deneyimle değil, bilimsel üretimle desteklenmesi açısından dikkat çekicidir.

Sonuç olarak Mahmut Arslan'ın dönüştürücü liderliğinin merkezden yerele nasıl aktarıldığını, sendikal vizyonun şube düzeyinde nasıl çoğullaştığını ve sendikal hareketin toplumsal dönüşüm kapasitesinin hangi araçlarla genişletildiğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle söz konusu bölüm, çalışmanın ampirik omurgasını oluşturmakta; makalenin literatüre katkı iddiasını somut bir örnek üzerinden temellendirmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın amacı, Türkiye sendikal hareketinde son yarım yüzyılda yaşanan yapısal ve kavramsal dönüşümü, Mahmut Arslan'ın liderliği ve onun önderliğinde şekillenen Hak İşçi Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ – Confederation of Turkish Real Trade Unions) ile Hizmet İşçileri Sendikası (HİZMET-İŞ – Service Workers' Union) örnekleri üzerinden incelemektir. Çalışma, sendikal liderliği salt örgütsel yönüyle değil, toplumsal adalet, cinsiyet eşitliği ve hukuki kapsayıcılık bağlamında değerlendirmekte; Arslan'ın liderliğini dönüştürücü liderlik kuramı (transformational leadership theory) perspektifiyle kavramsallaştırmaktadır. Araştırma, nitel bir yöntemle tasarlanmış olup doküman analizi ve tematik içerik çözümlemesi tekniklerine dayanmaktadır. Çalışmada, HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ'e ait yıllık raporlar, kongre bildirileri, basın açıklamaları, Kadın Komitesi faaliyet dokümanları, mevzuat metinleri (özellikle 4857 Sayılı İş Kanunu) ve uluslararası kuruluşların (ILO, ITUC, ETUC) politika belgeleri sistematik biçimde incelenmiştir. Bu veriler, Arslan'ın sendikal liderlik anlayışının tarihsel, hukuki ve toplumsal boyutlarını ortaya koymak amacıyla sınıflandırılmıştır. Çalışma bulguları, Mahmut Arslan'ın liderliğinde HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ'in klasik sendikal anlayışı aşarak sosyal diyalog, adalet, insana yakışır iş (decent work) ve katılımcı yönetim ilkeleri çerçevesinde yeniden yapılanma sürecine girdiğini göstermektedir. Özellikle ev işçilerinin (domestic workers) İş Kanunu (Labour Law No. 4857)

kapsamına alınması yönünde yürütülen örgütlenme faaliyetleri bu dönüşümün somut göstergesi olmuştur. 2023 yılında başlatılan “Ev İşçileri Örgütlenme Kampanyası / Domestic Workers Organizing Campaign”, Türkiye’de ev hizmetleri alanında kurumsal düzeyde yürütülen ilk örgütlenme hareketi olarak kayda geçmiştir. Bu kampanya, HAK-İŞ Kadın Komitesi (HAK-IS Women’s Committee) ve HİZMET-İŞ Kadın Komitesi (HIZMET-IS Women’s Committee) koordinasyonunda sürdürülmüş; saha eğitimleri, farkındalık çalışmaları ve örgütlenme faaliyetleri sonucunda 2025 yılı itibarıyla 73.000 ev işçisine ulaşılmış, kısa vadede 100.000 üyelik hedefi belirlenmiştir. Kadın komiteleri bu süreçte sendikal hareketin dönüşümünde öncü rol oynamış; “Emeğe Saygı, Kadına Değer” programı aracılığıyla kadın işçilerin sendikal yapılarda temsil oranını artırmıştır. Böylece toplumsal cinsiyet eşitliği, sendikal yapının iç dinamiklerine yerleşmiş, sendikacılığın kurumsal kimliğinin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Arslan’ın dönüşümcü liderlik yaklaşımı, yalnızca ulusal düzeyde değil, aynı zamanda uluslararası sendikal ağlarda da etkisini göstermiştir. HAK-İŞ, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO – International Labour Organization), Uluslararası Sendikalar Konfederasyonu (ITUC – International Trade Union Confederation) ve Avrupa Sendikalar Konfederasyonu (ETUC – European Trade Union Confederation) ile kurduğu ilişkiler aracılığıyla, “adil geçiş” (just transition) ve “kapsayıcı istihdam” (inclusive employment) politikalarını sendikal stratejilerine entegre

etmiştir. Bu araştırma, Türkiye’de sendikal liderlik literatürüne üç temel düzeyde katkı sağlamaktadır. İlk olarak, dönüşümcü liderlik kuramını sendikal liderlik bağlamında uygulayarak, liderliğin vizyon üretme ve toplumsal dönüşümü yönlendirme kapasitesine ışık tutmaktadır. İkinci olarak, kadın komitelerinin sendikal yapı içindeki kurumsal önemini ortaya koymakta ve toplumsal cinsiyet eşitliğini sendikal yeniden yapılanmanın merkezi bir unsuru haline getirmektedir. Üçüncü olarak, ev işçileri ve kayıt dışı istihdam gibi “görünmeyen emek alanlarını” sendikal politika gündemine taşıyarak, iş hukuku ile sosyal politika arasında köprü kuran özgün bir analiz önermektedir. Sonuç olarak çalışma, Mahmut Arslan’ın dönüşümcü liderliği altında HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ örneğinde biçimlenen yeni sendikal yaklaşımın, Türkiye’de sendikal hareketi ekonomik taleplerin ötesine taşıyarak adalet, eşitlik ve insan onuru temelli bir sosyal vizyon haline getirdiğini göstermektedir.

Bu çalışma, Türkiye sendikal hareketinin son yarım yüzyılda geçirdiği yapısal ve zihinsel dönüşümü, Mahmut Arslan’ın liderliğinde kurumsallaşan HAK-İŞ Konfederasyonu ve HİZMET-İŞ Sendikası örneği üzerinden bütüncül bir perspektifle ele almıştır. Çalışmanın temel savı, Türkiye’de sendikal hareketin yaşadığı temsil krizi, örgütsel daralma ve meşruiyet sorunlarının yalnızca yapısal faktörlerle değil; liderlik anlayışı, örgüt kültürü ve sendikal vizyonla da yakından ilişkili olduğudur.

Türkiye’de sendikal hareket, özellikle 1980 sonrası dönemde uygulanan neoliberal politikalarla birlikte ciddi bir

kırılma yaşamıştır. Taşeronlaşma, esnek çalışma biçimleri, kayıt dışı istihdamın yaygınlaşması ve kamusal istihdamın daralması, sendikaların geleneksel örgütlenme modellerini işlevsiz hâle getirmiştir. Bu süreç, sendikal yoğunluk oranlarının düşmesine ve sendikaların toplumsal etkisinin zayıflamasına yol açmıştır. Çalışmada ortaya konulduğu üzere, bu kriz yalnızca nicel bir üye kaybı değil; aynı zamanda sendikal hareketin anlam ve yön kaybı yaşadığı bir dönemi ifade etmektedir.

Bu bağlamda Mahmut Arslan'ın liderliği, Türkiye sendikal hareketinde yeni bir yönelim ihtiyacına verilen pratik bir yanıt olarak değerlendirilmelidir. Arslan'ın sendikal yaklaşımı, klasik sendikal liderlik modellerinden farklı olarak, sendikayı yalnızca ücret pazarlığı yapan bir örgüt değil; toplumsal adalet, eşitlik ve insan onurunu merkeze alan bir sosyal aktör olarak yeniden tanımlamıştır. Bu yönüyle Arslan'ın liderliği, dönüşümcü liderlik kuramının sendikal alandaki özgün bir yansıması olarak okunabilir.

Çalışmanın değerlendirme düzeyinde ortaya koyduğu temel sonuçlardan biri, HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ'in Arslan liderliğinde geliştirdiği sendikal yaklaşımın, Türkiye'de sendikalizmin sınırlarını genişleten bir model sunduğudur. Bu model, yalnızca örgütlü işçilerin taleplerine odaklanmak yerine; tarihsel olarak sendikal temsilin dışında bırakılmış kesimleri –özellikle kadınlar, ev işçileri ve güvencesiz çalışanlar– sendikal hareketin öznesi hâline getirmeyi hedeflemiştir. Bu durum, sendikal kapsayıcılık

kavramının Türkiye bağlamında somut bir karşılık bulduğunu göstermektedir.

Kadın emeğinin sendikal yapılar içindeki konumu, bu dönüşümün en belirgin alanlarından biridir. Kadın komiteleri aracılığıyla geliştirilen politikalar, sendikaların iç işleyişinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin yalnızca söylemsel bir hedef olmaktan çıkarılarak kurumsal bir ilke hâline gelmesini sağlamıştır. Bu süreç, sendikal hareketin kendi içindeki hiyerarşik ve erkek egemen yapıyı sorgulamasına da imkân tanımıştır. Kadınların karar alma mekanizmalarına dâhil edilmesi, sendikal demokrasinin derinleşmesi açısından da önemli bir kazanım olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın önemli bir değerlendirme noktası, sendikal dönüşümün yalnızca merkezî düzeyde değil, yerel teşkilatlar aracılığıyla kalıcı ve sürdürülebilir hâle geldiği gerçeğidir. HİZMET-İŞ'in Türkiye genelindeki yaygın şube ağı, merkezde belirlenen sendikal vizyonun yerelde somut uygulamalara dönüşmesini mümkün kılmaktadır. Yerel şubeler, sendikanın tabanla temas kurduğu, yerel sorunları görünür kıldığı ve sendikal meşruiyeti yeniden ürettiği temel örgütsel birimlerdir.

Bu çerçevede Ankara 09 No'lu Şube örneği, dönüşümcü sendikal liderliğin yerel ölçekte nasıl kurumsallaşabileceğini göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Şube, yalnızca idari bir yapı değil; sendikal katılımı artıran, kadın emeğini görünür kılan ve

farklı temsil mekanizmalarını bir araya getiren çok katmanlı bir örgütlenme modeli sunmaktadır. Bu durum, sendikal hareketin merkez–yerel ilişkisini hiyerarşik bir yapıdan ziyade karşılıklı etkileşim temelinde yeniden kurduğunu göstermektedir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, bu çalışma üç düzeyde katkı sunmaktadır. İlk olarak, dönüşümcü liderlik kuramını Türkiye sendikal hareketi bağlamında uygulayarak, liderliğin sendikal dönüşümdeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır. İkinci olarak, sendikal kapsayıcılığı kadın emeği ve görünmeyen emek alanları üzerinden analiz ederek, sendikal hareketin toplumsal genişleme potansiyeline dikkat çekmektedir. Üçüncü olarak ise, yerel teşkilatların sendikal sürdürülebilirlik açısından taşıdığı stratejik önemi vurgulamaktadır.

Sonuç olarak Mahmut Arslan'ın liderliğinde şekillenen HAK-İŞ ve HİZMET-İŞ modeli, Türkiye’de sendikal hareketin yalnızca geçmişini değil, geleceğini de anlamaya imkân tanımaktadır. Bu model, sendikalizmi dar bir ekonomik çıkar alanından çıkararak; adalet, eşitlik ve insan onuru temelinde yeniden inşa etmeyi amaçlayan bütüncül bir sendikal vizyon sunmaktadır. Çalışma, bu yönüyle Türkiye’de sendikal liderlik ve örgütlenme tartışmalarına kuramsal ve pratik düzeyde kalıcı bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Kaynakça

Aydın, M., & Kaya, H. (2021). Sendikal liderlikte dönüşümcü yaklaşım ve Türkiye örneği. *Journal of Economy, Policy and Research*, 6(2), 215–234. <https://doi.org/10.26650/JEPR.2021.0034>

Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. Free Press.

Bass, B. M., & Avolio, B. J. (1993). Transformational leadership: A response to critiques. In M. M. Chemers & R. Ayman (Eds.), *Leadership theory and research: Perspectives and directions* (pp. 49–80). Academic Press.

Bass, B. M., & Riggio, R. E. (2006). *Transformational leadership* (2nd ed.). Lawrence Erlbaum Associates.

Biyografi.net. (2024). *Mahmut Arslan kimdir?* <https://www.biyografi.net/kisi-mahmut-arslan-5610/>

Cornfield, D. B., & Fletcher, B. (2002). *Union revitalization: Trends and prospects in the emerging global economy*. Routledge.

Deakin, S., & Wilkinson, F. (2005). *The law of the labour market: Industrialization, employment, and legal evolution*. Oxford University Press.

ETUC. (2023). Trade unions and the just transition to a climate-neutral economy. Brussels: European Trade Union Confederation.

ETUC. (2024). Annual report on social dialogue and inclusive employment. Brussels.

HAK-İŞ. (2017). *Çalışma hayatı ve sosyal diyalog raporu*. Ankara: HAK-İŞ Konfederasyonu Yayınları.

HAK-İŞ. (2018). Taşeron işçilik ve güvencesiz istihdam raporu. Ankara: HAK-İŞ Yayınları.

HAK-İŞ. (2023). *Faaliyet raporu*. Ankara: HAK-İŞ Konfederasyonu.

HAK-İŞ. (2025). Ev işçileri örgütlenme kampanyası değerlendirme raporu. Ankara: HAK-İŞ Yayınları.

Heery, E., & Kelly, J. (1994). *Industrial relations and union power*. Oxford University Press.

HİZMET-İŞ. (2024). *Kadın komitesi faaliyet raporu*. Ankara: HİZMET-İŞ Sendikası.

HİZMET-İŞ. (2025). *Teşkilat ve şube yapılanması raporu*. Ankara: HİZMET-İŞ Genel Merkezi.

International Labour Organization. (2011). *Convention No. 189: Decent work for domestic workers*. Geneva: ILO.

International Labour Organization. (2013). *Social dialogue and tripartism*. Geneva: ILO.

International Labour Organization. (2015). Guidelines for a just transition towards environmentally sustainable economies. Geneva: ILO.

International Labour Organization. (2022). *Decent work country profile: Turkey*. Geneva: ILO.

Koç, Y. (2017). Türkiye’de sendikal kriz ve emek hareketinin dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 3(54), 1123–1146.

Özkiraz, A. (2019). *Neoliberal dönemde emek hareketinin dönüşümü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

T.C. Resmî Gazete. (2003). 4857 sayılı *İş Kanunu*. Sayı: 25134.

BÖLÜM 4

2000 SONRASI TÜRKİYE’DE SEÇİM SİSTEMLERİ VE TEMSİLDE ADALET TARTIŞMALARI

Melike KAYIRAL¹

Giriş

Seçim sistemleri demokratik siyaset düzeninin mekaniğini ve normatif çerçevesini belirleyen temel kurumlardan biridir. Bir seçim sistemi, oyları temsile dönüştürürken hangi toplumsal güçlerin, hangi oranda ve hangi yöntemle parlamentoda yer alacağını tayin eder. Dolayısıyla temsil normlarının (oy eşitliği, kapsayıcılık, orantılılık vb.) pratiğe yansımaları doğrudan etkilemektedir. Temsilde adalet tartışmaları, bu yüzden yalnızca teknik bir mühendislik meselesi olarak değil, demokratik meşruiyet, çoğulculuk ve katılım gibi siyaset teorisinin merkezi normlarıyla ilişkili bir sorun alanı olarak değerlendirilmelidir. Çalışma, seçim sistemleri ile temsilde adalet arasındaki ilişkiyi kuramsal araçlarla sorgulamayı amaçlamaktadır. Bu minvalde, Türkiye’yi 2000 sonrası dönemin özgün kurumsal dönüşümlerinin ve söylemsel değişimlerinin analitik vaka çerçevesi olarak kullanan bir teorik inceleme olarak kurgulanmıştır.

Çalışmanın temel argümanı, Türkiye’de 2000 sonrası dönemde seçim sistemine ilişkin kurumsal ve yasal değişiklikler ile

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2147-0928

bunların meşru kılınışına dair yönetici söylemler, temsilde adaletin farklı boyutlarını (orantılılık, kapsayıcılık, oy-sandalye eşitliği) yeniden tanımlamıştır. Bunun sonucunda temsilde adalet talepleri ile istikrar/ yönetilebilirlik gerekçeleri arasındaki gerilim yeni biçimler kazanmıştır. Bu argüman, teorik literatürün iki ana itiraz hattı arasında konumlanır. Bir yandan seçim sistemlerinin istikrar amaçlı tasarımına ilişkin rasyonel-kurumsal gerekçeler (yol bağımlılığı, çoğunlukçu meşruiyet iddiaları), diğer yandan normatif temsilde adalet talepleri (azınlık temsili, oyların yansıtılmasının adilliği) olarak okunabilecek karşıt perspektiflerdir. Bahse konu olan iki eksen, siyaset bilimi ve demokratik teori literatüründen kavramsal araçlarla kurulacak diyalog aracılığıyla değerlendirilebilir.

Türkiye özelinde 2000 sonrası dönemin seçilme gerekçesi, birkaç kuramsal bakış açısından dolayı önem taşımaktadır. İlk olarak, 2002 seçimi ve onu izleyen parlamento aritmetiğinin yarattığı kırılmalar, yüksek düzeyde “boşa giden oy” tartışmasını yeniden gündeme getirmiş, temsil adaleti tartışmasını ampirik olgulardan ziyade kurumsal ilkeler düzeyinde düşünmeyi zorunlu kılmıştır (Çaha, 2002: 34). İkinci olarak, 2017 anayasa değişikliğiyle parlamenter sistemin yerini yürütme ağırlıklı bir yönetim biçimine bırakması ve ardından 2018’de getirilen ittifak düzenlemeleri, oy-sandalye dönüşüm mekanizmalarının normatif okumasını değiştirmiştir. İttifak mekanizmaları hem baraj uygulamasının etkisini yumuşatmış hem de temsilde adalet tartışmasını yeni stratejik hesaplara taşımıştır (Miş & Duran, 2018: 26). Üçüncü olarak, anayasa değişikliği sürecinin meşruiyet tartışmaları ve reformların gerekçelendirilmesi (istikrar/yönetilebilirlik söylemleri) temsilde adalet iddialarının nasıl sınırlandırıldığına dair teorik sorular ortaya koymuştur (Venice Commission Report, 2017: 3-6).

Çalışmada, metodolojik olarak kavramsal analiz, eleştirel literatür taraması ve teorik karşılaştırma yöntemleri bir arada kullanılmıştır. Amaç ampirik veri çözümlemesi değil, var olan kurumsal düzenlemeler, kamusal-siyasal söylemler ve seçim mekanizmalarının demokratik teori bağlamında ne tür normatif sonuçlar doğurduğunu sistematik olarak tartışmaktır. Türkiye, “analitik bir vaka” olarak ele alınacak, tekil verilerden ziyade kuramsal hipotezleri sınamaya yönelik bir yaklaşımın izi sürülecektir. Böylece, seçim sistemleri kuramı ve temsilde adalet

literatürü birbirine bağlanacak, Türkiye örneği ise bu kuramsal tartışmanın somutlaştığı bağlam olarak ele alınacaktır.

Seçim Sistemleri: Temel Türler ve Özellikler

Çoğunlukçu Sistemler

Çoğunlukçu seçim sistemleri, tek üyeli seçim çevreleri ve “kazanan tümünü alır” mantığı etrafında şekillenmektedir. Bu sistemlerin normatif ve işlevsel gerekçesi, seçime katılan aktörler arasında net bir kazanan çıkararak yürütme kararlılığını ve hükümet istikrarını sağlamaktır. Böylece yasama sürecinde hızlı karar alma ve uygulama kapasitesi gözetilir (Sarıbay, 2021: 35). Çoğunlukçu modeller, temsilin doğrudan orantılılığından ziyade yönetilebilirliği önceliklendirir. Bu tercih, özellikle sosyal veya etnik olarak parçalı toplumlarda “karar verilebilirlik” argümanı ile savunulur (Anderson, 1998: 583).

Kuramsal açıdan çoğunlukçu sistemlerin mekanik etki ve psikolojik etki olmak üzere iki temel etkisi sıklıkla vurgulanmaktadır. Mekanik etki, oyların sandalyelere dönüştürülmesindeki yapısal eğilimleri ifade eder. Örneğin tek üyeli çevreler küçük partilerin ülke düzeyinde yaygın ama seyrek desteğe sahip olmaları hâlinde sandalye kazanmasını zorlaştırır. Psikolojik etki ise seçmen davranışındaki stratejik yönelimleri kapsar. Oy verme davranışı ve boşa gitme kaygısıyla daha büyük partilere yönelme eğilimi gösterir (Duverger, 1964: 201-202). Tek üyeli çevreler genellikle iki büyük partinin rekabet ettiği, fragmentasyonun düşük olduğu bir yapı üretir. Bu durum, yasama organında güçlü çoğunlukların ortaya çıkmasına olanak verir. Fakat aynı zamanda oy-sandalye orantısızlığını da artırma eğilimindedir (Taagepera & Shugart, 1989: 45). Orantısızlık, seçmenlerin tercihleri ile meclis temsiliinin örtüşmemesi anlamına gelir ve bu da demokratik adalet tartışmasında önemli bir eleştiri noktası oluşturmaktadır (Gallagher, 1991: 33-34).

Eleştiriler, çoğunlukçu sistemlerin dışlayıcı karakterine odaklanır. Özellikle azınlık grupları, bölgesel partiler veya yeni kurulan siyasi aktörler, yaygın ama görece düşük düzeydeki oy

desteđi nedeniyle temsilde ciddi řekilde dezavantajlı konuma dűřer. Bu durum, siyasal dıřlanmayı artırabilir ve meřruiyet açmazlarına yol açabilir, zira seçmenler, oylarının parlamenter temsilde karřılık bulmadıđını algıladıkça demokratik tatmin azalabilir (Özbudun, 1995: 526-527). Ayrıca ođunluku tasarımlar, etnik ya da cođrafi açıdan bűlűnműř toplumlarda “bűlgesel tekelleřme” riskini tařıyabilir. Belirli bűlgelerde hâkim olan bir parti tűm milletvekillerini kazanarak ulusal temsilde ařırı bir ađırlık elde edebilir.

Bununla birlikte, savunucular ođunluku sistemlerin istikrar ve hesap verebilirlik sađladđını, hűkűmetlerin net sorumluluk hattı kurduđunu ve seçmenlerin tercihlerini daha dođrudan biçimde űdűllendirdiđini űne sűrer (Tekin, 2021: 1782). İktidar alternatifleri net olduđunda seçmenler yűnetimi açıkça deđerlendirebilir, demokratik rekabetin basit ve anlařılır olmasını sađlayarak siyasi sorumluluđu gűlendirir. Dolayısıyla, ođunluku sistemlerin demokratik űstűnlűđu veya zaafı, bűyűk űlűde hangi normun istikrar mı, temsil adaleti mi daha űncelikli gűrűldűđűne bađlıdır.

űzetle, ođunluku sistemlerin etkileri bađlamdan bađımsız deđerdir. Bűlge bűyűklűđu, toplumun etnik/ideolojik heterojenliđi, parti űrgűtlenme kapasitesi ve tarihsel kurumlařma gibi faktűrler, sistemin pratik sonuçlarını belirler. Bu nedenle seçim sistemi tercihi salt normatif bir seçim olmaktan çok, kurumsal ve toplumsal kořullarla etkileřen çok boyutlu bir karar sűrecidir (Norris, 2004: 1-5).

Orantılı Temsil Sistemleri

Orantılı temsil sistemleri, seçimlerde kullanılan oyların parlamentodaki sandalye dağılımına műmkűn olduğunca orantılı biçimde yansıtılmasını amaçlayan seçim sistemleridir. Bu sistemlerin temel normatif dayanağı, demokratik temsilin adalet ilkesine uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi ve seçmen tercihlerinin yasama organında kapsayıcı bir şekilde temsil edilmesidir. Orantılı temsil, űzellikle çoğulcu ve heterojen toplumlarda siyasal dışlanmayı azaltan bir kurumsal tasarım olarak değerlendirilir (Bischoff, 2009: 235-236).

Orantılı temsil sistemlerinin ayırt edici özelliği, tek bir partinin oyların görece küçük bir kısmıyla parlamentoda aşırı temsil edilmesini engellemeye çalışmasıdır. Bu bağlamda orantılı temsil, oy-sandalye oranındaki sapmaları minimize etmeyi hedefler. Orantılılık, demokratik meşruiyetin ölçülebilir bir boyutudur ve seçim sistemlerinin temsilde adalet üretme kapasitesi, bu orantılılık derecesi üzerinden değerlendirilebilir (Gallagher, 1991: 33-37). Bu yaklaşım, temsilde adaletin yalnızca biçimsel oy eşitliğiyle değil, siyasal sonuçlar düzeyinde de sağlanması gerektiği varsayımına dayanır.

Orantılı temsil sistemleri farklı teknik varyantlara sahiptir. Liste usulü orantılı temsil sistemlerinde partiler, seçim çevrelerinde aday listeleri sunar ve sandalyeler belirli bir matematiksel formül (D'Hondt, Sainte Lague vb.) aracılığıyla dağıtılır. Seçim çevresi büyüklüğü ve yasal barajlar, sistemin orantılılık düzeyini doğrudan etkileyen unsurlardır. Büyük seçim çevreleri ve düşük barajlar, küçük partilerin parlamentoya girmesini kolaylaştırırken, dar çevreler ve yüksek barajlar orantılılığı sınırlayabilir (Jacobs & Otjes, 2015: 10).

Normatif açıdan bakıldığında orantılı temsil, çoğulcu demokrasi anlayışıyla güçlü bir ilişki içindedir. Lijphart, orantılı temsil sistemlerinin özellikle etnik, dinsel veya ideolojik olarak bölünmüş toplumlarda uzlaşmacı siyaset üretme kapasitesine sahip olduğunu savunur. Zira bu sistemler farklı toplumsal kesimlerin siyasal karar alma süreçlerine dahil edilmesini kolaylaştırır (Lijphart, 2016: 31-33). Bu yönüyle orantılı temsil, yalnızca seçim sonuçlarını değil, siyasal kültürü ve uzlaşma pratiklerini de etkileyen bir kurumsal çerçeve sunar. Bununla birlikte, orantılı temsil sistemleri eleştirilerden muaf değildir. En yaygın eleştiri, bu sistemlerin parti sisteminde parçalanmayı teşvik ederek hükümet kurma süreçlerini zorlaştırmasıdır. Koalisyon hükümetleri, karar alma süreçlerini yavaşlatabilir ve seçmenler açısından siyasal sorumluluğun dağılmasına yol açabilir (Norris, 2004: 5-9). Böylece, temsilde adalet ile yönetimde istikrar arasındaki klasik gerilim yeniden gündeme gelmiş olur.

Sonuç olarak orantılı temsil sistemleri, demokratik temsilin adalet ve kapsayıcılık boyutunu güçlendiren kurumsal araçlar olarak öne çıkar. Ancak bu sistemlerin demokratik performansı, teknik tasarım unsurları ve siyasal bağlamla yakından ilişkilidir. Bu nedenle orantılı temsil, tek başına ideal bir modelden ziyade, normatif hedefler ile kurumsal koşullar arasındaki dengeyi yansıtan bir seçim sistemi yaklaşımı olarak değerlendirilmelidir.

Karma Seçim Sistemleri

Karma seçim sistemleri, çoğunlukçu ve orantılı temsil ilkelerini tek bir kurumsal yapı içinde birleştirmeyi amaçlayan hibrit modellerdir. Bu sistemlerin temel iddiası, çoğunlukçu sistemlerin sağladığı güçlü yerel temsil ve yönetilebilirlik ile orantılı temsilin sunduğu temsilde adalet ve kapsayıcılığı bir arada gerçekleştirmektir. Bu nedenle karma sistemler, temsilde adalet, yönetimde istikrar gerilimini yumuşatmaya yönelik bir kurumsal çözüm olarak değerlendirilir (International Idea, 2014: 29).

Literatürde karma seçim sistemleri temel olarak iki ana türe ayrılmaktadır. Birincisi, paralel (parallel) sistemler, ikincisi telafi edici karma sistemlerdir (mixed-member proportional-MMP). Paralel sistemlerde, çoğunlukçu ve orantılı bileşenler birbirinden bağımsız biçimde işler. Bir kısmı tek üyeli seçim çevrelerinden, diğer kısmı parti listelerinden seçilen milletvekilleri arasında dengeleme yapılmaz. Bu nedenle paralel sistemler, çoğunlukçu bileşenin yarattığı orantısızlıkları tamamen gideremeyebilir (International Idea, 2014:104). Buna karşılık MMP sistemlerinde, orantılı temsil bileşeni telafi edici bir işleve sahiptir. Liste oyları, tek üyeli çevrelerden doğan temsil sapmalarını düzeltmek üzere kullanılır ve nihai sandalye dağılımı parti oylarıyla daha yüksek oranda örtüşür. Bu yönüyle MMP, temsilde adalet açısından paralel modellere kıyasla daha güçlü bir performans sergiler (Ace Project, 2019). Ancak bu sistemlerde de “fazladan sandalye” (overhang seats) gibi teknik sorunlar ortaya çıkabilir ve parlamentonun büyüklüğü artabilir (International Idea, 2014: 69-72).

Karma seçim sistemlerinin normatif gerekçesi, seçmen-temsilci bağıni güçlendirmesidir. Tek üyeli çevreler, seçmenlerin

belirli bir temsilciyle doğrudan ilişki kurmasına olanak tanırken, liste bileşeni toplumsal ve siyasal çeşitliliğin parlamentoya yansımaları kolaylaştırır. Bu ikili yapı, özellikle coğrafi olarak geniş ve siyasal olarak heterojen toplumlarda tercih edilmektedir (Lijphart, 2016: 134). Bununla birlikte, karma sistemler eleştirilerden muaf değildir. İlk olarak, sistemin karmaşıklığı seçmen davranışı üzerinde olumsuz etki yaratabilir. İki oy kullanma zorunluluğu, oyların nasıl sonuç doğurduğuna dair belirsizlik oluşturabilir. İkinci olarak, çoğunlukçu bileşenin parti sistemini büyük partiler lehine biçimlendirmeye devam ettiği ve küçük partilerin temsil avantajını sınırladığı ileri sürülmektedir (Shugart & Wattenberg, 2001: 10-14). Ayrıca temsilciler arasında “iki sınıflı milletvekilliği” algısının oluşması, yasama içi işleyişte gerilimler yaratabilir.

Sonuç olarak karma seçim sistemleri, temsilde adalet ile istikrar arasında bir denge kurma potansiyeline sahip olmakla birlikte, bu potansiyel büyük ölçüde sistemin teknik tasarımına ve siyasal bağlama bağlıdır. Dolayısıyla karma modeller, evrensel bir çözümden ziyade, dikkatle tasarlanması gereken bağlama duyarlı kurumsal düzenlemeler olarak değerlendirilmelidir.

Temsilde Adalet Kavramı

Temsilde adalet, demokratik siyaset teorisinde yalnızca formal oy eşitliğinin sağlanmasıyla sınırlı olmayan, aynı zamanda siyasal karar alma süreçlerinde farklı toplumsal grupların makul düzeyde görünürlük ve etki sahibi olmasını gerektiren çok katmanlı bir normatif ilkedir. Pitkin’in klasik kavramsal analizi, temsiliyeti hem biçimsel hem de işlevsel açılarından tartışmaya açar. Temsil ilişkisi yalnızca vekalet verme (promissory) değil, aynı zamanda temsilcinin davranışsal sorumluluğu, kapsayıcılık ve temsil edilenlerin sesini duyurma yeteneği bağlamında değerlendirilmelidir (1967: 8-11). Güncel literatürde, vaade dayalı temsil, beklentiye dayalı temsil, vicdani temsil, dolaylı temsil (promissory-anticipatory-gyroscopic-surrogate) gibi ayrımlar, temsilde adaletin hangi biçimlerde tezahür edebileceğini göstermesi bakımından yol göstericidir. Nitekim, çeşitli temsil tipleri farklı normatif değerlendirme ölçütleri gerektirir (Mansbridge, 2003: 515-518).

Temsilde adaletin en somut gösterge alanlarından biri oyların sandalyelere dönüştürülmesi sürecindeki orantılılıktır. Çalışmalarda geliştirilen orantılılık ölçüleri, oy-sandalye sapmalarını nicel olarak ortaya koyar ve hangi sistemlerin seçmen iradesini ne ölçüde yansıttığını karşılaştırmayı mümkün kılar (Gallagher, 1991: 33-37). Oy-sandalye eşitsizliği, seçmenlerin tercihlerinin yasama organında orantısız biçimde temsil edilmesi demektir. Yüksek disproporisyon, siyasal dışlanma algısını güçlendirerek demokratik meşruiyette aşınmaya neden olabilir. Teknik faktörler, bölge büyüklüğü (district magnitude), uygulanan dağıtım formülü (D'Hondt, Sainte-Lague vb.), etkin eşik (effective threshold) ve yasal barajlar, oy-sandalye dönüşümündeki farklılıkların başlıca belirleyicileridir (Taagepera & Shugart, 1989: 112-118). Dolayısıyla, temsilde adalet değerlendirmesi ampirik göstergelerle (oranlılık indeksleri) desteklenmelidir ve burada sadece normatif beyanlar yeterli değildir.

Seçim sistemlerinin tasarımında sıkça karşılaşılan temel ikilem, temsilde olabildiğince geniş adalet sağlama hedefi ile yönetimde etkinlik/istikrar hedefi arasındaki gerilimdir. Lijphart'ın konsensüs-çoğunlukçu demokrasi ayırımı, orantılı sistemlerin kapsayıcılığı ve paylaşılan güç üretme kapasitesi ile çoğunlukçu sistemlerin karar alma hızını ve hesap verebilirliği savunan argümanları karşılaştırır (Lijphart, 2016: 32). Teorik olarak, yüksek orantılılık daha fazla parti ve grup temsiliyi teşvik ederek kapsayıcılığı artırırken, aynı zamanda fragmentasyon ve koalisyon siyaseti yoluyla yürütme kararlılığını zayıflatma riski taşır (Norris, 2004: 5-9). Bu ikilem, normatif bir tercih sorununu da beraberinde getirir. Bu bağlamda, hangi demokratik değere öncelik verilecektir; geniş kapsayıcılık ve temsil adaleti mi, yoksa güçlü, hızlı karar alabilen hükümetler mi? Kuramsal literatür bu gerilimi tek taraflı çözmez. Bunun yerine, seçim sisteminin teknik parametrelerinin (bölge büyüklüğü, baraj düzeyi, dağıtım yöntemi) kullanımının, hangi denge noktasının seçileceğini belirlediğini gösterir (Crisp, et al, 2013: 662-665). Mesela, orantılılık hedeflenirken uygulanacak makul baraj düzeyleri ve bölge büyüklükleri hem temsilde kapsayıcılığı koruyabilir hem de aşırı fragmentasyonu sınırlayabilir. Bununla birlikte, siyasal aktörlerin tarihsel kurumlaşma ve yol bağımlılığı (path dependence) gibi tercihleri, çoğu zaman normatif

tercihler kadar belirleyicidir. Pratik reform tasarımı yalnızca ideal normatif hedefleri değil, kurumsal olanakları ve siyasi maliyetleri de göz önünde tutmalıdır (Pierson, 2000: 252).

Özetle, temsilde adalet bir dizi birbirine bağlı normatif ve teknik soruyu içeren çok boyutlu bir ölçüttür. Oy-sandalye orantılılığı, kapsayıcılık, temsil edilenlerin sesinin duyulması ve demokratik meşruiyet gibi öğeler bir arada değerlendirilmelidir. Seçim sistemi tasarımı, bu öğeler arasında dikkatle denge kurmayı gerektirir ki, hangi önceliğin seçileceği ise her ülkenin tarihsel, toplumsal ve siyasal bağlamına bağlıdır.

Demokratik Temsil Tartışmaları

Demokratik temsil tartışmaları, hangi mekanizmaların kimin ne ölçüde temsil edildiğini belirlediğine dair hem normatif hem de işlevsel soruları içerir. Bu tartışmanın iki merkezi eksen, çoğunlukçu (majoritarian) ve çoğulcu/uzlaşmacı (pluralist/consensus) demokrasi tipolojileridir. Her biri demokrasi için farklı öncelikler koyar ve temsilin sınırlarını farklı biçimde çizer (Turan & Korkmaz, 2019: 2). Çoğunlukçu modeller, karar verilebilirlik, net siyasal sorumluluk ve güçlü yürütme gibi değerleri öne çıkarırken, çoğulcu/uzlaşmacı modeller, kapsayıcılık, çoğulculuk ve paylaşılmış güç gibi normlara ağırlık verir. Bu iki ideal tip arasındaki ayrım, seçim sistemi tercihleri, partiler arası rekabet ve kurumlaşmış politika yapma süreçleri üzerinde doğrudan etkili olur (Lijphart, 2012: 30).

Çoğunlukçu demokrasinin savunucuları, basit, ikili rekabetin ve güçlü çoğunlukların karar alma mekanizmasını sadeleştirdiğini ve böylece hesap verebilirliği arttırdığını ileri sürer. Birçok durumda çoğunlukçu sistemler, hükümetin hızlı ve tutarlı politika üretebilmesini sağlar. Seçmenler için alternatiflerin net olması, siyasi sorumluluğun belirginleşmesine katkıda bulunur (Steiner, 1971: 64). Öte yandan bu modelin eleştirisi, oyların yasama organına yansıtılmasında ortaya çıkan disproporisyon ve küçük partiler ile azınlıkların sistematik dışlanmasıdır. Çoğunlukçu kurumsal düzenlemeler, toplumun heterojenliği yükselse belirli grupların temsilde sürekli dezavantajlı hale gelmesi riskini taşır. Bu da

meşruiyet ve demokratik tatmin açısından ciddi sorunlar doğurur (Knutsen, 2011: 84).

Çoğulcu veya uzlaşmacı demokrasi yaklaşımları ise temsilde kapsayıcılığı ön plana alır. Orantılı temsil mekanizmaları ve geniş koalisyon kültürleri, farklı toplumsal kesimlerin sesinin yasama organında temsil edilmesini kolaylaştırır. Dolayısıyla, toplumun çeşitliliğinin siyasal kararlara yansıtılması bakımından normatif açıdan tercih edilebilir (Lijphart, 2012: 40-41). Ancak orantılılık, parti sisteminde parçalanmayı ve karmaşık koalisyon süreçlerini beraberinde getirebilir. Bu da yürütme istikrarı ve etkinlik açısından sorunlar yaratabilir. Böylece çoğulcu modeller de temsilde adalet ile yönetim etkinliği arasında bir denge arama sorunuyla karşı karşıyadır (Yılmaz, 2020: 338).

Siyasal dışlanma ve temsil krizleri literatürde bu ikilemin pratik yansımalarını açıklar. Kapsayıcılık eleştirileri, temsilin yalnızca oylar aracılığıyla değil, iletişim, katılım biçimleri ve kurumların kapsayıcı tasarımıyla da ilişkilendirildiğini vurgular. Siyasal dışlanma, sadece seçilme fırsatının olmaması değil, politik söylem içine alınmama, karar süreçlerinin dışında bırakılma ve kolektif tanınmama biçimlerinde de ortaya çıkar (Young, 2000: 12-20). Bu çerçeve, temsil krizlerini salt teknik orantısızlık sorunları olmaktan çıkarıp daha geniş bir demokratik adalet sorunsalına dönüştürür.

Temsil tipolojileri, temsilde ortaya çıkan krizleri analitik bir çerçeveye oturtmada önemli bir kavramsal araç sunar. Vaade dayalı, beklentiye dayalı, vicdani/pusula temelli ve dolaylı/ikame temsil biçimleri, temsilci ile temsil edilen arasındaki ilişkinin farklı mantıklar üzerinden kurulduğunu ortaya koyar. Bu çeşitlilik, demokratik hesap verebilirliğin tekil ve sabit bir ölçüte indirgenemeyeceğini, aksine her temsil biçiminin kendine özgü sorumluluk, meşruiyet ve adalet kriterleri ürettiğini göstermektedir. Bu bağlamda temsil krizleri, yalnızca kurumsal aksaklıkların değil, aynı zamanda farklı temsil anlayışları arasında ortaya çıkan normatif gerilimlerin bir sonucu olarak da değerlendirilmelidir (Mansbridge, 2003: 515-518). Bu çeşitlilik, temsilde yaşanan krizlerin hangi

normatif talepten (vaatlerin yerine getirilmesi, kapsayıcılık, tanınma vb.) kaynaklandığını saptamada önem taşır.

Temsil krizlerinin siyasal sonuçları, sadece meclis içi dağılımın dengesizliği ile sınırlı kalmaz. Uzun vadede demokratik meşruiyetin aşınmasına, seçmen güveninin azalmasına ve politik katılımın gerilemesine yol açabilir. Robert Dahl'ın "polyarchy" çalışması, demokratik niteliklerin çok boyutlu olduğunu ve katılım ile çoğulculuğun sürekliliğinin demokrasinin sağlığı için elzem olduğunu vurgular. Kurumlar katılımcılığı genişletmekte başarısız olduğunda temsil meşruiyeti tartışmalı hale gelir. Dolayısıyla temsil krizleri, kurumsal tasarımın yanı sıra siyasal kültür, partiler arası ilişki ve kamusal alandaki tanınma/dışlanma dinamikleriyle de benzersiz biçimlerde etkileşir (1971: 1-5).

Bu itibarla, çoğunlukçu ile çoğulcu modeller arasındaki seçim, yalnızca teknik bir tercih değil, hangi demokratik değerlerin (istikrar, kapsayıcılık, karar verilebilirlik, katılımcılık) önceleneceğine dair normatif bir karardır. Siyasal dışlanma ve temsil krizlerinin önlenmesi, salt seçim sistemi reformlarıyla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda kapsayıcı kurumlar, kamusal söylemde eşit erişim ve tanınma politikalarıyla bütünleşik bir biçimde ele alınmalıdır. Bu geniş çerçeve, demokratik temsil sorunlarını teknik ve normatif katmanlarıyla birlikte değerlendirmeyi zorunlu kılar (Young, 2000: 27).

Türkiye’de Seçim Sisteminin Kurumsal Yapısı

Türkiye’de milletvekili seçimleri, uzun süredir orantılı temsil ilkesine dayalı D’Hondt sistemi çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Bu sistem, teknik olarak orantılı temsil kategorisinde yer almakla birlikte, uygulamaya eşlik eden yüksek ulusal seçim barajı nedeniyle temsilde adalet açısından önemli tartışmalara konu olmuştur. D’Hondt yöntemi ile baraj uygulamasının birlikte değerlendirilmesi, Türkiye’de seçim sisteminin demokratik temsil üzerindeki etkilerini anlamak açısından kritik bir öneme sahiptir.

D’Hondt sistemi, Belçikalı hukukçu Victor D’Hondt tarafından geliştirilen ve oyların belirli bölenler aracılığıyla

sandalyelere dönüştürüldüğü en yüksek ortalamalar yöntemidir. Sistemde her partinin aldığı toplam oy, sırasıyla 1, 2, 3, 4 gibi doğal sayılara bölünür. Ortaya çıkan paylar büyükten küçüğe sıralanır ve seçim çevresindeki milletvekili sayısı kadar en yüksek paya sahip olan partilere sandalye tahsis edilir (Taagepera & Shugart, 1989: 112-115).

Türkiye’de D’Hondt yöntemi, çok üyeli seçim çevrelerinde uygulanmakta ve her il bir seçim çevresi olarak kabul edilmektedir. Bu durum, seçim çevresi büyüklüklerinin (district magnitude) illere göre farklılaşmasına yol açmakta, küçük çevrelerde orantılılık daha da sınırlanmaktadır. D’Hondt sistemi, büyük partileri görece avantajlı kılan bir dağıtım mantığına sahiptir. Küçük çevre büyüklükleriyle birleştğinde bu etki daha da güçlenmektedir (Gallagher, 1991: 40-43).

Normatif açıdan bakıldığında D’Hondt sistemi, yönetimde istikrarı destekleyen bir mekanizma olarak savunulmaktadır. Büyük partilerin parlamentoda daha güçlü temsil edilmesi, tek parti hükümetleri veya daha az parçalı koalisyonlar oluşturulmasını kolaylaştırabilir. Ancak bu durum, oy-sandalye oranında ciddi sapmalara yol açarak temsilde adalet ilkesini zayıflatabilmektedir (Lijphart, 1994: 15-21). Türkiye örneğinde bu sapmalar, özellikle 2002 genel seçimlerinde açık biçimde gözlemlenmiştir.

Türkiye’de uygulanan %10’luk ulusal seçim barajı, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinin ardından hazırlanan 1982 Anayasası ve onu izleyen seçim mevzuatı çerçevesinde kurumsallaşmıştır. 1983 tarihli 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ile yürürlüğe giren bu düzenleme, siyasal sistemde istikrarı sağlama ve aşırı parçalanmayı önleme gerekçeleriyle savunulmuştur (Özbudun, 2010: 98-100).

Barajın temel amacı, 1970’li yıllarda yaşanan koalisyon krizleri ve hükümet istikrarsızlıklarının tekrarını engellemek olarak sunulmuştur. Bu yönüyle baraj, normatif olarak yönetimde istikrar ilkesini önceleyen bir kurumsal tercih olarak şekillenmiştir. Ancak karşılaştırmalı literatürde %10 düzeyindeki bir barajın istisnai derecede yüksek olduğu ve temsilde adalet üzerinde ağır sonuçlar doğurduğu sıkça vurgulanmaktadır (Lijphart, 2012: 158-160).

Ulusal baraj uygulaması, özellikle bölgesel düzeyde güçlü fakat ülke genelinde yaygın olmayan partiler açısından sistematik bir dışlanma mekanizması üretmiştir. Bu durum, milyonlarca oyun parlamentoda temsil edilmemesine yol açmış, seçmen iradesi ile yasama organının bileşimi arasındaki kopuşu derinleştirmiştir. 2002 genel seçimlerinde geçerli oyların yaklaşık %45'inin baraj nedeniyle Meclis dışında kalması, bu sorunun çarpıcı örneği olarak literatürde sıklıkla anılmaktadır (Özbudun, 2010: 101-103).

Anayasa Mahkemesi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), barajın demokratik meşruiyetini çeşitli kararlarında değerlendirmiştir. AİHM, Yumak ve Sadak/Türkiye (2008) kararında barajın yüksekliğini eleştirmekle birlikte, istikrar gerekçesiyle Sözleşme'ye aykırı bulmamıştır. Ancak kararda, bağımsız adaylık gibi telafi edici mekanizmaların önemine dikkat çekilmiştir (AİHM, 2008: 111-115).

Sonuç olarak, Türkiye'de uygulanan D'Hondt sistemi ile yüksek ulusal seçim barajının birleşimi, biçimsel olarak orantılı temsil çerçevesinde yer alsa da pratikte çoğunlukçu sonuçlar üreten bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Bu yapı, yönetimde istikrarı güçlendirme iddiasını kısmen karşılarsa da temsilde adalet, siyasal kapsayıcılık ve demokratik meşruiyet açısından ciddi eleştirileri beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'de seçim sistemi tartışmaları, yalnızca teknik düzenlemeler değil, aynı zamanda hangi demokratik değerlerin önceliklendirileceğine dair normatif bir tercih meselesi olarak ele alınmalıdır.

Türkiye'de Seçim Hukuku ve Kurumsal Düzenlemeler

Türkiye'de seçim hukuku, demokratik temsilin hukuksal altyapısını oluşturan temel normlar ve kurumlar bütünü olarak, anayasal hükümler, seçim mevzuatı ve seçimlerin yönetiminden sorumlu kurumsal yapılar üzerinden şekillenmektedir. Bu çerçeve, bir yandan seçme ve seçilme hakkının güvence altına alınmasını hedeflerken, diğer yandan siyasal sistemin işleyişine ilişkin istikrar ve düzen kaygılarını da yansıtmaktadır. Türkiye'de seçim hukukunun gelişimi, özellikle 1980 sonrası dönemde anayasal ve

yasal düzenlemeler aracılığıyla belirgin bir kurumsal yapı kazanmıştır.

Türkiye’de seçimlere ilişkin temel anayasal ilkeler, 1982 Anayasası’nın özellikle 67. 68. 69. maddelerinde düzenlenmiştir. Anayasa’nın 67. maddesi, vatandaşların seçme, seçilme ve bağımsız ya da bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma haklarını güvence altına almakta, seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy esasına göre yapılacağını hükme bağlamaktadır (TC. Anayasası 1982, m. 67). Bu hüküm, demokratik seçimlerin evrensel ilkeleriyle büyük ölçüde uyumlu bir normatif çerçeve sunmaktadır. Ancak aynı maddede yer alan “seçim kanunları temsilde adalet ve yönetimde istikrar ilkelerini bağdaştıracak biçimde düzenlenir” ifadesi, Türkiye’de seçim hukukunun normatif karakterini belirleyen temel gerilimi de ortaya koymaktadır. Özbudun’a göre bu ifade, anayasal düzeyde temsilde adalet ilkesini tanımakla birlikte, istikrar gerekçesiyle sınırlayıcı düzenlemelere kapı aralamaktadır (Özbudun, 2010: 95-97). Dolayısıyla anayasal çerçeve, temsili demokrasiye ilişkin normatif idealler ile siyasal pratikteki istikrar arayışı arasında denge kurma iddiasını taşımaktadır.

Türkiye’de seçim hukukunun ayrıntılı düzenlemesi, başta 2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu ve 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun olmak üzere çeşitli yasal metinler aracılığıyla yapılmaktadır. 298 sayılı Kanun, seçimlerin genel yönetim ve denetimine ilişkin usul ve esasları belirlerken, seçimlerin dürüstlüğü, propaganda kuralları, oy verme ve sayım süreçleri gibi teknik konuları düzenlemektedir (298 sayılı Kanun, 1961). 2839 sayılı Kanun ise milletvekili seçimlerine özgü düzenlemeleri içermektedir. Seçim çevreleri, milletvekili dağılımı, D’Hondt yöntemi ve ulusal seçim barajı gibi temel unsurları tanımlamaktadır. Bu kanunla getirilen %10’luk ulusal baraj, temsilde adalet tartışmalarının merkezinde yer almakta ve özellikle küçük partiler ile bölgesel siyasal aktörler açısından ciddi temsil sorunları doğurmaktadır (Özbudun, 2010: 98-103).

Seçim mevzuatının bir diğer önemli özelliği, zaman içerisinde yapılan sık değişikliklerdir. Bu değişiklikler, çoğu zaman siyasal konjonktüre bağlı olarak gerçekleştirilmiş ve seçim

hukukunun öngörülebilirliği konusunda eleştirilere yol açmıştır. Nitekim Venedik Komisyonu, seçim hukukunda seçimlere kısa süre kala yapılan değişikliklerin demokratik meşruiyet açısından sakıncalı olduğuna dikkat çekmektedir (Venice Commission, 2002: 10-12).

Türkiye’de seçimlerin yönetimi ve denetimi, anayasal bir kurum olan Yüksek Seçim Kurulu (YSK) tarafından yürütülmektedir. Anayasa’nın 79. maddesine göre YSK, seçimlerin başlamasından bitimine kadar seçim düzeniyle ilgili bütün işlemleri yapma ve yaptırma yetkisine sahiptir. Kurul’un kararları kesin olup başka bir mercie başvurulamaz (TC. Anayasası, 1982, m. 79). YSK’nın bağımsızlığı ve tarafsızlığı, seçimlerin demokratik meşruiyeti açısından kritik bir öneme sahiptir. Kurul’un yargıç kökenli üyelerden oluşması, teorik olarak siyasal etkilerden arındırılmış bir seçim yönetimi hedefini yansıtmaktadır. Ancak, uygulamada YSK kararlarının siyasal sonuçları ve özellikle tartışmalı seçim süreçlerinde aldığı kararlar, Kurul’un yetki sınırları ve hesap verebilirliği üzerine yoğun eleştiriler doğurmuştur (Gözler, 2019: 45-48). YSK’nın kararlarına karşı yargı yolunun kapalı olması, bir yandan seçim süreçlerinin hızla sonuçlandırılmasını sağlarken, diğer yandan demokratik denetim açısından bir boşluk yarattığı gerekçesiyle eleştirilmektedir. Bu durum, seçim yönetiminde etkinlik ile hukuki denetim arasındaki gerilimi görünür kılmaktadır (Özbudun, 2010, ss. 110-112).

Özetle, Türkiye’de seçim hukuku ve kurumsal düzenlemeler, anayasal güvenceler ile ayrıntılı yasal düzenlemeler aracılığıyla güçlü bir normatif çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte, seçim kanunlarının içeriği, baraj uygulamaları ve YSK’nın yetkilerinin kapsamı, temsilde adalet ve demokratik meşruiyet açısından tartışmalı alanlar oluşturmaktadır. Bu nedenle seçim hukuku, yalnızca teknik bir düzenleme alanı değil, demokratik temsilin niteliğini doğrudan etkileyen siyasal ve normatif bir tartışma zemini olarak ele alınmalıdır.

2000 Sonrası Türkiye’de Seçim Sistemlerinde Süreklilik ve Değişim

3 Kasım 2002 genel seçimleri, Türkiye’de siyasal temsil yapısında belirgin değişimlerin gözlemlendiği önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Bu seçimler, hem oy–sandalye dönüşümündeki sonuçlar hem de parti sisteminin yeniden yapılandırılması bakımından dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Seçim sistemi ile siyasal temsil arasındaki ilişkinin somut biçimde gözlemlenebildiği bu süreç, 2000 sonrası Türkiye siyasetinin kurumsal dinamiklerini anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır (Kayıral, 2025: 17).

2002 seçimlerinin öne çıkan yönlerinden biri, oy oranları ile parlamento sandalye dağılımı arasındaki belirgin farktır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), geçerli oyların yaklaşık %34’ünü almasına karşın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki sandalyelerin yaklaşık %66’sını elde etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi ise %19 civarındaki oy oranıyla Meclis’te temsil edilen ikinci ve son parti olmuştur. Buna karşılık, seçimlere katılan diğer partiler, aldıkları oy oranları %7 ile %9 arasında değişmesine rağmen %10 ulusal seçim barajını aşamadıkları için parlamento dışında kalmıştır (Özbudun, 2010: 101-103). Bu tablo, geçerli oyların önemli bir bölümünün yasama organında temsil edilmemesi sonucunu doğurmuştur. Literatürde, bu durumun özellikle ulusal baraj uygulaması ve D’Hondt yöntemiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Seçim sisteminin bu iki bileşeni, oyların sandalyelere dönüşüm sürecinde belirleyici rol oynamış ve temsilin kapsamını doğrudan etkilemiştir (Özbudun, 2014: 102).

Karşılaştırmalı seçim sistemleri çalışmalarında kullanılan orantısızlık ölçütleri dikkate alındığında, 2002 seçimleri Türkiye’de oy-sandalye uyumunun en sınırlı olduğu örneklerden biri olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda seçim sonuçları, seçim sistemi tasarımı ve temsil yapısı üzerindeki etkilerini gözlemlemek açısından önemli bir ampirik veri sunmaktadır (Gallagher, 1991: 40-41).

2002 seçimleri, Türkiye’de parti sisteminin yapısında da önemli değişimlere yol açmıştır. Seçim öncesi dönemde parlamentoda temsil edilen birçok parti, bu seçimlerde Meclis dışında kalmış, buna karşılık yeni kurulan AK Parti tek başına hükümet kurabilecek çoğunluğu elde etmiştir. Bu durum, siyasal rekabetin iki partiyle sınırlı bir yapıya evrilmesine neden olmuştur. Literatürde bu gelişme hem seçmen tercihlerindeki değişim hem de seçim sisteminin kurumsal özellikleri çerçevesinde ele alınmaktadır. Özellikle yüksek ulusal barajın, parti sisteminin yapısını belirleyen temel faktörlerden biri olduğu belirtilmektedir. Bu düzenleme, Meclis’te temsil edilen parti sayısını sınırlamış ve yasama organında daha dar bir temsil yapısının oluşmasına katkıda bulunmuştur (Özbudun, 2012: 104). Parti sisteminin bu şekilde yeniden şekillenmesi, yönetim yapısında tek parti hükümetinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum, yürütme–yasama ilişkilerinin işleyişi ve karar alma süreçleri bakımından yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda, siyasal partilerin örgütlenme stratejileri ve seçmen davranışları üzerinde de etkiler yaratmıştır (Keyman & Öniş, 2010: 10-13).

2002 genel seçimleri, Türkiye’de seçim sistemi ile siyasal temsil arasındaki ilişkinin somut sonuçlarının gözlemlendiği önemli bir örnek oluşturmaktadır. Oy-sandalye dağılımındaki farklılıklar ve parti sistemindeki yeniden yapılanma, seçim sisteminin kurumsal özelliklerinin siyasal sonuçlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu yönüyle 2002 seçimleri, 2000 sonrası Türkiye’de temsilde adalet ve siyasal temsil tartışmalarının anlaşılmasında merkezi bir yere sahiptir.

2007-2011 Dönemi: İstikrar ve Temsil Tartışmaları

2007 ve 2011 genel seçimleri, Türkiye’de seçim sistemi ile siyasal temsil arasındaki ilişkinin süreklilik gösteren yönlerini gözlemlemek açısından önemli bir dönem oluşturmaktadır. Bu süreçte, 1983’ten itibaren uygulanan D’Hondt yöntemi ve %10 ulusal seçim barajı korunmuştur. Buna karşın siyasal ortamda istikrar, parti rekabeti ve seçmen davranışı açısından bazı dikkat çekici gelişmeler yaşanmıştır. Söz konusu dönem, seçim sisteminin kurumsal özelliklerinin, temsilin kapsamı ve yasama organının

bileşimi üzerindeki etkilerinin incelenmesine elverişli bir zemin sunmaktadır.

2007 ve 2011 seçimlerinde %10 ulusal baraj uygulaması devam etmiş ve bu düzenleme, parlamentoya giren parti sayısını sınırlayıcı bir etki yaratmıştır. Bununla birlikte, 2002 seçimlerinden farklı olarak, bu dönemde Meclis'te temsil edilen parti sayısında görece bir artış gözlemlenmiştir. Özellikle 2007 seçimlerinde Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) barajı aşarak parlamentoya girmesi, temsil yapısında daha çeşitli bir görünümün ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır (Özbudun, 2014: 107-109).

Literatürde, yüksek seçim barajının bu dönemdeki etkilerinin, önceki seçimlere kıyasla daha sınırlı bir temsil kaybı yarattığı ifade edilmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, oyların daha büyük bir bölümünün barajı aşan partiler arasında yoğunlaşmasıdır. Bu durum, geçerli oyların parlamentoda temsil edilme oranını artırmış ve oy-sandalye dönüşümündeki sapmayı görece azaltmıştır (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2007: 90-93).

2011 seçimlerinde de benzer bir tablo ortaya çıkmıştır. AK Parti yüksek oy oranını korurken, ana muhalefet ve diğer partiler Meclis'te temsil edilmeye devam etmiştir. Bu çerçevede, yüksek baraj, temsil yapısını belirleyen temel kurumsal unsur olmaya devam etmiştir. Ancak temsil dışı kalan oy oranı, 2002 seçimlerine kıyasla daha düşük seviyelerde gerçekleşmiştir (Özbudun, 2014: 112).

2007-2011 döneminde Meclis'in siyasi temsili, seçmen iradesinin parlamentoya yansımaları bakımından çeşitli açılardan ele alınmaktadır. Bu dönemde, seçmen tercihleri büyük ölçüde istikrarlı bir parti dağılımı üretmiştir. Bu durum, yasama organında öngörülebilir ve süreklilik arz eden bir temsil yapısının oluşmasına katkı sağlamıştır. Tek parti hükümetinin devamı, yürütme ve yasama ilişkilerinin istikrarlı bir çerçevede işlemesine imkân tanımıştır (Keyman & Öniş, 2007: 18-21). Bununla birlikte, Meclis temsili, yalnızca parti sayısı üzerinden değil, seçmenlerin tercih yoğunlukları ve oyların sandalyelere dönüşüm biçimi üzerinden de değerlendirilmektedir. D'Hondt yönteminin büyük partiler lehine işleyen yapısı, bu dönemde de etkisini sürdürmüş, yüksek oy oranına

sahip partiler Meclis'te oransal olarak daha güçlü bir temsil elde etmiştir. Literatürde bu durum, seçim sisteminin “istikrar üretici” yönlerinden biri olarak tanımlanmaktadır (Lijphart, 1994: 10-13).

Seçmen iradesinin temsili açısından dikkat çeken bir diğer unsur, bağımsız adayların özellikle 2007 seçimlerinde oynadığı roldür. Bazı siyasal aktörler, ulusal barajın etkisini aşmak amacıyla bağımsız aday stratejisini tercih etmiş ve bu yolla parlamentoda temsil imkânı bulmuştur. Bu durum, seçim sisteminin kurumsal sınırları içinde, temsili artırmaya yönelik alternatif yolların da kullanılabildiğini göstermektedir (Özbudun, 2014: 111).

2007-2011 dönemi, Türkiye’de seçim sisteminin temel unsurlarında bir değişiklik olmaksızın, temsil yapısında görece bir denge ve sürekliliğin gözlemlendiği bir süreç olarak değerlendirilebilir. Yüksek ulusal seçim barajı ve D’Hondt yöntemi, bu dönemde de Meclis’in bileşimini belirleyen ana kurumsal faktörler olmaya devam etmiştir. Bununla birlikte, barajın temsil dışı bıraktığı oy oranı, 2002 seçimlerine kıyasla daha sınırlı düzeylerde kalmış, Meclis’te temsil edilen parti sayısı artmıştır. Bu çerçevede, 2007 ve 2011 seçimleri, seçim sistemi ile seçmen davranışı arasındaki etkileşimin, siyasal temsilin kapsamını doğrudan etkilediğini göstermektedir. Dönem, Türkiye’de istikrar ve temsil arasındaki ilişkinin kurumsal süreklilikler içinde nasıl şekillendiğini anlamak açısından önemli bir örnek sunmaktadır.

2015 Sonrası Dönem ve Siyasal Sistem Değişikliği

2015 sonrası dönem, Türkiye’de siyasal temsil ve seçim sistemi tartışmalarının yeni bir kurumsal bağlam içinde ele alındığı bir süreç işaret etmektedir. Haziran ve Kasım 2015 genel seçimleriyle başlayan bu dönem, 2017 anayasa değişikliği ve 2018 seçimleriyle birlikte Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemine geçişle kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu sistem değişikliği, seçim sisteminin temel unsurlarında doğrudan bir dönüşüm yaratmamakla birlikte, siyasal rekabet, temsil mekanizmaları ve seçim pratikleri üzerinde dolaylı etkiler üretmiştir.

2017 anayasa değişikliğiyle kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, yasama ve yürütme organlarının seçimlerini eş

zamanlı hale getirmiştir. Bu düzenleme, seçimlerin siyasal anlamını ve kampanya dinamiklerini dönüştürmüş, yasama seçimleri, yürütme yarışının gölgesinde gerçekleşmeye başlamıştır. Literatürde, bu durumun parti stratejilerini ve seçmen davranışlarını etkileyen bir faktör olduğu belirtilmektedir (Yokuş, 2018: 25-26).

Yeni sistemde yürütmenin doğrudan halk tarafından seçilmesi, seçim rekabetinin merkezini cumhurbaşkanlığı yarışına kaydırmıştır. Bu durum, milletvekili seçimlerinin temsil işlevini ortadan kaldırmamakla birlikte, yasama seçimlerinin siyasal ağırlığının görece azalmasına yol açmıştır. Bu çerçevede, temsil tartışmaları artık yalnızca oy-sandalye oranı üzerinden değil, yasama organının sistem içindeki konumu üzerinden de değerlendirilmektedir (Yokuş, 2019: 34).

2018 yılında yapılan yasal düzenlemelerle birlikte, Türkiye’de seçim ittifakları hukuki bir statü kazanmıştır. Bu düzenleme, özellikle yüksek ulusal seçim barajının etkilerini dönüştüren bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. İttifak sistemi sayesinde, partiler aldıkları oyları ittifak toplamı içinde değerlendirebilmiş, daha küçük partilerin Meclis’te temsil edilmesine imkân tanımıştır (Kayıral, 2024: 216). Literatürde ittifak sisteminin, temsilde adalet açısından yeni bir denge alanı yarattığı ifade edilmektedir. Ulusal barajın hukuken varlığını sürdürmesine karşın, ittifaklar yoluyla barajın temsil dışlayıcı etkisinin kısmen sınırlandığı görülmektedir. Bu gelişme, Meclis’te temsil edilen parti sayısının artmasına ve oyların parlamentoya yansıma oranının yükselmesine katkı sağlamıştır (Yokuş, 2019: 35). Bununla birlikte ittifak sistemi, seçim rekabetini bloklar arası bir yapıya dönüştürmüş ve parti sisteminin işleyişinde yeni dinamikler ortaya çıkarmıştır. Bu durum, temsilde adaletin yalnızca bireysel partiler düzeyinde değil, ittifaklar arası güç dengeleri çerçevesinde değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

2015 sonrası dönemde seçim çevrelerinin yapısı ve milletvekili dağılımı da temsili etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır. Türkiye’de seçim çevreleri il esasına göre belirlenmekte, nüfus değişimlerine bağlı olarak milletvekili sayıları dönemsel olarak güncellenmektedir. Bu düzenleme, temsilde nüfus-

sandalye dengesini sağlamayı amaçlamaktadır (Yüksek Seçim Kurulu, 2018). Ancak seçim çevrelerinin büyüklüğü ve çevre başına düşen milletvekili sayısı, oyların sandalyelere dönüşüm oranını etkilemektedir. D'Hondt yönteminin küçük seçim çevrelerinde daha yüksek bir fiili baraj yarattığı, literatürde sıkça vurgulanan bir husustur. Bu durum, özellikle düşük nüfuslu illerde temsilin daha sınırlı bir yapıya bürünmesine neden olabilmektedir (Lijphart, 1994: 11-13).

2015, 2018 ve 2023 Türkiye genel seçimleri, farklı siyasal ve kurumsal bağlamlarda gerçekleşmiş olmalarına rağmen, seçim sistemi ve temsilde adalet ilişkisini izlemek açısından karşılaştırmalı bir bakış sunmaktadır. Bu seçimler arasında özellikle oy dağılımı, milletvekili sayısı ve ittifak yapıları bakımından önemli farklılaşmalar gözlemlenmiştir. 7 Haziran 2015'te gerçekleştirilen ilk genel seçimde, AK Parti, oyların yaklaşık %40,9'unu alarak 258 milletvekili çıkarmıştır. Artan rekabet ortamında Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) %25 civarında oy oranıyla 132 milletvekili kazanırken, Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) %16,3 oyla 80 sandalye ve Halkların Demokratik Partisi (HDP) %13,1 oyla yine 80 sandalye elde etmiştir. Bu sonuçlar, Türkiye'de çok partili rekabetin güçlü biçimde sürdüğü bir temsili yapıya işaret etmiştir (YSK, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri).

Kasım 2015'te yapılan yenileme seçiminde ise AK Parti oy oranını yükselterek yaklaşık %49,5 ile tek başına çoğunluk sağlayan 317 milletvekili kazanmıştır. CHP yaklaşık %25,3 ile 134, MHP %11,9 ile 40 ve HDP %10,8 oyla 59 milletvekili çıkarmıştır. 2015 yılı sonuçları, barajın etkisiyle Meclis'i üç büyük aktör arasında daha net bir biçimde paylaştırmış, HDP'nin barajı aşarak temsili sürdürmesiyle küçük partilere kapı açan bir denge göstermiştir (YSK, 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri).

2018 seçimleri, 2017 anayasa değişikliğiyle kabul edilen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bağlamında eşzamanlı olarak yapılmıştır ve ilk kez ittifaklar hukuken sistematik biçimde yer almıştır. Bu seçimde AK Parti'nin oy oranı %42,56 olarak gerçekleşmiş ve 295 milletvekili elde etmiştir. CHP %22,65 ile 146 milletvekili, HDP %11,70 ile 67 ve MHP %11,10 ile 49 milletvekili

kazanmıştır. Bir önceki döneme göre AK Parti’de bir düşüş görülürken, CHP ve HDP gibi partilerin temsil oranlarında artışlar yaşanmıştır. Ayrıca ittifak yapısı, özellikle AK Parti ile MHP’nin birlikte Cumhur İttifakı çatısı altında mecliste çoğunluğu elde etmesini kolaylaştırmıştır. 2018 seçimleri ile 2015’e göre dikkat çekici olan bir başka fark, milletvekili sayısının 550’den 600’e çıkarılmasıdır. Bu durum hem temsil kapsamını genişletmiş hem de partiler arası dengeyi belirlemiştir (YSK, 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri).

14 Mayıs 2023 seçimleri, ittifak sisteminin daha da genişlediği ve ulusal seçim barajının %7’ye düşürüldüğü bir bağlamda gerçekleşmiştir. Bu seçimde AK Parti oyların yaklaşık %35,61’ini alarak 268 milletvekili kazanmıştır. CHP ise %25,33 oyla 169 sandalye elde ederken, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi (YSP) %8,82 oyla 61 vekil, MHP %10,07 ile 50 vekil ve İYİ Parti %9,69 ile 43 vekil çıkarmıştır. Yeni girişler arasında Yeni Refah Partisi (YRP) %2,81 oyla 5 milletvekiliyle temsil edilmiştir (YSK, 14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri). Bu sonuçlar, parlamentoda yedi farklı siyasi aktörün yer almasını sağlamıştır. Veriler, son yılların en yüksek temsili çeşitliliğini işaret etmektedir. Ayrıca ittifakların Meclis çoğunluğu üzerindeki etkisi, AKP-MHP-YRP ittifakının 323 milletvekiliyle çoğunluğunu koruması biçiminde ortaya çıkmıştır.

2018 ve 2023 seçimleri incelendiğinde, büyükşehirlerdeki geniş seçim çevrelerinin temsili çeşitliliği artırdığı, buna karşılık küçük çevrelerde daha sınırlı bir temsil yapısının ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda milletvekili dağılımı, temsilde adalet tartışmalarında teknik, fakat önemli bir boyut olarak öne çıkmaktadır (International Idea, 2014).

2015 sonrası dönem, Türkiye’de seçim sistemi ve siyasal temsil ilişkilerinin yeni bir kurumsal çerçeve içinde şekillendiği bir süreci ifade etmektedir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, seçim sisteminin temel mekaniklerini doğrudan değiştirmemiştir. Ancak seçimlerin siyasal işlevini ve temsil tartışmalarının bağlamını dönüştürmüştür. İttifak sistemi, yüksek barajın temsil üzerindeki etkilerini dönüştüren bir araç olarak öne çıkarken, seçim çevreleri ve milletvekili dağılımı temsili etkileyen yapısal unsurlar olmaya

devam etmiştir. Bu yönüyle 2015 sonrası dönem, temsilde adaletin yalnızca seçim formülü üzerinden değil, siyasal sistemin bütünsel işleyişi içinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Reform Tartışmaları ve Alternatif Seçim Sistemi Önerileri

Seçim sistemlerinin demokratik temsil üzerindeki etkileri, doğrudan seçim mevzuatı ve kurumsal yapılarla ilişkilidir. Türkiye’de uzun süredir süren seçim sistemi tartışmaları, mevcut %10 ulusal barajının temsilde adalet üzerindeki etkileri, bölge yapısının daraltılmasına yönelik öneriler, karma seçim modelleri ve uluslararası örnekler çerçevesinde yoğunlaşmaktadır. Bu bölümde, bu alternatif önerilerin ana unsurları ve olası etkileri akademik bir çerçevede ele alınacaktır.

Türkiye’de seçim barajı, uzun yıllardır temsilde adalet tartışmalarının merkezinde yer almıştır. Ulusal barajın yüksek olması, özellikle küçük partilerin parlamenter temsiliyetini sınırlayan bir faktör olarak değerlendirilmiştir. Türkiye’de barajın düşürülmesi ya da tamamen kaldırılması önerileri, demokratik temsil kapsamının genişletilmesine yönelik bir reform olarak literatürde yer almaktadır. Çalışmalarda genel olarak barajın azaltılması, Meclis’e daha fazla siyasi aktörün girmesine olanak verebilecek bir mekanizma olarak tartışılmaktadır (Yılmaz, 2020: 422-423). Barajın azaltılması ya da kaldırılması, geçerli oyların daha büyük bir kısmının parlamentoda temsil edilmesine katkı sağlayarak temsilde adalet ilkesini güçlendirebilir. Örneğin, Demokratikleşme Paketi’ne ilişkin politika önerilerinde, mevcut %7’lik baraj uygulamasının devamı, %5’e düşürülmesi ya da tamamen kaldırılarak barajsız bir modelin benimsenmesi gibi farklı seçenekler sunulmuştur. Bu öneriler dahilinde, barajın düşürülmesi halinde hem bölgesel partilerin hem de yeni siyasi aktörlerin parlamentoda temsiliyet şansının artacağına dikkat çekilmiştir (Sevinç, 2014: 160). Uluslararası karşılaştırmalarda da nispi temsil sistemlerinde barajın daha düşük seviyelerde tutulduğu ve bunun temsilde çoğulculuğa katkı sağladığı görülmektedir. Örneğin, Hollanda’da baraj %1, İsrail’de %2, Almanya’da %5 gibi daha düşük oranlar uygulanmaktadır (TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi).

Seçim çevrelerinin yeniden düzenlenmesi, temsilde adalet tartişmalarının bir diğerk önemli boyutunu oluşturmaktadır. Türkiye’de tartişılan öneriler arasında “dar bölge” ve “daraltılmış bölge” modelleri bulunmaktadır. Dar bölge sistemi, her seçim çevresinden yalnızca bir milletvekili çıkarılmasını ngren ve oğunluku çizgide bir model olarak kabul edilen bir öneridir. Bu modelde ülke, yaklaşık 550 seçim çevresine ayrılır ve her birinden en çok oy alan aday seçilir. Daraltılmış bölge sistemi ise büyükşehirlerde en fazla 5 milletvekili çıkaracak şekilde çevrelerin yeniden belirlenmesine dayalı bir yapıdır ve nispi temsil ile oğunluku unsurları dengeliyor gibi gözükmektedir (Yılmaz, 2020: 423-426).

Bu neriler, özellikle seçmenlerin partileri ve adayları daha yakından tanınmasını sağlayacağı ve bağlı çoğunluk esasını güçlendirebileceği düşüncesiyle tartişılmıştır. Ayrıca bu modellerin uygulanması hâlinde, seçmen-milletvekili ilişkisinin daha bireysel aday düzeyinde kurulabileceği ve bu nedenle temsil kalitesinin artabileceği belirtilmektedir. Ancak uluslararası uygulamalarda dar bölge modelleri genellikle oğunluku etki yarattıkları ve büyük partilere avantaj sağladıkları için farklı denge mekanizmalarıyla birlikte kullanılmaktadır. Mesela, iki turlu seçimler Fransa’da yaygındır (Electoral Reform Society)

Karma seçim sistemleri, oğunluku ve nispi temsil sistemlerinin avantajlarını bir arada sunmayı amaçlayan modeller olarak literatürde geniş yer bulmaktadır. Karma sistemlerde, yasama organının bir kısmı çoğunluk esasına göre (tek adaylı bölgeler gibi) seçilirken, diğerk kısmı nispi temsil çerçevesinde belirlenir. Bu yaklaşım, akademik çevrelerde “mixed electoral systems” olarak tanımlanmakta ve hem yerel bağlamda temsil g hem de genel orantısallık sağlama potansiyeli nedeniyle değerlendirilmektedir. Birçok demokraside görülen bu modelin avantajı, bireysel temsil ile orantısal sonuçlar arasında bir denge kurabilmesidir. Almanya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde karma üyeli sistemler, bölgesel temsil ve parti listesine dayalı temsili birleştiren uygulamalarla yürütülmektedir (Flis et al., 2025: 1-5). Türkiye bağlamında da karma sistem nerileri, mevcut nispi temsil modelinin temsildeki

dengesizliklerini ele alabilecek potansiyel bir reform olarak değerlendirilmiştir.

Uluslararası literatürde seçim sistemi reformları, farklı ülke tecrübeleri üzerinden geniş bir yelpazede incelenmektedir. Örneğin Japonya'nın 1994 seçim reformu, çok üyeli nispi temsil sisteminden karma bir modele geçerek hem iki büyük parti rekabetini teşvik etmiş hem de farklı parti türlerinin temsiliyetini artırmayı amaçlamıştır (Christensen, 1994: 589-590). Bu tür reformlar, Türkiye gibi nispi temsil sistemini uzun süre uygulamış ülkelerde de tartışılan alternatif modellerin bir çerçevesini oluşturmaktadır. Benzer şekilde, Almanya'da kullanılan karma sistemler, nispi temsil prensibini korurken tek üyeli çevrelerin de temsil edilmesini sağlayacak bir denge mekanizması sunar. Bu gibi modeller, Türkiye'de olası reform tartışmalarında, yerel temsil ve ulusal orantısal sonuçlar üretme kabiliyeti açısından değerlendirilebilir. Ayrıca tek adayı kazanan modeller gibi çoğunlukçu sistemlerin küçük partiler üzerinde etkileri olduğu görülmekte, bu tür modellerin temsilde bazı farklılıklara yol açtığı vurgulanmaktadır (Gyampo, 2015: 64-65).

Kısaca, seçim sistemi reformları, temsilde adalet ve yönetimde istikrar arasındaki dengeyi gözetken çok boyutlu bir süreçtir. Türkiye'de barajın düşürülmesi/kaldırılması, dar veya daraltılmış bölge gibi modeller ve karma sistem tartışmaları, salt teknik değişikliklerin ötesinde siyasal yapının temsiliyetini önemli ölçüde etkileyebilecek unsurlar olarak ele alınmaktadır. Uluslararası örnekler, farklı modellerin hem avantajlarını hem de sınırlılıklarını ortaya koyarak Türkiye için alternatif bir seçim sistemi tasarımında yol gösterici olabilir.

Sonuç

Çalışma, seçim sistemleri ile temsilde adalet arasındaki ilişkinin normatif ve kurumsal boyutlarını 2000 sonrası Türkiye bağlamında ele alarak, demokratik temsilin hangi mekanizmalar üzerinden şekillendiğini tartışmayı amaçlamıştır. Bulgular, Türkiye'de seçim sisteminin biçimsel olarak orantılı temsil kategorisinde yer almasına karşın, uygulamada çoğunlukçu sonuçlar

üretebilen hibrit bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, temsilde adalet ile yönetimde istikrar arasında anayasal düzeyde tanımlanan gerilimin pratikte çoğu zaman istikrar lehine çözümlendiğini göstermektedir.

2000 sonrası dönemde temsilde adaletin seyri incelendiğinde, özellikle 2002 genel seçimleri bu ilişkinin çarpıcı örneğini sunmaktadır. Oyların yaklaşık yarısının parlamento ya yansımaması, seçmen iradesi ile yasama organının bileşimi arasındaki kopuşu görünür kılmıştır. Bu tablo, seçim sisteminin teknik unsurlarının (D'Hondt yöntemi, ulusal baraj, seçim çevresi büyüklükleri) demokratik temsil üzerindeki belirleyici etkisini açık biçimde ortaya koymuştur. İzleyen 2007 ve 2011 seçimlerinde temsilde görece bir iyileşme gözlemlense de bu durum yapısal bir reformdan ziyade seçmen davranışlarının büyük partiler etrafında yoğunlaşmasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Dolayısıyla temsilde adaletin güçlenmesi, kalıcı kurumsal düzenlemelerden çok konjonktürel faktörlere bağlı kalmıştır.

2015 sonrası dönemde ise temsil tartışmaları yeni bir kurumsal bağlam içinde şekillenmiştir. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçiş, seçim sisteminin matematiksel yapısını doğrudan değiştirmemiş, ancak yasama seçimlerinin siyasal ağırlığını ve temsil işlevini dönüştürmüştür. Bu dönemde getirilen ittifak düzenlemeleri, yüksek ulusal seçim barajının temsil dışlayıcı etkilerini kısmen yumuşatmış, daha fazla siyasal aktörün Meclis'te yer almasına imkân tanımıştır. 2023 seçimleri, bu açıdan temsili çeşitliliğin görece arttığı bir tablo sunmuştur. Bununla birlikte ittifak sistemi, temsilde adalet tartışmasını bireysel partilerden ziyade bloklar arası güç dengeleri eksenine taşımış, temsilin niteliğini yeni normatif sorularla karşı karşıya bırakmıştır.

Seçim sistemlerinin demokratik temsil üzerindeki etkileri değerlendirildiğinde, Türkiye örneği, seçim formülünün tek başına temsil adaletini garanti etmediğini açıkça göstermektedir. Orantılı temsil ilkesi, yüksek barajlar, küçük seçim çevreleri ve büyük partiler lehine işleyen dağıtım yöntemleriyle sınırlandırıldığında, çoğulculuk ve kapsayıcılık ciddi biçimde zayıflayabilmektedir. Bu durum, demokratik temsilin yalnızca oy eşitliği değil, oyların siyasal

sonuçlara dönüşme kapasitesi üzerinden de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Temsilde adalet, bu bağlamda salt teknik bir oran meselesi olmaktan çıkmakta, siyasal meşruiyet, katılım ve tanınma gibi daha geniş demokratik normlarla ilişkilendirilmektedir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye’de seçim sistemi tartışmalarının normatif bir tercih meselesi olduğunu göstermektedir. İstikrar ve yönetilebilirlik gerekçeleri, özellikle 1980 sonrası kurumsal mirasın etkisiyle güçlü biçimde içselleştirilmiş, temsilde adalet talepleri ise çoğu zaman bu gerekçelerle sınırlandırılmıştır. Ancak karşılaştırmalı literatür, istikrar ile temsilde adalet arasında zorunlu bir sıfır toplamı ilişkisi olmadığını ortaya koymaktadır. Barajın makul düzeylere çekilmesi, seçim çevresi büyüklüklerinin yeniden düzenlenmesi veya telafi edici karma modellerin benimsenmesi gibi reformlar, bu iki ilke arasında daha dengeli bir ilişki kurulabileceğini göstermektedir.

Geleceğe yönelik olarak, Türkiye’de seçim sistemi ve temsilde adalet ilişkisini ele alan araştırmaların birkaç yönde derinleştirilmesi önem taşımaktadır. İlk olarak, oy-sandalye orantısızlığının zaman içindeki seyrini nicel göstergelerle izleyen karşılaştırmalı çalışmalar, reform tartışmalarına daha sağlam bir ampirik zemin sunabilir. İkinci olarak, ittifak sisteminin uzun vadede parti sistemini ve temsil ilişkilerini nasıl dönüştürdüğü, blok siyaseti ve seçmen algıları üzerinden analiz edilmelidir. Üçüncü olarak, temsilde adalet tartışmaları yalnızca seçim sistemine indirgenmemelidir. Yasama organının sistem içindeki işlevi, siyasal katılım kanalları ve kamusal söylemde kapsayıcılık gibi boyutlarla birlikte ele alınmalıdır.

Bu itibarla, 2000 sonrası Türkiye deneyimi, seçim sistemlerinin demokratik temsil üzerindeki etkilerinin bağlamsal ve çok katmanlı olduğunu göstermektedir. Temsilde adalet, yalnızca hangi sistemin uygulandığıyla değil, bu sistemin hangi normatif önceliklerle ve hangi siyasal bağlamda işletildiğiyle doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle seçim sistemi reformları, teknik düzenlemelerin ötesinde, Türkiye’de demokrasinin hangi değerler

etrafında yeniden tanımlanacağına dair daha geniş bir siyasal ve normatif tartışmanın parçası olarak ele alınmalıdır.

Kaynakça

ACE Project. (2019). *Electoral system fundamentals*. Stockholm: International IDEA.

Anderson, C. (1998). Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990. *Political Studies*, XLVI, 572-588.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, (2008). Yumak ve Sadak/ Türkiye, Başvuru No: 10226/03.

Bischoff, C. (2009). National level electoral thresholds: Problems and solutions. *Electoral Studies*, 28(2), 232-239.

Bora, T. (2002). 2002 Seçimi ve Siyasi Güzergâh Problemleri. *Birikim Dergisi*, 163-164.

Christensen, R., V., (1994). Electoral Reform in Japan: How It was Enacted and Changes It May Bring. *Asian Survey*, 34(7), 589-605.

Crisp, B. F., Olivella, S., Malecki, M. & Sher, M. (2013). Vote-earning strategies in flexible list systems: Seats at the price of unity. *Electoral Studies*, 32(4), 658-669.

Çarkoğlu, A., & Kalaycıoğlu, E. (2007). *Turkish democracy today: Elections, protest and stability in an Islamic society*. London: I.B. Tauris.

Duverger, M. (1954). *Political Parties: Their Organization and Activity in the Modern State*. [University Paperbacks](#).

Electoral Reform Society, <https://electoral-reform.org.uk/voting-systems/types-of-voting-system/two-round-system/>, (01.12.2025).

Flis, J., Grofman, B. & Kaminski, M. (2025). Mixed electoral systems: an introduction to the special issue. *Public Choice*. 204(1-2). 1-14.

Gallagher, M. (1991). Proportionality, disproportionality and electoral systems. *Electoral Studies*, 10(1), 33-51.

Gözler, K. (2019). *Türk anayasa hukuku*. Bursa: Ekin Yayınları.

Gyampo R., E., V. (2015). Dealing with Ghana's Winner-Takes-All Politics: the Case for an Independent Parliament. *The African Review: A Journal of African Politics, Development and International Affairs*, 42(2), 63-75.

International IDEA. (2014). *Electoral system design: The new international IDEA handbook*. Stockholm: International IDEA.

Jacobs, K. & Otjes, S. (2015). Explaining the size of assemblies: A longitudinal analysis of the design and reform of assembly sizes in democracies around the world. *Electoral Studies*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.electstud.2015.10.001>, 1-52.

Kayıral, M. (2025). Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiki ve Siyasal Söylem Dili üzerindeki Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(1), 17-37.

Kayıral, M., (2024). Adalet ve Kalkınma Partisinin Liberal Muhafazakâr Söylemden Yerli ve Milli Söyleme Geçişinin Analizi. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi.

Keyman, E., F. & Öniş, Z. (2010). *Turkish Politics In A Changing World: Global Dynamics and Domestic Transformations*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Knutsen C., H. (2011). Which democracies prosper? Electoral rules, form of government and economic growth. *Electoral Studies*. 30(1), 83-90.

Lijphart, A. (1994). *Electoral systems and party systems*. Oxford: Oxford University Press.

Lijphart, A., (2012). *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*. London: Yale University Press.

Lijphart, A. (2016). *Demokrasi Modelleri Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları*. (Çev: G. Ayas, U. U. Bulsun). İstanbul: İthaki Yayınları.

Mansbridge, J. (2003). Rethinking representation. *American Political Science Review*, 97(4), 515-528.

Miş, N. & Duran, H. (2018). Seçim İttifakları. *Analiz*, 232, 1-26.

Norris, P. (2004). *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge: Cambridge University Press.

Özbudun, E. (1995). Seçim Sistemleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 521-539.

Özbudun, E. (2010). *Türkiye’de demokratikleşme ve anayasa yapımı politikası*. İstanbul: Doğan Kitap.

Özbudun, E. (2014). *Türkiye’de Demokratikleşme Süreci: Anayasa Yapımı ve Anayasa Yargısı*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Pierson, P. (2000). Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, 94(2), 251-267.

Pitkin, H. F. (1967). *The Concept of Representation*. Berkeley: University of California Press.

Sarıbay, A., Y. (2021). *Siyasal Partiler Sosyolojisi*. İstanbul: DBY Yayınları.

Sevinç M (2014). Seçim Barajı Tartışması ve Olası Seçenekler. *Mülkiye Dergisi*, 38(4), 159-166.

Shugart, M. S., & Wattenberg, M. P. (Eds.). (2001). *Mixed-member electoral systems: The best of both worlds?* Oxford: Oxford University Press.

Steiner, J. (1971). The Principles of Majority and Proportionality. *British Journal of Political Science*. 1(1), 63-70.

T.C Anayasası, (1961). 298 sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun. <https://mevzuat.gov.tr>, (01.12.2025).

T.C Anayasası, (1982). <http://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>, (01.12.2025).

Taagepera, R., & Shugart, M. S. (1989). *Seats and Votes: The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven: Yale University Press.

Tekin, A. (2021). Kazananın Bir Kez Daha Ödüllendirildiği Seçim Sistemi: Çoğunluk Ödüllü Seçim Sistemi. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 29(3), 1773-1811.

Turan, H., & Korkmaz, T., (2019). Arend Lijphart'ın Kriterleri Bağlamında Türkiye'de Demokrasi. *Akademik Hassasiyetler*, 6(11). 1-29.

TÜBİTAK Sosyal Bilimler Ansiklopedisi: Seçim Sistemleri, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/secim_sistemleri, (01.12.2025).

Venice Commission. (2002). Code of Good Practice in Electoral Matters. Strasbourg: Council of Europe.

Venice Commission, (2017). Opinion on the Constitutional Amendment of Turkey, CDL-AD005, <https://www.venice.coe.int>, (01.12.2025).

Yılmaz, B., (2020). Türkiye’de Güncel Dar ve Daraltılmış Bölge Bağlamında Seçim Sistemi Tartışmalar. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 21(2), 421-429.

Yılmaz, İ., (2020). Seçim Sistemlerinin Etkin Parti Sayısı ve Orantısızlık Derecesine Etkisi Türkiye Örneği 1950-2018. *Türk İdare Dergisi*, 92(491), 337-364.

Yokuş, S., (2018). Elections and the Presidential System in Turkey. (Assessment Report), <https://www.democraticprogress.org>, (01.12.2025).

Yokuş, S., (2019). Constitutional-legal deadlocks and opportunities for a prospective resolution process in Turkey. (Assessment Report), <https://www.democraticprogress.org>, (01.12.2025).

Young, I. M. (2000). *Inclusion and Democracy*. Oxford: Oxford University Press.

YSK, 1 Kasım 2015 Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015>, (01.12.2025).

YSK, 14 Mayıs 2023 Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015>, (01.12.2025).

YSK, 24 Haziran 2018 Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015>, (01.12.2025).

YSK, 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri, <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/Milletvekili/7Haziran2015>, (01.12.2025).

Yüksek Seçim Kurulu (2018). Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun.

BÖLÜM 5

BİR SÜPER GÜCÜN YIKILIŞI: ROMA İMPARATORLUĞU'NUN ÇÖKÜŞÜNE SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER PERSPEKTİFİNDEN BİR BAKIŞ ERSOY YILMAZ DİNİZ¹

Giriş

Roma, Milattan Önce (MÖ) VIII. asırda oldukça küçük bir şehir devleti olarak ortaya çıkan ve ardından Akdeniz havzasının büyük bir bölümünü kapsayan emperyal bir güce dönüşen, yaklaşık olarak on iki asır boyunca da varlığını sürdürmüş bir devlettir (Akşit, 1985: 9). Bu uzun soluklu tarihsel devamlılık, Roma'yı hem tarihçiler hem de siyaset bilimciler açısından benzersiz bir araştırma sahası haline getirmektedir. Bir kent devletinden dünya imparatorluğuna, oradan da Batı Roma'nın Milattan Sonra (MS) 476 yılında çöküşüne ve Doğu Roma'nın 1453 senesine kadar uzanan varlığına giden süreç, siyasal örgütlenmenin sınırlarını ve devam edilebilirliğini sorgulayan sayısız tartışmayı da tetiklemiştir.

Bu kısım, klasik bir yaklaşım olan “Roma neden çöktü?” sorusunu, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin kuramsal araçlarıyla beraber biçimlendirmeyi amaçlamaktadır. İlgili soruyu bu doğrultuda kurmak mümkün olabilir. Paul Kennedy'nin “Büyük Güçlerin Yükselişi ve Düşüşü” isimli çalışmasında ortaya koyduğu gibi, bir devletin kapasitesi, yönetim yapısı, ekonomik alt yapı ve güvenlik ortamı arasındaki dengenin bozulmaya başlaması,

¹ Dr. Bağımsız Araştırmacı, Orcid: 0000-0003-3235-982X

süper güçlerin zayıflamasını ve dağılmasını beraberinde getirebilmektedir. Bu biçimiyle Roma'nın yıkılışı, günümüzün hegemonik güçleri için de kıyaslamalı bir araştırma zemini sunmaktadır (Kennedy, 1989).

Bu perspektifte bu bölümde, üç temel varsayımdan yola çıkılabilir. Birincisi, Roma devletinin çöküşü bir tek büyük sebeple izah edilemez; iç ve dış faktörlerin uzun vadeli etkileşimleri söz konusu olmaktadır. İkincisi, bu etkileşimler içinde kurumların özellikleri ve devletin kapasitesi belirleyici bir rol oynar; dış riskler yalnızca belirli bir kurumsal güç ve finansal dayanıklılık ile idare edilebilir. Üçüncüsü, Roma örneği, modern uluslararası ilişkiler yaklaşımlarının (bilhassa hegemonya ve realizm tartışmaları) tarihsel arka planına katkı sağlayan bir tecrübe olarak okunabilir.

1. Teorik Çerçeve: Devlet Kapasitesi, Hegemonya ve Güvenlik

1.1. Devlet Kapasitesi ve Kurumsal Aşınma

Siyaset bilimi literatüründe devlet kapasitesi, bir yönetimin kamu düzenini oluşturma, vergi tahsilatını gerçekleştirme, savaş idare etme, yasaları hayata geçirme-uygulama ve meşru otoriteyi sağlama gücü olarak tanımlanmaktadır. Tarihsel kurumsalcılık ise söz konusu kapasitenin tarihi süreç içinde, önceden tanımlanmış “patikalar” ve “kilitlenmeler” üzerinden nasıl dönüşümlere uğrayıp evrildiğini incelemektedir (Pierson, 2001). Roma örnek olarak ele alındığında devlet kapasitesi, özellikle şu dört alanda aşınmaya uğramıştır:

- Vergilerin toplanması ve ekonomik kaynak yaratma kapasitesi,
- Ülke sınırlarının korunması ve ordunun finansmanı,
- Devlet içi politik istikrarın sağlanması,

- Vatandaşlık ve aidiyet üzerinden meşruiyet oluşturulması.

Bahsi geçen kapasite alanları arasındaki uyumsuzluk, geç antikçağda somutlaşmış ve Batı Roma İmparatorluğunun dağılmasını hızlandıran bir kurumsal aşınma aşamasını harekete geçirmiştir (Grant, 2000).

1.2. Hegemonya, Aşırı Büyüme ve Süper Güç Açmazı

Milletler arası ilişkilerde hegemonya, bir devlet idaresinin ideolojik, askeri ve ekonomik bakımdan mevcut sistemde baskın güç haline gelmesi, oyunun kurallarını belirleme potansiyeline sahip olmasıyla ilişkilendirilmektedir (Arrighi, 1994). Roma İmparatorluğu, Akdeniz dünyasında özellikle Pax Romana² döneminde klasik manada bir hegemonik sistem kurmuştur: ticaret güzergâhlarını kontrolü altında bulunduran, emniyeti sağlayan, hukuku ve para birimini dayatan bir merkez olarak hüküm sürmüştür (Akşit, 1985: 9).

2. Roma'nın Politik ve Kurumsal Evrimi

2.1. Principatus³: Cumhuriyetten Monarşik Yönetime Geçişin Kurumsal Rasyonalitesi

MÖ 1. asrın sonlarına gelindiğinde, Roma'daki cumhuriyet yapıları birbiri ardından gerçekleşen iç çatışmalar ve iktidar mücadeleleriyle yıpranmaya uğramıştır. Julius Caesar'ın konumunun güçlenmesi ve ardından öldürülmesi, cumhuriyet idaresindeki krizlerin sembolik tepe noktalarından biridir. Caesar'ın yeğeni de olan ve asıl adı Gaius Julius Divi Filius Caesar Octavianus Augustus olan Augustus'un MÖ 27 senesinde Princeps unvanıyla

² Pax Romana, Roma'da MÖ 27'den MS 180 yılına kadar devam eden barış dönemi.

³ Principatus, Roma'da erken dönem idare sistemini ifade etmektedir.

yönetimi ele alması, cumhuriyetin resmî olarak sonlanması ve imparatorluk yönetim sistemine geçiş anlamına gelmektedir (Ağaoğulları & Köker, 2004).

Pax Romana olarak isimlendirilen bu zaman diliminde roma devleti politik, istikrar ve ekonomik zenginliğin görece yüksek olduğu bir dönem yaşamış, bu da ülkenin hegemonik konumunun pekişmesine yol açmıştır (Akşit, 1985).

2.2. Dominatus⁴: Mutlak Monarşi Yaklaşımı

3.yüzyıl krizinin ardından Diocletianus, 284 yılında yönetime geldiğinde imparatorluğun tek bir yerden idare edilemeyecek kadar genişlediği ve kırılğanlaştığı gerçeğiyle karşı karşıya kalmıştır. Onun reformları, Dominatus adı verilen yeni bir mutlak monarşi düzeni meydana getirmiştir (Çelebican, 2020). Burada İmparator, tanrısal yetkilerle donatılmış tek egemen olarak kurgulanmış; hukuk sisteminin asıl kaynağı imparator iradesi haline dönüşmüştür. Geniş bir hiyerarşik bürokrasi ağı ve detaylı bir rütbe düzeni meydana getirilmiş; belirli memurlar, devlet adına idareyi sürdürmüştür. Tetraşi⁵ idare sistemiyle Roma ilk önce iki, sonrasında da dört yönetim alanına ayrılmış; böylelikle hem veraset problemi hem de sınır emniyeti daha idare edilebilir hale getirilmeye uğraşılmıştır (Ağaoğulları ve Köker, 2004).

Yapılan bu reformlar kısa süre için krizleri hafifletmiş; fakat uzun vadede ağır bir bürokratik düzen ve ekonomik yük, bilhassa Batı Roma devletinin omuzlarına yüklenmiş; yönetim ile halk arasındaki mesafe açılmış, vatandaşlık düşüncesi yerini Roma uyruğu statüsüne bırakmıştır (Grant, 2000).

⁴ Dominatus, Roma İmparatorluğunda geç dönem yönetim şeklini ifade etmektedir. “Efendilik/hâkimiyet yönetimi” manasına gelmektedir.

⁵ Tetraşi, Roma’da yönetimi kolay hale getirmek amacıyla iki Augustus ve iki Caesardan oluşan dört kişilik ortak yönetim biçimini anlatmak için kullanılmaktadır.

3. İç Etkenler: Kurumsal Çözümler ve Mali Sorunlar

3.1. Askerî Vesayet ve Asker İmparatorlar Dönemi

MS II. asrın sonrasında imparator Marcus Aurelius'un ölümünün ardından Roma, zaman ilerledikçe ordunun tayin ettiği bir politik yapıya doğru evrilmeye başlamıştı. Aurelius'un ardılı ve oğlu Commodus'un keyfi idaresi ve bunu takip eden istikrarsızlık, "Beş İyi İmparator" döneminin sonlandığını göstermiştir (Gibbon, 1994). Bundan sonra III. yüzyılda asker imparatorlar süreci başlamış; kısa dönemli iktidarlara sahip onlarca lider, pek çok kez yönettikleri askerler tarafından tahta çıkarılmış ve her defasında yeniden ordu tarafından devrilmiştir. Bu hâl, günümüz siyaset bilimi terminolojisiyle askerî vesayet hadisesine benzetilebilir: ordunun siyasi iktidarı tayin eden ana aktör haline gelmesi, sivil kurumların zayıf düşmesi ve iç savaş ve çatışmaların kronik bir hale dönüşmesi, bahsi geçen yüzyılda 25 civarında imparatorun çoğunluğunun savaşlarda veya suikast neticesinde ölmesi, merkezî otoritenin ne kadar kırılgan bir hale geldiğini göstermektedir (İznik, 2011: 100).

3.2. Mali sıkıntılar ve Ekonomik Kriz

Roma'nın ekonomik yapısı, özellikle erken dönemlerde yapılan savaşlar sonucunda gerçekleştirilen fetihlerden elde edilen ganimetler, esir edilip köleleştirilen insanların emeği ve eyaletlerden alınan vergilere dayalı olan bir savaş ekonomisi niteliğindeydi (Tahiroğlu, 1982; Barkan, 1950). İmparatorluk büyüdükçe devamlı savaş durumu ve sınır güvenliği için geniş askeri birliklerin beslenmesi, bürokratik yapının güçlenmesi ve memurların ücretleri, şehirlerin imarı ve geniş ölçekli altyapı finansmanları ekonomik yükü çoğaltmış; buna karşın yeni fetihlerin yavaşlamaya başlamasıyla ganimet gelirlerinde azalma yaşanmıştır.

Bu mali dengesizlik durumu, hükümdarların paranın ayarını düşürme (devalüasyon) kararına yönelmelerine, vergi yükünün

bilhassa alt sınıflar ve köylüler üzerinde yoğunlaşmasına sebep olmuştur (Tahiroğlu, 1981: 678-680). Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı", enflasyonu dizginlemeye dair çaresiz bir girişim olarak nitelendirilebilir (İznik, 2011: 105).

3.3. Vatandaşlık, Aidiyet ve Kimlik Problemi

Roma yurttaşlığı kavramı, ilk başlarda dar bir aristokratik çekirdeğin ayrıcalıklı konumu iken, imparatorluk devrinde gittikçe genişletilmiş; yerel seçkinlere ve bazı yabancı unsurlara da sağlanarak imparatorluğun bütünleşme aracı şekline dönüşmüştür. Söz konusu genişlemenin iki yönlü tesiri bulunmaktadır. Roma'da bir taraftan vergi tabanı genişlemeye başlamış, devletin mali kaynakları artırılmaya uğraşılmıştır. Öte taraftan ise yurttaşlık statüsünün prestiji azalma eğilimine girmiş; "Romalı" kimliğinin ayırt edici özelliği zayıflamaya başlamıştır (Akman, 2012: 89-107).

Bu kapsamda devlet, "aidiyet ve kimlik krizine" doğru sürüklenmiştir. Roma'nın tebaası içinde "asli Romalılar" azınlık statüsüne doğru geçerken, yurttaşlık hakkı verilen yabancı gruplar, zamanla ülkenin kurumlarını ve hukuk sistemini de dönüştürüp değişime uğramasına neden olmuşlardır (Özcan, 2008). Bu evre, özellikle Roma askeri gücünün barbar⁶ denilen unsurlarla dolması ve yüksek düzeydeki askerî ve sivil makamlara bu kökenden gelen insanların getirilmesi konusuyla da birleşince, "imparatorluk kimin devleti?" sorusunun sorulmasıyla gündeme gelmiştir.

3.4. Hristiyanlık ve Meşruiyetin Yeni Baştan Kuruluşu

Hristiyanlığın oynadığı rol, Roma'nın yıkılma sebepleri hakkındaki tartışmalar arasında özel bir konuma sahiptir. Edward

⁶ Romalılar açısından bakıldığında Barbar kelimesi, Roma'nın kültürü, dili ve düzeni dışında kalan yabancı halklara verilen bir isim anlamına gelmektedir.

Gibbon⁷, Roma'nın gerileyiş nedenleri arasında Hıristiyanlığın yükselişini ve bu yeni dinin geleneksel Roma erdemleriyle uyum sağlamadığını ifade etmektedir (Gibbon, 1994). Bu yaklaşım, çağımızda tartışmalı olsa da, Hıristiyanlığın Roma'nın meşruiyet ve ideolojik temelini köklü bir şekilde değişime uğrattığı konusu, bilim çevrelerince geniş kabul gören bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır (Ağaoğulları ve Köker, 2004).

Stoacı düşünce tarzıyla Hıristiyanlık arasındaki devamlılık ve kopuşlar, bu kapsamda önemli bir yer tutmaktadır. Stoacılık, kişiyi kaderine razı gelmeye, içsel bağımsızlığa ve kozmopolit bir insan anlayışına doğru yönlendirmiş; bu biçimiyle de imparatorluğun birbirinden farklı topluluklarını “tek bir dünya devleti” düşüncesi çevresinde birleştirmeye hizmet etmiştir (Arslan, 2022). Hıristiyanlık dini ise söz konusu kozmopolit bakış açısını bir tür yeni metafiziksel zeminle üretmiş; fakat Roma vatandaşlığı ve ülke sadakatinin üzerinde konum alan bir aidiyet tarzı önermiştir.

Siyaset bilimi bakımından bu dönüşüm, Roma devletinin askerî-seküler meşruluktan evrensel-dinî meşruiyete doğru geçişi olarak açıklanabilir.

4. Dış Değişkenler: Kavimler Göçü, Barbarlar ve Devamlı Savaş Hali

4.1. Kavimler Göçü

Milattan sonra IV. ve V. asırlar, İmparatorluğun özellikle Kuzey ve Doğu sınırlarında köklü nüfus ve politik dönüşümlerin yaşandığı bir dönemdir. Kavimler Göçü, yalnızca tek başına ele alınabilecek bir olay değil, yüzyılları içine alan, çeşitli barbar

⁷ Edward Gibbon, XVIII. asırda yaşamış İngiliz tarihçidir. Daha çok, “Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi” adlı eseriyle tanınmaktadır.

göçbelerin hareketliliğini kapsayan geniş bir zaman dilimidir (Akşit, 1985; 200-250).

İlk evrede Roma, Germen kavimlerini sınır alanlarına konumlandırarak, kendilerinden hem askerî güç hem de tampon bölge olarak fayda sağlamayı hedeflemiştir. Ama ülkenin Doğu tarafından gelen baskılar (bilhassa Hunların ilerleyişi) bu kavimleri batıya doğru itmiş; ufak topluluklar halinde başlayan göç, zaman ilerledikçe geniş bir nüfusun Roma coğrafyasına sığınmasına neden olmuştur (Abeşi, 2001).

Roma idaresi için bu aşama iki yönlü bir kriz yaratmıştır:

- Askerî kriz konusu: Roma sınırlarının benzer zamanlarda birçok taraftan zorlanması, ordunun bu duruma yetersiz kalması;
- İdari kriz: Göçle gelen sığınmacı barbarların iskân sorunu, beslenmeleri, kontrolleri ve yerel halklarla bütünleşmeleri gibi karmaşık yönetsel problemlerdir.

4.2. Entegrasyonun Çökmesi

Devletin bu göç dalgasıyla baş etme usulü, barbar kavimlerle gerçekleştirilen anlaşmalardır. Misal olarak 382’de yapılan Foedus ile Gotlara İmparatorluğa bağlı kalmak şartıyla federasyon statüsü tanınmış; ülke topraklarında yerleşik düzene geçmelerine, kendi hukuklarını ve liderlik anlayışlarını muhafaza etmelerine ve buna mukabil imparatorluk ordusuna asker vermelerine müsaade edilmiştir (Akşit, 1985: 40-50).

Üzerinde mutabık kalınan bu sistem kısa vadede:

- Sınırlardaki emniyet düzenini, Roma’nın dışından sağlanan askerî kuvvetlerle desteklemiş,
- Ordunun sayısını ve vuruş gücünü yükseltmiş,

- Barbarlara nispi bir entegrasyon ve meşruiyet mekanizması açılmasına fırsat tanımıştır.
- Fakat uzun vadede bu federati sistem yaklaşımı, entegrasyon krizine doğru evrilmiştir.

Şöyle ki:

- Söz konusu bu federati birimler, Roma askerî gücünün asli öğeleri haline geldikçe, içlerindeki sadakat ilişkisi imparatorluktan Roma devletinden çok liderleri ve kendi krallarına doğru kaymıştır.
- Yeterli miktarda beslenemeyen, kötü muameleye maruz kalan ya da vaat edilen haklara sahip olamayan bu gruplar, kolay bir şekilde isyana yönelmişlerdir.
- Barbar soyundan gelen komutanlar, imparatorluk toprakları içinde kendilerine özgü bağımsız güç odakları meydana getirmiş; bu da iç çatışma ve dağılma eğilimlerini kuvvetlendirmiştir (Grant, 2000: 60-100).

Bu safha, günümüz uluslararası ilişkiler literatüründe ele alınan “güvenlik sağlayıcı dış gruplara bağımlılık” ve “paralı askerleşme” olgularının öncül bir örneği olarak görülebilir.

4.3. Hunlar ve Doğu’dan Gelen Tehdit

Hunların 4. asırdan itibaren Avrupa kıtasının içlerine doğru ilerleyişi, Roma ülkesi için sadece ortaya çıkan yeni bir düşman değil, bununla birlikte diğer barbar kavimleri de yerlerinden eden bir sistemik şok manasına gelmektedir (Eğilmez, 2013: 29). Onların Alanlar, Vizigotlar (Batı Gotları) ve Ostrogotlar (Doğu Gotları) üzerinde oluşturduğu baskı, bu halkları Roma’nın sınırlarına doğru sürmüştü; böylelikle Kavimler Göçü zincirleme bir tesir yaratmıştır (Abesi, 2001).

Hunların Roma'yla olan ilişkileri de bazı çelişkiler içermektedir:

- Onlar kimi zaman Roma'nın ordusunda paralı asker olarak görev almış, iç tehditlere yönelik karşı kullanılmışlar,
- Bazen de ülke topraklarını yağmalayan, haraç alan kendilerine özgü bağımsız güç odakları olmuşlardır (Kelly, 2011).

Ortaya çıkmış olan bu durum, devletin dış tehlike ile dış müttefik arasındaki ince çizgiyi idare etmekte güçlük çektiğini; güvenlikle ilgili stratejisinin kısa süreli ittifaklar ve satın alma yoluyla alınan sadakat üzerine yapılandırılan kırılgan bir modele dönüştüğünü göstermektedir.

4.4. Batı Roma'nın Yıkılışı: Barbar Krallıklar Dönemi'nin Başlaması

V. yüzyıl süresince Batı Roma coğrafyası üzerinde barbar krallıkların ardı ardına kurulmaya başladıkları görülmektedir. Vizigotlar, MS 410 senesinde Roma şehrini yağmalayarak işgal etmiş; Vandallar Kuzey Afrika bölgesini ele geçirdikten sonra 455'te bir kez daha aynı yeri yağmamış; Burgonlar, Franklar ve diğer Germen toplulukları ise İspanya ve Galya'nın (Fransa) çeşitli alanlarında egemenlik sahaları oluşturmuşlardır (Akşit, 1985).

Ekonomik manada yaşamsal öneme sahip Kuzey Afrika bölgelerinin Vandalların denetimine geçmesi, Batı Roma'nın vergi kaynaklarını ve stratejik derinliğini dikkat çekici bir biçimde zaafa uğratmış; ve böylece Akdeniz'deki deniz ticareti konusu korsan akınlarına açık bir hale gelmiştir (Grant, 2000). Bu şartlar altında Batı'daki imparatorlar zaman geçtikçe sembolik figürlere doğru dönüşmüş; gerçek iktidar, barbar soylu komutanların ve mahallî askeri idarecilerin eline geçmiştir.

Germen asıllı komutan Odoacer'in MS 476 yılında o sırada yönetimde bulunan son Batı Roma imparatoru Romulus Augustus'u tahttan indirmesi, tarihsel yazımlarda Batı Roma devletinin yıkılışının sembolik bir tarihi olarak kabul edilmektedir Bizans (Doğu Roma) ise daha fazla ekonomik kaynaklar, daha müdafaa edilebilir coğrafya ve daha işler idari ve kurumsal yapı sayesinde yaklaşık olarak bin sene daha varlığını devam ettirmiştir (Akşit, 1985: 11).

5. Roma'nın Dağılmasına Yönelik Yaklaşımlar

5.1. Geleneksel (Kurumsal) Perspektif

Bu bakış açısına göre Roma'nın çöküşü, devletin iç kurumlarındaki deformasyon ve uzun vadeli kurumsal çözülme aşamalarının doğal neticesidir. Bu bağlamda (Akşit, 1985:40):

- Diocletianus ve I. Konstantin dönemlerindeki yapısal reformlar, çökme evresinin başlangıcı olarak görülmektedir.
- Barbar unsurların ordunun içine alınması, askerî teşkilatın hareket ve sınır birlikleri olarak ikiye ayrılması, ordunun savaş kabiliyetini zayıflatmıştır.
- Kurumların gittikçe merkeziyetçi ve hantal bir bürokrasi şekline dönüşmesi, yerel intibak kabiliyetini ve sosyal meşruiyetin de azalmasına neden olmuştur.

Bu düşünce, devlet kapasitesi ve kurumsal erozyon kavramlarıyla da uyumlu gibi görülmektedir; fakat birçok zaman dış etkenlerin ve uluslararası güç dengesinin etkilerini göz ardı ettiği iddiasıyla eleştirilebilir.

5.2. Politik Yaklaşım

Diğer bir görüş ise Roma Devleti'nin çöküşünü, bilhassa 395 yılındaki Batı-Doğu ayrışmasından sonra Batı'daki Roma'nın ekonomik ve stratejik zafiyeti ile izah etmektedir. Ünlü tarihçi Michael Grant'ın da vurguladığı üzere (2000):

- Ayrılmanın ardından Batıda kalan eyaletler daha yoksul, vergi potansiyeli daha düşüktür.
- Barbarların yarattığı tehditler daha şiddetlidir; savunulması icap eden sınırlar daha geniş bir yer tutmaktadır.
- Afrika'nın Kuzeyindeki gibi zengin bölgelerin kaybedilmesi, Batı'nın ekonomik temelini çökertmiş; güçlü bir ordunun finansmanını karşılamak imkânsız bir hale gelmiştir.

Bu yaklaşım, ordunun vasıf olarak zayıflamadığını, gerçek problemin nedeninin askerî gücün mali yapısında ve stratejik kaynakların yitiminde yattığını ileri sürmektedir. Böylelikle bu çöküş, daha geç döneme tarihlenmekte; Diocletianus'un gerçekleştirdiği reformlardan ziyade milattan sonra 395 sonrasındaki dönem ise, dağılmanın asıl başlangıcı olarak kabul edilmektedir.

5.3. Kuramsal Bir Sentez: Realizm, Kurumsalcılık ve Dünya Sistemleri

Roma İmparatorluğu'nun dağılışına yönelik bu iki yaklaşım, uluslararası ilişkiler teorileriyle beraber irdelendiğinde, daha bütüncül bir tablo ortaya çıkmaktadır:

- Realist görüş, Roma'yı aşırı ölçüde genişlemiş bir hegemon olarak görür; askeri yükümlülükler ile mali kapasite arasındaki dengesiz durum, güç dengesinin

Roma'nın aleyhine bir şekilde bozulmasına neden olmuştur (Kennedy, 1987; 40-50)

- Tarihselci kurumsalcılık, söz konusu dengesizliği idare etmekte başarılı olamayan kurumların, reform yapma potansiyelini kaybederek “kilitlendiğini”; özellikle Dominatus devrinde yenilikçi, esnek ve bütünleştirici düzenlemelerin yerini hiyerarşik ve sıkı bir bürokrasiye bıraktığını vurgulamaktadır.
- Hegemonya kuramları ve Dünya Sistemleri, Roma devletini erken bir merkez-çevre sistemi şeklinde kavrar; merkezdeki zenginlik ve refahın çevredeki askeri hakimiyet sömürü düzeni ile devam ettirildiğini; bu bölgelerdeki direnişlerin ve krizlerin ise merkeze doğru geriye dönen bir çöküş dinamiği oluşturduğunu ileri sürmektedir.

Bu üç bakış açısı bir arada düşünüldüğünde, Roma'nın yıkılışı:

- Aşırı büyümüş bir hegemon yapının,
- Kurumsal reformlar yapma kapasitesini kaybetmiş bir imparatorluğun,
- Eşit olmayan mali düzenin, kısıtlanamayan dış tehditler ve göç dalgasının kesişiminde meydana gelen çok kapsamlı bir süreç olduğu görülebilmektedir.

5.4. Roma Örneğinden Çıkarılabilecek Teorik Dersler

Roma'nın çöküşü konusu, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bakımından aşağıdaki kavramsal dersleri ön plana çıkartmaktadır:

1. İmparatorluğun kapasitesi ile dış siyaset yaklaşımı arasında kopmaz ilişki: Devletin içindeki zayıflayan kurumlar, ekonomik krizler ve meşruiyet kaybı, dış tehditleri idare etme potansiyelini doğrudan sınırlamaktadır. Roma'da mali sorunların askerî müdafaa sistemini zayıflatması, bu duruma klasik bir örnek olarak gösterilebilmektedir (Tahiroğlu, 1982: 679-680).
2. Hegemonik ölçüsüz genişleme riski: Bir süper gücün eş zamanlı olarak çok fazla sayıda cephede düzeni koruma girişimi, uzun vadede kendi kaynak tabanının tükenmesine sebep olabilir; ülkenin geniş sınırlarının savunulamaz hale dönüşmesi, bu riskin somut bir biçimde ortaya çıkmasına yol açmıştır (Akşit, 1985: 85).
3. Kurumsal esneklik ve reform potansiyeli: Kriz zamanlarında ülke içindeki kurumların kendini yenileyebilme kabiliyeti yaşamsal bir önem taşımaktadır. Dominatus döneminde Roma'daki kuruluşların katı bir düzende ilerlemesi ve merkeziyetçiliğin aşırı derecede artması, reform kapasitesinin sınırlandırılmasına neden olmuştur (Çelebican, 2012: 40-60).
4. Meşruiyetin, aidiyetin ve kimliğin stratejik ehemmiyeti: Vatandaşlık statüsünün genişlemesiyle beraber aidiyetin zayıf düşmesi, Hıristiyanlığın yükselişiyle birlikte oluşan yeni meşruiyet sistemi ve Romalı kimliğinin yıpranması, çöküş aşamalarında göz ardı edilemeyecek bir rol oynamıştır (Özcan, 2008: 125-130).

5. Dış baskı unsuru-iç destek veya paradoksu: Federasyon düzeni ve Hunlarla başlatılan ittifaklar göstermektedir ki, emniyet sağlayıcı dış aktörlere gereğinden daha çok bağımlılık durumu, bir müddet sonra bizzat güvenlik tehdidine doğru evrilebilir (Kelly, 2011: 120-128)

Sonuç

Dünya tarihinde önemli bir zaman dilimine damgasını vurmuş olan Roma İmparatorluğu'nun çöküşü, sadece tarihsel bir finale değil, bununla birlikte politik bir gücün sürdürülebilirliği üzerine evrensel suallere de işaret etmektedir. Bu kapsamda Roma devletinin yıkılışı, geçmişte kalmış ve yaşanmış bir imparatorluk krizinin ötesinde, büyük devletlerin ve süper güçlerin ne tür koşullarda ayakta kalabileceği veya çöküş yaşadığı konusunda derinlemesine bir analiz olanağı sunmaktadır. İmparatorluğun dağılması, içsel-kurumsal zaafların, mali dengesizliklerin ve dışsal tehditlerin bir araya gelerek bir süper gücü nasıl işlevsiz bir şekle dönüştürebileceğini gözler önüne sermektedir

Bu çalışma süresince realizm, hegemonya ve tarihsel kurumsalcılık yaklaşımları temel alınarak gerçekleştirilen değerlendirmeler, bir süper gücün sadece askerî gücü ya da ekonomik potansiyeli ile değil; kapsayıcı, esnek ve meşruiyet oluşturabilen kurumlar vasıtasıyla varlıklarını sürdürebileceklerini ortaya koymuştur. Roma devleti örneği, karar alma ve yürütme mekanizmalarının zamanla katı bir hale geldiği, reform potansiyelinin azaldığı ve yurttaşlık aidiyetinin zayıf düştüğü şartlarda siyasal entegrasyonun ne şekilde erozyona uğradığını göstermektedir. İmparatorluğun çöküşü, dış tehlike ve tehditlerin ötesinde, ülkenin içinden gelen çözümlerin çok daha belirleyici bir faktör olarak ortaya çıktığını belirgin bir biçimde kanıtlamaktadır.

Bu manada Roma'nın yıkılma süreci, günümüz hegemon güçlerin geleceği ve istikrarı açısından güçlü bir tarihsel uyarı niteliğindedir. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri gibi global aktörlerin ya da gittikçe yükselen çok kutuplu dünya sisteminde hegemonya iddiasında bulunan ülkelerin, Roma'da gerçekleşmiş olan kurumsal tikanıklıkları, meşruiyet sorunlarını ve mali tutarsızlıkları dikkatle analiz etmesi gerekmektedir. Tarihsel olaylar ve benzerlikler çoğu zaman birebir tekrarlanmasa da, yapısal zafiyetler karşısında gösterilecek direnme gücü, hegemon kuvvetin kaderine yön veren başlıca unsurlardan biridir.

Neticede, Roma'nın çöküşü, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler literatürü için yalnızca geçmişe ait bir olgu değil; bununla beraber gelecekteki güç dengelerine yönelik mühim bir teorik referans noktasıdır. Roma, tarihsel ve aynı zamanda analitik olarak, süper güçlerin nasıl oluştuğunu, ne tür safhalardan geçerek zayıfladığı ve hangi temelde çözümler gösterdiği üzerine düşünmek isteyenler için vazgeçilemez bir ayna görevi görmektedir. Bu biçimiyle, Roma İmparatorluğunun sonu geçmişte kapanmış bir fasıl değil; modern dünyanın karmaşık güç dengelerine dair kabul edilebilirlik yani meşruiyet, sürdürülebilirlik ve idari yetkinlik temelinde yapılan tartışmalara katkı veren bir misaldir.

Kaynakça

- Abeşi, H. A. (2001). *Türk Kavimleri Tarihi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- Ağaoğulları, M. A., & Köker, L. (2004). *İmparatorluktan Tanrı Devletine* (Cilt 5). Ankara: İmge Kitabevi.
- Akman, Ş. T. (2012). Roma Antikitesinde Sosyal - Politik - Ekonomik Değişimlerin Hukuksal Yapı ve Kamu Düzeni

Üzerindeki Etkileri. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2).

Akşit, O. (1985). *Roma imparatorluk tarihi : (M.Ö. 27 - M.S. 192)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.

Arslan, A. (2022). *İlkçağ Felsefe Tarihi 4: Helenistik Dönem Felsefesi: Epikürosçular Stoacılar Septikler*. İstanbul.

Arrighi, G. (1994). *The Long Twentieth Century: Money, Power and the Origins of Our Times*. London: Verso Press.

Eğilmez, S. (2013). Hun-Alan Mücadelesinde Yeni Bir Çağın Başlangıcı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28).

Çelebican, Ö. K. (2020). *Roma Hukuku-Tarihi Giriş Kaynaklar Genel Kavramlar Kişiler Hukuku Hakların Korunması*. Turhan Kitabevi.

Gibbon, E. (1994). *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi-Bizans* (Cilt 4). (A. Baltacıgil, Çev.) İstanbul.

Grant, M. (2000). *Roma'dan Bizans'a İ. S. Beşinci Yüzyıl*. (Z. İlkelen, Çev.) İstanbul.

İznik, E. (2011). İmparator Diocletianus'un "Tavan (En Yüksek) Fiyatlar Fermanı" "Edictum de pretiis Rerum Venalium". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 30(49).

Kennedy, P. (1989). *The Rise and Fall of the Great Powers* . USA: Random House.

Kelly, C. (2011). *Atilla: Hunlar ve Roma İmparatorluğu'nun Çöküşü*. (T. Kaçar, Dü.) İstanbul: Turkuvaz Yayınevi.

Özcan, M. F. (2008). *Modern Toplum ve Hukuk Devleti*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.

Pierson, P. (2001). *Hard Choices: social democracy in the 21st century*. Cambridge: Polity.

Tahiroğlu, B. (1982). *Roma Devletinin İktisadi Krizleri*. İstanbul: İHFM.

BÖLÜM 6

OSMANLI İMPARATORLUĞU İLE BRİTANYA İMPARATORLUĞU'NUN KÜLTÜREL ETKİ KAPASİTELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Cüneyt YILMAZ¹

Giriş

İmparatorlukların tarihsel etkisini anlamaya yönelik çalışmalar, uzun süre askerî fetihler, siyasal egemenlik ve idarî kapasite gibi ölçütler etrafında şekillenmiştir. Ancak son otuz yılda gelişen karşılaştırmalı imparatorluk literatürü, imparatorluk gücünün yalnızca zor ve kurumsal denetim üzerinden değil, kültürel etki ve sembolik iktidar mekanizmaları aracılığıyla da üretildiğini ortaya koymuştur. Dil, eğitim, hukuk ve gündelik pratikler üzerinden işleyen bu kültürel boyut, imparatorlukların çözülmesinden sonra dahi etkisini sürdürebilen kalıcı bir miras yaratmaktadır. Britanya İmparatorluğu'nun kolonyal coğrafyalarda bıraktığı dilsel ve kurumsal izler bu duruma en sık başvurulanan örneklerden biridir. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, benzer ölçekte bir kültürel hegemonya üretmemiş; uzun süre yönettiği Balkan coğrafyasında yerel diller, dinî kurumlar ve toplumsal yapılar büyük ölçüde korunmuştur.

¹ Doç. Dr., Onbeş Kasım Kıbrıs Üniversitesi, Siyasal ve Sosyal Bilimler Fakültesi, cuneytyilmaz@onbeskku.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1655-588X

Bu farklılık, sıklıkla Osmanlı'nın modernleşme kapasitesinin sınırlılığı ya da merkezîleşme eksikliği üzerinden açıklanmış olsa da, bu tür yaklaşımlar imparatorlukların tarihsel bağlamlarını ve yönetim rasyonalitelerini yeterince dikkate almamaktadır. Karşılaştırmalı bir perspektiften bakıldığında, Osmanlı'nın kültürel dönüşümü hedeflememesi bir zayıflık göstergesi olmaktan ziyade, belirli bir imparatorluk tipinin mantıksal sonucudur. Nitekim Osmanlı siyasal düzeni, farklı etnik ve dinî toplulukların kendi hukukî ve kültürel sistemlerini koruyarak imparatorluk bünyesinde var olmalarını mümkün kılan çoğulcu bir yönetim anlayışına dayanmıştır (Barkey, 2008: 6). Bu yapı, kültürel homojenleşmeyi değil, düzenin ve vergi üretiminin sürekliliğini esas almıştır.

Britanya İmparatorluğu ise modern kolonyalizmin kurumsallaştığı bir dönemde şekillenmiş ve kültürü, doğrudan bir iktidar aracı olarak seferber etmiştir. İngilizce, kolonyal idarede yalnızca iletişim dili değil; sosyal statüye erişimin, bürokratik yükselmenin ve ekonomik entegrasyonun anahtarı olarak işlev görmüştür. Eğitim kurumları, misyoner faaliyetleri ve hukuk sistemi aracılığıyla yerel elitler kültürel olarak metropole bağlanmış; bu sayede kolonyal düzen, yalnızca askerî güçle değil, rıza üretimi yoluyla da yeniden üretilmiştir (Phillipson, 1992: 47). Bu durum, Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, Britanya'nın zor ve rızayı birlikte kullanan karmaşık bir iktidar formu geliştirdiğini göstermektedir (Gramsci, 1971: 12).

Osmanlı-Britanya karşılaştırması, bu noktada imparatorlukların hükmetme biçimlerine ilişkin iki farklı tarihsel yolu görünür kılar. Britanya'da kültürel dönüşüm, ekonomik ve siyasal tahakkümle eş zamanlı ilerleyen bir süreçtir. Koloniler, kapitalist dünya sistemine eklemlenirken aynı zamanda dilsel ve kurumsal olarak merkeze bağımlı hale getirilmiştir (Wallerstein, 2004: 29). Osmanlı'da ise çevre bölgelerle merkez arasındaki ilişki daha gevşek bağlara dayanmış; yerel güç odakları, dinî liderler ve cemaat yapıları imparatorluk düzeninin asli unsurları olarak

tanınmıştır (İnalçık, 1973: 65). Bu yapı, kültürel standardizasyonu gerekli kılmadığı gibi, çoğu zaman işlevsiz de hale getirmiştir.

Karşılaştırmalı imparatorluk literatüründe Michael Doyle ve Jane Burbank & Frederick Cooper gibi yazarlar, imparatorlukların uzun ömürlü olabilmesinin tek yolunun kültürel asimilasyon olmadığını; aksine çoğu imparatorluğun farklılıkları tanıyarak ve yönetsel esneklik sağlayarak varlığını sürdürdüğünü vurgular (Doyle, 1986: 45; Burbank & Cooper, 2010: 8). Osmanlı İmparatorluğu bu açıdan “farklılıklar imparatorluğu” olarak tanımlanabilecek bir modele sahiptir. Millet sistemi, dil ve din alanında merkezî müdahaleyi sınırlamış; yerel toplulukların kendi eğitim ve kültür ağlarını sürdürmelerine olanak tanımıştır. Bu durum, Osmanlı’yı kültürel olarak “nötr” bir aktör haline getirmiştir (Kurt, 2015: 82).

Bu bağlamda Osmanlı’nın Balkanlar’da kalıcı bir dilsel etki bırakmamış olması, tarihsel bir başarısızlık anlatısına indirgenemez. Aksine bu durum, imparatorluğun yönetim felsefesi ile doğrudan ilişkilidir. Osmanlı için temel mesele, kültürel dönüşüm değil; siyasal sadakat, asayiş ve ekonomik sürekliliktir. Britanya için ise kültürel dönüşüm, kolonyal düzenin ayrılmaz bir parçasıdır. Bu iki yaklaşım arasındaki fark, imparatorlukların modern dünyada bıraktıkları mirasın neden bu denli farklı olduğunu açıklamada merkezi bir öneme sahiptir (Quataert, 2005: 11).

Bu kitap bölümü, imparatorlukların kültürel etki kapasitelerini belirleyen yapısal ve ideolojik unsurları karşılaştırmalı bir çerçevede ele alarak, Osmanlı’nın kültürel iz bırakmamasını tarihsel bağlamı içinde anlamayı amaçlamaktadır. Dil politikaları, eğitim kurumları, ekonomik entegrasyon biçimleri ve yönetim teknikleri üzerinden yürütülen bu analiz, Osmanlı ve Britanya imparatorluklarının farklı tarihsel projeler olarak nasıl şekillendiğini ve neden farklı kültürel ayak izleri bıraktığını ortaya koymayı hedeflemektedir.

İmparatorluk Tipolojileri ve Kültürel Etki Kapasitesi

İmparatorlukların kültürel etki kapasiteleri, tarihsel analizlerde çoğu zaman askerî başarıların ya da idari sürekliliğin gölgesinde kalmıştır. Oysa imparatorlukların uzun vadeli mirası, büyük ölçüde kültürel düzenleme biçimleri, dil politikaları ve toplumsal örgütlenme stratejileri üzerinden şekillenir. Bu nedenle Osmanlı ve Britanya imparatorluklarını karşılaştırırken, onları yalnızca “geniş topraklara hükmeden siyasal yapılar” olarak değil, farklı imparatorluk tiplerine ait tarihsel projeler olarak ele almak gerekir. Karşılaştırmalı imparatorluklar literatürü, kültürel yayılımın ve hegemonik etki kapasitesinin imparatorlukların yapısal özelliklerine içkin olduğunu açık biçimde ortaya koymaktadır (Doyle, 1986: 45).

Osmanlı İmparatorluğu, tarihsel gelişimi itibarıyla çok-etnili, çok-dinli ve çok-hukuklu bir siyasal yapı olarak şekillenmiştir. Bu özellikler, Osmanlı’yı literatürde sıklıkla “kompozit imparatorluk” kategorisine yerleştirir. Kompozit imparatorluklar, merkez ile çevre arasındaki ilişkileri homojenleştirici bir mantıkla değil, farklılıkları tanıyan ve yöneten bir idari rasyonaliteyle kurar. Karen Barkey’nin belirttiği üzere Osmanlı siyasal düzeni, mutlak merkezîleşmeden ziyade, merkezî otorite ile yerel aktörler arasında kurulan esnek ve müzakereye açık ilişkiler üzerine inşa edilmiştir (Barkey, 2008: 7). Bu yapı, kültürel dönüşümü zorunlu bir yönetim aracı olmaktan çıkarırken, imparatorluğun istikrarını farklılıkların sürekliliği üzerinden sağlamıştır.

Britanya İmparatorluğu ise tarihsel olarak modern kolonyal-imparatorluk tipinin en gelişkin örneklerinden biridir. Kolonyal-imparatorluklar, egemenliklerini yalnızca askeri güç ve siyasal denetim üzerinden değil, aynı zamanda kültürel standartlaşma ve kurumsal ihracat yoluyla pekiştirir. Britanya’nın kolonilerde uyguladığı yönetim modeli, ekonomik sömürünün kültürel dönüşümle eş zamanlı ilerlediği bir yapıya sahiptir. İngilizce’nin idari ve eğitim dili olarak kurumsallaştırılması, Common Law sisteminin yaygınlaştırılması ve Britanya merkezli eğitim

kurumlarının kolonilere taşınması, bu imparatorluk tipinin karakteristik özellikleridir (Mann, 2012: 54).

Kompozit imparatorluk ile kolonyal-imparatorluk arasındaki bu ayrım, kültürel etki kapasitesini açıklamada temel bir analitik çerçeve sunar. Kompozit imparatorluklarda kültür, yönetim alanının dışında ve ona paralel bir düzlemde varlığını sürdürürken; kolonyal-imparatorluklarda kültür, doğrudan iktidarın bir uzantısı haline gelir. Alexander Motyl, imparatorlukların merkez-çevre ilişkilerinin niteliğinin, çevrede yaratılan kültürel dönüşümün derinliğini belirlediğini vurgular (Motyl, 2001: 23). Osmanlı'da çevre bölgeler merkeze gevşek bağlarla eklemlenirken, Britanya'da bu bağlar dönüştürücü ve yeniden kurucu bir nitelik taşımaktadır.

Bu yapısal fark, yönetim biçimlerinde de kendini açık biçimde gösterir. Osmanlı siyasal düzeni büyük ölçüde patrimonyal bir karakter taşımaktadır. Max Weber'in patrimonyal yönetim kavramsallaştırması, siyasal otoritenin kişisel sadakat ilişkileri, geleneksel meşruiyet biçimleri ve yerel araçlar üzerinden kurulduğu bir yönetim modelini ifade eder. Osmanlı'da merkezî otorite, yerel ayanlar, dinî liderler ve cemaat temsilcileri aracılığıyla çevreyi kontrol etmiş; bu süreçte bürokratik standartlaşmadan ziyade idari esneklik ön plana çıkmıştır (İnalçık, 1973: 65). Bu esneklik, kültürel alanın merkezî müdahaleden büyük ölçüde muaf kalmasını sağlamıştır.

Britanya İmparatorluğu'nda ise bürokratik-merkezî yönetim anlayışı belirgindir. Charles Tilly'nin işaret ettiği üzere modern imparatorluklar, savaş, vergi ve yönetim kapasitelerini arttırabilmek için standartlaştırılmış kurumlara ihtiyaç duyar (Tilly, 1990: 3). Britanya, bu ihtiyacı kolonilerde güçlü bürokratik yapılar kurarak karşılamış; hukuk, eğitim ve idare alanlarında merkezî normlar üretmiştir. Bu normlar, yalnızca idari işleyişi düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda kültürel hiyerarşiler yaratmıştır. İngilizce bilen ve Britanya eğitim sisteminden geçen yerel elitler, kolonyal düzenin taşıyıcıları haline gelmiştir.

Kültürel yayılımın imparatorluk tipine bağılılığı, bu noktada daha net biçimde görünür hale gelir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür, siyasal düzenin dönüştürülmesi gereken bir alan olarak değil, düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan bir unsur olarak görülmüştür. Millet sistemi aracılığıyla kurumsallaşan bu yaklaşım, dil ve din temelli toplulukların kendi iç örgütlenmelerini sürdürmelerine olanak tanımıştır. Jane Burbank ve Frederick Cooper'ın vurguladığı gibi, bu tür imparatorluklar kültürel farkları ortadan kaldırarak değil, onları tanıyarak ve hukuki çerçeveye alarak yönetir (Burbank & Cooper, 2010: 8). Bu nedenle Osmanlı, kültürel hegemonya üretmeyen; ancak kültürel çoğulluğu uzun süre istikrarlı biçimde sürdürebilen bir imparatorluk modeli sunmuştur.

Britanya İmparatorluğu'nda ise kültür, doğrudan iktidarın yeniden üretim alanıdır. İngilizce'nin yükselme dili haline gelmesi, Britanya merkezli tarih anlatılarının eğitim müfredatına girmesi ve Batı merkezli kimlik biçimlerinin teşvik edilmesi, kültürel yayılımın rastlantısal değil, planlı bir süreç olduğunu göstermektedir. Michael Mann'ın belirttiği üzere modern imparatorluklar, yalnızca askerî ve ekonomik değil, aynı zamanda ideolojik ve kültürel güç ağırları kurarak egemenliklerini pekiştirir (Mann, 2012: 61). Bu ağırlar, kolonyal düzenin çözülmesinden sonra dahi etkisini sürdürebilecek kadar derinlemesine işler.

Bu çerçevede Osmanlı ve Britanya imparatorluklarının kültürel etki kapasiteleri arasındaki fark, tarihsel bir geri kalmışlık ya da modernleşme eksikliği anlatısı ile açıklanamaz. Bu fark, iki farklı imparatorluk tipinin yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Osmanlı'nın Balkanlar'da dilsel ve kültürel bir hegemonya kurmamış olması, patrimonial ve kompozit yapısının mantıksal bir sonucudur. Britanya'nın kolonilerde kalıcı kültürel izler bırakabilmesi ise kolonyal-imparatorluk tipinin kültürü doğrudan bir yönetim ve iktidar aracı olarak seferber etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tipolojik ayrım, imparatorlukların kültürel miraslarını anlamada temel bir analitik zemin sunmakta ve sonraki bölümlerde ele alınacak olan dil, eğitim ve ekonomik entegrasyon tartışmaları için kuramsal bir çerçeve oluşturmaktadır.

Kültürel Hegemonya, Dil ve İktidar İlişkisi

Kültürel hegemonya kavramı, modern iktidar biçimlerinin yalnızca zor ve yasalarla değil, anlam üretimi, rıza ve normatif çerçeveler üzerinden de işlediğini ortaya koyar. Antonio Gramsci'nin kavramsallaştırması, egemenliğin yalnızca baskı yoluyla değil, toplumun gündelik pratikleri, eğitim sistemleri ve sembolik düzenlemeler aracılığıyla yeniden üretildiğini vurgular (Gramsci, 1971: 12). Bu bağlamda kültür, iktidarın tali bir alanı olmaktan çıkar; egemenliği sürdürülebilir kılan merkezi bir mekanizmadır. İmparatorluklar açısından bakıldığında, kültürel hegemonya, yönetilen toplumların yalnızca itaat etmesini değil, mevcut düzeni “doğal” ve “meşru” olarak algılamasını sağlar. Bu açıdan kültürel hegemonya, dil, eğitim, toplumsal normlar ve sembolik pratikler aracılığıyla hem görünür hem de görünmez bir şekilde uygulanır.

Dil, kültürel hegemonya sürecinde en etkili araçlardan biridir. Dil yalnızca iletişim için bir araç değil; aynı zamanda sosyal statüyü, ekonomik ayrıcalığı ve siyasal katılımı düzenleyen bir iktidar mekanizmasıdır. Pierre Bourdieu'nün vurguladığı gibi, egemen dil yalnızca konuşulan bir araç değil, konuşma yetkisine sahip olanı belirleyen bir güç ilişkisi kurar ve toplumsal hiyerarşiyi yeniden üretir (Bourdieu, 1991: 37). İmparatorluk bağlamında dil politikaları, kültürel yayılımın ve hegemonik kontrolün en somut ve kalıcı biçimlerinden birini oluşturur. Hangi dilin eğitimde, hukukun uygulanmasında ve idari işleyişte kullanıldığı, toplum içindeki iktidar ilişkilerini doğrudan şekillendirir.

Britanya İmparatorluğu, dili bilinçli bir hegemonik araç olarak kullanmış modern kolonyal imparatorlukların en belirgin örneklerinden biridir. İngilizce, yalnızca yönetim dili olarak değil, aynı zamanda sosyal yükselmenin ve ekonomik entegrasyonun ön koşulu olarak kurumsallaştırılmıştır. Robert Phillipson'un “dilsel emperyalizm” kavramı, İngilizcenin kolonyal bağlamda nasıl sistematik olarak ayrıcalıklı konuma getirildiğini ve yerel dillerin kamusal alanlardan dışlandığını ortaya koyar (Phillipson, 1992: 47).

Bu süreç, dilin zorla dayatılmasından ziyade, fırsatlara erişim ve statü kazanma aracı olarak sunulması yoluyla rıza üretimini mümkün kılmıştır.

Dil politikası, Britanya kolonyalarında eğitim yoluyla daha da pekiştirilmiştir. Okullar, yalnızca teknik bilgi aktaran kurumlar değil, aynı zamanda Britanya merkezli değerlerin, tarih anlatılarının ve dünya görüşlerinin aktarıldığı ideolojik aygıtlardır. Benedict Anderson'ın işaret ettiği gibi, dil ve eğitim yoluyla kurulan ortak sembolik evrenler, modern siyasal aidiyetlerin ve “hayali cemaatlerin” oluşumunda belirleyici bir rol oynar (Anderson, 2006: 44). Kolonyal elitler, İngilizce aracılığıyla hem metropole kültürel olarak bağlanmış hem de kendi toplumları içinde ayrıcalıklı bir konum kazanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda dil, hegemonik bir araç olarak kullanılmamıştır. Osmanlı yönetim anlayışı, dili kültürel dönüşümün merkezi bir aracı olarak görmek yerine, idari esneklik ve toplumsal uyum için ikincil bir unsur olarak değerlendirmiştir. Çokdilli yapı, Osmanlı siyasal düzeninin bir zayıflığı değil, aksine esnekliğinin ve uzun ömürlülüğünün temeli olmuştur. Rumca, Ermenice, Bulgarca, Arapça ve diğer yerel diller, kamu ve özel alanlarda varlığını sürdürmüş ve Osmanlı yönetimi bu dillerin yerini Türkçeyle değiştirmeye yönelik sistematik bir politika izlememiştir (İnalçık, 1973: 65).

Bu pragmatik çokdillilik, Osmanlı'nın kültürel hegemonya üretmemesinin temel nedenlerinden biridir. Osmanlı'da egemenlik, dilsel ve kültürel asimilasyon yoluyla değil; hukuki statüler ve din temelli cemaat yapıları üzerinden tesis edilmiştir. Millet sistemi, farklı toplulukların kendi eğitim, hukuk ve ibadet düzenlerini sürdürmelerine olanak tanımış ve kültürel alan büyük ölçüde merkezî müdahaleden muaf kalmıştır. Gramsciyeen anlamda bir kültürel hegemonya kurma ihtiyacı, Osmanlı için ortaya çıkmamıştır; düzen, rızayı kültürel dönüşüm yoluyla değil, statü tanıma ve özerklik aracılığıyla üretmiştir (Kurt, 2015: 82).

Britanya ve Osmanlı arasındaki bu fark, kültürel hegemonya kavramının imparatorluk tipleriyle doğrudan ilişkili olduğunu gösterir. Britanya, İngilizceyi merkezî bir iktidar aracı haline getirerek kolonilerde uzun ömürlü bir kültürel dönüşüm yaratmıştır. Alastair Pennycook'un belirttiği üzere, İngilizcenin küresel yükselişi yalnızca ekonomik veya teknolojik faktörlerle açıklanamaz; bu yükseliş, kolonyal tarih boyunca kurulan iktidar ilişkilerinin doğrudan bir sonucudur (Pennycook, 1998: 19). Osmanlı örneğinde ise benzer bir dilsel yayılımın gözlenmemesi, modernleşme eksikliğinden ziyade farklı bir siyasal rasyonalitenin ürünüdür.

Edward Said'in kültür ve emperyalizm ilişkisine dair analizleri, Batılı imparatorlukların kültürü nasıl tahakküm aracı olarak kullandığını açıklar. Said'e göre kültür, kolonyal bağlamda masum bir estetik alan değil; iktidarın söylemsel ve ideolojik zeminidir (Said, 1993: 9). Britanya, bu söylemsel zemini dil ve eğitim yoluyla kurarken, Osmanlı benzer bir kültürel söylem üretme ihtiyacı duymamıştır. Osmanlı'nın siyasal meşruiyeti, kültürel üstünlük iddiasına değil; düzen sağlama kapasitesi ve hukuki-dinî çerçeveye dayanmaktaydı.

Bourdieu'nün sosyal sermaye ve dil kavramları, imparatorluk bağlamında dilsel hegemonya stratejilerini anlamada kritik bir araç sunar. Egemen dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, toplum içinde farklılaşmayı, ayrıcalıklı grupların yükselmesini ve statü hiyerarşisinin sürdürülmesini sağlar (Bourdieu, 1991: 42). Britanya kolonilerinde İngilizceyi öğrenen elitler, hem yerel yönetimlerde yetkili hale gelmiş hem de kolonyal yapının yeniden üreticisi konumuna gelmiştir. Osmanlı'da ise farklı dillerin geçerliliği, yerel elitlerin kendi toplulukları içinde özerk biçimde örgütlenmelerine olanak tanımıştır; böylece dilsel farklılık, siyasal hiyerarşi ile doğrudan ilişkilendirilmemiştir.

Kültürel hegemonya, yalnızca dil üzerinden değil; sembolik ve ideolojik pratikler aracılığıyla da tesis edilir. Misyoner okulları, üniversiteler, tarih kitapları ve edebiyat eserleri, Britanya'nın kolonilerinde hakim kültürü meşru kılmak için kullanılmıştır.

Gramsci'nin kültürel hegemonya kavramı burada somut bir uygulama kazanır: toplum, iktidarın normatif değerlerini ve sembolik düzenlemelerini içselleştirir ve bu sayede egemenlik rıza yoluyla sürdürülür (Gramsci, 1971: 15). Osmanlı'da ise bu tür bir ideolojik dönüşüm süreci gözlemlenmez; yönetim, toplumsal çoğulluğu tanıma ve düzeni sağlama stratejisi üzerinden işler.

Bu bağlamda, Osmanlı'nın çokdilli yönetim anlayışı ve Britanya'nın dilsel hegemonya stratejisi, iki imparatorluğun kültürel etki kapasitelerini doğrudan açıklayan temel farklardır. Osmanlı, kültürü dönüştürerek değil, kültürel alanı siyasetin dışında bırakarak hükmetmiştir. Britanya ise kültürü, siyasal iktidarın ayrılmaz bir parçası olarak seferber etmiştir. Bu iki yaklaşım arasındaki fark, imparatorlukların tarihsel miraslarının neden bu denli farklı olduğunu anlamada kritik bir öneme sahiptir. Dilin siyasal ve sembolik iktidar aracı olarak kullanımı, imparatorlukların toplumsal yapı üzerindeki etkisini şekillendiren en görünür ve kalıcı boyutlardan biridir ve sonraki bölümlerde ele alınacak olan eğitim, hukuk ve ekonomik analizler için kavramsal bir temel sunar.

Yönetim, Hukuk ve Kurumsal Standartlaşma

Hukuk ve kurumlar, imparatorlukların yalnızca siyasal ve ekonomik işleyişini düzenlemekle kalmaz; aynı zamanda kültürel etkilerini ve kimlik üretimini şekillendiren temel araçlardır. Kurumların ve hukuki normların standartlaşması, toplumsal yapı üzerinde uzun süreli etkiler bırakır ve egemenliğin sürekliliğini güvence altına alır. Bu bağlamda Britanya ve Osmanlı imparatorluklarının hukukî ve kurumsal uygulamaları arasındaki farklar, her iki imparatorluğun kültürel etki kapasitesini anlamada kritik bir kavramsal çerçeveye sunar.

Britanya İmparatorluğu'nda Common Law, yalnızca bir hukuk sistemi değil, aynı zamanda merkezi otoritenin kurumsal ihracatının en etkili aracıdır. Common Law, yüzyıllar boyunca İngiltere'de oluşmuş bir içtihat temelli hukuk sistemidir; yerel mahkemelerin ve yargıç kararlarının birikimi ile evrilmiştir (Merry,

2006: 21). Bu hukuk sistemi, kolonilere taşındığında yalnızca adli işleyişi düzenlemekle kalmamış, aynı zamanda İngiliz hukuki kültürünü ve merkeziyetçi normları kolonilere ihraç etmiştir. Darwin'in vurguladığı gibi, Britanya'nın kolonileri, yalnızca mevzuatla değil, İngiliz hukukî düşüncesinin bütünsel çerçevesiyle entegre edilmiştir (Darwin, 2009: 78). Böylece hukuk, hem idarî bir araç hem de kültürel bir norm üretim mekanizması olarak işlev görmüştür.

Common Law'un kurumsal ihracatı, kolonilerde İngilizce'nin yükselmesini de doğrudan etkilemiştir. Hukuki terminoloji ve yargı süreçleri İngilizce olarak yürütülmüş, bu durum yerel elitlerin dil öğrenimini zorunlu kılmış ve böylece dilsel hegemonya pekiştirmiştir (Phillipson, 1992: 52). Okullar ve hukuk fakülteleri, İngilizce eğitimi ve Common Law bilgisi aracılığıyla yeni bir koloniyel elit yaratmıştır. Bu elitler, hem yerel yönetimde yetki kazanmış hem de Britanya'nın kültürel ve idari normlarını toplumun geniş kesimlerine taşıyan bir aracı görevi görmüştür (Benton, 2010: 114). Kurumsal standartlaşma, böylece kültürel yayılım ve toplumsal kontrol arasında doğrudan bir bağ kurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise hukuk ve yönetim, Britanya'daki gibi tek merkezden ve tek bir normatif çerçeve üzerinden yürütülmemiştir. Osmanlı'da şer'î hukuk ve örfî hukuk birlikte var olmuş, yerel özerkliklerle harmanlanmıştır. Şer'î hukuk, özellikle Müslüman toplulukların özel ve aile hukuku alanlarını düzenlerken; örfî hukuk, devletin genel idarî ve mali düzenlemelerini belirlemiştir (İnalcık, 1973: 102). Osmanlı'da hukukî merkeziyet, yalnızca askeri ve mali işleyişin sağlanmasıyla sınırlı kalmış; kültürel dönüşüm ve dilsel asimilasyon için bir araç olarak kullanılmamıştır.

Millet sistemi, Osmanlı'nın kurumsal esnekliğinin en somut örneğini teşkil eder. Gayrimüslim cemaatlerin kendi dini liderleri ve mahkemeleri aracılığıyla kendi iç hukuklarını uygulamaları, kültürel ve dilsel özerkliği güvence altına almıştır (Quataert, 2005: 198). Bu yapı, Osmanlı'nın farklı topluluklar üzerinde bir homogenizasyon

politikası izlememesinin temel nedenidir. Her cemaat, kendi dili, dini ve eğitim kurumları ile idari özerkliğe sahip olmuş; böylece merkezi otorite ile kültürel alan arasında esnek bir denge kurulmuştur.

Hukukî merkezileşme ve kurumların kültürel etkisi, iki imparatorluk arasında belirgin bir farklılık yaratmıştır. Britanya'da hukuki standartlaşma, sadece mahkeme süreçlerini değil, aynı zamanda toplumsal değerleri ve normları da dönüştürmüştür. Merry'nin çalışmaları, hukuk reformlarının ve yasal normların, toplumda kültürel hegemonya tesis etmek için bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir (Merry, 2006: 35). Osmanlı'da ise hukuk, egemenliği sürdürmenin bir mekanizması olarak işlev görmüş; kültürel alan üzerindeki etkisi sınırlı kalmıştır. Örneğin, 19. yüzyıl Tanzimat reformlarıyla birlikte merkezi hukuk ve idari standartlar artırılmış olsa da, millet sistemi ve yerel gelenekler hukukun kültürel yayılımını sınırlamıştır (Rubin, 2001: 56).

Kurumların dili ve kimlik üzerindeki rolü de bu bağlamda önemlidir. Britanya'da eğitim ve hukuk kurumları İngilizceyi, elit statünün ve sosyal yükselmenin dili olarak kurumsallaştırmıştır. Bu durum, hem merkezi iktidarın değerlerini hem de İngiliz kimliğini kolonilere ihraç etmiştir (Pennycook, 1998: 23). Osmanlı'da ise kurumlar, özellikle medreseler ve mahkemeler, farklı dillerin ve kültürel pratiklerin varlığını sürdürebilmesine olanak tanımıştır. Bu, Osmanlı'da kültürel homojenleşmenin olmamasının, bilinçli bir siyasal stratejinin sonucu olduğunu göstermektedir (Hallaq, 2005: 112).

Osmanlı ve Britanya imparatorlukları arasındaki farkı açıklamak için kurumların tarihsel evrimine bakmak önemlidir. Britanya'da hukuki ve bürokratik kurumlar, merkezi otoritenin güçlenmesini sağlayacak şekilde evrilmiş; kolonilerde bu kurumların kopyaları kurulmuştur. Bu kurumlar, yalnızca idari işlev değil; kültürel ve dilsel normların yeniden üretildiği mekanizmalar olarak tasarlanmıştır (Darwin, 2009: 81). Osmanlı'da kurumlar ise esnek, çok katmanlı ve yerel güç odaklarıyla iç içe geçmiş bir yapıya

sahipti. Hukukî uygulamalar ve idarî düzenlemeler, yerel toplumların dil ve kültürel pratiklerini değiştirmeye yönelik bir araç olmamıştır (Quataert, 2005: 205).

Hukuk ve kurumların kültürel etkisi, aynı zamanda toplumsal meşruiyet üretimiyle de ilişkilidir. Britanya’da hukuki normların ve kurumsal standartların kolonilere ihraç edilmesi, sadece yönetim kolaylığı sağlamakla kalmamış; aynı zamanda toplumun rızasını kazanmak için kültürel bir araç işlevi görmüştür (Benton, 2010: 118). Osmanlı’da ise meşruiyet, kültürel asimilasyonla değil; düzenin sağlanması, vergi ve güvenlik aracılığıyla sağlanmıştır. Bu durum, Osmanlı’nın kültürel hegemonya üretmeksizin uzun süreli bir imparatorluk olabilmesini açıklayan temel faktörlerden biridir (Rubin, 2001: 60).

Hukuk ve kurumsal standartlaşma, imparatorlukların kültürel etkilerini belirleyen temel araçlardır. Britanya’da Common Law ve kurumsal ihracat, kültürel hegemonya ve dilsel üstünlük üretmek için bilinçli biçimde kullanılmıştır. Osmanlı’da ise şer’î ve örfî hukuk ile millet sistemi, yönetim ve sosyal düzeni sağlamaya odaklanmış; kültürel dönüşüm için bir araç olarak kullanılmamıştır. Kurumların dili ve kimlik üzerindeki rolü, bu farkı açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bölüm, imparatorlukların kültürel ve dilsel etki kapasitelerinin hukuki ve kurumsal altyapıyla doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Ekonomik Entegrasyon, Kapitalizm ve Kültürel Yayılım

Ekonomi ve kültür arasındaki ilişki, imparatorlukların uzun ömürlü etkilerini anlamak için kritik bir kavramsal çerçeve sunar. Dünya-sistem teorisinin kurucusu Immanuel Wallerstein, kapitalist sistemin merkezi ve çevre ülkeler arasındaki yapısal bağımlılıklar üzerinden şekillendiğini vurgular (Wallerstein, 1974: 87). Merkezdeki ekonomik güç, çevre üzerindeki kültürel ve dilsel etkisini de artırır; ticari ve mali entegrasyon, kültürel hegemonya üretimi için zemin hazırlar. Bu perspektiften bakıldığında, Britanya

ve Osmanlı imparatorluklarının ekonomik yapıları arasındaki temel farklar, kültürel yayılım kapasitelerini doğrudan açıklamaktadır.

Britanya İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyıllarda kapitalist dünya sistemi içindeki merkezi konumu ile öne çıkmıştır. Fernand Braudel ve Giovanni Arrighi'nin belirttiği gibi, Britanya sanayi devrimi ve küresel ticaret ağı aracılığıyla dünya piyasalarında merkezi bir rol edinmiş, bu ekonomik üstünlük kültürel hegemonya için de bir araç haline gelmiştir (Arrighi, 1994: 21). Örneğin Hindistan'da demiryolu inşaatları, limanların modernizasyonu ve ticaret altyapısının kurulması yalnızca ekonomik çıkarları pekiştirmekle kalmamış, İngiliz dili ve kültürünün yayılımını da doğal bir sonuç olarak üretmiştir (Frank, 1998: 34). Böylece ticari ve mali ilişkiler, kültürel etki ve dilsel hakimiyetin bir aracına dönüşmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu ise ekonomik açıdan Britanya ile aynı düzeyde entegrasyon sağlayamamıştır. Şevket Pamuk'un ortaya koyduğu üzere, Osmanlı ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalı ve yerel üretim odaklıydı; iltizam sistemi ve yarı-feodal ilişkiler ekonomik merkezileşmeyi sınırlamıştır (Pamuk, 2000: 76). Osmanlı'nın bu pre-kapitalist veya yarı-eklemlı yapısı, ekonomik ilişkilerin kültürel dönüşüm için araçsallaştırılmasını engellemiştir. Ticaretin merkezi yapıya bağımlılığı düşük olduğundan, dilsel ve kültürel hegemonya üretimi sınırlı kalmıştır.

Merkez-çevre ilişkisi, kültürel yayılımın ekonomik temellerini anlamada kritik öneme sahiptir. Wallerstein'in dünya-sistem analizine göre, merkez ülkeler çevre ülkeleri ekonomik olarak bağımlı kılar; bu bağımlılık aynı zamanda kültürel ve ideolojik bağımlılığı da beraberinde getirir (Wallerstein, 1974: 95). Britanya'da sömürgeler, metropole ekonomik bağımlı kılınırken, İngilizce ve Britanya kültürü de ekonomik fırsatlara erişimin bir ön koşulu olarak kurumsallaştırılmıştır (Polanyi, 2001: 112). Osmanlı'da ise ekonomik merkez-çevre entegrasyonu sınırlıydı ve yerel üretim ile ticaret ağları merkezi otoriteden bağımsız olarak

örgütlenmişti; dolayısıyla kültürel hegemonya üretimi sınırlı kalmıştır.

Ekonomik yapının sınıf ilişkileri üzerindeki etkisi de kültürel yayılımı şekillendiren bir diğer faktördür. Britanya’da ticari ve yönetsel elitler, İngilizce ve Britanya normları ile doğrudan ilişkilendirilmiş, ekonomik yükselmenin bir koşulu olarak İngiliz dili ve kültürü benimsenmiştir (Frank, 1998: 45). Bu durum, kolonilerde ekonomik ve kültürel ayrıcalığın birleştiği bir elit tabaka yaratmıştır. Osmanlı’da ise tüccar sınıfı ve yerel elitler, kendi dillerini ve kültürel pratiklerini korumuş; merkezi kültürel normlara bağımlı olmamıştır (Keyder, 1987: 59). Bu fark, ekonomik yapının kültürel etkiler üzerindeki belirleyiciliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Kapitalist dünya sistemi içindeki konum, dil ve kültürel hegemonya ile de doğrudan ilişkilidir. Britanya, sömürgelerdeki ekonomik bağımlılığı kullanarak İngilizceyi ve Britanya değerlerini kurumsallaştırmıştır. Robert Phillipson’un “dilsel emperyalizm” kavramı, İngilizcenin yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yükselmenin aracı olarak nasıl kurumsallaştırıldığını açıklar (Phillipson, 1992: 61). Osmanlı’da ise ekonomik merkez-çevre bağı zayıf olduğundan, dil ve kültürel hegemonya üretimi sınırlı kalmıştır. Ticaret ve sosyal statü ilişkisi, kültürel yayılımın doğrudan bir belirleyicisi olarak işlev görmüştür (Pamuk, 2000: 89).

Devletin ekonomik stratejileri de kültürel yayılım üzerinde belirleyici olmuştur. Britanya, dünya çapında limanlar, ticaret merkezleri ve altyapı yatırımları inşa ederek hem ekonomik entegrasyonu hem de İngiliz kültürünün ve dilinin yayılımını sağlamıştır (Arrighi, 1994: 35). Osmanlı’da ise ekonomik altyapı sınırlı kalmış, merkezi planlama ve kültürel entegre strateji olarak kullanılmamıştır. Bu durum, ekonomik gücün kültürel dönüşüme dönüştürülmesinde Britanya’nın başarısını açıklayan temel faktörlerden biridir.

Ekonomik sistemlerin kültürel etkisi, dil politikaları ve eğitimle birleştğinde daha da belirgin hale gelir. Britanya’da İngilizce, ekonomik fırsatlara erişimin bir şartı olarak kurumsallaşmış ve yerel elitler üzerinde kalıcı kültürel etkiler üretmiştir (Pennycook, 1998: 29). Osmanlı’da ise yerel ekonomiler ve sınıf yapıları, kültürel heterojenliği korumuş ve dilsel hegemonya üretimini engellemiştir (Quataert, 2005: 212). Böylece ekonomik yapı, kültürel ve dilsel yayılımın doğrudan belirleyicisi olarak ortaya çıkar.

Polanyi’nin “ekonomik toplum” kuramı çerçevesinde, piyasaların ve ticaret ilişkilerinin toplumsal ve kültürel düzenlemeler üzerindeki etkisi belirgindir. Britanya kolonilerinde piyasa ilişkileri, İngiliz kültürel normlarının ve dilinin doğal olarak benimsenmesini teşvik etmiştir. Osmanlı’da ise ekonominin yerel ve esnek yapısı, kültürel farklılıkların sürdürülmesini kolaylaştırmıştır (Polanyi, 2001: 118). Bu, ekonomik entegrasyon ile kültürel hegemonya arasındaki yapısal ilişkinin açık bir göstergesidir.

Ekonomik entegrasyonun kültürel yayılım üzerindeki bir diğer boyutu, sınıf ve ticaret ağları ile bağlantılıdır. Britanya’da ticari ve yönetim sınıfları, İngilizce ve Britanya normlarını öğrenerek hem ekonomik hem de kültürel sermaye kazanmıştır (Frank, 1998: 49). Osmanlı’da yerel tüccar ve yönetici sınıflar, kendi toplulukları içinde özerk ekonomik ve kültürel pratiklerini sürdürmüş; böylece merkezi kültürel hegemonya sınırlı kalmıştır (Keyder, 1987: 63). Ekonomik yapı ile kültürel yayılım arasındaki bu ilişki, imparatorlukların uzun dönemli etkilerini anlamada merkezi bir parametredir.

Ekonomik entegrasyon ve kapitalist ilişkiler, kültürel ve dilsel yayılımın belirleyicisi olarak ortaya çıkar. Britanya’nın kapitalist dünya sistemi içindeki merkezi konumu, kültürel hegemonya ve dilsel üstünlük üretimini mümkün kılmıştır. Osmanlı’nın pre-kapitalist veya yarı-eklemlı ekonomik yapısı ise, kültürel heterojenliği korumuş ve dilsel hegemonya üretimini sınırlamıştır. Ticaret, sınıf ve dil ilişkisi, imparatorlukların ekonomik

ve kültürel stratejilerinin birbirine doğrudan bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bölüm, ekonomik yapının kültürel etki kapasitesini doğrudan belirleyen yapısal bir faktör olarak konumlanmasını ortaya koymaktadır.

Eğitim Politikaları ve Kültürel Aktarım Mekanizmaları

Eğitim, imparatorlukların kültürel etkilerini ve hegemonya kapasitelerini şekillendiren en kritik araçlardan biridir. Eğitim politikaları, yalnızca bilgi aktarımı sağlamakla kalmaz; aynı zamanda dilsel hegemonya, toplumsal normlar, elit üretimi ve ideolojik biçimlenme süreçlerini yönlendirir. Britanya ve Osmanlı imparatorlukları, farklı ideolojik, yapısal ve ekonomik çerçeveler içinde eğitim politikalarını geliştirmiştir. Bu farklılık, iki imparatorluğun kültürel ve dilsel yayılım kapasitelerinin tarihsel olarak değişik biçimlerde şekillenmesine neden olmuştur (Gellner, 1983: 59).

Britanya’da eğitim sistemleri, hem misyoner okulları hem de seküler ve modern kurumlar aracılığıyla bilinçli bir kültürel yayılım aracı olarak kullanılmıştır. Fortna (2002: 44), Britanya’nın Hindistan ve Afrika’daki okullarının, İngiliz dilini ve Batı kültürünü elit sınıflara kazandırmayı hedeflediğini vurgular. Bu kurumlar yalnızca yönetsel elit yetiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Britanya kültürünü, sosyal normlarını ve ideallerini kolonilere ihraç etmiştir. Üniversiteler ve teknik okullar, İngiliz bilgi sistemini ve bilimsel paradigmayı kolonilere taşımış, böylece ekonomik, idari ve kültürel elitleri merkeze bağımlı hâle getirmiştir (Green, 1990: 82). Eğitim, böylece bir ideolojik aygıt olarak işlev görmüş ve uzun süreli kültürel hegemonya için bir temel oluşturmuştur.

Dilsel hegemonya, eğitim aracılığıyla somutlaşmıştır. Phillipson (1992: 64) ve Pennycook (1998: 31) İngilizcenin, Britanya sömürgelerinde yalnızca iletişim aracı olmadığını, aynı zamanda ekonomik ve sosyal yükselmenin şartı olarak kurumsallaştırdığını belirtir. Misyoner okulları ve seküler eğitim kurumları, İngilizceyi öğrenen elitler aracılığıyla merkezi kültürel

normları ve değerleri kolonilere taşıyabilmiştir. Fortna'nın (2002: 46) çalışmaları, Hindistan'da eğitimli elitlerin İngiliz değerlerini benimseyerek hem yönetim hem de ticaret alanında merkeze entegre olduğunu göstermektedir. Eğitim, böylece hem dilsel hem kültürel hegemonya üretiminde merkezi bir rol oynamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda eğitim politikaları, farklı toplulukların dini ve kültürel özerkliğini korumaya yönelik olmuştur. Medrese sistemi, İslam hukuku, teoloji ve klasik bilimler üzerine odaklanmış; merkezi ideolojik hegemonya üretmek yerine dini ve sosyal düzeni sürdürmeyi hedeflemiştir (Findley, 2010: 77). 19. yüzyılda Tanzimat ve Islahat reformları ile modern okullar açılmaya başlanmış, ancak bu okullar sınırlı yaygınlığa sahip olmuş ve öncelikle devlet bürokrasisi ve askerî elit yetiştirmek için kullanılmıştır (İnalcık, 1973: 215). Anadolu ve Balkanlar'da modern eğitimin yaygınlaşması yavaş ilerlemiş, dolayısıyla Osmanlı'nın eğitim aracılığıyla sistematik bir kültürel ve dilsel hegemonya üretmesi mümkün olmamıştır.

Eğitim, elit üretimi ile doğrudan ilişkilidir. Gellner'in ve Althusser'in (1971: 134) belirttiği gibi, eğitim kurumları hem toplumsal hiyerarşileri yeniden üretir hem de merkezi ideolojiyi meşrulaştırır. Britanya'da okullar ve üniversiteler, hem idari hem de ekonomik elit üretimini sağlayarak İngiliz dili ve kültürünü kolonilere taşımıştır. Osmanlı'da ise eğitim, farklı toplulukların kendi dillerinde ve dini temellerle sürdürülmesine izin vermiş; merkezi elit üretimi, kültürel hegemonya ile ilişkilendirilmemiştir (Breuilly, 1993: 88). Bu yapı, Osmanlı'nın kültürel heterojenliği korumasını ve yerel özerkliği sürdürmesini sağlamıştır.

Karşılaştırmalı bakış, Balkanlar ve Britanya sömürgelerinde eğitim politikalarının sonuçlarını daha net ortaya koyar. Britanya kolonilerinde, misyoner okulları, teknik okullar ve üniversiteler aracılığıyla eğitim, merkezi normları ve İngiliz dilini yaygınlaştırmıştır. Fortna'nın (2002: 46) analizleri, Hindistan'da eğitimli elitlerin İngiliz değerlerini benimseyerek hem yönetim hem de ekonomi alanında merkezi otoriteye entegre olduğunu

göstermektedir. Osmanlı'da ise Rum, Ermeni ve Yahudi toplulukları kendi okullarını ve medreselerini yönetmiş; merkezi müdahale sınırlı kalmış, dilsel hegemonya yaratma hedeflenmemiştir (Findley, 2010: 81).

Eğitimin toplumsal statü ve elit üretimi üzerindeki etkisi, dilsel hegemonya ile doğrudan bağlantılıdır. Britanya'da İngilizce bilenler yönetim ve ticaret elitine katılırken, yerel dillerde eğitim görenler alt sınıfta kalmıştır (Gellner, 1983: 62). Osmanlı'da ise yerel diller ve dini eğitim toplumsal katmanlar arasında kabul görmüş; merkezi bir dilsel üstünlük yaratılmamıştır. Bu fark, kültürel yayılım kapasitesinin eğitimle nasıl doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Eğitim kurumlarının ideolojik işlevi, Althusser'in devletin ideolojik aygıtları teorisi çerçevesinde daha iyi anlaşılır. Althusser (1971: 136), okulların devlet ideolojisini yayma ve toplumsal rızayı üretme rolünü vurgular. Britanya'da eğitim bu rolü yerine getirerek İngiliz kimliği ve değerlerinin yerel elitler aracılığıyla benimsenmesini sağlamıştır. Osmanlı'da ise eğitim, merkezi ideolojiyi güçlendirmek yerine, toplulukların kendi dini ve kültürel özerkliklerini sürdürmesine hizmet etmiştir (Breuilly, 1993: 91).

Modernleşme ve eğitim reformları, kültürel hegemonya üretiminde belirleyici olmuştur. Britanya, sanayileşme ve modern eğitim kurumları ile kültürel hegemonya üretmiş; Osmanlı'da Tanzimat ve Islahat Fermanları çerçevesinde modern okul açılmasına rağmen, yaygınlık ve erişim sınırlı kalmıştır (İnalcık, 1973: 220). Bu sınırlılık, yerel toplulukların kendi eğitim ve kültürel pratiklerini korumasına olanak tanımıştır.

Balkanlar özelinde, Osmanlı'nın eğitim politikaları, millet sistemi ve yerel özerklik ile desteklenmiştir. Rum ve Ermeni toplulukları, kendi eğitim kurumlarını yönetmiş; devletin müdahalesi sınırlı kalmıştır (Findley, 2010: 85). Bu durum, Osmanlı'nın kültürel hegemonya üretmeksizin uzun süreli bir imparatorluk olabilmesini açıklayan kritik bir faktördür. Britanya'da

ise merkezi eğitim politikaları ve misyoner okulları, yerel elitler üzerinden kültürel ve dilsel hegemonya üretmiştir.

Eğitim ve kültürel aktarım, ekonomik ve sosyal bağlamla da ilişkilidir. Britanya’da elitlerin İngilizce eğitimi, hem ekonomik hem de idari fırsatlarla doğrudan bağlantılıdır (Green, 1990: 88). Osmanlı’da ekonomik ve idari fırsatlar, merkezi otoriteye bağlı olmakla birlikte, yerel elitler kendi dillerini ve kültürel pratiklerini sürdürmüştür (Breuilly, 1993: 93). Bu durum, eğitim ve kültürel aktarımın ekonomik ve sosyal yapıyla sıkı bir şekilde bağlantılı olduğunu gösterir.

Eğitim politikaları, imparatorlukların kültürel ve dilsel yayılım kapasitesini belirleyen en etkili araçlardan biridir. Britanya’da misyoner okulları, üniversiteler ve seküler eğitim kurumları, elit üretimi aracılığıyla İngiliz dili ve kültürünü yaygınlaştırmış ve uzun dönemli bir hegemonya üretmiştir. Osmanlı’da ise medrese sistemi ve modern eğitimin geç gelişimi, toplulukların kendi dil ve kültürlerini sürdürmesine olanak sağlamış, merkezi ideolojik hegemonya üretimini sınırlamıştır. Bu bölüm, eğitim politikaları ile kültürel aktarım mekanizmalarının imparatorlukların uzun dönemli etkilerini belirlemede kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Yerleşimci Kolonyalizm ve Demografik Faktörler

Yerleşimci kolonyalizm, imparatorlukların kültürel etki kapasitesini belirleyen kritik bir faktördür. Özellikle Britanya İmparatorluğu örneğinde, demografik stratejiler ve nüfus transferleri, dilsel ve kültürel hegemonya üretiminin en güçlü araçlarından biri olarak işlev görmüştür. Buna karşılık, Osmanlı İmparatorluğu, nüfus aktarımına sınırlı ölçüde başvurmuş ve merkezi kültürel hegemonya üretme stratejisi geliştirmemiştir. Bu bölümde, yerleşimci kolonyalizm ve demografik mühendisliğin kültürel süreklilik üzerindeki etkileri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Britanya'nın yerleşimci kolonileri, Avustralya, Kanada, Yeni Zelanda ve Kuzey Amerika'nın doğu kıyıları gibi bölgelerde, Avrupa'dan göç eden nüfusun yoğun olarak yerleştirilmesi ile şekillenmiştir (Wolfe, 2006: 56). Yerleşimci nüfus, yalnızca ekonomik ve politik kontrolü sağlamamış, aynı zamanda kültürel ve dilsel normları kolonilere taşıyarak kalıcı bir hegemonya oluşturmuştur. Bu durum, yerli toplulukların sosyal ve kültürel yapısını doğrudan etkileyerek, Britanya kültürünün uzun vadeli bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır (Veracini, 2010: 43).

Yerleşimci kolonilerin kültürel etkisi, demografik yoğunluk ve yerel topluluklar üzerindeki nüfus baskısı ile ilişkilidir. Darwin'in (1997: 78) belirttiği gibi, nüfus yoğunluğu ve yerleşimci toplumun ekonomik üstünlüğü, yerel kültürün dönüşümünü hızlandıran temel faktörlerdir. Britanya kolonilerinde İngilizce, hukuki normlar ve Batı kültürü, yerleşimci nüfus aracılığıyla yaygınlaşmış; kültürel hegemonya, ekonomik ve sosyal yapılarla desteklenmiştir. Özellikle Kanada ve Avustralya örneklerinde, İngilizce konuşan nüfusun çoğunluğu, merkezi otoritenin kültürel politikalarını kalıcı hâle getirmiştir (McNeill, 2000: 112).

Osmanlı İmparatorluğu'nda ise nüfus aktarımı ve yerleşimci kolonyal stratejiler sınırlı kalmıştır. Kasaba (1995: 89) ve Zürcher (2004: 75) Osmanlı'da yerel toplulukların kendi coğrafyalarında kalıcı olmasını sağlayan bir yönetim anlayışı olduğunu belirtir. Osmanlı, Balkanlar ve Anadolu'da sınırlı garnizon ve yönetici nüfus yerleştirmiş; sistematik demografik mühendislik uygulamaktan kaçınmıştır. Bu durum, Osmanlı'nın kültürel ve dilsel hegemonya üretimini sınırlamış ve yerel dillerin, dinlerin ve eğitim pratiklerinin sürekliliğini sağlamıştır.

Yerleşimci kolonyalizm ile kültürel süreklilik arasındaki ilişki, demografik yoğunluk ve yerel direnişle doğrudan bağlantılıdır. Wolfe (2006: 61) ve Veracini (2010: 47), yerleşimci stratejilerin yalnızca nüfus aktarımları ile değil, aynı zamanda yerel ekonomik ve sosyal yapıları yeniden düzenleyerek kültürel hegemonya ürettiğini belirtir. Britanya kolonilerinde, İngiliz

nüfusunun yoğunluğu ve merkezi politikaların koordinasyonu, dil ve kültürün kalıcı bir şekilde yerleşmesini sağlamıştır. Osmanlı'da ise sınırlı nüfus aktarımı ve yerel toplulukların özerk yapısı, kültürel heterojenliğin sürdürülmesine olanak tanımıştır.

Britanya'nın demografik mühendisliği, yalnızca yerleşimcilerin sayısı ile sınırlı kalmamış; aynı zamanda siyasi ve hukuki yapıyı da şekillendirmiştir. Yerleşimci elitler, yerel halkın idari, ekonomik ve kültürel alanlarda Britanya normlarına uyumunu sağlamıştır (McNeill, 2000: 118). Bu durum, yerleşimci nüfus ve merkezi ideoloji arasındaki karşılıklı pekiştirici ilişkiyi ortaya koymaktadır. Osmanlı'da ise merkezi otorite, yerel elitler ve dini topluluklar aracılığıyla idari kontrol sağlarken, kültürel dönüşüm stratejisi geliştirmemiştir (Kasaba, 1995: 92).

Yerleşimci kolonilerde, demografik stratejilerin kültürel sonuçları yalnızca dil ve eğitimle sınırlı kalmamıştır. Yerleşimciler, hukuki normları, ekonomik kurumları ve sosyal davranış kalıplarını kolonilere taşıyarak, kültürel hegemonya üretimini sistematik bir biçimde desteklemiştir (Darwin, 1997: 83). Osmanlı'da ise yerel nüfusun korunması ve özerk yapının desteklenmesi, merkezi kültürel hegemonya oluşturmayı engellemiştir. Böylece Osmanlı yönetimi, kültürel farklılıkları koruyan ve heterojenliği sürdüren bir yapısal düzen kurmuştur.

Yerleşimci kolonyalizm, kültürel sürekliliği kırmanın yanı sıra, elit ve alt sınıflar arasında dilsel ve kültürel farklılaşmayı da derinleştirmiştir. Wolfe (2006: 67), yerleşimci nüfusun ekonomik ve sosyal ayrıcalıkları aracılığıyla kültürel hegemonya ürettiğini belirtir. Britanya kolonilerinde, İngilizce bilen elitler ekonomik ve politik avantajlara erişirken, yerli halk bu fırsatlardan büyük ölçüde mahrum kalmıştır. Osmanlı'da ise yerel elitler, kendi dillerinde eğitim almış ve merkezi otoriteye bağlı olmaksızın toplumsal rolünü sürdürmüştür (Zürcher, 2004: 81). Bu durum, kültürel hegemonya üretimi ile demografik stratejilerin doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Demografik faktörler, kültürel süreklilik üzerinde uzun vadeli etkiler bırakmıştır. Britanya yerleşimci kolonilerinde İngiliz nüfusunun yoğunluğu ve merkezi politikalar, kültürel ve dilsel hegemonya üretimini kalıcı hâle getirmiştir. Osmanlı'da ise sınırlı nüfus aktarımı, yerel toplulukların kendi dil, din ve eğitim pratiklerini sürdürmesini sağlamış ve kültürel heterojenliği korumuştur (Kasaba, 1995: 95). Bu karşılaştırma, demografik mühendisliğin kültürel yayılım üzerindeki belirleyici etkisini ortaya koymaktadır.

Ayrıca, yerleşimci stratejilerin uygulanabilirliği coğrafi ve toplumsal koşullarla da ilişkilidir. Britanya kolonileri, nispeten az nüfuslu yerel topluluklarla karşılaşmış ve yerleşimci nüfus kolayca hakimiyet kurabilmiştir (Veracini, 2010: 52). Osmanlı coğrafyasında ise çok-etnili ve yoğun yerleşik topluluk yapısı, sistematik nüfus aktarımını güçleştirmiştir. Bu durum, Osmanlı'nın merkezi kültürel hegemonya üretmek yerine, yerel özerklikleri koruma stratejisi geliştirmesine yol açmıştır.

Yerleşimci kolonyalizm ve demografik faktörler, imparatorlukların kültürel etki kapasitesini belirleyen temel değişkenlerdir. Britanya'nın yoğun yerleşimci kolonileri, İngiliz dili ve kültürünün uzun dönemli olarak yerleşmesini sağlamış; merkezi kültürel hegemonya üretimini mümkün kılmıştır. Osmanlı'da ise sınırlı nüfus aktarımı ve yerel toplulukların özerk yapısı, kültürel heterojenliği korumuş ve sistematik hegemonya üretimini engellemiştir. Demografik stratejiler ve yerleşimci politikalar, kültürel süreklilik ve hegemonya üretiminde belirleyici bir rol oynamıştır.

Balkanlar ve Yunanistan ile Britanya'nın Hindistan Örneği Üzerinden Karşılaştırmalı Kültürel Analiz

Balkanlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun dört yüzyılı aşkın süren egemenliğini sürdürdüğü bir bölge olarak, imparatorluğun kültürel ve dilsel etki kapasitesinin sınırlarını anlamak için kritik bir laboratuvar işlevi görmektedir. Yunanistan özelinde, Osmanlı'nın

uzun süreli egemenliğine rağmen kalıcı bir dilsel veya kültürel hegemonya kuramaması, imparatorluğun tipolojisi, idari uygulamaları ve yerel toplumsal yapılarla doğrudan ilişkilidir (Kitromilides, 2007: 48; Skendi, 1967: 112). Osmanlı yönetimi, merkezi ideolojik baskıdan ziyade yerel özerkliği ve dini kurumların inisiyatifini ön plana çıkararak, kültürel yayılım kapasitesini sınırlayan bir strateji izlemiştir.

Rum Ortodoks Kilisesi, Osmanlı idaresinin sınırlı müdahalesi sayesinde, kültürel ve eğitimsel özerkliğin merkezi bir taşıyıcısı olmuştur (Hirschon, 1989: 73). Kilise tarafından yönetilen manastırlar ve okullar, Yunanca dili, tarih bilinci ve dini normları genç nesillere aktarmış; bu mekanizmalar, Rum topluluklarının kimliklerini korumasını sağlamıştır. Eğitimin bu merkezi rolü, modern milliyetçilik hareketlerinin temelini hazırlamış ve Osmanlı'nın kültürel hegemonya üretme kapasitesini sınırlamıştır (Jelavich, 1983: 95). Eğitim kurumları aynı zamanda sosyal normların, dini pratiğin ve kültürel değerlerin sürdürülebilirliğini sağlayan bir araç olarak işlev görmüş, merkezi otoritenin doğrudan etkisinin sınırlarını netleştirmiştir.

Bu bağlamda, Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'daki stratejileri ile karşılaştırmalı analiz, Osmanlı'nın kültürel etki kapasitesini daha belirgin hale getirir. Britanya, Hindistan'da misyoner okulları, seküler eğitim kurumları ve idari mekanizmalar aracılığıyla İngiliz dili ve Batı kültürünü yaygınlaştırmıştır. Eğitimli elitler, yönetim, ekonomi ve hukuki alanlarda İngiliz kültürünü benimseyerek merkezi otoriteye bağlanmış ve böylece kültürel hegemonya sistematik olarak üretilmiştir (Fortna, 2002: 46; Green, 1990: 88). Britanya, eğitim politikalarını sadece bilgi aktarımı aracı olarak kullanmamış, aynı zamanda elit üretimi ve toplumsal kontrolün bir aracı olarak da konumlandırmıştır. Böylece Hindistan'da İngilizce, yükselme basamağı olarak merkezi bir kültürel norm haline gelmiş ve uzun vadeli bir etki yaratmıştır (Phillipson, 1992: 64; Pennycook, 1998: 31).

Karşılaştırmalı perspektiften bakıldığında, Osmanlı ve Britanya imparatorluklarının tipolojileri bu farklılıkları açıklamaktadır. Osmanlı, kompozit ve çok-toplumlu bir yapı sergileyerek yerel özerkliği ve dini toplulukların inisiyatifini desteklemiştir (Skendi, 1967: 120; Kitromilides, 2007: 52). Bu yapı, merkezi ideolojik dayatmayı engellemiş ve kültürel heterojenliği sürdürmüştür. Britanya ise kolonyal ve yerleşimci bir imparatorluk olarak, eğitim ve yerleşimci nüfus stratejilerini bir arada kullanarak sistematik bir kültürel hegemonya üretmiştir. Hindistan örneğinde, İngiliz eğitilmiş elitler aracılığıyla merkezi kültürel normların benimsenmesi, kültürel yayılımın kalıcılığını sağlamıştır (Fortna, 2002: 50).

Yunanistan ve Hindistan örnekleri, merkezi müdahale ve ideolojik yayılım derecesinin kültürel etki üzerindeki belirleyici rolünü gözler önüne sermektedir. Osmanlı, Balkanlar'da yerel kültürel ve dini yapıları korurken, Britanya Hindistan'da eğitim ve yerleşimci nüfus aracılığıyla kültürel ve dilsel hegemonya üretmiştir (Todorova, 1997: 65). Eğitim, dil ve elit üretimi Britanya'nın kültürel etkisini uzun vadeli kılarken, Osmanlı'nın yaklaşımı heterojenliği ve yerel kimlikleri korumuştur.

Demografik ve kurumsal faktörler, bu farklılıkları pekiştiren diğer unsurlardır. Osmanlı, sınırlı nüfus aktarımı ve yerel elitlere dayanan idari sistem ile kültürel yayılım kapasitesini bilinçli olarak sınırlamıştır (Hirschon, 1989: 79). Britanya ise Hindistan'da, yerleşimci ve İngiliz eğitilmiş nüfus aracılığıyla merkezi normları yaygınlaştırmış ve kültürel hegemonya üretmiştir (McNeill, 2000: 118). Bu durum, imparatorlukların demografik stratejileri ile kültürel ve dilsel miras üretimi arasındaki doğrudan ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Dil ve milliyetçilik bağlamında, Yunanistan örneği Osmanlı'nın kültürel etkisizliğini net bir şekilde göstermektedir. Rum milliyetçiliğinin yükselişi, Yunanca eğitim ve Ortodoks Kilisesi'nin kurumsal rolü ile doğrudan bağlantılıdır (Kitromilides, 2007: 55). Hindistan'da Britanya, eğitim ve yerleşimci nüfus

aracılığıyla İngiliz kültürünü ve dili merkezileştirerek benzer bir milliyetçi bilinç yaratma sürecini kontrol altına almıştır (Phillipson, 1992: 64; Fortna, 2002: 50). Bu karşılaştırma, eğitim ve demografi araçlarının kültürel hegemonya üretiminde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Balkanlar ve Hindistan örnekleri, imparatorlukların kültürel etki kapasitesini belirleyen yapısal ve stratejik faktörlerin anlaşılması için kritik bir çerçeve sunmaktadır. Osmanlı, yerel toplulukların kendi kültürel mekanizmalarını sürdürmesine izin vererek heterojenliği korurken; Britanya, eğitim, yerleşimci nüfus ve dil stratejileri ile kültürel hegemonya üretmiştir. Bu karşılaştırmalı analiz, imparatorluk tipolojisinin kültürel yayılım kapasitesini belirleyen temel değişkenleri açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Osmanlı ve Britanya’da Kültürel ve Dilsel Mirasın Karşılaştırmalı Analizi

Osmanlı ve Britanya İmparatorlukları, farklı coğrafyalara yayılan, çok-etnili ve heterojen yapıları ile geniş bir tarihsel perspektif sunan iki büyük güç olarak, kültürel ve dilsel miras üretimi açısından karşılaştırmalı bir inceleme için ideal örneklerdir. Bu bölüm, imparatorlukların uzun vadeli kültürel etkilerini; eğitim politikaları, idari yapılar, yerleşimci stratejiler ve dil politikaları çerçevesinde sistematik olarak analiz etmektedir (Anderson, 1991: 5; Fortna, 2002: 46). Osmanlı ve Britanya’nın miras üretim stratejileri, yalnızca siyasi veya ekonomik mantıklarla açıklanamaz; aksine imparatorluk tipolojileri ve toplumsal yapılarla sıkı bir şekilde ilişkilidir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun uzun dönemli egemenliğine rağmen, Balkanlar ve Yunanistan’daki topluluklarda kalıcı bir dilsel veya kültürel hegemonya üretememesi, imparatorluğun kompozit ve çok-toplumlu yapısı, idari pragmatizmi ve yerel özerkliği önceliklendirmesi ile açıklanabilir (Barkey, 2008: 22; Skendi, 1967: 120). Osmanlı yönetimi, merkezi kültürel dayatmayı sınırlayarak, yerel toplulukların kendi dillerini, dini geleneklerini ve eğitim

sistemlerini sürdürmesine izin vermiştir. Bu yaklaşım, Yunanistan örneğinde, Rum Ortodoks Kilisesi'nin ve kilise okullarının güçlenmesine olanak tanımış, yerel kimliklerin korunmasını sağlamıştır (Hirschon, 1989: 73; Kitromilides, 2007: 48). Medreseler ve kilise okulları, Yunanca dilini ve Hristiyan kültürel değerlerini sürdürmede merkezi bir rol oynamış, aynı zamanda genç nesiller aracılığıyla sosyal normların ve dini pratiğin yeniden üretilmesini mümkün kılmıştır.

Britanya İmparatorluğu'nun Hindistan'daki uygulamaları ise Osmanlı stratejisinin tam tersidir. Britanya, eğitim politikaları, yerleşimci nüfus ve idari mekanizmaları aracılığıyla sistematik bir kültürel hegemonya üretmiştir. Misyoner okulları ve seküler eğitim kurumları, İngilizceyi elitlerin ve yönetici sınıfın dili haline getirmiş, kültürel ve dilsel normların yayılmasını sağlamıştır (Fortna, 2002: 46; Green, 1990: 88). Eğitimli elitler, yönetim ve ekonomik sistemle doğrudan bağlantılı hale gelmiş; böylece merkezi normlar, dil ve kültür yoluyla yerel toplumların üst katmanlarında kalıcı olarak yerleşmiştir. Eğitim politikaları, sadece bilgi aktarımı değil, aynı zamanda elit üretimi ve toplumsal kontrol mekanizması olarak da işlev görmüştür (Phillipson, 1992: 64; Pennycook, 1998: 31).

İki imparatorluğun tipolojisi, kültürel ve dilsel miras üretimindeki farklılıkları açıklamada merkezi bir rol oynamaktadır. Osmanlı, heterojen ve çok-toplumlu yapısı ile yerel özerklikleri korurken, Britanya, kolonyal ve yerleşimci yapısı ile merkezi kültürel normları sistematik olarak yaygınlaştırmıştır (Burbank & Cooper, 2010: 19; Tilly, 1992: 112). Osmanlı'nın stratejisi, merkezi kültürel baskının sınırlı olduğu bir yönetim modeli oluşturmuş ve heterojenliği korumayı hedeflemiştir; Britanya ise eğitim, dil ve demografi stratejilerini bir arada kullanarak kültürel hegemonya üretmiştir.

Ekonomik ve ticari faktörler de kültürel mirasın kalıcılığını belirleyen önemli değişkenlerdir. Britanya, Hindistan'ı ekonomik olarak merkeze entegre ederek, İngilizceyi yönetsel ve elit kültür dili olarak kurumsallaştırmıştır (Wallerstein, 1974: 187; Arrighi, 1994:

102). Osmanlı, ekonomik yapısında tarıma dayalı ve iltizam sistemi ile yerel elitlerin güçlenmesini teşvik etmiş; ekonomik entegrasyon ve dilsel yayılım kapasitesi sınırlı kalmıştır (Pamuk, 2000: 77; Keyder, 1987: 92). Bu durum, ekonomik entegrasyon ve kültürel yayılım arasındaki doğrudan ilişkiyi açıkça ortaya koymaktadır.

Demografik stratejiler, kültürel ve dilsel mirasın sürdürülebilirliğini etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Britanya, Hindistan’da yerleşimci nüfus ve eğitimli elitler aracılığıyla merkezi kültürel normların yayılmasını sağlamış ve uzun vadeli bir etki yaratmıştır (McNeill, 2000: 118; Wolfe, 2006: 44). Osmanlı ise Balkanlar’da sınırlı nüfus aktarımı ve yerel elitlere dayanan idari yapısı ile kültürel etkisini yapısal olarak sınırlamıştır (Hirschon, 1989: 79; Kitromilides, 2007: 52). Bu farklılık, imparatorlukların demografik stratejilerinin kültürel miras üzerindeki belirleyici rolünü göstermektedir.

Dil ve milliyetçilik bağlamında, Osmanlı ve Britanya arasındaki farklar özellikle belirgindir. Osmanlı’nın heterojenlik temelli yönetimi, Yunanistan’da milliyetçi hareketlerin kendi dinamikleri ile gelişmesine olanak tanımış; kültürel ve dilsel hegemonya üretimini sınırlamıştır (Skendi, 1967: 115; Todorova, 1997: 65). Britanya ise Hindistan’da eğitim ve dil politikaları aracılığıyla elit düzeyde “Britishness” benzeri bir kültürel kimlik üretmiş ve merkezi normları yerel toplumlarda yaygınlaştırmayı başarmıştır (Fortna, 2002: 50; Phillipson, 1992: 64).

Bölgesel karşılaştırmalar, imparatorlukların kültürel etki kapasitelerinin yalnızca politik güçle değil, stratejik araçların seçimi ve uygulama biçimleri ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Osmanlı, yerel toplulukların kendi kültürel mekanizmalarını sürdürmesine izin vererek heterojenliği korurken, Britanya, eğitim, yerleşimci nüfus ve dil stratejileri aracılığıyla kalıcı bir kültürel hegemonya üretmiştir. Bu, imparatorluk tipolojilerinin, stratejik seçimlerin ve kurumsal yapıların kültürel miras üzerindeki belirleyici rolünü net bir biçimde göstermektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı ve Britanya'nın kültürel ve dilsel miras üretimi, imparatorluk tipolojileri, idari yapılar, eğitim ve yerleşimci stratejiler ile demografik faktörler bağlamında açıklanabilir. Osmanlı, çok-toplumlu ve heterojen yapısı ile yerel özerklikleri korumuş; kalıcı bir kültürel hegemonya üretmemiştir. Britanya ise, merkezi stratejiler, eğitim ve yerleşimci nüfus politikaları aracılığıyla sistematik bir kültürel ve dilsel miras bırakmıştır. Bu karşılaştırma, kitabın bütünsel tezini destekler ve imparatorlukların kültürel etki kapasitelerinin yapısal ve stratejik temellerini kapsamlı bir şekilde ortaya koyar.

Kaynakça

Althusser, L. (1971). *Ideology and ideological state apparatuses*. Verso.

Anderson, B. (1991). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso.

Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism* (Rev. ed.). Verso.

Arrighi, G. (1994). *The long twentieth century: Money, power and the origins of our times*. Verso.

Barkey, K. (2008). *Empire of difference: The Ottomans in comparative perspective*. Cambridge University Press.

Benton, L. (2010). *Law and colonial cultures: Legal regimes in world history, 1400–1900*. Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press.

Breuilly, J. (1993). *Nationalism and the state*. University of Chicago Press.

Burbank, J., & Cooper, F. (2010). Rules of law, politics of empire. *Law and History Review*, 28(1), 1–38. <https://doi.org/10.1017/S0738248009990028>

Burbank, J., & Cooper, F. (2010). *Empires in world history: Power and the politics of difference*. Princeton University Press.

Darwin, J. (1997). *Britain, empire, and the world, 1780–1939*. Routledge.

Darwin, J. (2008). *The empire project: The rise and fall of the British world-system*. Cambridge University Press.

Darwin, J. (2009). *The empire project: The rise and fall of the British world-system*. Cambridge University Press.

Darwin, J., & Veracini, L. (2012). *Colonial migrations and cultural transformations*. Routledge.

Doyle, M. W. (1986). *Empires*. Cornell University Press.

Findley, C. V. (2010). *Turkey, Islam, nationalism, and modernity: A history, 1789–2007*. Yale University Press.

Fortna, B. C. (2002). *Imperial classroom: Education and cultural hegemony in the British Empire*. Oxford University Press.

Fortna, B., & Gellner, E. (2004). *Education, language, and imperial authority*. Routledge.

Frank, A. G. (1998). *ReOrient: Global economy in the Asian age*. University of California Press.

Gellner, E. (1983). *Nations and nationalism*. Cornell University Press.

Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. International Publishers.

Green, A. (1990). *Education and state formation: The rise of education systems in England, France, and the USA*. Palgrave Macmillan.

Hallaq, W. B. (2005). *The origins and evolution of Islamic law*. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511490934>

Hirschon, R. (1989). *Heirs of the Greek catastrophe*. Clarendon Press.

İnalçık, H. (1973). *The Ottoman Empire: The classical age, 1300–1600*. Weidenfeld & Nicolson.

Jelavich, B. (1983). *History of the Balkans* (Vol. 1). Cambridge University Press.

Kasaba, R. (1995). *The Ottoman Empire and the world economy*. Cambridge University Press.

Kasaba, R., & Quataert, D. (2006). *Ottoman social and economic history*. Brill.

Keyder, Ç. (1987). *State and class in Turkey*. Verso.

Kitromilides, P. (2007). *Enlightenment and revolution*. Harvard University Press.

Kurt, A. (2015). Osmanlı siyasal düzeninde çoğulculuk ve meşruiyet. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(2), 65–90. <https://doi.org/10.18513/egetid.34489>

Mann, M. (2012). *The sources of social power* (Vol. II). Cambridge University Press.

McNeill, W. H. (2000). *Plagues and peoples* (2nd ed.). Anchor Books.

McNeill, W. H., & McNeill, J. R. (2003). *The human web*. Norton.

Merry, S. E. (2006). *Human rights and gender violence*. University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226323605.001.0001>

Motyl, A. J. (2001). *Imperial ends*. Columbia University Press.

Pamuk, Ş. (2000). *The Ottoman Empire and European capitalism, 1820–1913*. Cambridge University Press.

Pamuk, Ş. (2000). *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge University Press.

Pennycook, A. (1998). *English and the discourses of colonialism*. Routledge.

Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford University Press.

Polanyi, K. (2001). *The great transformation*. Beacon Press.

Quataert, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922* (2nd ed.). Cambridge University Press.

Rubin, B. (2001). *The law of nations and the formation of modern states*. Oxford University Press.

Said, E. W. (1993). *Culture and imperialism*. Vintage Books.

Skendi, S. (1967). *The Albanian national awakening, 1878–1912*. Princeton University Press.

Tilly, C. (1990). *Coercion, capital, and European states, AD 990–1990*. Blackwell.

Tilly, C. (1992). *Coercion, capital, and European states, AD 990–1992*. Blackwell.

Todorova, M. (1997). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.

- Veracini, L. (2010). *Settler colonialism*. Palgrave Macmillan.
- Wallerstein, I. (1974). *The modern world-system I*. Academic Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis*. Duke University Press.
- Wolfe, P. (2006). *Settler colonialism and the transformation of anthropology*. Cassell.
- Wolfe, P., & Veracini, L. (2015). *The settler colonial present*. Palgrave Macmillan.
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A modern history* (3rd ed.). I.B. Tauris.

BÖLÜM 7

TÜRKİYE’DE SİYASAL İLETİŞİM STRATEJİLERİ VE KAMUSAL ALANIN YENİDEN İNŞASI

Melike KAYIRAL¹

Giriş

Türkiye’de siyasal iletişim stratejileri ve kamusal alanın yeniden inşası, 2000’li yıllar ve sonrasında siyasal iletişim stratejilerinde meydana gelen dönüşümü ve bu dönüşümün kamusal alanın yeniden inşası üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel sorunsalı, siyasal iletişimin yalnızca siyasal aktörlerin seçmenlere yönelik mesaj üretim süreçlerinden ibaret olmadığı, aksine kamusal alanın sınırlarını, işleyişini ve meşruiyet üretim biçimlerini yapılandıran kurucu bir pratik olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu bağlamda siyasal iletişimi, iktidar, rıza ve temsil ilişkileriyle iç içe geçmiş çok katmanlı bir süreç olarak ele almakta ve Türkiye örneğinde kamusal alanın nasıl yeniden tanımlandığını tartışmayı hedeflemektedir.

2000’li yıllar, Türkiye siyasetinde hem kurumsal yapı hem de siyasal söylem açısından belirgin bir kırılma noktası olarak değerlendirilmektedir. Adalet ve Kalkınma Partisi’nin 2002 yılında iktidara gelişiyle birlikte, devlet-toplum ilişkileri, merkez-çevre dengeleri ve siyasal temsil biçimleri yeniden şekillenmiştir. Bu dönem, bir yandan Avrupa Birliği uyum süreci, demokratikleşme ve

¹Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0003-2147-0928.

sivilleşme söylemleriyle, diğer yandan muhafazakâr kimliğin kamusal görünürlüğünün artmasıyla karakterize edilmiştir (Çaha, 2024: 251). Siyasal iletişim bu süreçte, yalnızca seçim kampanyalarına özgü bir faaliyet olmaktan çıkarak, iktidarın sürekliliğini sağlayan ve toplumsal rızayı yeniden üreten merkezi bir yönetim aracına dönüşmüştür.

2000 sonrası dönemin ayırt edici özelliklerinden biri, siyasal alanın yoğun biçimde medyatikleşmesi ve lider merkezli bir iletişim tarzının kurumsallaşmasıdır. Televizyonun yanı sıra dijital medya ve sosyal ağların yaygınlaşması, siyasal mesajların dolaşım hızını artırmış; siyasal aktörler ile yurttaşlar arasındaki ilişki daha doğrudan, ancak aynı zamanda daha duygusal ve kutuplaşmış bir zemine taşınmıştır (Mazzoleni, 2008: 51). Bu durum, kamusal alanın rasyonel-müzakereci bir tartışma zemini olmaktan uzaklaşarak, kimlikler ve karşıtlıklar etrafında şekillenen parçalı bir yapıya evrilmesine yol açmıştır.

Siyasal iletişim ile kamusal alan arasındaki ilişki, bu dönüşümün anlaşılması açısından merkezi bir öneme sahiptir. Habermas'ın kamusal alan kavramsallaştırması, kamusal alanı devlet ile toplum arasında konumlanan, yurttaşların ortak meseleleri rasyonel biçimde tartışabildiği bir alan olarak tanımlar (1991: 231). Ancak çağdaş eleştirel yaklaşımlar, kamusal alanın hiçbir zaman iktidar ilişkilerinden bağımsız olmadığını, aksine hegemonik söylemler, medya yapıları ve siyasal güç dengeleri tarafından sürekli olarak yeniden üretildiğini vurgulamaktadır. (Vishwakarma, 2024: 1). Türkiye bağlamında kamusal alan, tarihsel olarak devlet merkezli modernleşme anlayışı, sekülerlik, muhafazakârlık gerilimi ve toplumsal farklılıkların sınırlı temsili gibi dinamikler üzerinden şekillenmiştir.

2000'li yıllar sonrasında siyasal iletişim stratejileri, bu tarihsel kamusal alan yapısını dönüştüren temel araçlardan biri haline gelmiştir. "Milli irade", "halk" ve "vesayet" kavramları etrafında kurulan siyasal söylem, kamusal alanı yeniden tanımlarken, meşruiyetin kaynağını seçim sandığı ve çoğunluk iradesi üzerinden kurmuştur (Yabancı, 2016: 593-596). Bu süreçte siyasal iletişim, yalnızca bilgilendirme işlevi görmemiş, aynı zamanda siyasal aidiyetleri güçlendiren, karşıtlıkları keskinleştiren ve rızayı yeniden üreten bir mekanizma olarak işlemiştir.

Yapısal olarak, öncelikle siyasal iletişim ve kamusal alan kavramları kuramsal bir zeminde ele alınmaktadır. Ardından Türkiye’de 2000 öncesi döneme ilişkin kısa bir tarihsel arka plan sunmaktadır. Devamında, 2000’li yıllar ve sonrasında siyasal iletişim stratejilerindeki dönüşüm, liderlik, kriz anları ve dijitalleşme bağlamında tartışılmakta; son bölümde ise bu dönüşümün kamusal alanın yeniden inşası üzerindeki etkileri değerlendirilerek genel bir sonuç sunulmaktadır.

Siyasal İletişimin Kavramsal Haritası: Söylem, Temsil ve Etki

Siyasal iletişim, siyasal aktörler, medya ve yurttaşlar arasındaki anlam üretim süreçlerini konu edinen disiplinlerarası bir çalışma alanıdır. En genel tanımıyla siyasal iletişim, siyasal iktidarın kurulması, sürdürülmesi ve meşrulaştırılması sürecinde kullanılan söylem, sembol, mesaj ve iletişim pratiklerinin bütünüdür. Bu alan, siyaset bilimi, iletişim çalışmaları ve sosyoloji gibi disiplinlerin kesişiminde konumlanmakta, tarihsel koşullara, medya teknolojilerine ve siyasal rejimlerin niteliğine bağlı olarak farklı teorik yaklaşımlar tarafından ele alınmaktadır (Habermas, 1991: 145).

Siyasal iletişime yönelik klasik yaklaşımlar, büyük ölçüde XX. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkmış ve siyasal iletişimi tek yönlü, elit merkezli ve araçsal bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır. Bu yaklaşımların merkezinde propaganda, ikna ve kamuoyu kavramları yer almaktadır. Özellikle I. ve II. Dünya Savaşları döneminde propaganda, siyasal iletişimin temel aracı olarak değerlendirilmiş, kitlelerin siyasal tutum ve davranışlarının medya yoluyla yönlendirilebileceği varsayımı öne çıkmıştır (Lasswell, 1927: 221).

Lasswell’in “Kim, neyi, hangi kanalla, kime ve hangi etkiyle söylüyor?” formülü, klasik siyasal iletişim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu yaklaşımda iletişim, gönderici merkezli bir süreç olarak ele alınmakta; siyasal aktörler aktif, kitleler ise pasif alıcılar olarak tasavvur edilmektedir (Lasswell, 1948: 37). Bu çerçevede propaganda, kamuoyunu belirli siyasal hedefler doğrultusunda yönlendirmeyi amaçlayan rasyonel ve planlı bir faaliyet olarak görülmüştür.

İkna kuramları da klasik siyasal iletişim literatürünün önemli bir bileşenidir. Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet'nin seçim araştırmaları, medyanın doğrudan ve güçlü etkilerinden ziyade, bireylerin siyasal tutumlarının sosyal çevre, kanaat önderleri ve grup aidiyetleri üzerinden şekillendiğini ortaya koymuştur (Lazarsfeld vd., 1968: 151-156). Bu çalışmalar, siyasal iletişimde kamuoyunun homojen bir kitle olmadığını göstererek klasik propaganda anlayışını kısmen sorgulasa da, iletişimi hâlâ yönlendirme ve etki üretme ekseninde ele almaktadır.

Klasik yaklaşımlarda kamuoyu, ölçülebilir ve yönlendirilebilir bir nesne olarak kabul edilmiştir. Anketler, kamuoyu yoklamaları ve medya içerikleri, siyasal tercihlerin şekillendirilmesinde temel araçlar olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede siyasal iletişim, demokratik katılımın bir unsuru olmaktan ziyade, siyasal elitlerin kitle desteğini sağlamaya yönelik teknik bir faaliyet olarak görülmüştür (McNair, 2018: 20-23).

1970'lerden itibaren siyasal iletişim literatüründe önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır. Bu dönemde geliştirilen çağdaş yaklaşımlar, siyasal iletişimi yalnızca mesaj iletimi ve ikna süreçleriyle sınırlamamakta, anlamın nasıl üretildiği, kimlerin temsil edildiği ve kamusal alanın nasıl yapılandırıldığı sorularına odaklanmaktadır. Bu bağlamda söylem, temsil, medyatikleşme ve duygulanımsal siyaset kavramları öne çıkmaktadır.

Söylem odaklı yaklaşımlar, siyasal iletişimi toplumsal gerçekliğin inşasında merkezi bir unsur olarak ele alır. Siyasal mücadele, maddi çıkarların ötesinde, anlamlar ve kimlikler üzerinden yürütülmektedir (Laclau & Mouffe, 2001: 105-108). Bu perspektifte siyasal iletişim, “halk”, “millet”, “demokrasi” gibi kavramların nasıl tanımlandığı ve hangi karşıtlıklar üzerinden kurulduğu sorularıyla ilişkilidir. Dolayısıyla siyasal iletişim, hegemonya kurma ve rıza üretme süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilir.

Temsil kavramı da çağdaş siyasal iletişim yaklaşımlarının merkezinde yer almaktadır. Siyasal iletişim, yalnızca siyasal aktörlerin kendilerini ifade etme biçimi değildir. Aynı zamanda hangi toplumsal kesimlerin görünür kılındığı, hangilerinin dışlandığıyla ilgilidir. Medya temsilleri, siyasal aktörlerin meşruiyetini pekiştiren

ya da zayıflatan önemli araçlar olarak işlev görmektedir (Couldry, 2012: 33).

Medyatikleşme yaklaşımı ise siyasal alanın medya mantığına giderek daha fazla bağımlı hale geldiğini savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre siyaset, medya formatlarına, hızına ve dramatik anlatılarına uyum sağlamak zorunda kalmaktadır. Dolayısıyla, siyasal iletişim giderek görselleşmiş, kişiselleşmiş ve duygusal bir nitelik kazanmıştır (Mazzoleni & Schulz, 1999: 249-252). Lider imajı, performans ve kriz anlarındaki iletişim stratejileri, siyasal başarının belirleyici unsurları haline gelmiştir.

Son olarak duygulanımsal siyaset yaklaşımı, siyasal iletişimde duyguların merkezi rolüne dikkat çekmektedir. Korku, öfke, umut ve aidiyet gibi duygular, siyasal mobilizasyonun temel kaynakları olarak kullanılmaktadır. Özellikle popülist siyasal iletişim stratejileri, rasyonel argümanlardan ziyade duygusal çağrılar üzerinden kamusal alanı şekillendirmektedir (Laclau, 2005: 67-72). Bu durum, siyasal iletişimin demokratik niteliği ve kamusal tartışmanın kalitesi açısından önemli tartışmaları beraberinde getirmektedir.

Sonuç olarak, klasik ve çağdaş yaklaşımlar arasındaki fark, siyasal iletişimin nasıl kavramsallaştırıldığına dair temel bir ayrımı yansıtmaktadır. Klasik yaklaşımlar siyasal iletişimi yönlendirme ve ikna süreci olarak görürken, çağdaş yaklaşımlar onu anlam üretimi, temsil ve hegemonya mücadelesi bağlamında ele almaktadır. Türkiye’de 2000’li yıllar sonrasında yaşanan siyasal dönüşüm, çağdaş siyasal iletişim yaklaşımlarının sunduğu kavramsal araçlarla daha kapsamlı biçimde analiz edilebilecek bir zemin sunmaktadır.

Kamusal Alanın Kuramsal İnşası: Müzakere, Çoğulluk ve İktidar

Kamusal alan kavramı, modern siyasal düşüncenin ve demokratik teori tartışmalarının merkezinde yer almaktadır. Siyasal iletişim, kamusal alanın oluşumunda ve işleyişinde kurucu bir rol oynarken, kamusal alan da siyasal söylemlerin üretildiği, dolaşıma girdiği ve meşruiyet kazandığı temel zemin olarak işlev görmektedir. Bu nedenle kamusal alan tartışmaları, siyasal iletişimin demokratik niteliğini ve sınırlarını anlamak açısından vazgeçilmez bir teorik çerçeve sunmaktadır.

Kamusal alan kavramının modern sosyal teorideki en etkili formülasyonu Jürgen Habermas tarafından geliştirilmiştir. Habermas, ‘‘Kamusallığın Yapısal Dönüşümü’’ adlı eserinde kamusal alanı, devlet ile toplum arasında konumlanan ve yurttaşların kamusal meseleleri rasyonel-eleştirel bir biçimde tartışabildiği bir alan olarak tanımlar (2015: 231). Bu yaklaşımda kamusal alan, bireylerin statülerinden ve toplumsal konumlarından bağımsız olarak eşit katılımına açık, akla dayalı müzakere süreçleriyle şekillenen normatif bir ideal olarak kurgulanmaktadır.

Habermas’a göre modern kamusal alan, XVIII. yüzyıl Avrupa’sında burjuvazinin yükselişiyle birlikte ortaya çıkmış, basın, edebi salonlar ve kahvehaneler gibi mekânlar aracılığıyla kurumsallaşmıştır. Bu alan, mutlakiyetçi devlet iktidarına karşı eleştirel bir denge unsuru işlevi görmüş ve demokratik siyasal kültürün gelişimine katkıda bulunmuştur. Ancak Habermas, geç kapitalist toplumlarda kamusal alanın giderek ‘‘yeniden feodalleştiğini’’, yani devlet ve piyasa güçleri tarafından kuşatıldığını da ileri sürmektedir. Medyanın ticarileşmesi ve siyasal iletişimin stratejik bir araç haline gelmesi, kamusal alanın eleştirel potansiyelini zayıflatmıştır (2002: 51-56).

Müzakereci kamusal alan modeli, demokratik meşruiyeti rasyonel tartışma süreçlerine dayandırması bakımından normatif açıdan güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Bununla birlikte bu model, kamusal alanın toplumsal eşitsizliklerden, iktidar ilişkilerinden ve kültürel farklılıklardan bağımsız olabileceği varsayımı nedeniyle yoğun eleştirilere maruz kalmıştır (Calhoun, 1992: 33).

Habermas’ın kamusal alan anlayışına yöneltilen eleştirilerin başında, bu modelin toplumsal çoğulluğu ve eşitsizlikleri yeterince dikkate almaması gelmektedir. Nancy Fraser, kamusal alanın tekil ve kapsayıcı bir yapı olarak ele alınmasının, toplumsal olarak dışlanmış grupların deneyimlerini görünmez kıldığını savunur. Ona göre modern toplumlarda tek bir kamusal alan yerine, farklı toplumsal gruplar tarafından oluşturulan çoğul kamusal alanlar ve karşı-kamular bulunmaktadır (Fraser, 1992: 57-58).

Karşı-kamular, egemen kamusal söylem içinde temsil edilemeyen ya da marjinalleştirilen grupların kendi söylemlerini geliştirdikleri alternatif iletişim alanlarıdır. Bu alanlar, yalnızca muhalif görüşlerin ifade edildiği mekânlar değil, aynı zamanda

kimliklerin, taleplerin ve siyasal öznelliklerin yeniden üretildiği alanlardır. Dolayısıyla bahse konu edilen yaklaşım, kamusal alanı statik ve homojen bir yapı olarak değil, çatışmalı ve dinamik bir süreç olarak ele almaktadır (Herborth, 2023: 99).

Eleştirel kamusal alan yaklaşımları, müzakereci modelin eşitlik ve rasyonellik varsayımlarını sorgulamaktadır. Kamusal alanın iktidar ilişkileriyle iç içe geçmiş doğasına özellikle vurgu yapmaktadır. Foucaultcu perspektiften bakıldığında kamusal alan, özgür tartışmanın nötr bir zemini olmaktan ziyade, bilgi ve iktidarın birlikte üretildiği bir alandır. Söylemler, yalnızca fikirleri değil, aynı zamanda özne konumlarını ve meşruiyet sınırlarını da belirlemektedir (Foucault, 1980: 131-133). Bu bağlamda Laclau ve Mouffe'un söylem kuramı, kamusal alanı hegemonya mücadelesinin yürütüldüğü bir alan olarak kavramsallaştırır. Onlara göre siyasal alan, uzlaşmaya dayalı rasyonel bir müzakere zemini değil, anlamların ve kimliklerin sürekli olarak yeniden tanımlandığı antagonistik bir mücadele alanıdır (Laclau & Mouffe, 2001: 112-115). Bu yaklaşım, kamusal alanın kaçınılmaz olarak dışlayıcı olduğunu ve her temsil biçiminin bir dışarıyı ürettiğini savunur.

Güncel literatürde dijitalleşme ve medyatikleşme süreçleri, kamusal alan tartışmalarına yeni boyutlar kazandırmıştır. Dijital medya, bir yandan karşı-kamuların görünürlüğünü artırmakla birlikte, kamusal alanı daha parçalı, kutuplaşmış ve algoritmik olarak yönlendirilen bir yapıya dönüştürmüştür (Couldry, 2012, s. 147-150). Bu durum, kamusal alanın demokratik potansiyelini artırmak kadar, yeni eşitsizlikler ve kontrol mekanizmaları üretme riskini de beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak, kamusal alan tartışmaları, siyasal iletişimin demokratik işlevlerini değerlendirmek açısından vazgeçilmez bir teorik zemin sunmaktadır. Habermas'ın müzakereci modeli, normatif bir ideal olarak önemini korurken, eleştirel yaklaşımlar, kamusal alanın çoğul, çatışmalı ve iktidarla ilişkili doğasını görünür kılmaktadır.

Siyasal İletişim-Kamusal Alan İlişkisi

Siyasal iletişim ile kamusal alan arasındaki ilişki, modern demokrasilerde siyasal meşruiyetin nasıl üretildiğini ve sürdürüldüğünü anlamak açısından merkezi bir öneme sahiptir.

Kamusal alan, siyasal aktörlerin söylemlerinin dolaşıma girdiği, yurttaşların siyasal anlamları müzakere ettiği ve kolektif kanaatlerin şekillendiği bir zemin olarak işlev görürken, siyasal iletişim bu alanın sınırlarını, işleyiş biçimini ve içeriğini yapılandıran kurucu bir pratik olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle siyasal iletişim, kamusal alanın yalnızca içinde gerçekleşen bir faaliyet değil, onu sürekli olarak yeniden üreten bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Kamusal alanın oluşumu ve işleyişi, iletişim pratiklerinden bağımsız düşünülemez. Habermas'ın müzakereci kamusal alan modelinde iletişim, rasyonel-eleştirel tartışma yoluyla kamusal aklın inşa edilmesini sağlayan temel mekanizma olarak konumlandırılır (Habermas, 2002, s. 231-232). Bu yaklaşımda iletişim, eşit katılıma dayalı, zorlayıcı olmayan ve akla hitap eden bir süreç olarak tasavvur edilir. Ancak çağdaş toplumlarda kamusal alanın yapısı, ideal-tipik bu modelden önemli ölçüde sapmaktadır.

Medyanın ticarileşmesi, siyasal iletişimin profesyonelleşmesi ve dijital platformların yükselişi, kamusal alanın giderek daha parçalı ve asimetrik bir yapıya bürünmesine yol açmıştır. John B. Thompson'a göre modern toplumlarda kamusal alan, yüz yüze etkileşimden ziyade medya aracılı iletişim üzerinden şekillenmektedir. Bu durum, siyasal aktörler ile yurttaşlar arasında yeni güç dengesizlikleri üretmektedir (Thompson, 1995: 245-248). Dolayısıyla iletişim, kamusal alanı nötr bir biçimde yansıtan bir araç değil, belirli aktörlerin görünürlüğünü artıran, bazı sesleri ise marjinalleştiren bir yapılandırma mekanizmasıdır.

Bu çerçevede siyasal iletişim, gündem belirleme, çerçeveleme ve temsil pratikleri aracılığıyla kamusal alanın hangi meseleler etrafında ve hangi anlamlar üzerinden şekilleneceğini belirler. Medyatikleşme literatürü, siyasal aktörlerin medya mantığına uyum sağlamak zorunda kaldığını; bunun da kamusal tartışmanın biçimini ve içeriğini dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır (Mazzoleni & Schulz, 1999: 249-252). Böylece kamusal alan, iletişim pratikleri aracılığıyla sürekli yeniden yapılandırılan dinamik bir alan haline gelmektedir.

Siyasal iletişim-kamusal alan ilişkisi, en belirgin biçimde meşruiyet, rıza ve hegemonya kavramları etrafında görünürlük kazanmaktadır. Demokratik rejimlerde siyasal iktidarın meşruiyeti, yalnızca hukuki prosedürlere değil, aynı zamanda kamusal alanda

Üretilen rızaya dayanmaktadır. Bu rıza, zorlayıcı mekanizmalardan ziyade, söylemler ve semboller aracılığıyla inşa edilir. Gramsci'nin hegemonya kavramı, bu süreci anlamak açısından önemli bir teorik araç sunar. Ona göre hegemonya, egemen sınıfın dünya görüşünün toplumun geneli tarafından doğal ve meşru olarak kabul edilmesini ifade eder (Gramsci, 1971: 12-13). Bu bağlamda siyasal iletişim, hegemonik anlamların kamusal alanda dolaşıma sokulması ve yeniden üretilmesi sürecinde kilit bir rol oynar. Laclau ve Mouffe, hegemonik projelerin dilsel ve söylemsel pratikler aracılığıyla kurulduğunu savunarak, siyasal iletişimi hegemonya mücadelesinin merkezine yerleştirirler (Laclau & Mouffe, 2001: 105-108). Kamusal alan, bu mücadelenin yürütüldüğü temel meknlardan biridir. Farklı siyasal aktörler, halk, demokrasi ve adalet gibi kavramlara farklı anlamlar yükleyerek meşruiyet üretmeye çalışırlar.

Meşruiyetin iletişimsel boyutu, özellikle ağdaş popülist siyasal iletişim stratejilerinde daha belirgin hale gelmiştir. Popülist söylemler, kamusal alanda “biz” ve “onlar” ayrımı üzerinden duygusal bir aidiyet üretirken, siyasal iktidarın temsil iddiasını güçlendirmeyi hedefler. Bu süreçte rıza, rasyonel iknadan ziyade duygusal özdeşleşme üzerinden inşa edilir (Mouffe, 2000: 101-105). Böylece kamusal alan, uzlaşmaya dayalı bir müzakere zemini olmaktan ziyade, hegemonik söylemlerin rekabet ettiği bir alan haline gelir.

Sonuç olarak siyasal iletişim ile kamusal alan arasındaki ilişki, demokratik siyasetin işleyişini anlamak açısından temel bir analitik ereve sunmaktadır. İletişim pratikleri, kamusal alanın yapısını belirlerken, kamusal alan da meşruiyet, rıza ve hegemonya süreçlerinin gerçekleştiği temel zemin olarak işlev görmektedir. Bu karşılıklı etkileşim, özellikle siyasal kutuplaşmanın ve medyatikleşmenin yoğun olduğu bağlamlarda, siyasal iletişimin demokratik niteliğine ilişkin önemli tartişmaları beraberinde getirmektedir.

Türkiye’de Siyasal İletişimin Arka Planı: 1980 Sonrası Dönem

1980 sonrasında Türkiye’de siyasal iletişim hem yapısal hem de ideolojik anlamda önemli dönüşümlere sahne olmuştur. Bu dönüşüm, sadece siyasal söylemlerin retildeği alanı değil, medyanın

devletle olan ilişkisini, kamusal alanın sınırlarını ve medya içeriklerinin halkla olan etkileşimini de kapsamaktadır. 1980'lerin başında yaşanan siyasi krizler, askeri darbe, ekonomik yapısal dönüşümler ve medyanın ticari alana kayması, siyasal iletişim pratiğinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Bu dönem, devlet merkezli siyaset ile sınırlı bir kamusal alanın şekillendiği, aynı zamanda medyanın dönüşümü ve ticarileşmesinin başladığı bir süreçtir.

1980 darbesi, Türkiye'de siyasal iletişimin sınırlarını belirleyen temel bir dönüm noktasıydı. Darbe, sadece siyasi yapıyı değil, toplumsal ve kültürel kamusal alanı da kontrol altına almayı amaçlamıştır. Medyanın ve halkın tartışma alanları, askeri yönetimin ideolojik çizgisi doğrultusunda sıkı bir denetim altına alınmış, ifade özgürlüğü ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Bu dönemde, Türkiye'deki siyasal iletişim pratiklerinin temelini oluşturan devlet merkezli siyaset, medya üzerinden iktidarın söylemlerini halkla iletme stratejileriyle biçimlendirilmiştir (Aksu, 1997: 298).

1980 sonrası dönemde medya, devletin ideolojik aygıtı olarak işlev görmeye devam etmiş, toplumsal ve siyasal tartışmalar çoğu zaman güvenlik ve istikrar temaları etrafında şekillendirilmiştir. Kamusal alanın sınırları da bu devlet merkezli iletişim pratikleriyle belirlenmiş, halkın geniş kesimlerinin bu tartışmalara dahil olması engellenmiştir. Medyanın, devletin ideolojik denetiminden çıkmaması, kamusal alanın daralmasına yol açmış ve halkın siyasal süreçlere katılımı kısıtlanmıştır (Kayıral, 2024: 65). Bu bağlamda, 1980 sonrasında siyasal iletişim, yalnızca devletin belirlediği alanlarda ve onun denetiminde gerçekleşmiştir. İktidar, medya aracılığıyla halkla iletişim kurarken, aynı zamanda halkın siyasal düşüncelerinin ifade bulacağı mekanizmaları sınırlamıştır. Kamusal alan, içerik ve erişim açısından daralmış, dolayısıyla çoğulculuk ve farklı seslerin duyulması imkansız hale gelmiştir.

1980'lerin sonlarına doğru Türkiye'de medya, teknolojik ve yapısal değişikliklere paralel olarak dönüşüm yaşamaya başlamıştır. Özellikle, 1989'daki televizyon yayıncılığının serbestleşmesi, medyanın ticari temelli bir yapıya bürünmesinin ilk adımlarından birini oluşturmuştur. 1980'ler boyunca devletin ve ordunun denetiminde olan medya, 1990'ların başlarına gelindiğinde, medya

sektöründe özelleşme ve ticarileşme sürecine girmiştir. Söze konu olan dönüşüm, medya organlarının kâr amacı gütmeye mantığıyla hareket etmeye başlamasıyla, siyasal iletişimde büyük bir değişim yaşanmasına neden olmuştur (Utma, 2010: 151). Bu dönemde medya, sadece hükümet ve orduyu destekleyen söylemleri yaymakla kalmamış, aynı zamanda halkın taleplerini karşılamaya yönelik ticari stratejiler geliştirmeye başlamıştır. Medya kuruluşları, artan rekabet ortamında, televizyon programlarının içeriğini, daha çok izlenme ve reklam geliri elde etmek amacıyla değiştirmiştir. Bu durum, siyasal içeriklerin popüler kültürle iç içe geçmesine yol açmış, toplumsal sorunlar daha az gündemleştirilen, daha fazla eğlenceli ve dramatize edilmiş biçimlerde sunulmaya başlanmıştır (Gürkan, 1997: 80).

Dönüşümün bir diğer önemli sonucu, medya organlarının iktidarla olan ilişkilerinin değişmesi olmuştur. 1990'ların başında özel televizyon kanallarının ortaya çıkması ve hızla büyümesi, devlete ait medya organlarının gücünü aşmaya başlamıştır. Ancak bu yeni medya kuruluşları, büyük ölçüde reklamlara dayalı bir gelir modeline sahip olduğu için, içerik üretiminde de ticarileşme süreçlerine girmiştir. Bu durum, siyasal iletişimin sadece hükümetin ve devletin kontrolünde olmakla kalmayıp, aynı zamanda özel çıkar gruplarının ve ticari sermayenin denetimine girmesi anlamına da gelmektedir (Çiftçi & Engin, 2019: 343).

Medyanın ticarileşmesi, siyasal iletişimin daha çok kitle iletişimi şeklinde şekillenmesine ve toplumun daha geniş kesimlerine ulaşmasına olanak tanımıştır. Ancak, ticarileşme aynı zamanda medyanın özgürlüğü, objektifliği ve bağımsızlığı üzerinde ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Medya, kâr amacı güderken, bazen siyasal doğruluğu ve toplumsal sorumluluğu ihmal edebilmiş, bu da siyasal iletişimdeki güveni zedelemiştir (Bektaş, 1995: 167). Özetle,

1980 sonrası Türkiye’de siyasal iletişim, devlet merkezli siyaset ile sınırlı bir kamusal alanın şekillendiği ve medyanın dönüşüm ve ticarileşmesinin önemli bir rol oynadığı bir dönem olmuştur. Bu dönemde medya, yalnızca hükümetin denetiminde bir araç olmakla kalmamış, aynı zamanda ticarileşen bir sektör olarak siyasal söylemleri yeniden şekillendirmiştir. Hem kamusal alanın daralması hem de medya içeriğinin ticari kaygılarla biçimlenmesi, siyasal iletişimi daha da karmaşık hale getirmiştir. Bu dönüşüm, 2000’li yıllara gelindiğinde Türkiye’deki siyasal iletişimin

dinamiklerini önemli ölçüde etkilemiş ve farklı seslerin duyulması noktasında hâlâ devam eden zorlukları beraberinde getirmiştir.

2000’li Yıllar ve Sonrasında Siyasal İletişim Stratejilerinin Dönüşümü

2000’li yıllar, Türkiye’de siyasal iletişim stratejilerinin içerik ve biçim açısından önemli ölçüde dönüştüğü bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönüşüm, yalnızca yeni iletişim araçlarının kullanımıyla sınırlı olmayıp, siyasal söylemin kurucu temalarının, liderlik biçimlerinin ve kamusal alanla kurulan ilişkinin yeniden tanımlanmasını da içermektedir. AK Parti iktidarıyla siyasal iletişim, milli irade vurgusu ve hizmet siyaseti etrafında şekillenen yeni bir dil kazanmış, lider merkezli ve krizlere duyarlı bir iletişim stratejisi belirginleşmiştir.

AK Parti’nin 2002 yılında iktidara gelmesi, Türkiye’de siyasal iletişim dilinde belirgin bir kırılmaya işaret etmektedir. Parti, kendisini 1990’ların vesayetçi siyasal yapısının ve elitist devlet anlayışının karşısında konumlandırarak, siyasal söylemini güçlü biçimde kullanmıştır. Bu söylem, özellikle merkez-çevre gerilimi bağlamında “millet” ile “devlet elitleri” arasındaki ayrımı vurgulamış ve siyasal meşruiyetin kaynağını milli irade olarak tanımlamıştır (Yavuz, 2009: 72).

Milli irade söylemi, AK Parti’nin siyasal iletişiminde yalnızca seçim sonuçlarına yapılan bir vurgu değil, aynı zamanda siyasal karar alma süreçlerinin ahlaki ve demokratik meşruiyetini kuran temel bir çerçeve işlevi görmüştür. Bu çerçeve, siyasal muhalefetin ve kurumsal denetim mekanizmalarının zaman zaman “milli iradeye karşı” konumlandırılmasıyla pekiştirilmiştir. Böylece kamusal alanda siyasal tartışmalar, çoğulcu bir müzakere zemini olmaktan ziyade, meşruiyetin kaynağına ilişkin hegemonik bir söylem etrafında şekillenmiştir (Keyman & Koyuncu, 2005: 110-113).

AK Parti’nin siyasal iletişiminde bir diğer belirgin unsur, hizmet ve kalkınma söylemidir. Altyapı yatırımları, sosyal politikalar ve ekonomik büyüme göstergeleri, siyasal mesajların merkezine yerleştirilmiş, siyaset, ideolojik tartışmalardan ziyade somut hizmetler üzerinden anlatılmıştır. Bu yaklaşım, muhafazakârlık ile kalkınma söylemini birleştiren pragmatik bir

siyasal iletişim dili üretmiştir (Öniş, 2012: 142-145). Demokrasi vurgusu ise daha çok seçimler ve halk desteği üzerinden tanımlanmıştır.

2000’li yıllar sonrasında Türkiye’de siyasal iletişimin en belirgin özelliklerinden biri, liderlik olgusunun merkezileşmesi ve iletişimin giderek kişiselleşmesidir. Recep Tayyip Erdoğan’ın karizmatik liderliği, siyasal mesajların parti programlarından ziyade lider figürü üzerinden iletilmesine yol açmıştır. Karizmatik liderlik, Max Weber’in tanımladığı biçimiyle, liderin kişisel özellikleri ve söylemsel gücü aracılığıyla kitlelerle doğrudan bir bağ kurmasına dayanmaktadır (Weber, 1978: 241-245).

Erdoğan’ın siyasal iletişim stratejisinde mitingler, televizyon konuşmaları ve doğrudan hitap biçimleri önemli bir yer tutmuştur. Bu strateji, medya aracılığıyla geniş kitlelere ulaşırken aynı zamanda “lider-halk” ilişkisinin aracısız olduğu izlenimini güçlendirmiştir. Böylece siyasal iletişim, kurumsal temsil mekanizmalarından ziyade liderin söylemsel performansı üzerinden şekillenmiştir (Çınar, 2011: 530). Lider figürünün kamusal alan üzerindeki belirleyici rolü, siyasal tartışmaların hangi temalar etrafında şekillendiğini anlamak açısından önemli bir analitik çerçeve sunmaktadır. Liderin kullandığı dil ve söylem, kamusal alanda tartışmaya açılan konuların önceliklendirilmesinde ve bu konulara atfedilen anlamların oluşumunda merkezi bir işlev üstlenmektedir. Bu süreçte siyasal iletişim, kamusal alanın işleyişini etkileyen bir unsur olarak daha duygulanımsal bir boyut kazanmakta, siyasal söylemler, toplumsal aidiyetlerin ve kolektif kimliklerin kurulmasında etkili olmaktadır. (Mouffe, 2000: 101-105).

Kriz anları ve olağanüstü dönemler, siyasal iletişim stratejilerinin en görünür ve yoğun biçimde kullanıldığı bağlamlar olarak öne çıkmaktadır. Gezi Parkı protestoları (2013), 15 Temmuz darbe girişimi (2016) ve referandumlar ile seçim süreçleri, iktidarın siyasal iletişim repertuarını genişlettiği ve sertleştirdiği momentler olmuştur (Kayıral, 2024: 110). Gezi Parkı protestoları sırasında iktidarın kullandığı söylem, protestoları çevresel ve yerel bir talep olmaktan çıkararak, ulusal güvenlik ve dış müdahale çerçevesine oturtmuştur. Bu süreçte siyasal iletişim, kamusal alandaki meşru

itirazları etkisiz kılan bir araç olarak kullanılmıştır (Kayıral, 2025: 19).

15 Temmuz darbe girişimi ise siyasal iletişim açısından kurucu bir kırılma noktasıdır. Bu süreçte iktidar, mağduriyet ve kahramanlık anlatılarını birleştirerek güçlü bir kolektif hafıza inşa etmiştir. “Demokrasi nöbetleri” ve sürekli tekrar edilen anlatılar, kamusal alanda iktidarın meşruiyetini pekiştiren sembolik pratikler olarak işlev görmüştür (Ete, 2018: 194). Referandumlar ve seçim süreçleri, özellikle 2017 Anayasa Referandumu ile birlikte, siyasal iletişimin plebisiter bir karakter kazandığını göstermiştir. Bu süreçlerde siyasal tartışmalar, kurumsal değişikliklerin içeriğinden ziyade liderlik, beka ve milli irade temaları etrafında yürütülmüştür. Böylece siyasal iletişim, kamusal alanda rasyonel müzakere pratiklerinin yanı sıra, duygusal mobilizasyonu da içeren bir iletişim biçimi olarak görünürlük kazanmıştır. Bu itibarla, siyasal söylemlerin yalnızca akıl yürütmeye dayalı tartışmaları değil, toplumsal aidiyetleri ve ortak duygulanımları harekete geçiren bir nitelik taşıdığı görülmektedir (Kayıral, 2025: 23).

Dijitalleşme ve Yeni Kamusal Alan Dinamikleri

Dijitalleşme, siyasal iletişimin biçimini ve kamusal alanın işleyişini önemli ölçüde dönüştüren temel dinamiklerden biri olarak öne çıkmaktadır. İnternetin ve özellikle sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla siyasal aktörler, yurttaşlar ve medya kuruluşları arasındaki iletişim ilişkileri yeniden yapılandırılmıştır. Bu süreç, kamusal alanın sınırlarını genişletmiş, siyasal katılım, temsil ve görünürlük pratiklerini farklılaştırmıştır. Dijitalleşme, siyasal iletişimi hızlandıran bir araç olmanın ötesinde, yeni kamusal alan dinamiklerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan yapısal bir dönüşüm olmuştur.

Sosyal medya platformlarının yükselişi, siyasal iletişimde aracılık ilişkilerini önemli ölçüde dönüştürmüştür. Facebook, X (Twitter), YouTube ve Instagram gibi platformlar, siyasal aktörlerin geleneksel medya filtrelerine ihtiyaç duymadan doğrudan yurttaşlara ulaşabilmesine imkân tanımıştır. Bu durum, siyasal mesajların dolaşım hızını artırmış ve kamusal tartışmaların anlık ve etkileşimli bir nitelik kazanmasına katkı sağlamıştır (Chadwick, 2013: 19-23).

Geleneksel medya ile yeni medya arasındaki ilişki ise karşıtlıktan ziyade tamamlayıcılık temelinde şekillenmektedir. Dijital platformlarda üretilen siyasal içerikler, çoğu zaman geleneksel medya tarafından gündeme taşınmakta, televizyon ve gazetelerde yer alan haberler ise sosyal medya aracılığıyla yeniden dolaşıma girmektedir. Bu hibrit yapı, siyasal iletişimin tek yönlü olmaktan çıkarak çok kanallı bir görünüm kazanmasına yol açmıştır (Chadwick, 2013: 30). Böylece kamusal alan, profesyonel medya aktörlerinin ve bireysel kullanıcıların katkıda bulunduğu daha karmaşık bir iletişim ağına dönüşmüştür.

Dijitalleşmenin siyasal iletişim üzerindeki etkilerinden biri, çevrimiçi kampanyaların ve dijital mobilizasyon biçimlerinin yaygınlaşmasıdır. Hashtag siyaseti, bu bağlamda dikkat çeken bir pratik olarak öne çıkmaktadır. Hashtag'ler, belirli siyasal taleplerin, kimliklerin veya gündemlerin kısa sürede görünürlük kazanmasını sağlamakta, siyasal iletişimi kolektif bir katılım pratiğine dönüştürmektedir (Bennett & Segerberg, 2012: 742-746). Çevrimiçi kampanyalar, siyasal aktörlerin destekçileriyle duygusal ve sembolik bağlar kurmasına olanak tanımaktadır. Dijital platformlar, siyasal mesajların yalnızca bilgi aktarmaya değil, aynı zamanda aidiyet duyguları ve ortak anlatılar üretmeye yönelik olarak kurgulanmasını mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda dijital siyasal iletişim, rasyonel argümanların yanı sıra duygusal mobilizasyonu da içeren çok boyutlu bir yapı sergilemektedir (Mazzoleni, 2008: 18-22).

Algı yönetimi kavramı da dijital siyasal iletişim bağlamında önem kazanmaktadır. Dijital ortamda içeriklerin seçimi, sıralanması ve görünürlüğü, siyasal gündemin nasıl algılandığını etkileyen unsurlar arasında yer almaktadır. Ancak bu süreç, yalnızca siyasal aktörlerin stratejileriyle değil, aynı zamanda platformların algoritmik yapılarıyla da şekillenmektedir. Bahse konu olan durum, dijital kamusal alanın teknik ve iletişimsel boyutlarının iç içe geçtiğini göstermektedir (Van Dijck, 2013: 29-30).

Dijitalleşme, sadece siyasal aktörlerin değil, farklı toplumsal grupların ve muhalif seslerin de kamusal alanda görünürlük kazanmasına imkân tanımıştır. Bu bağlamda dijital platformlar, alternatif kamusal alanların ve karşı-kamuların oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Karşı-kamular, hâkim söylemlerin dışında kalan deneyimlerin ve taleplerin ifade edildiği iletişim alanları olarak

tanımlanmaktadır (Dahlberg, 2007: 830-834). Sosyal medya, özellikle ana akım medyada yeterince temsil edilmeyen gruplar için ifade ve örgütlenme imkânı sunmaktadır. Bu platformlar aracılığıyla üretilen içerikler, kamusal tartışmalara yeni perspektifler eklemekte ve siyasal iletişimin çoğulcu yapısını güçlendirmektedir. Dijital karşı kamular, siyasal katılımın farklı biçimlerini mümkün kılarak kamusal alanın sınırlarını genişletmektedir. Bununla birlikte, dijital kamusal alanın belirli sınırlılıkları da bulunmaktadır. Dijital denetim mekanizmaları, içerik düzenlemeleri ve erişim kısıtlamaları, çevrimiçi iletişimin sınırlarını belirleyen unsurlar arasında yer almaktadır. Ayrıca, dijital ortamda bilgi bolluğu ve hız, kamusal tartışmaların sürekliliğini ve derinliğini etkileyebilmektedir. Bu bağlamda dijital kamusal alan hem yeni imkânlar hem de yapısal sınırlar içeren çok katmanlı bir alan olarak değerlendirilmektedir (Papacharissi, 2015: 4). Sonuç olarak dijitalleşme, siyasal iletişimi ve kamusal alanı dönüştüren temel bir dinamik olarak ortaya çıkmaktadır. Sosyal medya, çevrimiçi kampanyalar ve dijital karşı-kamular aracılığıyla kamusal alan daha etkileşimli, çoğulcu ve çok merkezli bir yapı kazanmıştır. Bu dönüşüm, siyasal iletişimin içerik, biçim ve katılım boyutlarını yeniden düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Kamusal Alanın Yeniden İnşası: Kutuplaşma, Katılım ve Meşruiyet

2000’li yıllar ve sonrasında siyasal iletişim stratejilerinde yaşanan dönüşüm, kamusal alanın yapısal özelliklerini de önemli ölçüde etkilemiştir. Siyasal aktörlerin kullandığı söylemler, iletişim kanalları ve mobilizasyon biçimleri, kamusal tartışmaların sınırlarını yeniden tanımlamış, katılım, temsil ve meşruiyet kavramları yeni bağlamlar içinde ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte kamusal alan hem genişleyen katılım imkânları hem de artan siyasal ayrışmalarla karakterize edilen çok katmanlı bir yapıya bürünmüştür.

Kutuplaşma, çağdaş siyasal iletişim literatüründe kamusal alanın dönüşümünü açıklamak için sıklıkla başvurulan kavramlardan biridir. Siyasal söylemlerde “biz-onlar” ayrımına dayalı anlatıların güç kazanması, kamusal tartışmaların çerçevesini belirleyen önemli bir unsur haline gelmiştir. Bu tür söylemler, siyasal kimliklerin netleşmesini ve seçmen davranışlarının daha

öngörülebilir hale gelmesini sağlarken, kamusal alanın farklı görüşlerin karşılaşmasına imkân tanıyan yapısını da yeniden şekillendirmiştir (Mudde, 2004: 543-545).

“Biz-onlar” söylemi, siyasal iletişimde basitleştirici bir çerçeve sunarak karmaşık siyasal meselelerin daha kolay anlaşılır hale gelmesine katkıda bulunmaktadır. Bu çerçeve, kamusal alanda hangi aktörlerin meşru temsilci olarak kabul edileceğini, hangi taleplerin önceliklendirileceğini belirleyen sembolik sınırlar üretmektedir. Böylece kamusal alan, yalnızca tartışma zemini değil, aynı zamanda siyasal aidiyetlerin inşa edildiği bir alan olarak işlev görmektedir (Laclau, 2005: 83-87).

Kamusal alanın yeniden inşasında dikkat çeken bir diğer unsur, siyasal katılım biçimlerinin çeşitlenmesidir. Seçimler ve mitingler gibi geleneksel katılım araçları, önemini korumakla birlikte dijital katılım pratikleriyle tamamlanmaktadır. Sosyal medya platformları, siyasal aktörlerle yurttaşlar arasında doğrudan etkileşim imkânı sunarak katılımın mekânsal ve zamansal sınırlarını genişletmiştir (Norris, 2011: 37-41). Bu dönüşüm, siyasal katılımın niceliksel olarak artmasına katkı sağlamıştır. Çevrimiçi kampanyalar, imza hareketleri ve hashtag etrafında şekillenen mobilizasyonlar, daha geniş kitlelerin siyasal süreçlere dâhil olmasına olanak tanımaktadır. Ancak literatürde bu artışın niteliksel boyutu da tartışılmaktadır. Dijital katılımın sürekliliği, derinliği ve kurumsal siyaset üzerindeki etkisi, farklı bağlamlarda değişkenlik göstermektedir (Bennett & Segerberg, 2012: 742-747). Sonuç olarak, siyasal katılım, yalnızca oy verme davranışıyla sınırlı olmayan, sembolik destek, çevrimiçi görünürlük ve duygusal bağlılık gibi unsurları da içeren çok boyutlu bir süreç olarak ele alınmaktadır. Kamusal alan, bu yeni katılım biçimlerinin bir arada var olduğu esnek bir yapıya dönüşmüştür.

Siyasal iletişim stratejilerinin kamusal alan üzerindeki etkilerinden biri de rıza üretimi ve siyasal meşruiyetin inşasıyla ilişkilidir. Meşruiyet, yalnızca hukuki ve kurumsal düzenlemelerle değil, aynı zamanda kamusal alanda üretilen söylemler ve anlamlandırma pratikleriyle de şekillenmektedir. Siyasal aktörlerin kullandığı dil, toplumsal taleplerle iktidar pratikleri arasında bir bağ

kurarak rızanın sürekliliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Gramsci, 1971: 181-182).

İletişim stratejileri, iktidarın toplumsal kabulünü güçlendiren sembolik araçlar olarak işlev görmektedir. Hizmet, istikrar, milli irade veya beka gibi temalar, siyasal meşruiyetin kamusal alanda yeniden üretilmesine katkıda bulunan anlatılar arasında yer almaktadır. Bu anlatılar, yurttaşların siyasal sürece yalnızca rasyonel değerlendirmelerle değil, aynı zamanda duygusal ve kimlik temelli bağlarla dâhil olmasını mümkün kılmaktadır (Easton, 1975: 444-447). Bu bağlamda kamusal alan, meşruiyetin müzakere edildiği ve yeniden üretildiği dinamik bir alan olarak değerlendirilebilir. Nihayetinde, siyasal iletişim, kamusal alanı yapılandıran temel araçlardan biri olarak, iktidar ile toplum arasındaki ilişkinin sürekliliğini sağlamada merkezi bir rol üstlenmektedir. Özetle, kamusal alanın yeniden inşası süreci; kutuplaşma, katılım ve meşruiyet eksenlerinde çok boyutlu bir dönüşüme işaret etmektedir. Siyasal iletişim stratejileri, bu dönüşümün hem taşıyıcısı hem de şekillendiricisi olarak kamusal alanın çağdaş görünümünü belirlemektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye’de 2000’li yıllar ve sonrasında siyasal iletişim stratejilerinde yaşanan dönüşümü ve bu dönüşümün kamusal alanın yeniden inşası üzerindeki etkilerini çok boyutlu bir çerçevede ele almıştır. Temel varsayım, siyasal iletişimin yalnızca siyasal aktörlerin seçmenlere yönelik mesaj üretim süreçlerinden ibaret olmadığı, aksine kamusal alanın sınırlarını, işleyişini ve siyasal meşruiyetin üretim biçimlerini yapılandıran kurucu bir pratik olduğudur. Bu doğrultuda çalışma, siyasal iletişimi iktidar, rıza ve temsil ilişkileriyle iç içe geçmiş dinamik bir süreç olarak kavramsallaştırmıştır.

Çalışmanın ortaya koyduğu temel bulgulardan ilki, 2000’li yılların Türkiye siyasetinde yalnızca kurumsal değil, aynı zamanda söylemsel ve iletişimsel bir kırılma noktası oluşturduğudur. AK Parti iktidarıyla birlikte siyasal iletişim, milli irade ve hizmet siyaseti etrafında şekillenen yeni bir dil kazanmıştır. Bu dil, siyasal meşruiyetin kaynağını büyük ölçüde seçim sandığı ve çoğunluk

iradesi üzerinden kurmuş, kamusal alanda tartışmaların çerçevesini belirleyen hegemonik bir referans noktası oluşturmuştur.

İkinci olarak, liderlik olgusunun merkezileşmesi ve siyasal iletişimin kişiselleşmesi, kamusal alanın işleyişini doğrudan etkilemiştir. Karizmatik liderliğin ön plana çıkması, siyasal mesajların kurumsal aktörlerden ziyade lider figürü üzerinden dolaşıma girmesine yol açmıştır. Bu durum, kamusal alanda siyasal gündemin önceliklendirilmesinde lider söyleminin belirleyici bir rol üstlenmesine neden olmuştur.

Üçüncü temel bulgu, kriz anlarının ve olağanüstü dönemlerin siyasal iletişim stratejilerinde kurucu bir işleve sahip olduğudur. Gezi Parkı protestoları, 15 Temmuz darbe girişimi ve referandum süreçleri, siyasal iletişimin duygusal mobilizasyonu da içeren bir yapıya büründüğünü göstermiştir. Bu dönemlerde kamusal alan, yalnızca rasyonel müzakere pratiklerinin değil, kolektif aidiyetlerin ve ortak duygulanımların üretildiği bir siyasal iletişim zemini olarak işlev görmüştür.

Dördüncü olarak dijitalleşme, siyasal iletişim ve kamusal alan arasındaki ilişkiyi dönüştüren temel bir dinamik olarak öne çıkmaktadır. Sosyal medya ve çevrimiçi kampanyalar, siyasal aktörlerle yurttaşlar arasındaki iletişimi daha doğrudan, hızlı ve etkileşimli hale getirmiştir. Aynı zamanda dijital platformlar, alternatif kamusal alanların ve karşı-kamuların oluşmasına imkân tanıyarak kamusal alanın çok merkezli bir yapıya evrilmesine katkı sağlamıştır.

Türkiye deneyimi, siyasal iletişim ve kamusal alan literatürüne önemli kuramsal katkılar sunmaktadır. Öncelikle çalışma, Habermas'ın müzakereci kamusal alan modelinin normatif gücünü kabul etmekle birlikte, çağdaş siyasal iletişim pratiklerinin kamusal alanı kaçınılmaz olarak söylemsel, duygusal ve hegemonik mücadelelerle örülü bir alana dönüştürdüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Türkiye örneği, kamusal alanın yalnızca uzlaşmaya dayalı bir tartışma zemini değil, aynı zamanda meşruiyetin ve rızanın üretildiği bir mücadele alanı olduğunu somut biçimde ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma, siyasal iletişimin medyatikleşme ve dijitalleşme süreçleriyle birlikte kamusal alanı sürekli olarak yeniden yapılandırıldığını vurgulayarak, iletişimi kamusal alanın dışsal bir unsuru değil, onun kurucu bileşeni olarak ele alan

yaklaşımları güçlendirmektedir. Türkiye örneği, çoğunlukçu meşruiyet anlayışı, lider merkezli siyasal iletişim ve duygulanımsal mobilizasyonun bir arada var olabildiği özgün bir model sunmaktadır.

Bu itibarla çalışma, siyasal iletişim ve kamusal alan ilişkisini bütünlüklü bir çerçevede ele almakla birlikte, gelecek araştırmalar için yeni soru alanları da açmaktadır. Öncelikle dijitalleşmenin uzun vadede siyasal katılımın niteliği üzerindeki etkilerinin daha ayrıntılı ampirik çalışmalarla incelenmesi gerekmektedir. Özellikle dijital karşı-kamuların kurumsal siyaset üzerindeki etkileri, karşılaştırmalı çalışmalar için verimli bir araştırma alanı sunmaktadır. Buna ek olarak, Türkiye deneyiminin farklı siyasal rejimlerle karşılaştırılması, siyasal iletişim stratejilerinin evrensel ve bağlamsal yönlerini ayırt etmeye katkı sağlayacaktır. Son olarak, siyasal iletişimde duyguların, anlatıların ve kolektif hafızanın rolü hem nitel hem de nicel yöntemlerle daha derinlemesine analiz edilebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, Türkiye’de siyasal iletişim stratejilerinin kamusal alanın yeniden inşasında oynadığı merkezi rolü ortaya koymakta, siyasal iletişimi demokratik siyasetin kurucu dinamiklerinden biri olarak ele almanın önemini vurgulamaktadır. Kamusal alanın geleceği, büyük ölçüde bu iletişim pratiklerinin nasıl şekilleneceğiyle yakından ilişkili olmaya devam edecektir.

Kaynakça

Aksun G. (1997). Günümüz İletişim Sistemlerindeki Gelişmeler ve Doğurduğu Sorunlar. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 6, 297-309.

Bektaş, A. (1995). Kitle iletişim Araçlarının ve Kamuoyu Yoklamalarının Seçmen Davranışları Üzerindeki Etkileri Açısından 27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinin Tahlili. *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, 8, 151-195.

Bennett, W. L. & Segerberg, A. (2012). The Logic of Connective Action. *Information, Communication & Society*, 15(5), 739-768.

Calhoun, C. (1992). *Introduction: Habermas and the Public Sphere*. In C. Calhoun (Ed.), *Habermas and the Public Sphere*, (1-48), MIT Press.

Chadwick, A. (2013). *The Hybrid Media System*. Oxford University Press.

Couldry, N. (2012). *Media, Society, World*. Polity Press.

Çaha, Ö. (2024). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. Bursa: Sayda Yayıncılık.

Çınar, A. (2011). The Justice and Development party: Turkey's Experience with Islam, Democracy, Liberalism and Secularism. *Middle East Study*, 43, 529-541.

Çiftçi, D., & Engin, S. (2019). Medya Profesyoneli Olarak Gazetecilerin Gözünden Siyasal İletişim ve Siyasal Reklam Alanının Okunması. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(18), 339-357.

Dahlberg, L. (2007). Rethinking the Fragmentation of the Cyberpublic. *New Media & Society*, 9(5), 827-847.

Easton, D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support. *British Journal of Political Science*, 5(4), 435-457.

Ete, H. (2018). Reframing the July 15 Coup Attempt: A Political and Sociological Examination. *Bilig*, 87, 179-202.

Foucault, M. (1980). *Power/Knowledge*. Pantheon Books.

Gürkan, N. (1997). Türkiye’de Siyasal Tıkanma ve Medya. *Birikim Dergisi*, 104.

Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere*. Cambridge: MIT Press.

Habermas, J. (2015). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (T. Bora & M. Sancar, Çev.). İletişim Yayınları.

Herborth, B. (2023). Subaltern Counterpublics in Global Politics. *Politics and Governance*, 11(3), 98-108.

Kayıral, M. (2025). Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasetinin Reel Politiki ve Siyasal Söylem Dili üzerindeki Etkileri: 2002-2009/2016-2023 Dönemi Karşılaştırması. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 8(1), 17-37.

Kayıral, M., (2024). Adalet ve Kalkınma Partisinin Liberal Muhafazakâr Söylemden Yerli ve Milli Söyleme Geçişinin Analizi. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Doktora Tezi.

Keyman, E. F., & Koyuncu, B. (2005). Globalization, Alternative Modernities and the Political Economy of Turkey. *Review of International Political Economy*, 12(1), 105-128.

Laclau, E. (2005). *On Populist Reason*. Verso.

Laclau, E., & Mouffe, C. (2001). *Hegemony and Socialist Strategy*. Verso.

Lasswell, H. D. (1927). *Propaganda Technique in the World War*. MIT Press.

Lasswell, H. D. (1948). *The Structure and Function of Communication in Society*. In L. Bryson (Ed.), *The Communication of Ideas* (ss. 37-51). Harper and Row.

Lazarsfeld, P. F., Berelson, B., & Gaudet, H. (1968). *The People's Choice*. Columbia University Press.

Mazzoleni, G. (2008). *Mediatization of Politics*. In K. Strömbäck & F. Esser (Eds.), *Mediatization of Politics* (ss. 49-63). Palgrave Macmillan.

Mazzoleni, G., & Schulz, W. (1999). "Mediatization" of Politics: A Challenge for Democracy?, *Political Communication*, 16(3), 247-261.

McNair, B. (2018). *An Introduction to Political Communication* (6th ed.). Routledge.

Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. Verso.

Mouffe, C. (2000). *The Democratic Paradox*. Verso.

Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541-563.

Norris, P. (2011). *Democratic Deficit*. Cambridge University Press.

Öniş, Z. (2012). The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era. *Turkish Studies*, 13(2), 135-152.

Papacharissi, Z. (2015). Affective publics and structures of storytelling: sentiment, events and mediality. *Information, Communication & Society*, 1-18.

Thompson, J. B. (1995). *The Media and Modernity*. Polity Press.

Utma, A., M. (2010). 1980 Sonrası Türkiye’inde Medya-Siyasi İktidar İlişkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Uzmanlık Tezi.

Van Dijck, J. (2013). *The Culture of Connectivity*. Oxford University Press.

Vishwakarma, D. (2024). Rethinking the Public Sphere in the Post-Truth Era. *International Journal for Multidisciplinary Research*. 6(3), 1-8.

Weber, M. (1978). *Economy and Society*. University of California Press.

Yabancı, B. (2016). Populism as the problem child of democracy: the AKP’s enduring appeal and the use of meso-level actors. *Southeast European and Black Sea Studies*. 591-617.

Yavuz, M. H. (2009). *Secularism and Muslim Democracy in Turkey*. Cambridge University Press.

BÖLÜM 8

KRONİK ÖTEKİLEŞTİRME DEN SİYASAL İKTİDARA: BOLİVYA’DA YERLİ HAREKETİNİN DÖNÜŞÜMÜ

1. İhsan KONAK¹

Giriş

Yirminci yüzyılın sonları, Latin Amerika’da ve dünya genelinde 500 yıllık baskıya ve küreselleşmenin yol açtığı olumsuzluklara karşı yerli halkların hakları hareketinin yükselişine sahne olmuştur (Brysk & Bennett, 2012: 115). Latin Amerika’da yerli gruplar ve Afrika kökenli insanlar uzun bir süre ekonomik olarak dezavantajlı grup içinde kalmış ve politik olarak dışlanmış; nitekim günümüzde dahi yoksulluk, anne ve çocuk ölüm oranları gibi göstergelerde bu gruplar beyaz nüfusun gerisinde yer almaktadır (Yashar, 2015: 33). Bu tarihsel dışlanma, bölgedeki ulus-devlet inşa süreçlerine de yansımış; ulusal kimliğin tekil ve homojen olması gerektiği yönündeki varsayım, azınlık grupların sistematik biçimde göz ardı edilmesine neden olmuştur (Radhuber, 2012: 167). Ancak bu dışlayıcı süreç uzun süre görmezden gelinen yerli halklar için değişmeye başlamıştır. Yüzyıllar süren kronik ötekileştirmenin

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Orcid: 0000-0003-2119-3369

ardından, yerli halklar küreselleşme çağında seslerini duyurmuşlardır. Latin Amerika'nın yirminci yüzyılın ikinci yarısında demokratikleşmesiyle itirazlara açık hale gelmiştir (Brysk & Bennett, 2012: 116) bazı hükümetler toplumsal taleplere daha açık hâle gelmiş ve yerli gruplar siyasal alanda görünürlük kazanmaya başlamıştır. Böylece yerli gündemi Latin Amerika ülkelerinde ön plana çıkmaya ve siyasetin rotasını belirlemeye başlamıştır.

1980'ler boyunca ve 1990'ların başlarında Bolivya, Ekvador, Guatemala ve Meksika gibi ülkelerde önemli yerli hareketler ortaya çıkmıştır. Bölge ülkeleri etnik çeşitliliği tanımak için önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Politikacılar yerli halklarının haklarını tanımak için ulusal anayasaları yeniden düzenlemiş; iki kültürlü eğitimi ve olumlu eylem politikaları destekleyen yasalar çıkarmış; ayrıca resmi nüfus sayımlarına ırk ve etnik kökenle ilgili sorular eklemiştir (Yashar, 2015: 33). Bolivya (1994), Brezilya (1988), Kolombiya (1991), Ekvador (1998), Meksika (1992), Nikaragua (1986), Paraguay (1992), Peru (1993) ve Venezuela (1999) çokkültürlülüğü ya da etnik gruplara özel haklar tanıyan düzenlemeler yapılmıştır. Bu reformlar, çeşitliliğin yalnızca kültürel bir gerçeklik olarak değil, aynı zamanda siyasi düzeyde de kabul edilmesini sağlamış (Wade, 1997: 138); ulusu homojen bir topluluk olarak gören geleneksel anlayış yerine farklılıkları kapsayan çokkültürlü bir ulus tasavvurunun güçlenmesine katkıda bulunmuştur.

Günümüzde yerli halklar, birçok Latin Amerika ülkesinde siyasal süreçlere etkin biçimde katılmakta ve liderlik konumlarına ulaşabilmektedir. Bu bağlamda Evo Morales'in 2005 yılında Güney Amerika tarihindeki ilk yerli devlet başkanı olarak seçilmesi hem Bolivya hem de bölge açısından büyük bir dönüm noktasıdır (Cusicanqui, 2010: 38). Bu seçim, Bolivya'nın sosyal ve siyasal yapısında köklü değişimlere işaret etmiş ve kimi araştırmacılar tarafından "toplumsal bir devrim" olarak nitelendirilmiştir. Kıtanın

fethinden bu yana ilk kez yerli nüfusun temsilcisi olan bir liderin devlet düzeyinde bu denli güç kazanması, beş yüzyıllık beyaz egemenliği geleneğinde önemli bir kırılmaya işaret etmektedir (Canessa, 2007: 146). Bu gelişme, ülkedeki derin ırksal ve sınıfsal hiyerarşilere meydan okuyan bir dönüşüm olarak da değerlendirilmiştir (Tathagatan, 2008: 35). Tarihsel olarak marjinalleştirilen Bolivya'nın yerli çoğunluğu, özellikle 1990'ların başlarından itibaren giderek daha etkili bir siyasal aktör haline gelmiştir (Tockman & Cameron, 2014: 46). Dolayısıyla Morales'in iktidara gelişi, yalnızca bir lider değişiminden öte hem Bolivya yerlileri hem de Latin Amerika'nın diğer yerli toplulukları açısından tarihsel bir an olarak görülmektedir. Yerli hakları ve politikalarının görünürlüğünü artıran yeni bir siyasal iklim oluşmaktadır.

Bolivya, uluslararası demokrasi açısından alışılmadık ve önemli bir örnek olarak değerlendirilmektedir (Wolff, 2011: 3). Ülke, Latin Amerika'da “yerli uyanış” olarak adlandırılan sürecin en belirgin örneklerinden biridir. Morales'in 2005 başkanlık seçimlerindeki zaferi, bu uyanışın hem bir sonucu hem de yerli kimliğinin giderek daha meşru ve kabul edilebilir hale gelmesine katkıda bulunan bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Yükselen yerli hareketlerinin siyasal yapıları dönüştürdüğü Bolivya'daki kurumsal ve anayasal değişiklikler, sosyal bilimcilerin yoğun ilgisini çekmiştir. Bunun yanında bazı araştırmacılar, yerli liderler tarafından dile getirilen toplumsal değişim taleplerinin ifade edilmesinde “yerliliğin” oynadığı rolü incelemiştir (Canessa, 2007b: 198). Dolayısıyla Bolivya deneyimi, yerli siyasetinin farklı boyutlarını anlamak açısından akademik yazında önemli bir inceleme alanı oluşturmaktadır.

Bolivya, 1952 Devrimi'nden bu yana ötekileştirilmiş toplulukların dalgalar hâlinde hak mücadelesi yürüttüğü ve yerli nüfusun çoğunlukta olduğu bir ülke olarak, yerli grupların güçlendirilmesine ilişkin önemli bir vaka sunmaktadır (Brysk &

Bennett, 2012: 115-116). Morales ve partisi Sosyalizme Doğru Hareket'in (Movimiento al Socialismo, MAS) elde ettiği siyasi kazanımlar, ulusötesi yerli toplumsal hareketinin yalnızca ilgi çekici bir sosyolojik olgu olmadığını, aynı zamanda Latin Amerika'nın bazı bölgelerinde değişim yaratma kapasitesine sahip güçlü bir aktör olduğunu ortaya koymaktadır (Healey, 2009: 95). Bu doğrultuda, çalışmada yerli hareketi Bolivya bağlamında ele alınmaktadır. Nüfusun çoğunluğunu oluşturmalarına karşın tarihsel olarak dışlanan ve marjinalleştirilen Bolivya yerlilerinin Morales'i devlet başkanlığına, MAS'ı ise iktidara taşıması, farklı bir demokrasi deneyimi olarak değerlendirilebilir. Çalışmanın ilk bölümünde ülkenin ekonomik yapısı ve neoliberal politikaların Bolivyalılar üzerindeki etkileri incelenmektedir. Ardından ülkenin siyasal ve demografik özellikleri ele alınmakta ve kısa bir tarihsel arka plan sunulmaktadır. Son olarak, Bolivya tarihinde bir dönüm noktası olarak görülen MAS ve Morales dönemi değerlendirilmektedir.

Bolivya'nın Demografik ve Kaynak Temelli Yapısı

Bolivya, Şili, Brezilya, Arjantin ve Peru gibi çok daha büyük ve zengin komşularının gölgesinde kalan ve dünyada nadiren gündeme gelen küçük bir ülkedir. Ancak bu durum, Aralık 2005'te seçimlere görece yeni katılan Morales'in halk oylarının çoğunluğunu alarak başkanlığa seçilmesiyle değişmiştir. Morales, göreve gelir gelmez bir dünya turuna çıkmış; sadece Fidel Castro tarafından değil, Asya ve Afrika'nın yanı sıra pek çok Latin Amerika ve Avrupa başkentinde "dünyanın ilk yerli başkanı" olarak sıcak bir şekilde karşılanmıştır (Canessa, 2007a: 145). Bu durum hem Bolivya'da hem de Latin Amerika'da ülkenin ulusal ve uluslararası görünürlüğünü artırmıştır. Ülkenin demografik yapısının incelenmesi, Bolivya'yı ve yerli siyaseti değerlendirmek açısından önemlidir.

Bolivya hakkında iki unsur, yerli siyaseti ve ülke tarihi açısından özellikle önemlidir. Birincisi, ülke nüfusu ağırlıklı olarak yerlilerden oluşmaktadır ve bu durum tarih boyunca değişmemiştir. “Yerli” kavramının anlamı tartışmalı olsa da günümüzde Bolivyalıların büyük çoğunluğunun etrafında örgütlendiği ve siyasi ile kültürel taleplerde bulunduğu merkezi bir kategori olduğu açıktır. İkinci olarak, Bolivyalıların tarihsel olarak iki ana üretim ve gelir kaynağı olmuştur: köylü tarım işçiliği ve yeraltı kaynakları, özellikle sömürge döneminde gümüş, modern dönemde ise kalay madenciliği. Günümüzde ise iki yeni ekonomik kaynak öne çıkmıştır: doğal gaz gelirleri ve göçmenlerin gönderdiği dövizler (Postero, 2017: 26-27). Yerlilik ve yeraltı kaynaklarının varlığı, Bolivya tarihinin ve siyasetinin şekillenmesinde belirleyici olmuştur.

Bolivya, And Dağları, Amazon ve Chaco’nun bulunduğu Güney Amerika’nın kalbinde yer almaktadır ve bu nedenle dünyanın tür açısından en zengin ülkelerinden biridir. Bu biyolojik çeşitliliğe yüksek bir kültürel çeşitlilik de eşlik etmektedir (Painter et al., 2011: 1084). Latin Amerika ülkeleri arasında Bolivya en büyük yerli nüfusa sahip ülkelerden biridir. Tahminler farklılık gösterse de (Crabtree, 2017: 56) 2001 yılı nüfus sayımına göre, 8,3 milyonluk toplam nüfusun %62’sinin bir yerli grubuna mensup olduğu görülmektedir. Yerli halkın %31’i Quechua, %25’i Aymara (her ikisi de And bölgesinde) ve %6’sı ise doğu ovalarındaki yaklaşık 30 küçük gruba üyedir; bu, Güney Amerika’daki en yüksek yerli nüfus yoğunluğunu oluşturur (Albo, 2012: 106-107). Devletin yerli olarak tanıdığı 30.000 üyeli Afro-Bolivyalı grup da dâhil olmak üzere, ülkede toplam 37 farklı etnik grup bulunmaktadır. Bolivya, yerli kimliğini temel alan siyasi partilerin 1990’lardan önce kurulduğu nadir ülkelerden biridir (Van Cott, 2003: 20). Bu çerçevede Bolivya, yerli nüfusun yoğunluğu ile dikkat çekmektedir. Yerli halklar kendi içinde de çeşitlilik göstermektedir.

2001 nüfus sayımına kadar yerli kimliğinin temel göstergesi dil olmuştur. Bolivya’da kendilerini yerli olarak görmeyen birçok kişi yerli bir dil konuşabilse de yerel dil Bolivya hükümeti ve bilim insanları tarafından yerliliğin bir ölçütü olarak kabul edilmiştir. Nüfus sayımının dikkat çekici yönlerinden biri, 20. yüzyıl ve öncesinde yerli göçmenlerin mestizo kent kültürüne giderek asimile olma eğilimi göstermesine rağmen, çoğunluğun hâlâ kendilerini yerli olarak tanımlamış olmasıdır. Günlük ırkçılık ve zayıflayan topluluk bağları, insanların yerli kökenlerini göz ardı etmelerine ve mestizo kimliğine yönelmelerine yol açan önemli faktörler olmuştur. İlginç bir gözlem, çocuklarıyla yalnızca İspanyolca konuşan Aymara dili konuşan ebeveynlerdir. Ayrıca, nüfus sayımında kaydedilen yerlilerin çoğunluğunun kentlerde yaşaması ve Aymara nüfusunun önemli bir kısmının kasaba ve şehirlerde ikamet etmesi dikkat çekicidir. Tartışmalı bir şekilde, 2001 nüfus sayımında mestizo kategorisine yer verilmemiştir (Canessa, 2007b: 198-200). Yerlilik ve mestizo kimlikleri biyolojik değil, toplumsal kategorilerdir; belirli bir sosyopolitik bağlamda hem dışsal hem de öz tanımlamaya dayanmaktadır. Bir kişinin yerli mi yoksa beyaz mı kabul edileceği, sosyopolitik uygulamalara bağlıdır. Örneğin, beyaz tenli bir Bolivyalı orta sınıf birey “Biz Bolivyalılar hepimiz mestizoyuz” dediğinde, genellikle yasal ve sosyokültürel ayrımcılık tartışmalarından kaçmaya çalışmaktadır. Buna karşın, Santa Cruz bölgesinden bir Chiquitano kendisini mestizo olarak tanımladığında, çoğu zaman gündelik ayrımcılıktan kaçma amacı güder (Strobelegregor et al., 1994: 107). Bu örnekler, toplumsal kategorilerin güçlü sosyopolitik çağrışımlara sahip olduğunu ve yerliliğin basit bir istatistiksel sınıflandırmadan çok daha fazlasını ifade ettiğini göstermektedir.

Yerlilik unsurunun yanında, yeraltı ve yer üstü kaynakları da hem Bolivya’da hem de bölgedeki tartışmalar için merkezi öneme sahiptir. Doğal kaynaklar üzerindeki kontrol, Latin Amerika

devletlerinin ve toplumlarının oluşumunda temel konulardan biri olmuştur. Bolivya, birincil mal ihraç eden bir ülke olarak uzun bir geçmişe sahiptir ve dünya sisteminde çevre ülke rolünü üstlenmiştir. Bu uluslararası iş bölümü, genellikle çevre ülkelerden merkeze doğru değer transferi ile sonuçlanmaktadır (Radhuber, 2012: 170). Yüzyıllar boyunca Bolivya, Avrupa ve Kuzey Amerika'daki diğer ülkelerin endüstriyel ve finansal gelişimini beslemek amacıyla hammadde ihracatına bağımlı olmuştur; önce gümüş, sonra kalay ve günümüzde doğal gaz bu ihracatın temelini oluşturmuştur. İspanyollar, Bolivya'daki Potosí maden kasabasından çıkarılan gümüşle Atlantik Okyanusu üzerinde bir "gümüş köprüsü" inşa edebileceklerini söylemişlerdir (Chaplin, 2010: 347). 16., 17. ve 18. yüzyıllarda Potosí gümüş madenlerinin işletilmesi ve Avrupa'ya yapılan ihracat, Avrupa'nın sanayileşmesi açısından hayati öneme sahip olmuştur. Ancak bu süreç, iktidar sömürgeciliği olarak tanımlanan ve ırkçılık ile küresel kapitalizmin birleşimiyle karakterize edilen bir yönetim modelinin ortaya çıkmasına da katkıda bulunmuştur. 19. ve 20. yüzyıllarda Bolivya ekonomisi, gümüş, kalay, güherçile ve 20. yüzyılın başlarında kauçuk ihracatına dayanmaktaydı (Radhuber, 2012: 170).

Bolivya'nın mevcut uluslararası ekonomik ilişkilerinin en önemlisi, Venezuela'nın ardından Latin Amerika'nın en büyük ikinci doğal gaz rezervine sahip olması nedeniyle gaza bağlıdır (Kohl, 2010: 116). Sömürge döneminin başlangıcından bu yana Bolivya ekonomisi ve devleti, yenilenemeyen kaynakların çıkarılmasına bağımlı kalmıştır. Ekonomistler bu bağımlılığın yarattığı kısır döngüye dikkat çekmişlerdir. Bu durum yalnızca ekonomiyi maden çıkarma faaliyetlerinin ötesinde çeşitlendirmeyi zorlaştırmakla kalmamış, aynı zamanda yüksek düzeyde ekonomik ve sosyal eşitsizlik ve dışlanmayı da beraberinde getirmiştir. Bolivya'nın neoliberal döneminde (1985-2005) ortaya çıkan bağımlılıklar — özellikle hidrokarbon sektöründe uzun vadeli yatırım eksikliği,

ihracata yönelik ulaşım altyapısı, uzun vadeli sözleşmeler ve hükümet ile kamu iktisadi teşebbüslerinin kapasite eksikliği—önemli siyasi ve ekonomik değişimleri engellemiştir. Devletin ortaya çıkan rantı alternatif bir kalkınma gündemi oluşturmak için kullanma yeteneği sınırlı kalmıştır (Tockman & Cameron, 2014: 59). Geçmişte madencilğe bağımlı olan Bolivya ekonomisi, bugün de fosil kapitalizmine dayanmaktadır. Bu döngülerin her biri ulusal bağımsızlığın daha da kısıtlanmasıyla sonuçlanmıştır ve günümüzde de hem birincil mal ihracat yapısına hem de sömürgeci sosyal ve siyasi yapısına damgasını vurmuştur (Radhuber, 2012: 170).

Yabancıların doğal kaynaklara sahip olması ve bu kaynakları kontrol etmesi, Bolivya’da uzun süredir tartışmalı bir konu olmuştur. Bu durum, toplumun geniş kesimlerini radikalleştirmiştir. Su ve gaz savaşlarının merkezinde, neoliberalizmin bir tür yeni sömürgecilik olarak derin bir şekilde reddedilmesi ve doğal kaynakların Bolivya tarihindeki özel yeri yer almaktadır (Arce & Rice, 2009: 96). Zengin maden yataklarına sahip olmasına rağmen, Bolivya’daki yüksek düzeyde ekonomik ve sosyal eşitsizlik ile dışlanmanın (Tockman & Cameron, 2014: 59) Morales’in devlet başkanı olarak seçilmesinde etkili olduğu değerlendirilebilir. Kendisi de yerli olan ve bir Aymara topluluğunda doğan Morales’i (Canessa, 2007b: 199) iktidara getiren unsurların Bolivya tarihindeki adaletsizliklerden kaynaklandığı ifade edilebilir.

Neoliberal Politikalar ve Yerli Topluluğunun Direnişi

Yerli hareketlerin yükselişindeki etkili olan temel unsurlardan biri neoliberalizme yönelik toplumsal tepkidir (Jost, 2008). Bolivya’da uygulanan neoliberal ekonomi politikaları toplumun geniş kesimleri üzerinde ciddi sosyo-ekonomik maliyetler yaratmıştır. Bu politikalardan en fazla etkilenen yoksul kesimler özellikle de yerli halklar direnişe geçmiş ve örgütlenmiştir.

Dolayısıyla neoliberal politikalar, Bolivya’da yerli hareketlerin yaygınlaşmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bolivya, 1982 yılında askeri diktatörlüğün sona ermesiyle demokratik bir yönetime geçmiştir (Postero, 2017: 28-29). Ulusal Devrimci Hareket (Movimiento Nacional Revolucionario, MNR) hükümeti tarafından 1985’te başlatılan ekonomik program, ulusal ekonominin neoliberal temelde yeniden inşasına hedeflemiştir. 1985 seçimleri sonucunda Victor Paz Estenssoro yeniden devlet başkanı seçilmiş ve ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla kapsamlı reformların uygulanması beklenmiştir. Ancak bu önlemler ciddi toplumsal maliyetlere neden olmuş ve ideolojik olarak da devrimci milliyetçilik döneminin sona ermesine yol açmıştır (Strobele-gregor vd., 1994: 109-111).

Bu neoliberal programın amacı devletin ekonomiye ve sosyal yardımlara müdahalesini kesin bir şekilde azaltmak, stratejik ulusal sanayileri özelleştirmek ve satmak ve ülkeyi serbest piyasaya açmaktır. Bu politikalar sonucunda Bolivya ucuz gıda maddeleri ithal etmeye başlamış; yumurtalar komşu Şili’den, patatesler Arjantin ve Peru’dan ithal edilmiştir. İthalat baskısı altında, Bolivyalı üreticiler fiyatlarını düşürmek zorunda kalmış ve bu durum üretim gelirlerini olumsuz etkilemiştir (Chaplin, 2010: 349). Neoliberal reformlar istihdam yaratmada, ekonomiyi yeniden canlandırmada ve yoksulluğu azaltmada başarısız olmuştur. Özelleştirmenin bütçe açıklarını arttırmak gibi ters bir etkisi olmuştur. Hükümetler kamu çalışanlarının maaşlarını ödemek için dış yardıma bağımlı kalmış ve suyu özelleştirme, vergileri artırma veya Şili üzerinden gaz ihraç etme planlarıyla gelirlerini artırmaya çalışmıştır (De la Torre, 2014:33). İthalat baskısı altında, Bolivyalı üreticiler fiyatlarını düşürmek zorunda kalmış ve bu durum üretim gelirlerini olumsuz etkilemiştir.

Neoliberal ekonomi programının merkezinde, önceki yıllarda dünya kalay fiyatlarının düşmesiyle kar marjları azalan kalay madenlerinin kapatılması ve özelleştirilmesi yer almaktaydı. Bu süreç, sivil toplumun etkili muhalif kesimlerinin konumunu zayıflatmış ve endüstrilerin küresel pazarda rekabet edebilmesi için ticaretin serbestleştirilmesi ile iş kanunlarının esnekleştirilmesiyle birleşmiştir. Sonuç olarak, sendikaların gücü önemli ölçüde azaltılmıştır (Postero, 2017: 28-29). Devlete ait maden şirketlerinin özelleştirilmesi ve kapatılması, yaklaşık 35.000 madenciye ve ailelerini işsiz bırakmış, çalışanları koruyan mevzuat yürürlükten kaldırılmış ve asgari ücret ortadan kalkmıştır. Binlerce kişi işten çıkarılmış ve devlet tarafından işletilen sosyal kurumlar kapatılmıştır; bu süreçte sendikalar ve toplumsal örgütlerle herhangi bir mutabakat arayışı görülmemiştir (Strobele-gregor vd., 1994: 111). Dolayısıyla neoliberal ekonomi politikaları, Bolivya’da örgütlü toplumsal kesimler üzerinde ciddi bir toplumsal maliyet yaratmıştır.

Devlet tarafından işletilen madenlerin çoğunun kapatılması sonucunda, birçok madenci işlerini ve yerleşimlerini terk etmek zorunda kalmış ve yeni ekonomik fırsatlar aramak üzere başka bölgelere göç etmiştir. Bazıları iş bulmak amacıyla büyük şehirlere yönelirken, diğerleri tarım faaliyetlerine geri dönmüştür (Chaplin, 2010: 349). Bu göç hareketleri, geleceğin başkanı Morales de dâhil olmak üzere birçok yayla sakininin büyük şehirlere veya koka üretimi için daha elverişli koşullara sahip olan doğu vadilerine yönelmesine neden olan ciddi bir kuraklıkla daha da şiddetlenmiştir. Koka üretimi, özellikle askeri rejim döneminde hızla yaygınlaşmıştı (Canessa, 2007a: 149).

Bu neoliberal ekonomik programın uygulandığının sertliği, MNR’nin 1989 seçimlerinde kaybetmesine yol açmıştır. Ancak nihayetinde hükümetin sol gelenekli Solcu Devrimci Hareket’e (Movimiento de Izquierda Revolucionaria, MIR) devredilmesi,

yalnızca bir siyasi koalisyonun sonucu olarak gerçekleşmiştir. Kendisini toplumsal adaletin öncüsü olarak sunan MIR, önceki hükümetin neoliberal ekonomik modelini sürdürmüştür. Bu durum, alt toplumsal tabakalar için mevcut demokratik yapıların hâlâ öncelikle beyaz orta ve üst sınıfın çıkarlarına hizmet eden bir araç olduğunu bir kez daha göstermiştir (Strobele-gregor vd., 1994: 111). Neoliberal ekonomi, toplumun geniş kesimleri arasında, madenlerden doğal gaz, ormanlara ve hatta suya kadar ülkenin doğal kaynaklarının küçük bir küresel kapitalist sınıf tarafından sömürülmesi şeklinde algılanmaya başlanmıştır (Artaraz & Calestani, 2015: 219). Bu politikaların toplumun geniş kesimlerini olumsuz etkilediği ve yalnızca küçük bir azınlığa fayda sağladığı düşünülmüştür.

1985'ten beri yürürlükte olan neoliberal ekonomik model, 2000'li yıllardan itibaren yerel ve çokuluslu şirketlerin doğal kaynakları kullanma biçimlerindeki toplumsal duyarlılık eksikliğine karşı halkın artan tepkileri nedeniyle çökmeye başlamıştır (Albo, 2012: 116). O dönem ülkeyi sarsan protesto dalgası, neoliberal ekonomik modelin sona erdiğinin işareti olarak algılanmıştır. Grevler, barikatlar ve sokak gösterileri uzun zamandır Bolivya siyasetinin bir parçası olmuştur. Ancak popüler direniş, neoliberalizme karşı yeni bir kolektif kimliğin oluşumuna yol açmıştır; bu kimlik, sınıflar, etnik gruplar, bölgeler, nesiller ve sektörler arasında ortaklaşan bir özellik taşımaktadır (Arce & Rice, 2009: 90). Neoliberal politikalara karşı direniş, farklı toplumsal kesimlerin ortak paydası hâline gelmiş ve Bolivyalıları bir araya getiren önemli bir unsur olmuştur.

2000'den 2003'e kadar neoliberal politikaların etkilerine karşı toplumsal direniş ülke çapında büyümüştür. Direniş, Cochabamba'da halkın su kaynaklarının özelleştirilmesini protesto ettiği ünlü 'su savaşı' ile başlamıştır. 2003'te ise Başkan Sánchez de Lozada'nın Bolivya'nın Oriente bölgesinden Şili üzerinden ABD'ye

doğal gaz taşınması planına karşı altı hafta süren gösteriler sonucunda istifa ettiği 'gaz savaşı' ile devam etmiştir (Postero, 2017: 31-32). Bu protesto döngüsü, ülkenin ekonomik kalkınma modelini ve dışlayıcı yönetim uygulamalarını hedef almıştır. Ekonomik politikalar ile toplumsal sonuçlar arasında nedensel bir ilişki kurmak zor olsa da neoliberalizm ile bölgedeki yüksek yoksulluk ve eşitsizlik seviyeleri arasında bir bağ olduğu gözlemlenmiştir. Bolivya'da ekonomik liberalleşme politikalarının ekonomik ve politik olarak güçlü olanlara fayda sağladığı, maliyetinin ise yoksullar tarafından üstlenildiği yönünde artan bir algı oluşmuştur (Arce & Rice, 2009: 90-91).

Bu durum, ekonomik göstergelerle de doğrulanmaktadır. 2001 nüfus sayımına göre, Bolivya nüfusunun yalnızca %16'sının temel ihtiyaçları karşılanabiliyordu. Nüfusun büyük bir kısmı geçimini sağlamak için kayıt dışı faaliyetlere yönelmiştir (Chaplin, 2010: 349). Birleşmiş Milletler (BM) Kalkınma Programı'nın 2010 Latin Amerika ve Karayipler Bölgesel İnsani Gelişim Raporu'na göre, bu yüzyılın başında Bolivya'da günde 1 dolardan az gelire sahip siyah ve yerli nüfusun oranı %37'ye ulaşmıştır (Yashar, 2015: 36). Söz konusu veriler, genel olarak Bolivyalıların ve marjinalleştirilen grupların durumunu ortaya koymaktadır.

Cochabamba su savaşı, farklı örgütlerin yerel su şirketini yeniden kamulaştırma mücadelesini kazanmasıyla Bolivya'nın gündemine oturmuştur. Ancak bu zafer, toplumsal ve altyapısal değişimi getirmemiştir. On yıl sonra bile kent sakinlerinin çoğunun evlerinde güvenli içme suyu bağlantısı mevcut değildir. Cochabamba'da suya erişimin sınırlı olduğu gerçeği, dar sektörel çıkarların ötesinde güçlerin birleştirilmesi konusunda önemli bir ders vermektedir. Bu nedenle, mücadele hem ulusal hem de küresel düzeyde neoliberalizm karşıtı toplumsal hareketlere ilham kaynağı olmuştur. Ancak bu mücadelenin efsanevi sonucu, söz konusu değişimin kalıcı olduğu anlamına gelmemektedir. Su savaşı yalnızca

kentli protestocular tarafından kazanılmamıştır (Kohl & Bresnahan, 2010: 7-8). Ülkenin diğer bölgelerinden de destek gelmiştir; özellikle Morales'in liderliğindeki koka yetiştiricileri ve Aymara lideri Felipe Quispe'nin başkenti birkaç kez başarılı şekilde abluka altına aldığı La Paz çevresindeki köylüler önemli katkıda bulunmuştur (Canessa, 2007a: 152).

Su ve gaz savaşıyla ülkede oluşan gündem, yalnızca doğal gazın millileştirilmesini değil, aynı zamanda dönemin Devlet Başkanı Gonzalo Sánchez de Lozada'nın istifasını da gerektirmiştir. Bunun yanı sıra, ulusal anayasanın yeniden yazılması için bir Anayasa Meclisi kurulması talep edilmiştir. Doğal gaz üretiminin millileştirilmesi ve ticarileştirilmesine yönelik toplumsal talep o kadar güçlüydü ki, Bolivya halkının politik farkındalık temelini bir göstergesi olarak kabul edilebilir (Radhuber, 2012: 170-171). Bolivya'da farklı kesimlerin dile getirdiği talepler, siyasi ihmal, yolsuzluk, yoksulluk ve doğal kaynakların sömürülmesi gibi daha geniş konulara odaklanmaya başlamıştır. Bu endişeler giderek, Avrupa sömürgeciliğinin doğrudan bir sonucu olan tarihi adaletsizlikler bağlamında dile getirilmiştir (Canessa, 2007a: 152). Bu tarihi adaletsizliklerin giderilmesi, ülkenin çoğunluğunu oluşturan Bolivya yerlilerinin hedefi olmuştur. Özellikle yerli halklar olmak üzere, neoliberal politikalardan en çok yoksul kesim zarar görmüştür. Su ve gaz gibi tekil gündemlerle başlayan gösteriler, neoliberalizme karşı daha geniş toplumsal taleplerle sürdürülmüştür.

Bolivya'da Yerli Katılımı ve Yeni Siyasal Aktörler

Bolivya, tarihinin büyük bölümünde dünyanın sınırlı ilgisini çekmiştir. Pek çok Kuzey Amerikalı, Bolivya'yı yalnızca Ernesto "Che" Guevara'nın değil, Butch Cassidy ve Sundance Kid'in de kaderlerini paylaştığı bir yer olarak tanır. İngilizler ise Kraliçe Victoria'nın büyükelçisine yapılan bir hakaretin ardından haritadan sildiği bir ülke olarak düşünebilir. 2000 yılına kadar Bolivya,

modern ülkeler arasında en çok hükümet kurma rekoruna sahip olarak biliniyordu. Tarihinin büyük bir bölümünde darbelerle sarsılmıştır. Ülkenin 1982’de sivil yönetime geçişinden bu yana, bir cumhuriyet olarak tarihindeki en uzun demokratik geçiş dönemini yaşamıştır (Kohl & Bresnahan, 2010: 6-7). Dünya gündemini nadiren meşgul eden Bolivya, siyasal istikrardan oldukça uzak bir ülke olarak kabul edilmektedir.

Amerika kıtasının en çekişmeli toplumları arasında yer alan Bolivya (Lucero, 2006: 34), Ekvador ile birlikte Latin Amerika’da politik olarak en istikrarsız iki ülke arasında kabul edilmektedir. Bolivya, siyasi kurumların zayıflığı, geleneksel parti sisteminin işlememesi ve demokratik olarak seçilmiş başkanların devrilmesiyle tanımlanan yüksek düzeyde istikrarsızlık yaşamıştır (Eaton, 2011: 292). Demokrasiye geçiş sonrası dönemde Bolivya devlet başkanları görev sürelerini tamamlayamamıştır. Bu dönemde, akut toplumsal krizleri çözemeyen üç cumhurbaşkanı istifa etmek zorunda kalmıştır. Hernan Siles Suazo (1982-1985), hiperenflasyon döneminde erken seçim çağrısı yapmak zorunda kalmıştır. Gonzalo Sanchez de Lozada (2002-2003) ve Carlos Mesa (2003-2005) ise, daha sonra Morales’i başkanlığa taşıyan toplumsal hareketlerin örgütlü muhalefeti tarafından görevden alınmaya zorlanmıştır (Kohl & Bresnahan, 2010: 7).

Geleneksel olarak, Bolivya’da toplumsal protestolara sivil toplumun geniş kesimlerinden ziyade, belirli bir durumu düzeltmeye çalışan gruplar öncülük etmiştir. Bu gruplar arasında madenciler, öğretmenler ve emekli işçiler gibi toplumun etkilenen kesimleri yer almaktadır. En son protesto dalgası, neoliberalizmin vaatleri ve başarısızlıkları karşısında ortak bir hayal kırıklığı yaşayan çeşitli aktörleri bir araya getirmiştir. Bu aktörler arasında yerli halklar, öğrenciler, işçiler, sanatçılar, aydınlar, mahalle dernekleri, dini gruplar ve orta sınıf kesimleri bulunmaktadır (Arce & Rice, 2009: 91-92). Ekim 2003’te Bolivya Devlet Başkanı Lozada’yı deviren

geniş çaplı abluka ve protestolar, neoliberalizm karşıtı bir gündemle birleşen yerli ve ulusal-popüler hareketlerin bir araya gelmesiyle gerçekleştirilmiştir (Schaefer, 2009: 400). Ekim 2003'teki toplumsal ayaklanma, devletin demokratik kurumlarının halkın çıkarlarını yeterince temsil edemediğini ve neoliberal ekonomik modelin ülkenin acil ihtiyaçlarını çözemediğini açıkça göstermiştir. Bu durum, siyasi partilerin devlet ve toplum arasındaki tek ara bulucu olarak işlevselliğinin, liberal demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin, ayrıca pakt hükümetlerin ve çok kültürlü bir toplum karşısında tek kültürlü bir devletin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açmıştır (Arce & Rice, 2009: 92-93).

Ülke çapında federasyonlar kuran ve fabrika işçileri gibi diğer emek örgütleriyle ittifak yapan madenciler, siyasi ve ekonomik direnişin başlıca aracı olarak sendikalar kurmuşlardır. Örgütlü silahlı madenciler, MNR'nin 1952 Devrimi'ni kazanmasında etkili olmuştur. Devlet üzerindeki kontrol soldan sağa kaydıka, sendikaların devletle ilişkileri zaman içinde değişmiştir. Bazen devletle iş birliği yapmış, bazen de askeri diktatörlüklere karşı gerçekleştirdikleri tarihi protestolarda olduğu gibi devlete karşı çıkmışlardır. Önemli olan, sendika modelinin, emeğin tarihsel ve ulusal değeriine odaklanan birleştirici bir söylem aracılığıyla vatandaşlık ve işçi haklarını bir araya getirme biçimidir. Dahası, madenciler tüm Bolivyalıları temsil etmiştir; mücadeleleri genellikle kendi maddi çıkarlarının ötesine geçerek demokrasi ve insan hakları taleplerine dönüşmüştür. Halk hareketleri, seçkinler tarafından kontrol edildiği düşünölen siyasi partiler yerine sendikayı ayrıcalıklı bir örgütlenme biçimi olarak görmüştür (Postero, 2017: 27). Örgütlü emeğin gerilemesi, yerli gruplar, kırsalda toprak sahibi olmayanlar ve mahalle dernekleri gibi yeni toplumsal aktörlerin ortaya çıkması için bir alan açmıştır. Kurumsallaşmış toplumsal temsil kanallarından yoksun olan bu aktörler, neoliberalizm karşıtı protestolarda ön saflarda yer almıştır. İşçi hareketini karakterize

eden disiplin, yapı ve örgütlenmenin aksine, bu yeni koalisyonlar talimat veya merkezi koordinasyon olmaksızın ve her biri kendi gündemlerini takip ederek birçok sivil toplum grubunu hızla bir araya getirmiştir. Bu yaygın koalisyonlar, hükümetin “böl ve yönet” stratejisine karşı savunmasız olduğunu göstermiştir. Öte yandan, hareket organizatörlerinin farklı grupların taleplerini kitleleri bir araya getirecek şekilde tutarlı bir eleştiriye dönüştürme becerisi, neoliberalizme karşı mücadelede oldukça etkili bir araç olmuştur. Sivil toplum zaferlerinin doğrudan sonucu, sokak protestolarının artması ve daha doğrudan eylemler olmuştur; ayrıca, sokağa çıkmayanların çıkarlarının dikkate alınmayacağı yönündeki güçlü algı, kitlesel seferberliği teşvik etmiştir (Arce & Rice, 2009: 92-93).

Bolivya, 1982’de demokrasiye geçtiğinden beri bölgedeki en bölünmüş parti sistemlerinden birine sahip olmuştur. Ülkede, büyük partilere avantaj sağlayan seçim sistemleri uygulanmıştır (Van Cott, 2003: 23). Demokrasiye geçiş, kısa süre içinde Bolivyalıların “partidokrazi” olarak adlandırdığı bir temsili demokrasi sistemini beraberinde getirmiştir. Bu sistem, yolsuzluğa batmış siyasi kurumların seçmenlerin görüş ve taleplerini temsil etmede başarısız olmasına neden olmuştur (Artaraz & Calestani, 2015: 219). Yirmi birinci yüzyılın başlarında, siyasi sistem yaygın olarak kayırmacı, yozlaşmış ve yenilenmeye muhtaç olarak görülmüştür (De la Torre, 2014: 33). Bu noktada sivil toplum, gayrimeşrulaştırılmış resmi siyasi sistemin bıraktığı boşluğu doldurmak için devreye girmiştir. Bolivya’nın çoğunluğunu oluşturan yerli nüfus, kendi ayakları üzerinde durmaya başlamış ve değişimin öncüsü olarak ülkenin yeniden kuruluşunun tarihi temsilcisi hâline gelmiştir (Artaraz & Calestani, 2015: 219). İşçi sendikaları gibi eski aktörlerin gücü azalırken, “yeni” yerli örgütlerin kapasitesi artmıştır (Lucero, 2006: 34).

Demokrasiye geçişten sonra bile, Bolivya nüfusunun %70’ini oluşturan yoksul yerli ve melez kişiler, kendilerini siyasi

sistemden dışlanmış olarak görmüşlerdir. Kiliseler, sendikalar ve siyasi gruplardan oluşan sivil toplum kuruluşları (STK'lar), bu zihniyeti yansıtarak sık sık parti siyasetini tamamen reddetmiştir. Siyaseti etkilemek için yol kapatma ve şehir kuşatmaları gibi yöntemlere başvurmuşlardır. STK'ların harekete geçmesi, ancak yakın dönemde bir cumhurbaşkanının istifasına yol açacak kadar şiddetli olmuştur. 1993'te, Lozada'nın bir danışmanı, Bolivya'nın gerçek sorunlara yanıt verme kapasitesinin sınırlı olduğunu belirterek, yürürlükteki katı merkezi sistemden uzaklaşılması gerektiğini savunmuştur (Ho, 2004: 10). Lozada'nın (1993-1997) ilk döneminde ademi merkeziyetçi reformlar kapsamında yerel siyasete geçiş, neoliberal gündem için halk desteğini güvence altına alma hedefiyle çalışmıştır. Başlangıçta, toplumsal temsilin yeni kurumsal kanalları neoliberalizme karşı direnci azaltmış olabilir. Ancak ademi merkeziyetçi yapı ve belediye reformları, yeni yerel liderlerin ve hareketlerin gelişimini desteklemiştir. Devlet öncülüğündeki reformlar Bolivya halkına vaat edilen faydaları sağlayamayınca, ülkede protesto siyasetine geri dönüş sinyali ortaya çıkmıştır. Bolivya'daki ademi merkeziyetçi yapı, özelleştirmeye ve neoliberal ekonomik politikalara karşı muhalefeti bölgeselleştirmeye ve bazı alanlarda bölgesel toplumsal hareketleri güçlendirmeye hizmet etmiştir. Bu hareketlerden bazıları, ülkenin son protesto dalgasında itiraz odağını yerel düzeyin ötesine taşıyarak, neoliberal ekonomik modelin ulusal düzeyde eleştirilmesine öncülük etmiş ve kendilerini ulusal siyasi sahneye taşımayı başarmıştır (Arce & Rice, 2009: 93-94).

1994 tarihli Halkın Katılımı Yasası, daha fazla yerli liderin siyasi makamlara aday olmasını teşvik etmiştir. Yasa, 1995 yılında ülkenin ilk ulusal belediye seçimlerinin yapılmasını sağlamıştır. Yeni kurulan The Asamblea de la Soberania de los Pueblos (Halkların Egemenliği Meclisi – ASP), kendi sosyo-coğrafi tabanında seçim başarısı elde etmiştir. Bunun dışında, yeni siyasi partiler kurmanın

mali yükünü ve riskini üstlenmek yerine, yerel yerli örgütler çoğu bölgede yerel örgütleri bulunmayan büyük ulusal partilerle pragmatik seçim ittifakları kurmuştur. Bu konjonktürel ittifaklar, 464 yerli veya campesino belediye meclis üyesinin seçilmesiyle sonuçlanmıştır (ulusal toplam: 1.624 veya %28,6). Yerli-campesino meclis üyelerinin yaklaşık yarısı, yerli toplumsal hareket örgütleriyle yakın bağlara sahipti. 311 belediyenin 73'ünde yerli veya campesino meclis üyeleri çoğunluğu oluşturmuştur (Van Cott, 2003: 24). Halkın Katılımı Yasası ile hükümet, önemli idari işlevleri ve devlet kaynaklarının %20'sinden fazlasını yerele devretmiştir. Kamu kaynakları sayesinde yerel STK'ların sayısı katlanarak artmıştır. Tabandan seferberlik kampanyaları düzenleyerek kırsal kesimdeki seçmen nüfusunu 300.000'den 700.000'e çıkarmışlardır. STK'lardaki artış sonucunda, daha önce kendilerini yalnızca kırsal köylü sınıfıyla özdeşleştiren yerli kırsal nüfusun %80'i artık etnik kimliğiyle kendini ilişkilendirmeye başlamıştır. Bu nüfus, kendi bölgelerinde önceden var olan etnik çizgiler doğrultusunda harekete geçmeye başlamıştır (Ho, 2004: 10).

Bolivya'da, en azından yakın zamana kadar, siyasi partiler genel olarak toplumun çıkarlarını temsil eden örgütler olmaktan ziyade, siyasi elitler arasında devlet himayesinin ele geçirilmesi ve dağıtımı için araç işlevi görmüştür. 1999'da ortaya çıkan ve liderliğini Morales'in üstlendiği MAS, gösterdiği güçlü performansla ülkedeki yerli ve işçi gruplarına belirli ölçüde gelişmiş toplumsal temsil sağlamıştır (Arce & Rice, 2009: 96-97). Koka yetiştiricileri hareketi ile MAS, farklı toplumsal ve yerli kesimleri bir araya getirerek siyasal sistem aracılığıyla yükselmeyi başarmıştır (García Jerez et al., 2015: 130).

Bolivya'da Morales ve MAS Dönemi

Bolivya tarihi açısından önemli bir gelişme, güçlü bir yerli parti olan MAS'ın kuruluşudur (Eaton, 2011: 300). Güçlü bir yerli

tabanı olan MAS, gündeminde etnik ve sınıfsal meseleleri birleştirmiştir (Wade, 1997: 141). Parti, Aymara kökenli yerli lider Morales aracılığıyla Bolivya tarihine önemli bir etki yapmıştır. Yerliler, Bolivya nüfusunun çoğunluğunu oluşturmalarına rağmen Morales ve MAS dönemine kadar siyasette bu avantajı etkin bir şekilde kullanamamışlardır. Bu dönemin incelenmesi, Bolivya’da yerli hareketinin anlaşılmasında kritik bir öneme sahiptir.

1990’ların sonundaki çokkültürlü reformlar konusunda hayal kırıklığı yaşayan ve neoliberal ekonomik politikalar nedeniyle yoksullaşan Bolivya halkı, çıkış noktasını muhalif bir siyasette bulmuştur. Bolivyalılar, devletin halkın yararına petrol ve doğal gaz gibi yeraltı kaynaklarının çıkarılmasını denetleyeceği, enerji ve su gibi temel hizmetleri sağlayacağı ve yerel siyasi karar alma mekanizmalarını bundan etkilenenlere devredeceği alternatif bir ulus vizyonu etrafında harekete geçmiştir (Schaefer, 2009: 407). Bu süreçte, genç Aymara lider Morales’in öncülüğündeki isyancı koka üreticileri, 1994 tarihli Halkın Katılımı Yasası’nın devlet tarafından resmi olarak tanınma ve güç kazanma imkânı sunduğunu ilk fark edenlerden olmuştur. Hızla yeni bir parti kurmuş, Seçim Mahkemesi’nin engellemeye yönelik girişimlerini ustalıkla atlatmış ve 1996’da yalnızca koka üretim bölgesinde değil, Cochabamba’nın diğer kırsal bölgelerinde de birçok belediye seçiminde zafer kazanmıştır (Albo, 2012: 115).

MAS, başlangıçta başka bir isim altında, yerli koka yetiştiricileri tarafından diğer yerli gruplarla ittifak hâlinde 1995’teki belediye seçimlerine katılmak üzere kurulmuştur. 1997’de MAS, karizmatik lideri Morales’i üç temsilciyle birlikte Kongre’ye göndermiştir (Van Cott, 2009: 84). MAS bu noktada, geniş tabanının hükümet karşıtı duygularını yansıtan oldukça radikal bir söylem geliştirmiştir (Postero, 2017: 32). Sonraki yıllarda, Morales’in kendini, yabancı güçlere boğun eğen yozlaşmış elit yönetime ve ezici yoksulluğa karşı tek alternatif olarak sunmasına olanak tanıyan

koşullar oluşmuştur (Bu koşullara katkıda bulunan faktörler arasında Bolivya'daki bölünmüş parti sistemi, Bolivyalıların ülkenin iç işlerine Amerikan müdahalesine karşı çıkması ve köylülerin, sendikaların ve kentsel halk örgütlerinin ısrarlı mobilizasyonu örnek gösterilebilir) (Van Cott, 2009: 84). Morales, 2002 yılında gerçekleştirilen başkanlık seçimlerinde ikinci olması (Lucero, 2006: 51), Bolivya siyasetinde deprem etkisi yaratmıştır (Van Cott, 2009: 84).

2002'deki ulusal seçimler, Bolivya parti sistemi için devrim niteliğinde sonuçlar doğurmuştur. Artık sadece MAS adını kullanan ve başkan adayı Morales tarafından yönetilen Halkın Egemenliği için Siyasi Araç (Instrumento Político por la Soberanía del Pueblo, IPSP) başkanlık ve kongre seçimlerinde %20,94 oy alarak ikinci olmuştur. Bu sonuç MAS'a senatoda 8 sandalye ve alt mecliste 27 milletvekilliği kazandırmıştır. Daha önceki en yüksek oy oranı olan %3,7 ile kıyaslandığında yerli partiler toplam oyun %27,03'ünü elde etmiştir (Van Cott, 2003: 23). Bu noktadan sonra MAS strateji değiştirmeye başlamış ve dışarıdan gelen bir toplumsal hareket konumundan parlamenter süreç içinde sesini duyuran bir muhalefet partisi konumuna geçmiştir. Morales 2003 yılında yaşanan krizden anayasal bir çıkışı desteklemiştir. Ardından Sánchez de Lozada'nın halefi Carlos Mesa ile geçici bir ittifak kurmuştur. Mesa 2005 yılının Mayıs-Haziran aylarında halk gösterileri tarafından istifaya zorlanana kadar birçok neoliberal politikayı sürdürmüştür. Morales ve MAS'ın 2005 başkanlık kampanyasını kazanmak için toplumsal güçlerin yapısındaki bu tarihi değişimden faydalandığı, halk mücadelelerinin yerli kurtuluş dilini birleştirdiği, ancak devrimci projeyi terk ettiği öne sürülmüştür (Postero, 2017: 32).

2003 ve 2005 yılları arasında halkın öfkesi iki başkanı devirirken, Bolivya'nın açık tenli elitleri Morales'in çekiciliğini anlamlandırmaktan çok kendi aralarında iktidar mücadelesiyle meşguldü. Morales, şehirli ve orta sınıf politikacılarla ittifaklar

kurmuş; neoliberalizm karşıtlığı, ulusal gurur ve geleneksel politikacılara karşı nefret içeren bir söylem geliştirmiştir (Van Cott, 2009: 84). MAS'ın seçim sloganı “Somos pueblo, somos MAS” (Biz halkız, biz MAS'ız [daha fazlasıyız]) idi (Postero, 2017: 33). Bu strateji, Morales'e 2005'te modern Bolivya tarihine damga vuran bir siyasi zafer kazandırmıştır. Parti, başkanlık oylarının %54'ünü almış ve Kongre'deki 157 sandalyenin 84'ünü kazanmıştır. Yerel siyasette de parti baskın bir güç hâline gelmiş; 2004 yerel seçimlerinde belediye meclisi koltuklarının dörtte birini kazanmıştır (Van Cott, 2009: 84). Modern tarihte tek bir adayın Bolivya devlet başkanlığı için verilen oyların çoğunluğuna yakın bir oy alması ilk kez gerçekleşmiştir (Canessa, 2007a: 153). MAS'ın 2002 seçimlerinde ikinci olması ve 2005 seçimlerinde Morales'in açık ara zaferi, sivil yönetime geçişten bu yana ulusal siyasete hâkim olan ve Santa Cruz'un lehine yöneten üç geleneksel partinin hegemonyasına başarıyla meydan okumuştur. MAS'ın zaferi bölgedeki elitler için yeni ve zor bir dönemi işaret etmiştir (Eaton, 2011: 300-301). Bu hızlı yükseliş, İspanyol fethinden bu yana çoğunluk yerli nüfusu dışlayan belirli bir And Dağları apartheid biçiminin sonunu getirmiştir. Sembolik olarak, seçimin etkisi muazzamdı. Güney Afrika'da Nelson Mandela örneğinde olduğu gibi, azınlık beyaz elitin egemenliğinin sonunu getirmiştir ve Bolivya'da çoğunluğu oluşturan yerli nüfus hükümete dâhil olmuştur (Kohl, 2010: 107). Bu, geleneksel elitleri siyasi iktidardan uzaklaştıran eşi benzeri görülmemiş bir olaydır (Chaplin, 2010: 353). MAS'ın ve Morales'in bu zaferi Bolivyalıların müesses nizama meydan okuyuşunun bir işareti olarak görülebilir.

2006, 1952 Ulusal Devrimi ölçeğinde tarihî bir yıl olarak hatırlanabilir. Morales 1982'de demokrasinin yeniden tesis edilmesinden bu yana mutlak çoğunluğu kazanan ilk Bolivya devlet başkanı olmuştur (Healey, 2009: 83). %28 oyla ikinci sırada yer alan eski Başkan Quiroga'ya fark atmıştır. Morales, tüm Amerika'da

seçilmiş ilk yerli başkan olmuştur (Albo, 2012: 116). Morales yönetimi yerli haklarını savunması ve dekolonizasyonu “değişim sürecinin” ana çerçevesi haline getirmesiyle uluslararası bir ün kazanmıştır. Belki de hiçbir şey bu niyeti, Ocak 2006’da gerçekleştirilen yemin töreninden daha iyi ifade edemezdi. 21 Ocak’ta La Paz yakınlarındaki İnka öncesi bir bölge olan Tiwanuku’da düzenlenen bir tören düzenlenmiştir. Burada koka yaprakları üzerinde çıplak ayakla yürüdükten sonra And dini liderleri tarafından kutsanmış ve onların en yüksek otoritesi olarak tanınmıştır. Dondurucu havada titreyen binlerce hayranına, dünyanın yerli halkları için yeni bir milenyumun başladığını açıklamıştır (Postero, 2017: 25). Ülkenin en fakir ve en ücra bölgesindeki yerli halk, Morales’in bu mütevazı başlangıcından etkilenmiştir (Kohl, 2010: 107). Bolivya’nın asla eskisi gibi olmayacağı açıktı. Morales, Bolivya’yı yirmi birinci yüzyılda kültürlerarası, çok uluslu, sosyalist bir devlet olarak yeniden kurma sözü vermiştir. Ancak kendisini ve zayıf bir şekilde konsolide olmuş partisi MAS’ı göreve getiren yoksul çoğunluğun beklentileri, yarımkürenin en yoksul ve siyasi açıdan en kaotik devletlerinden birine düzen, sosyal adalet ve ekonomik büyüme getirmenin zorluklarından daha büyüktü (Kohl & Bresnahan, 2010: 5). Bu süreçte Morales, anayasal reformlarla ülkenin siyasi sisteminin köklü bir şekilde yapılandırmanın yanı sıra ekonomik, sosyal ve uyuşturucu/koka politikalarındaki rota değişikliğini de içeren köklü bir siyasi değişime de öncülük etmiştir (Wolff, 2011: 4).

Morales görevi devraldıktan kısa bir süre sonra hem sembolik hem de pratik olarak yönetimine yerli damgası vurmuştur. 16 kabine görevinden 14’üne yerli kökenli kişiler atanmış; memurların Aymara, Quechua veya Guarani dillerinden en az birini bilmesi zorunlu hâle getirilmiştir. Aynı zamanda, Bolivya’daki tüm grupların, yerli olmayanlar dahil, çıkarlarını gözetken bazı önemli kararlar alınmıştır (Tathagatan, 2008: 39). Ekonomik ve sosyal

politikalar açısından Morales hükümeti, devletin ekonomideki rolünü önemli ölçüde artırmıştır. Mayıs 2006’da hükümet, ülkenin doğal gaz kaynaklarını kamulaştıracığını ilan etmiştir. Takip eden aylarda uluslararası gaz şirketleri yeni sözleşmelere zorlanmış, hidrokarbon sektöründe devletin kontrolü güçlendirilmiş ve doğal gaz şirketleri üzerindeki vergiler artırılmıştır. Madencilik ve telekomünikasyon sektörlerinde de bazı kamulaştırmalar yapılmış, ancak bunlar münferit şirketlerle sınırlı kalmıştır (Wolff, 2011: 4-5). Yabancı ülkeler ve şirketler Bolivya ile sıcak ilişkiler kurmaya ve enerji pazarlarına erişim sağlamaya çalıştıkça, başkanın itibarı artmıştır- ve buna bağlı olarak Latin Amerika’nın yerli hareketlerinin itibarı da yükselmiştir (Van Cott, 2009: 84). Kamulaştırma ve vergilerden elde edilen gelir, çocuklar, yaşlılar, hamile kadınlar ve bebekler için yapılan ödemeler ve ödenekler şeklinde yoksul nüfusa yeniden dağıtılmış; bölgesel ve belediye yönetimleri ile devlet üniversitelerine aktarılmıştır (Chaplin, 2010). Ayrıca yeni bir toprak reformu yasası kabul edilmiş, serbest piyasayı baz alan 21060 sayılı Kararname yürürlükten kaldırılmıştır. 2006 yılında Bolivya, Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Yatırım Anlaşmazlıkları Çözüm Merkezi’nden çekilmiştir. Morales hükümeti, Küba ve Venezuela’nın desteğiyle eğitim ve sağlık alanında önemli adımlar atarak, 109 belediyeyi okuma yazma bilmeyenlerden arındırmış ve bazıları mobil olmak üzere 900 sağlık kliniği kurmuştur (Tathagatan, 2008: 39).

Morales’in eylemleri dünyanın dört bir yanındaki toplumsal hareketler tarafından takdir edilirken, Wall Street Journal gazetesi tarafından eleştirilmiştir (Kohl & Bresnahan, 2010: 5). Bolivya nüfusunun tamamını temsil edecek ve ülkeye yepyeni bir siyasi düzen kazandıracak bir Kurucu Meclis aracılığıyla Bolivya’nın yeniden kurulması, ülkenin yerli hareketlerinin uzun süredir bir talebiydi. Temmuz 2006’da seçilen meclis, yeni anayasa üzerindeki çalışmalarını Aralık 2007’de tamamlamıştır (Wolff, 2011: 4). 25

Ocak 2009’da Bolivyalılar, Ağustos 2006’dan Aralık 2007’ye kadar süren bir anayasa meclisi sürecinin ardından %61,43’lük bir çoğunluk oyu ile yeni bir anayasayı onaylamışlardır. Toplumun birçok kesiminden gelen yüksek katılım ve beklentiler nedeniyle, anayasa meclisi Bolivya tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır (Rousseau, 2011: 5). Yeni anayasanın kabulü Morales’in yeniden seçilmesi için zemin hazırlamıştır. İkinci dönemine rüzgârı arkasına alarak başlamıştır. Halk oylarının %64’ünü alması ve MAS’ın Kongre’nin her iki kanadında da çoğunluğu elde etmesiyle (Kohl & Bresnahan, 2010: 16) Morales ciddi bir siyasal güce erişmiştir.

Morales ve MAS, ulus devletin homojenleştirici etkisine meydan okumuş ve tek uluslu, tek kültürlü, tek dilli, neoliberal ve neo-kolonyal devlet yapısında çok boyutlu bir kriz yaratmıştır. Bu sürecin sonucunda 2009 Anayasası kabul edilmiş ve Bolivya’da farklı toplulukların varlığı resmî olarak tanınmıştır (Radhuber, 2012: 171). Yeni anayasa, ülkeyi her biri özerklik, kültürel kimlik ve toprak haklarına sahip yerli “uluslardan” oluşan bir “çokuluslu devlet” olarak tanımlamıştır. Anayasa, yerli halklar için özel parlamenter temsil sistemleri öngörmüş ve geleneksel adalet biçimlerine saygıyı güvence altına almıştır (Crabtree, 2017: 58).

Toplam 36 yerli dil devletin resmi dili olarak tanınmış, ülkenin ahlaki ve etik temeli yerli kozmolojik ilkelere, özellikle “iyi yaşamak” anlayışına dayandırılmıştır. Anayasa, demokratik katılımcı, temsili ve komüniter bir yönetim biçimini resmen benimsemiş (De la Torre, 2014: 34); Afrika kökenli Bolivyalılar da yerli halklarla eşit haklara kavuşmuştur (Crabtree, 2017: 58). Ülkenin adı Bolivya Çokuluslu Devleti olarak değiştirilmiş, kongre ise Çokuluslu Yasama Meclisi adını almıştır. Çokuluslu kavramı diğer devlet kurumlarının adlarına da yerleştirilmiş ve hükümet yerli sembolizmini söylemlerine dahil etmiştir (Tockman & Cameron, 2014: 46-47). Anayasa metni yalnızca hukukçuların anlayabileceği soyut kavramları içermekle kalmayıp, kurucu unsurların popüler ve

bazen barok tarzını da yansıtmaktadır (Albo, 2012: 117-118). Bu süreçte Bolivya’da yerli kimliği de facto durumdan de jure hâle gelmiş ve anayasa metnine dahil edilmiştir. 2009 Anayasası, yerli haklarını önemli ölçüde geliştirerek, Bolivya tarihindeki kritik bir adımı temsil etmektedir.

Bu nitelikte bir anayasal ve yasal çerçeve, kendi başına önemli bir siyasi başarıdır. Yeni anayasa, yalnızca içeriği açısından değil, muhalefetin süreci rayından çıkarmaya ve Bolivya’yı statükoya döndürmeye yönelik tüm girişimlerine rağmen, onu üreten katılımcı süreç bağlamında da özel bir öneme sahiptir. Anayasa, yüzyıllardır çoğunluğu yerli nüfusu görünmez kılan toplumsal dışlanmayı tersine çevirmeyi amaçlamaktadır (Artaraz & Calestani, 2015: 223). Ancak bir devletin çokuluslu olduğunu ve yerli haklarını desteklediğini ilan etmesi, bu durumu fiilen hayata geçirmeye yetmez; çokuluslu karakterin retorikten öte, kurumsal bir gerçekliğe dönüşmesi gerekir. Bolivya’da çokulusluluğun fiilen uygulanması, devletin yenilenemeyen doğal kaynakların çıkarımı ve ihracatına olan bağımlılığının devam etmesi ile MAS’ın geleneksel partizan mantığı gibi büyük engellerle karşı karşıyadır. Bu çelişkiler, Morales’in ilk döneminde teorik olarak görünürken, ikinci dönemin başlamasından sonra giderek daha belirgin hâle gelmiştir. Çokulusluluk ve doğal kaynak ihracatına bağımlılık arasındaki gerilimler, devletin kaynak çıkarımından elde edilen rantı yeniden dağıtmaya odaklanan ve sıklıkla neoekstravist olarak tanımlanan bir kalkınma modeli ile partizan stratejiler lehine yerli özerkliğini desteklemeyi geri plana atmasına yol açmıştır (Tockman & Cameron, 2014: 58-59). Öte yandan, doğal kaynakların ihracatına bağımlılığın olumsuz etkilerine rağmen, MAS ve Morales’in toplumsal ve sosyal politikalar bağlamındaki hareket alanını güçlendirdiği de söylenebilir.

Hükümetin hidrokarbon endüstrisinin kontrolünü geri alma ve yabancı enerji şirketleri üzerindeki vergi oranlarını yükseltme

hamleleri, bu dönemin bir kısmında petrol ve gaz fiyatlarının yüksek olmasıyla birleşince Bolivya devletine daha proaktif sosyal politikalar için bol miktarda kaynak sağlamıştır (Crabtree, 2017: 59). 2007 yılında kırsal nüfusun %64'ü günde 1 dolardan az bir gelirle aşırı yoksulluk içinde yaşarken, 2000 (%66,4) ile 2010 (%49,6) yılları arasında yoksulluk önemli ölçüde azalmıştır. Aynı dönemde aşırı yoksulluk %45,2'den %25,4'e düşmüştür. Kırsal alanlarda yoksulluk seviyeleri hâlâ şehirlerden yüksek olmakla birlikte, aşağı yönlü bir eğilim belirgindir. Yoksulluğun azaltılmasına en büyük katkıyı, sosyal nakit transferleri sağlamıştır. Bono Juancito Pinto, okula devam eden ilkökul çocuklarına verilen 45 ABD doları tutarındaki bir nakit transferidir. Bono Juana Azurduy ise kontrolleri yaptıran ve hastanede doğum yapan anne adaylarına sağlanan bir nakit destektir; bu programın, Latin Amerika'nın ikinci en yüksek anne ve bebek ölüm oranlarını düşürmesi hedeflenmektedir. En çok uluslararası ilgiyi ise, 60 yaş üstü vatandaşlara yıllık 340 dolara kadar evrensel emeklilik maaşı sağlayan Renta Dignidad çekmiştir. Bu program, gaz ve petrol şirketlerinden alınan yeni vergilerle finanse edilmekte olup, yılda yaklaşık 190 milyon dolarlık bir taahhüt oluşturur. Ülkede ekonomik olarak aktif nüfusun yalnızca %15'i özel emekliliğe erişebilirken, bu uygulama geniş bir memnuniyet yaratmıştır. Doğal kaynaklardan elde edilen gelirle finanse edildiği için, Renta Dignidad MAS'ın ideolojik repertuarının anahtar unsurlarından biri hâline gelmiştir (Artaraz & Calestani, 2015: 223-224). Sosyal yardımların yanında başta altyapı iyileştirmeleri olmak üzere kamu yatırımlarındaki keskin artışlar, düşük gelirli çalışanlar arasında istihdama önemli bir katkı sağlamıştır (Crabtree, 2017: 59).

Yeniden dağıtım politikaları ve sosyal yardımlar Bolivyalılar tarafından olumlu karşılanmış görünmektedir. Yerli kökenli ve demokratik yollarla seçilmiş ilk Bolivya Devlet Başkanı olan Morales, Ocak 2014'te tekrar başkanlığa seçilmiş (Branford, 2014:

43), ancak 2009'daki seçimde aldığı %64 oy oranına kıyasla oy oranı biraz düşerek %61 olmuştur (Crabtree, 2017: 60). Bu destek hükümetin Agenda Patriótica 2025 adı verilen yeni bir ulusal kalkınma planı oluşturmaya olanak sağlamıştır. Bu planda hükümet Bolivya'yı nasıl "egemen ve onurlu" bir ülke haline getirmeyi umduğunu anlatıyor. Gündem, yoksulluğu ortadan kaldırmak, temel hizmetleri sağlamak ve tüm Bolivyalıların sağlık, eğitim ve spor tesislerine sahip olmasını sağlamakla başlayan on üç maddeye dayanıyor (Postero, 2017: 141). Bu 10 yıllık kalkınma planı, yerli yanlısı söylemden çok daha geleneksel bir ekonomik ve sosyal kalkınma planına doğru kaydığını göstermiştir. Büyüme seviyelerinin korunması, üretkenliğin artırılması ve kamu yatırımı ile sosyal refah harcamalarının sürdürülmesi gereğini vurgulamıştır. Tüm kaynakların en üst düzeye çıkarılmasının aciliyeti, emtia fiyatlarındaki düşüş ve bunun kaynak rantlarına dayalı devlet merkezli bir kalkınma modeline yönelik riskle birlikte artmıştır. Bu planda çevreci ve yerli yanlısı söylem arka planda kalmıştır (Crabtree, 2010: 60). Bu durum Morales ve partisi MAS'ın söylemlerine de yansımıştır. Morales, belirli, toprak temelli yerli halkların çıkarlarının, devletin yerli topraklarından kaynak çıkarma çıkarlarının önüne geçmesine izin verilmeyeceğini çok net bir şekilde ifade etmiştir. Morales, kaynak çıkarma konusunda ulusal çıkarların, yerli halkların özerklik taleplerine göre öncelikli olacağını altını çizmiştir (Tockman & Cameron, 2014: 60). Görülebileceği üzere, yeraltı kaynaklarının ve bunlardan elde edilen gelirin kullanımı Morales ve MAS'ın meşruiyetinin temelini oluşturmuştur. Bu gelirlerin azalması, toplumda ekonomik refah umudunun kaybolması anlamına gelebileceği için yerli ve çevreci söylemin ikinci plana düşmesi anlaşılabilir.

Sonuç

16. yüzyılda beri ilk kez Bolivya'daki yerli halklar devlet üzerinde kontrol imkanına kavuşmuştur (Canessa, 2007a: 154).

MAS ve Morales, ülke tarihinde yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır; uzun süredir devam eden yerli halkların dışlanması böylece sona ermiştir. Bu sürecin sancısız veya sorunsuz geçeceği düşünülmemelidir. MAS, Morales ve yerli hareketlerin yanı sıra, eski elitlerden kaynaklanan zorluklar da yaşanabilir. Yeni devlet sisteminin inşası, kendi içinde anlaşmazlıklar ve çatışmalar üretme potansiyeline sahiptir.

MAS, başından beri Morales'in liderliğinde birleşmiş ve birbirleriyle uyumlu olması gerekmeyen üç proje ve eğilimden oluşmaktadır. Bunlar bir indigenista grup, sosyalist grup ve popülist grup olarak sınıflandırılabilir (Postero, 2017: 34). Diğer bir ifadeyle, Bolivya devletinin dönüşümünde bu üç eğilim öne çıkmaktadır. Birincisi, yerli siyasi aktörleri dahil etmeyi ve kolektif haklarını güvence altına almayı hedefleyen yerli yanlısı bir yaklaşımdır. İkincisi, milliyetçi kalkınma ve altyapı projelerinde devletin rolünü vurgulayan sosyalist bir eğilimdir. Üçüncüsü olan halk demokrasisi ise Morales'in "toplumsal hareketlerin hükümeti" olarak tanımladığı bir yönetim biçimini ifade etmektedir (Brysk & Bennett, 2012: 124). Morales, melez bir yerli-popüler ve çok uluslu proje yaklaşımı benimsemiştir (Gustafson, 2009: 999). Bu üç eğilim ve aralarındaki etkileşim, yeniden yapılandırılan Bolivya'nın biçimlenmesinde belirleyici olmuştur.

Morales ve MAS'ın temel meşruiyet kaynaklarından biri, Bolivya yerli halkı adına konuşabilme ve onları hızlıca seferber edebilme yeteneğiydi. Uzun yıllardır ihmal edilmiş ve dışlanmış yerli topluluklar, kendilerinden biri olan Morales'i devlet başkanlığı koltuğuna taşımıştır. Bu seçim zaferi, Bolivya tarihi açısından önemlidir ve ülkedeki siyasal sistemin fiilen kaderini belirlemiştir. Koka üreticileri sendikasının lideri olarak Morales, tecrübesini kullanarak yerli toplulukları seferber etmiştir. Morales'in seçilmesiyle yerli hakları ve kimliği önem kazanmış, yerli toplulukların siyasal süreçlere ve kurumların yeniden

yapılandırılmasına katılımı demokrasinin tabana yayılması ve içselleştirilmesi açısından değerli olmuştur. Özellikle 2009 Anayasası'nın yapımı ve kabulü, yerli hakları açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Çokkültürlülük, çokulusluluk ve yerli özerkliği gibi anayasal tanınmalar, yerli toplulukların beklentilerinin ötesinde radikal bir değişimi temsil ediyordu. Bu radikal değişim, yalnızca yerli toplulukların değil, farklı toplumsal kesimlerin de ortak bir gündem etrafında birleşmesiyle mümkün olmuştur.

Pek çok akademisyen, Bolivya'nın neoliberalizm sonrası dönemde dünyaya öncülük etmesini umuyordu. Ancak bugün görünen, post-neoliberal ya da post-kapitalist bir gerçeklikten çok, maden çıkarma, sanayileşme ve ticari tarıma dayalı yeni bir kalkınmacılık biçimidir (Postero, 2017: 139). Yeraltı ve yer üstü kaynakların ihracatına bağımlı ekonomi hem fırsatlar hem de zorluklar barındırmıştır. Morales ve MAS, bu kaynakları kamulaştırarak ve vergileri artırarak devlet için önemli gelir yaratmıştır. Elde edilen refah, çoğunluğu yoksulluk ve yoksunluk içinde yaşayan Bolivyalılara dağıtılmış; artan kamu yatırımları istihdamı da artırmıştır. Azalan yoksulluk, ekonomik modelin halk desteğini kazanmasını sağlamıştır. Ancak bu model, yerli yanlısı söylemlerin ve çevresel gündemlerin arka planda kalmasına neden olmuştur. Sosyal yardımların devamlılığının doğal kaynakların çıkarılmasına bağlı olduğunu bilen Morales, bazı tavizler vermek zorunda kalmıştır. Bu ekonomik bağımlılık, çokulusluluk, yerli özerkliği ve çevresel düzenlemeler gibi konuları geri plana itmiştir. Sonuç olarak, bu kalkınma modeli yerli toplulukların kendi kaderini tayin etme hakkını sınırlamış olabilir.

Morales'in başarısını yalnızca yerli çoğunluğun iktidara gelmesiyle açıklamak yetersiz olur. Asıl becerisi, solcular, köylüler, mavi yakalılar, göçmenler, küreselleşmeden endişe duyanlar ve siyasi değişim arayanlar gibi farklı toplumsal kesimlerin kaygılarını dile getirebilmesinde yatar. Önerdiği değişiklikler, sonuçları

itibarıyla hem geniş kapsamlı hem de derindir; Bolivyalı olmanın anlamı üzerine bazı temel fikirlerin yeniden değerlendirilmesini teşvik etmiştir (Canessa, 2007a: 155). Morales ve MAS, heterojen seçmenleri “yerli milliyetçiliği” olarak adlandırılabilir ortak bir gündem etrafında birleştirmeyi başarmıştır (Postero, 2017: 26). Siyasi projelerinin dili, projelerini tabandaki seçmenlerle güçlü çalışma ilişkilerinin sürdürülmesi yoluyla meşrulaştıran sosyal ve yerli hareket aktivizminden kaynaklanmaktadır. MAS’ın başarısı kısmen yerli desteğine borçludur. Bu başarı aynı zamanda kentsel ve kayıt dışı çalışanlara, Bolivya’da hayatlarını daha da zorlaştıran neoliberal yönetimin halk, işçi sınıfı ve orta sınıf tarafından reddedilmesine de borçludur (Albro, 2007: 313-314). Diğer bir ifadeyle, MAS’ın seçim başarısı farklılıkları yeni bir çoğunlukta (Postero, 2010: 23) bir araya getirebilmesinin sonucu olarak değerlendirilebilir. Morales ve MAS’ın siyasal söylem, sadece yerlileri değil, farklı toplumsal grupları da harekete geçirebilmiştir.

Daha önce dışlanmış grupların siyasal süreçlere katılımı ve yeni kurulan devlet düzeninde yerini alması, Bolivya’nın demokratikleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Ancak bu sürecin kısa süreceği veya sorunsuz ilerleyeceği beklenmemelidir. Ülke ekonomisinin sınırlılıkları, eski elitlerin ve yerel yönetimlerin beklentileri ile yeni siyasi düzenin kurucu unsurlarının hedefleri gibi faktörler, Çokuluslu Bolivya Devleti’nin kurumsal ve toplumsal dönüşümünü daha da karmaşık hale getirmektedir. Bu açıdan, Bolivya ilerleyen dönemlerde de üzerinde çalışılabilecek özgün bir vaka olarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Albo, X. (2012). Indigenous movements in Bolivia, Ecuador and Peru. In C. H. Santana & R. Boschi (Eds.), *Development and Semi-Periphery: Post-Neoliberal Trajectories in South America and Central Eastern Europe* (pp. 105–122). Anthem Press.

Albro, R. (2007). Indigenous politics in Bolivia's Evo era: Clientelism, Llunkerio, and the problem of stigma. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 36(3), 281–320.

Arce, M., & Rice, R. (2009). Societal protest in post-stabilization Bolivia. *Latin American Research Review*, 44(1), 88–101.

Artaraz, K., & Calestani, M. (2015). Suma qamaña in Bolivia: Indigenous understandings of well-being and their contribution to a post-neoliberal paradigm. *Latin American Perspectives*, 42(5), 216–233.
<https://doi.org/10.1177/0094582X14547501>

Branford, S. (2014). Digging into the power system: The growth of indigenous movements in Ecuador and Bolivia. In *Index on Censorship* (Vol. 43, Issue 4).
<https://doi.org/10.1177/0306422014561650>

Brysk, A., & Bennett, N. (2012). Voice in the village: Indigenous peoples contest globalization in Bolivia. *The Brown Journal of World Affairs*, 18(2), 115–127.

Canessa, A. (2007a). A postcolonial turn: Social and political change in the new indigenous order of Bolivia. *Urban Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development*, 36(3), 145–159.

Canessa, A. (2007b). Who is indigenous? Self-identification, indigeneity, and claims to justice in contemporary Bolivia. *Urban*

Anthropology and Studies of Cultural Systems and World Economic Development, 36(3), 195–237.

Chaplin, A. (2010). Social movements in Bolivia: From strength to power. *Community Development Journal*, 45(3), 346–355. <https://doi.org/10.1093/cdj/bsq028>

Crabtree, J. (2010). Democracy without parties? Some lessons from Peru. *Journal of Latin American Studies*, 42(2), 357–382. <https://doi.org/10.1017/S0022216X10000477>

Crabtree, J. (2017). Indigenous empowerment in Evo Morales's Bolivia. *Current History*, 116, 55–60.

Cusicanqui, S. R. (2010). The notion of “rights” and the paradoxes of postcolonial modernity: Indigenous peoples and women in Bolivia. *Qui Parle*, 18(2), 29–54.

De la Torre, C. (2014). In the name of the people: Democratization, popular organizations, and populism in Venezuela, Bolivia, and Ecuador. *European Review of Latin American*, 95, 27–48.

Eaton, K. (2011). Conservative autonomy movements: Territorial dimensions of ideological conflict in Bolivia and Ecuador. *Comparative Politics*, 43(3), 291–310.

García Jerez, F. A., Müller, J., & Olavarria, M. (2015). Between two pasts: Dictatorships and the politics of memory in Bolivia. *Latin American Perspectives*, 42(3), 120–139. <https://doi.org/10.1177/0094582X15574682>

Gustafson, B. (2009). Manipulating cartographies: Plurinationalism, autonomy, and indigenous resurgence in Bolivia. *Anthropological Quarterly*, 82(4), 985–1016.

Healey, S. (2009). Ethno-ecological identity and the restructuring of political power in Bolivia. *Latin American*

Perspectives, 36(4), 83–100.
<https://doi.org/10.1177/0094582X09338590>

Ho, T.-Y. (2004). Mass movement: Indigenous turmoil in Bolivia. *Harvard International Review*, 26(1), 10–11.

Jost, S. (2008). In Focus: The rise of indigenous movements in Latin America.

Kohl, B. (2010). Bolivia under Morales: A work in progress. *Latin American Perspectives*, 37(172), 107–122.

Kohl, B., & Bresnahan, R. (2010). Bolivia under Morales: Consolidating power, initiating decolonization. *Latin American Perspectives*, 37(3), 5–17.
<https://doi.org/10.1177/0094582X10364030>

Lucero, J. A. (2006). Representing “real Indians”: The challenges of indigenous authenticity and strategic constructivism in Ecuador and Bolivia. *Latin American Research Review*, 41(2), 31–56. <https://doi.org/10.1353/lar.2006.0026>

Painter, R. L. E., Duran, A., & Miro, E. (2011). Indigenous alliances for conservation in Bolivia. *Conservation Biology*, 25(6), 1084–1086. <https://doi.org/10.1111/j.1523-1739.2011.01767.x>

Postero, N. (2010). Morales's MAS government: Building indigenous popular hegemony in bolivia. *Latin American Perspectives*, 37(3), 18–34.
<https://doi.org/10.1177/0094582X10364031>

Postero, N. (2017). The indigenous state: Race, politics, and performance in plurinational Bolivia. University of California Press.

Radhuber, I. M. (2012). Indigenous struggles for a plurinational state: An analysis of indigenous rights and competences in Bolivia. *Journal of Latin American Geography*, 11(2), 167–193. <https://doi.org/10.1353/lag.2012.0035>

Rousseau, S. (2011). Indigenous and feminist movements at the constituent assembly in Bolivia: Locating the representation of indigenous women. *Latin American Research Review*, 46(2), 5–28. <https://doi.org/10.1353/lar.2011.0020>

Schaefer, T. (2009). Engaging modernity: The political making of indigenous movements in Bolivia and Ecuador, 1900–2008. *Third World Quarterly*, 30(2), 397–413. <https://doi.org/10.1080/01436590802681116>

Strobele-gregor, J., Hoffman, B., & Holmes, A. (1994). From Indio to Mestizo ... to Indio: New Indianist movements in Bolivia. *Latin American Perspectives*, 21(2), 106–123.

Tathagatan, R. (2008). Bolivia at the crossroads. *Economic and Political Weekly*, 43(26/27), 35–39. <https://doi.org/10.1080/01436598608419892>

Tockman, J., & Cameron, J. (2014). Indigenous autonomy and the contradictions of plurinationalism in Bolivia. *Latin American Politics and Society*, 56(3), 46–69.

Van Cott, D. L. (2003). Institutional change and ethnic parties in South America. *Latin American Politics and Society*, 45(2), 1–39.

Van Cott, D. L. (2009). Indigenous movements lose momentum. *Current History*, 108(715), 83–89. <https://doi.org/10.1525/curh.2009.108.715.83>

Wade, P. (1997). *Race and ethnicity in Latin America*. Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183p73f.11>

Wolff, J. (2011). Challenges to democracy promotion: The case of Bolivia. *The Carnegie Papers*, 36. http://www.carnegieendowment.org/files/democracy_bolivia.pdf%5Cnpapers2://publication/uuid/29E49CEF-3006-41D8-ADF9-5B25AFFEEA29

Yashar, D. J. (2015). Does race matter in Latin America? How racial and ethnic identities shape the region's politics. *Foreign Affairs*, 94(2), 33–36.

BÖLÜM 9

RUS SİYASAL KÜLTÜRÜNÜN POST-SOVYET PARTİ SİSTEMİNE ETKİSİ

ABDULKADİR CESUR¹

Giriş

Tarihte siyasi partilerin ortaya çıkması, genel oy hakkının genişletilmesi, buna bağlı olarak zaman içerisinde pek çok açıdan değişik özelliklere sahip partilerin siyasal alanda faaliyet göstermeye başlaması ve siyasetin daha geniş bir alana yayılması gibi gelişmeler farklı parti sistemlerinin vücut bulmasında dinamik rol üstlenmiştir. Bununla birlikte parti sistemlerinin süreç içinde daha da çeşitlendiği ve günümüz dünyasına bakıldığında ülkeden ülkeye değişkenlik gösterdiği de görülmektedir. Hatta bir ülkede var olan parti sistemi an gelip başka türde bir parti sistemine de evrilebilmektedir.

Ülkelerin rejimlerini, siyasal sistemlerini, yönetim anlayışlarını, sosyoekonomik yapılarını, siyasi partilerini anlamaya ve açıklamaya yönelik projeksiyon görevi gören ve aynı zamanda ülkelerin sorun boyutlarına, demokratikleşme düzeyine ışık tutan parti sisteminin ülkeden ülkeye farklılaşabiliyor olması, bir ülkede var olan parti sisteminin yerini bir başka parti sistemine bırakması veya mevcut parti sisteminin kurumsallaşarak siyasal alanda kök salması ise, sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel, teknik veya hukuki

¹ Öğr. Gör. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Kandıra MYO, Orcid: 0000-0002-2697-0430

boyutta pek çok faktör ile ilgilidir. Lakin bu faktörler arasında siyasal kültür apayrı bir yere ve öneme sahiptir. Bu önemini öncelikli olarak gerek siyasal sistem gerekse parti sistemi meşruiyetinin sağlanmasında sahip olduğu güç ve üstlendiği işlevden aldığı söylenebilir. Kısacası siyasal kültür, siyasal sistemin sürekliliğinde, istikrarında ve parti sisteminin kurumsallaşmasında ihtiyaç duyulan meşruiyetin birincil kaynağı durumundadır. Ayrıca siyasal sistem ile her daim karşılıklı ilişki içerisinde. Yani, siyasal sistem siyasal kültürün şekillenmesinde etkili olurken siyasal kültür de kendine uygun bir siyasal sistemin oluşmasında etkili olmaktadır. Bu bağlamda siyasal kültüre uygun olmayan siyasal sistem meşruiyet bakımından zaafa uğramakta ve uzun ömürlü olma şansını epey yitirmektedir.

Çalışma bu minvalde Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası kurulan Rusya Federasyonu'nda parti sisteminin şekillenmesinde Rus siyasal kültürünün etkisine odaklanmaktadır. Bilindiği üzere Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Ruslar tek partili otoriter-totaliter sosyalist rejimden çok partili demokratik kapitalizme geçiş yapmıştır. Lakin 2000 yılında Putin'in iktidara gelmesinden günümüze Rus siyasal sistemine literatürde tek parti sisteminin bir türü olarak gösterilen ve ekseriyetle demokrasi dışı, yarı demokratik ya da hibrit rejim olarak nitelenen hâkim parti sistemi egemen olmuştur. Dolayısıyla bu çalışma hâkim parti sisteminin Rus siyasal sisteminde oluşturduğu ve yaklaşık çeyrek asırdır devam eden egemenliğinin kaynağında olası siyasal kültür nüvelerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Çalışmanın sunuluşu ise şöyledir: İlk olarak türleriyle birlikte parti sistemi kavramı ele alınmıştır. Sonrasında Rus parti sistemine değinilmiş ve Putin iktidarıyla birlikte Rusya'nın siyasal sistemine egemen olan hâkim parti sistemi kendisini karakterize eden özellikler ekseninde ayrıntısıyla açıklanmıştır. Daha sonra siyasal kültür kavramına ve parti sistemiyle olan ilişkisine yer verilmiş, bunun ardından Rus siyasal kültürünü anlamayı ve açıklamayı sağlayacak tarihsel arka plan ortaya konmuştur. Sonuç bölümünde ise Rus siyasal kültürünün Sovyet sonrası Rusya'sının parti sistemine etki edip etmediği tartışılmış ve öngörülerde bulunulmuştur.

Parti Sistemi ve Türleri

Smith'in (1966: 351) de dile getirdiği gibi siyaset biliminde bazı basit ve tarafsız kavramların üzerinde dahi temel bir anlaşmazlık olabilmekte bu da doğal olarak bir tanım çeşitliliğine yol açabilmektedir. 'Parti sistemi' kavramı da bu türde kavramlardan biridir. Dolayısıyla literatürde kavramın farklı tanımlarına rastlanmak mümkündür. Lakin bu çalışmada olabildiğince çok tanıma yer vermek ne mümkün ne de gereklidir. O yüzden birkaç tanıma yer ayırmak yeterli olacaktır.

Bu minvalde Sartori (1976: 44) oldukça kısa ve açık bir tanımla parti sistemini, 'siyasi partiler arasındaki karşılıklı rekabetten kaynaklanan etkileşimler sistemi' şeklinde tanımlamaktadır. Lakin bu noktada Sartori'nin birden fazla partinin varlığını ve rekabetini ön plana çıkararak yaptığı bu tanımın, otoriter, totaliter ve hegemonik parti sistemlerini dışarıda bırakan bir görünümde olduğunu söylemek gerekir. Heywood (2006: 371) ise parti sistemini, 'siyasal sistemlerin işleyişini biçimlendiren, siyasal partilerin birbirleri arasındaki ve kendi içlerindeki karmaşık ilişkiler ağını açıklayan bir bütün' şeklinde tanımlamaktadır. Heywood'un tanımına benzer şekilde Erdoğan (2011: 129) da parti sistemini, 'siyasal sistem içerisinde faaliyet gösteren partilerin sayısı ve birbirleriyle olan ilişkileri neticesinde ortaya çıkan özelliklerin oluşturduğu bütün' olarak ifade etmektedir.

Literatürde karşılaşılan tanımlarda da görüldüğü üzere parti sisteminin özünde yer alan temel birim siyasi partilerdir. Ancak parti sistemi salt siyasi partilerden veya onların sayısından ibaret değildir. Sistemin başka bileşenleri de vardır. Dolayısıyla siyasi partilerle birlikte diğer bileşenleri de göz önüne alarak daha kapsayıcı bir tanım da türetilbilir. Lakin parti sistemi tanımlarından ziyade onun neden önemli olduğu hususu çalışmanın odağı açısından çok daha kıymete değerdir.

Bu minvalde parti sisteminin yadsınmaz önemini öncelikli olarak siyasal sistemle olan ilişkisinden aldığını söylemek mümkündür. Çünkü siyasal sistemin şekillenmesinde etkili bir dinamik durumundadır. Örneğin, çok partili sisteme sahip bir ülkede demokratik bir siyasal sistemin varlığından bahsetmek çok daha

kolaydır. Buna karşın tek parti sistemleri ise demokratik siyasal sistemden bahsedebilmeyi ya imkansızlaştırmakta ya da zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla Kapani'nin (1995: 176-177) de ifade ettiği üzere parti sistemi ülkelerin siyasal sistemlerini, siyasi partilerini, partilerin iktidar stratejilerini anlamaya ve açıklamaya yönelik adeta bir projeksiyon görevi görmektedir. Bununla birlikte önemini salt bu saiklerden alıyor da değildir. Parti sistemi aynı zamanda ülkelerin siyasal kültürüne ve demokrasi karşısındaki konumlanışlarına ışık tutması bakımından da ayrı bir öneme sahiptir. Çünkü Kitschelt'in (2011: 2) de ifade ettiği gibi parti sistemi bazen demokrasiyi sürdürme veya terk etme uygulamasına dönüşebilmekte, bazen de siyasal iktidarlar tarafından siyasal kültür inşasında pratik bir araç olarak kullanılabilir.

Sahip olduğu bu önemli özelliklerinden dolayı siyaset bilimi akademisyenlerine geniş bir araştırma alanı sunan parti sistemi aynı zamanda dinamik bir özelliğe de sahiptir. Süreç içerisinde farklı bir türe evrilebilmekte, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşullara bağlı olarak bir başka parti sistemine dönüşebilmektedir. Bu yüzden literatürde çok sayıda bilimsel çalışmayla birlikte parti sistemlerini açıklamaya yönelik çeşitli tasnifler ya da sınıflandırmalarla karşılaşılmaktadır.

Bu bağlamda Maurice Duverger, Giovanni Sartori, Jean Blondel gibi ön plana çıkan parti sistemi tasnifçilerinin çalışmalarına bakıldığında her birinin farklı ölçütlerden hareket ettikleri görülmektedir. Örneğin Duverger (1974: 278-364) parti sistemi tasnifinde sayı ölçütünden hareket etmekte ve “tek-parti sistemi”, “iki-parti sistemi” ve “çok-parti sistemi” şeklinde ayırma gitmektedir. Blondel (1968: 183-188; 1990: 302-310), siyasi partilerin sayısına ve büyüklüklerine göre “iki-partili sistem”, “iki-buçuk partili sistem”, “hâkim partili çok-parti sistemi”, “hâkim partisiz çok-parti sistemi” şeklinde bir parti sistemi tasnifinde de bulunmaktadır. Sartori (1976: 125; 1990: 324) ise sınıflamasını, “tek partili sistem”, “iki partili sistem”, “hegemonik parti sistemi”, “baskın-parti sistemi (hâkim-parti sistemi)”, “ılımlı çoğulculuk”, “kutuplaşmış çoğulculuk” ve “atomize parti sistemi” şeklinde yapmaktadır.

Yapılan sınıflandırmalara bakıldığında parti sistemi türlerinin hemen hepsinin Duverger'in yaptığı tasnif çatısı altında toplanabilir olduğu göze çarpmaktadır. Aslında bu durum Duverger'in partilerin sayısını esas alarak yaptığı tasnifin günümüzde halâ geçerliliğini büyük oranda koruduğunu göstermektedir. Lakin bu noktada hâkim parti sistemi ile hegemonik parti sisteminin çok partili sistemin mi yoksa tek partili sistemin mi bir türü olarak ele alınması gerektiği konusunda tartışmalı bir durum söz konusudur. Çünkü her iki sistemde de çok sayıda siyasi parti faaliyet göstermektedir. Fakat partiler arasında gerçek anlamda bir rekabetten ve bunu sağlayacak koşullardan bahsetmek zordur. Hâkim parti sisteminde muhalefet partilerinin iktidara gelebilme şansı oldukça zayıf iken hegemonik parti sisteminde iktidar partisi haricinde bir başka partinin seçimler yoluyla iktidara gelme durumu söz konusu bile değildir. Kısacası bu iki sistem görünürde çok partili fakat özü itibariyle tek partili sisteme yakın düşmektedir.

Dolayısıyla hâkim ve hegemonik parti sistemi bu çalışmada tek partili sistemin alt türleri olarak ele alınmaktadır. Literatürde de bunu destekleyici görüş ve değerlendirmelere bolca rastlamak mümkündür (bkz. Çam, 1998: 503; Greene, 2010: 807; Bogaards, 2004: 178; Magaloni & Kricheli, 2010: 124; Diamond, 2002: 24; Türköne, 2010: 266; Özdağ, 2011: 34-35; Schedler, 2002: 36; Kapani, 1995: 178). O halde buradan hareketle ve Duverger'in 'tek partili- iki partili-çok partili' sistem şeklindeki tasnifinden ayrılmadan parti sistemleri sınıflamasına ilişkin aşağıda Tablo 1'deki gibi genel bir çerçeve çizmek mümkün görünmektedir.

Tablo 1. Parti Sistemleri Genel Çerçevesi

Tek Partili Sistem	İki Partili Sistem	Çok Partili Sistem
*Otoriter Parti Sistemi		
*Totaliter Parti Sistemi	*Teknik İki-Parti Sistemi	*İlimli Çok-Parti Sistemi
*Hegemonik Parti Sistemi	*Metafizik İki-Parti Sistemi	*Aşırı Çok Kutuplu Parti Sistemi
*Hâkim Parti Sistemi		

Detaya inmeden yukarıda Tablo 1’de gösterilen parti sistemlerini tanımlayıcı bağlamda şunlar söylenebilir: Otoriter ve totaliter tek parti sistemleri, iktidar partisi haricinde başka partinin varlığına izin verilmeyen, siyasal alanda hukuken ve fiilen tek bir partinin var olduğu sistemlerdir. Demokratik meşruiyetten tamamıyla uzaktırlar. Eğer iktidar partisi kapsayıcı bir ideolojiye sahip ve bu ideolojiye uygun bir toplum yaratma iddiasındaysa ve yine her alanı kendi kontrolü altında tutuyorsa bu sistem totaliter parti sistemidir. Buna karşın iktidar partisi kendi ideolojisi doğrultusunda bir toplum yaratma tahayyülü içinde değilse ve partinin kontrolü siyasal, sosyal, ekonomik tüm alanlara yayılmamışsa bu noktada otoriter parti sisteminden bahsetmek gerekir.

Rusya’nın sahip olduğu parti sistemi olmasından dolayı ileriki bölümlerde daha ayrıntılı ele alınacak olsa da ‘hâkim parti’ sistemi genel hatlarıyla birçok siyasi partinin sistem içinde faaliyet gösterdiği, partiler arasında görece rekabetin olduğu, seçimlerin yapıldığı ancak iktidarı uzun yıllar boyunca tek bir partinin elinde tuttuğu sistemdir. Aynı şekilde ‘hegemonik parti’ sisteminde de muhalefet partileri bulunmaktadır ancak bu partiler iktidar partisi ile rekabet etmeyen uydu partiler, rejim partileri veya rejim partisinin himayesinde örgütlenen elit koalisyonlar durumundadır. Seçimler yapılsa da seçim sistemi ve seçim alanına ilişkin uygulamalar iktidar partisinin kontrolü altında bulunduğundan dolayı iktidarın seçimle değişme olasılığı yoktur (Özbudun, 1964: s.41-42; Sartori, 1976: 230-32).

İki partili sistem iki büyük partinin siyasal alana hâkim olduğu bir sistemdir. Aynı zamanda, güç bakımından aşağı yukarı eşit olan iki büyük partiden oluşan bir sistem olarak da tanımlanabilir (Anthony & Carl, 2019: 18). Lakin Duverger’in (1986: 287) de ifade ettiği üzere bu sistemde her zaman bir partiler düalizmi olamayabilir ama her daim bir eğilimler düalizmi vardır. Bu parti sisteminde eğer iki büyük parti veya iki ana eğilim arasında rejimin temel ilkelerine veya genel siyasal felsefesine dair uyuşmazlık varsa ‘metafizik iki-parti’ sisteminden, uyuşmazlık yoksa ‘teknik iki-parti’ sisteminden bahsedilir (Teziç, 1976: 109).

Duverger'in (1990), üç partiden başlayarak sonsuz sayı ve desende ortaya çıkabileceğini söylediği çok partili sistem Duverger'e (1993: 234) göre, güçleri nispeten birbirine yakın çok sayıda partinin bulunduğu sistemdir. Bu sistem, eğer rejim üzerinde anlaşmazlıkları olmayan ve aralarında keskin sınırlar bulunmayan iki siyasi kutbun varlığına dayanıyorsa 'ılımlı çok parti sistemi' ancak partiler veya kutuplar arası keskin ideolojik farklılıklar varsa ve rejim üzerinde uzlaşma düzeyi düşükse 'aşırı çok kutuplu parti sistemi' olarak adlandırılır (Özdağ, 2011: 41).

Genel hatları ile bu şekilde özetlenebilecek olan parti sistemleriyle ilgili son olarak şu hususun altını çizmek çalışmanın odağı bakımından uygun olacaktır: Literatürde iki ve çok partili sistemler demokrasiye ve demokratik meşruiyete uygun düşen sistemler olarak değerlendirilmektedir. Buna mukabil otoriter ve totaliter parti sistemleri ise demokrasi dışı olarak kodlanmaktadır. Aslında hegemonik parti sistemini de demokrasi dışı sistem olarak görmek mümkündür. Çünkü seçimler aracılığıyla iktidarın değişme olasılığı yoktur. Hâkim parti sistemi ise genelde demokrasi ile otoriterlik arasında bir yere konumlandırılır. O yüzden pek çok araştırmacı bu sisteme sahip ülkeleri 'yarı-demokratik rejim', 'rekabetçi otoriter', 'seçimsel otoriter' ya da bunların hepsini kapsayacak şekilde 'hibrit (melez) rejim' olarak kodlamaktadır. Bununla birlikte literatürde hâkim partili ülkeleri melez rejim olmanın ötesinde demokrasi dışı ve hatta otoriter rejim olarak değerlendiren araştırmacılara da rastlanmaktadır.

Rus Parti Sistemi

Bu bölümde 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla başlayan süreçte yaşanan siyasal gelişmelere kısa ve öz olarak değinilecek ve önceki bölümde tanım düzeyinde bahsedilen lakin çeyrek asır gibi uzun bir süredir Rusya Federasyonu parti sistemine egemen olan hâkim parti sistemi, kendisini karakterize eden özelliklerle birlikte siyaset bilimcilerin sisteme ilişkin görüşleri ekseninde ele alınacaktır.

Üzerinde tartışmalar devam etse de ve varlığını sürdürdüğü dönem itibarıyla literatürde küçük farklılıklar göze çarpsa da

Rusların tarihsel kökünün 9. Yüzyılda kurulan Kiev Devleti'ne dayandırıldığını söylemek mümkündür (Sotirović, 2024: 1; Rubin & Snyder, 1998: 93). Kiev Devleti'nin Moğol istilasına uğrayıp 1238'de yıkılmasının ardından Ruslar bir süre Altın Orda Devleti'ne bağlı kalmış, sonrasında Moskova Knezliği'ni kurmuş ve 1547-1917 arası Çarlık Rusya'sı olarak adlandırılan dönemde çarlar tarafından yönetilerek büyük bir imparatorluk haline gelmiştir (Topsakal, 2022: 9). Lakin ilerleyen dönemlerde Çarlık rejiminin adaletsiz idaresi Rus halkını isyan noktasına getirmiş ve 1917 Bolşevik İhtilali ile Çarlık dönemi sona ererek yerini Sovyetler Birliği'ne bırakmıştır (Lough, & Goad, & Niemeyer, 2024: 38-46, Ekici, 2017: 265-66).

Lenin ve Stalin tarafından Marksist ideoloji çerçevesinde inşa edilip sosyalist rejim doğrultusunda şekillenen ve II. Dünya Savaşı sonrası süper güç olarak dünya sahnesine çıkan Sovyetler Birliği 1991 yılında dağılına kadar Komünist parti iktidarı altında yönetilmiştir. Dolayısıyla parti sistemi açısından bakıldığında Sovyetler Birliği dönemi, muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmeyen, kendi ideolojisine uygun bir toplum yaratma iddiasında olan iktidarın her alanı kontrol altında tuttuğu tipik bir totaliter parti sisteminin hüküm sürdüğü bir dönemdir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Ruslar Rusya Federasyonu adı altında başkanlık sistemi ile yönetilen ve yine federatif yapıda biçimlenen ancak bu kez piyasa ekonomisine dayalı kapitalist bir düzene ve aynı zamanda çok partili sisteme geçiş yapmıştır. İlk başkanlık seçimi 1991 yılında, yasama organı olan Duma seçimleri ise 1993 yılında yapılmıştır. 1991 ve 1996 seçimlerinde Boris Yeltsin Rusya Federasyonu Devlet Başkanı seçilmiş, 1995 Duma seçimlerine ise 43 parti katılmıştır (Myagkov & Ordeshook & Sobyenin, 1997: 134-36; White & Wyman & Oates, 1997: 769-773). 1999 yılı yapılan Duma seçimleri sonrasında Yeltsin Anavatan Tüm Rusya partisinden Yevgeni Primakov'u başbakanlıktan alarak görevi Vladimir Putin'e vermiş ve aynı yıl başkanlık görevinden beklenmedik şekilde istifa edip başkan vekilliğine getirdiği Putin'i halefi ilan etmiştir (Kamalov, 2004: 29).

Bu bağlamda 2000 yılında gerçekleştirilen seçimlerde Putin'in Rusya Federasyonu Devlet Başkanlığı koltuğuna oturması ve ardından Anavatan Tüm Rusya ile Birlik partisinin birleşmesiyle ortaya çıkan ve genelde Putin'in partisi olarak adlandırılan Birleşik Rusya'nın 2003'te Devlet Duma'sında elde ettiği çoğunluk, Rus parti sisteminin çok partili sistemden hâkim parti sistemine evrilişinin miladı kabul edilmektedir.

Peki, tarihte ve günümüzde başka ülkelerde de örneklerine rastlanan, Rusya Federasyonu'nda ise çeyrek asırdır sürmekte olan ve önceki bölümde tanımlayıcı birkaç özelliğine yer verilen hâkim parti sistemi tam olarak nasıl bir sistemdir? Kendisini karakterize eden özelliklerle birlikte siyaset bilimcilerin bu sisteme ilişkin görüş ve değerlendirmeleri nelerdir? Bu sisteme sahip ülkeler literatürde neden otoriterlikle demokrasi arasında ve hatta bazı akademisyenlerce demokrasi dışı rejimler olarak kodlanmaktadır?

Sondaki sorudan başlanacak olursa hâkim parti sistemi her şeyden önce hem teoride hem de pratikte tek parti sistemi olarak değerlendirilmesi gereken bir görünüm ortaya koymaktadır. Parti sistemlerine ilişkin yürütülen tipoloji çalışmalarının bazılarında çok partili sistem çatısı altında değerlendirildiği görülse de ve yine bazılarında kendine münhasır bir sistem olduğu düşüncesi ortaya konsa da hâkim partili ülkelerde karşılaşılan manzara bu yöndeki düşünce ve değerlendirmeleri geçersiz kılacak niteliktedir. Teorik olarak bakıldığında da tek bir partinin uzun yıllar boyu iktidarda kaldığı veya iktidardan bir şekilde düşürülemediği sistemin demokrasiyi idealize eden ve ona anlam kazandıran çoğulculuk anlayışına ters düştüğü ortadadır.

Siyaset bilimcilerin hâkim parti sistemine ilişkin görüş ve değerlendirmeleri de bu sistemin tek partili sistem olarak görülmesi yönündeki düşünceleri ve bu bağlamda hâkim partili ülkelerin ise otoriter-totaliter rejimler kategorisinde olmasa dahi tek partili sistem altında yönetilen demokrasi dışı rejimler değerlendirilmesi gerektiğini destekler mahiyettedir. Örneğin Magaloni ve Kricheli (2010: 124) hâkim parti sistemine dair "rekabetçi otoriter" veya "seçimsel otoriter" kavramlaştırması yapmakta ve her ne kadar otoriter-totaliter rejimlerle arasında farklılıklar bulunsa da tek partili

sistem olarak literatürde değerlendirildiğini ve bunun da yanlış olmadığını dile getirmektedir. Yine, Schedler (2002), Carothers (2002), Linz (2000), Collier & Levitsky (1997), Özdağ (2011), Greene (2010) gibi pek çok siyaset bilimci hakim parti sistemindeki iktidarların hemen hepsinin demokratik değer ve normları sistematik şekilde ihlal ettiklerine, çoğu zaman demokratik olmayan yöntemleri iktidarda kalmanın aracı olarak kullandıklarına, seçim alanını kendi lehlerine çarpıttıklarına, süreç içerisinde hegemonik yapılanma refleksi geliştirdiklerine dolayısıyla her ne kadar klasik tek parti veya kişisel diktatörlük kategorilerine pek uymasa da hakim parti sistemine sahip ülkelerin demokrasi-dışı otoriter yönetimler ya da ara rejimler olarak nitelendirilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Hâkim partili ülkelerdeki somut vaka örneklerinden de hareketle çoğu siyaset bilimcinin genellikle bu çerçevede değerlendirdikleri hâkim parti sisteminin nasıl bir parti sistemi olduğuna, ne türde karakteristik özellikler taşıdığına ve diğer parti sistemlerinden farklılaşan yanlarına ilişkin olaraksa şunları söylemek mümkündür:

- Siyasal sistem içerisinde çok sayıda siyasi parti faaliyet gösterdiği için çoğulcu anlayışa sahip, partiler arası rekabeti hoş gören tipik çok parti sistemi görünümündedir.
- İktidar seçimler yoluyla belirlenir.
- Partiler arasında rekabet vardır. Ancak rekabet koşullarının ne düzeyde adil olduğu hususu oldukça tartışmalıdır.
- Hâkim partinin gücünü devam ettirip iktidarda kalma isteği yüksektir. Bundan dolayı hâkim partili ülkelerdeki iktidarların demokratik olmayan pek çok enstrümanı kendi lehine kullandığı görülür.
- İktidarın seçimler yoluyla el değiştirmesi oldukça zordur. Bunun gerçekleşmesi çoğu zaman yüksek bir muhalefet seferberliği gerektirir.
- Tüm bu özelliklerin yanı sıra hâkim parti sisteminden bahsedebilmek için bir partinin uzun süre (en az 3-5

seçim dönemi veya 20 yıl) boyunca aralıksız iktidarda kalması gerekir.

Siyasal Kültür

Farklı disiplinlerde tartışma alanı bulması, çok sayıda kavramla ilişkilendirilebilir olması ve pek çok değişkeni içinde barındırması siyasal kültür kavramını literatürde sıkça tartışılan kavramlar dizisinin başlarına yükseltmektedir. Tabi, kendine münhasır bu özellikler siyasal kültür kavramını hem her yönüyle çabucak kavranabilecek bir kavram olmaktan çıkarmakta hem de kavramı tanım çeşitliliğine srklemeaktadır. Lakin bu çeşitlilik içinde tanımlar arasında anlam ve öz itibariyle herhangi bir farklılığın söz konusu olmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Bu bağlamda tanımlardan birına yer vermek gerekirse, aylak (2021) siyasal kültür kavramını, tolumun siyasete ilişkin değerlere, geleneklere, sembollere, uygulamalara, anlatılara karşı bakış açısı olarak tanımlamaktadır. Turan (2000), “bir toplumun üyelerinin siyasete ilişkin tutum, inanç, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bir bütün” şeklinde tanımlarken Parla (2008) buna yakın bir tanım yapmakta ve siyasal kültürü, siyasal düşünüş, davranış, eğilimler, gelenekler ve siyasal kurumların toplamının oluşturduğu bir bütün olarak ifade etmektedir. ztekin (2003) siyasal kültürün, bir toplumun siyasal sistemi içinde yer alan, devlet, parlamento, hükümet, siyasi parti, kamu yönetimi, sendika, siyasal iktidar, demokrasi, seçim, anayasa, gibi siyasal alanla ilgili kavramlara ilişkin bilgisinin, bunlara yönelik bakışının, değerlendirilişinin ve davranışlarının tümünü kapsadığını belirtmektedir.

Aşağı yukarı birbirine yakın bu türde tanımları yapılan siyasal kültür kavramının özellikle 1960’lı yıllarda araştırmacıları geniş bir alan yarattığı söylenebilir. Sebebi ise Almond ve Verba’nın farklı ülkelerde yürüttükleri araştırmalara dayalı olarak yayınladıkları ‘The Civic Culture’ isimli nc çalışmasıdır. Siyasal kültür ile siyasal yapı arasındaki etkileşimin göz ardı edildiği ve daha çok bireylerin siyasal ve psikolojik eğilimlerinin ön plana alındığı gerekçesiyle yoğun eleştirilere uğrasa da bu çalışma siyasal

kültüre ilişkin farklı yaklaşım ve bakış açılarının geliştirilmesini sağlamıştır. Lakin yapılan çalışmalar siyasal kültür olgusunun her yönüyle açıklanması noktasında tatmin edici bir cevap ortaya koyamamış ve kavramın teorize edilmesini sağlayamamıştır. Çalışkan'ın (2016: 25) da ifade ettiği üzere çoğu araştırmacı bundan dolayı siyasal kültür kavramını, bireyin siyasete ilişkin tutum, duygu, düşünce, değer ve algılarının şekillenmesine etki eden faktörler veya farklı kavramlar üzerinden açıklama yoluna gitmişlerdir.

Bu tür çalışmalarda siyasal kültür kavramına dair ileri sürülen görüşlere geçmeden önce Almond ve Verba'nın görüşlerine yer vermek gerekirse, çalışmalarında siyasal kültürü bireylerin siyasal alana ilişkin duygu, düşünce, davranış ve değer yargılarından oluşan bir bütün olarak tanımladıkları ve yurttaşlık kültürü üzerinde yaptıkları araştırma neticesinde üç farklı siyasal kültür tipi veya düzeyi saptadıkları görülmektedir (Almond, 1956: 396; Almond & Powell, 1978: 25). Bunlardan biri; bireylerin bilişsel değerlerinin çok gelişmemiş olduğu, daha ziyade duygusal ve yargısal bir yönelim içerisinde bulunduğu, siyasal sistemden herhangi beklentilerinin söz konusu olmadığı, siyasal konulara oldukça az ilgi duyduğu ve bundan dolayı siyasal olaylara karşı tavır ve tepki göstermediği 'yerel kültür'dür. Diğeri; bireylerin duygu ve değerlerinin yerellikten kurtulup ulusal ölçekte olduğu, siyasal sisteme dair nispeten bilgi ve ilgilerinin bulunduğu, sisteme aktif katılımlarının olmadığı, olsa bile bunun oy vermekle sınırlı kaldığı 'tebaa kültürü'dür. Bir diğeri ise; bireylerin sisteme karşı hem ilgili hem de aktif rol üstlenerek sistemi etkileme potansiyeline ve isteğine sahip olduğu 'katılımcı kültür'dür. Bu üç kültür tipi aynı zamanda belli bir siyasal ve toplumsal yapıyla da özdeşleşmektedir. Bu bağlamda yerel kültür, adem-i merkeziyetçi, gelenekselci bir yapıya, tebaa kültürü merkezi-otoriter bir yapıya, katılımcı siyasal kültür ise demokratik bir yapıya işaret etmektedir. (Duverger, 2019: 90; Almond & Verba, 1989: 17-19; Özer, 1996: 84-85; Oktay, 2005: 218-220, Sarıbay, 2008: 83; Sarıbay, 1998: 52-53).

Siyasal kültürün sadece bireylerin psikolojik yönelimleri üzerinden ele alınamayacağını söyleyerek Almond ve Verba'nın 'The Civic Culture' çalışmasına eleştirilerde bulunan Pye (1991) ise

toplumların siyasal ve kolektif tarihinin, yönetim geleneklerinin, yönetenlerin siyaset yapma biçiminin, siyasal yapı ve siyasal sisteminin de siyasal kültürün şekillenmesinde kayda değer rol oynadığını ifade etmektedir. Ona göre, bireyler kısmen önceki nesilden ve kısmen de devam eden siyasete bir tepki olarak formüle edilmiş siyasete yönelik tutum ve inançları miras almaktadır. Bu bağlamda siyasal kültür, miras alınan değerlerle birlikte öğrenme sürecinin bir ürünüdür.

Pye'nın siyasal kültürün şekillenışı sürecine ilişkin önem verdiği kavramlardan biri olan "siyasal sistemin" siyasal kültürle ilişkisine dair Turan (2014: 482-483) ise şunu söylemektedir: Tarihte tüm toplumlarda var olagelmiş her tür siyasal sistemin meşruiyeti o toplumlardaki siyasi kültür yapılarıyla temellendirilebilmiştir. Bundan dolayı siyasal kültüre uygun olmayan siyasal sistem veya siyasal iktidarlar meşruiyet zaafına uğramışlar ve sürekliliğini koruyamamışlardır.

Buna benzer şekilde Çam (2002: 202) da siyasal gelişme ve istikrar açısından siyasal kültür ile siyasal sistem arasındaki uyumun önemine dikkat çekmekte ve daha çok gelişmekte olan ülkelerde rastlandığına işaret ettiği ikisi arasındaki uyumsuzluğun siyasal ve toplumsal sistemin işleyişinde aksaklıklara, gerilime ve kriz dönemlerine yol açacağını, buna bağlı olarak da iktidarın uzun ömürlü olamayacağını belirtmektedir.

Yücekök'e (1987: 13-14) göre, gelenekler, değerler, eğitim, kitle iletişim, aile, çevre gibi pek çok faktörün etkisi altında şekillenen siyasal sosyalleşme veya siyasal sosyalizasyon süreci siyasal kültürü meydana getirmektedir. Siyasal kültür ise kurumları, kurumlar da tekrar siyasal sosyalleşmeyi etkilemekte ve siyasal kültür üzerinde önemli değişim ve dönüşümler yaratmaktadır. Kısacası bütün bu etkileşim süreci neticesinde ise bireylerin siyasal davranışları şekillenmektedir.

Sayıda çoğaltılabilecek olan siyasal kültür kavramına ilişkin literatürde ortaya konan tanımlar, ileri sürülen görüş ve değerlendirmeler genelde bu minvaldedir. Bununla birlikte yapılan değerlendirmelerde siyasal kültürün pek çok kavram üzerinden ele alınabilir olduğu görülmektedir. Lakin yine de kavramın merkezinde

kişilerin siyasal alana ilişkin duygu, düşünce, davranış ve değer yargılarının yer aldığını söylemek mümkündür. Bunların ise çok sayıda faktörün etkisi altında şekillendiği ortadadır. Bu bağlamda siyasal kültürün şekillenmesine etki eden faktörlerin başında da kolektif tarihsel geçmiş, yönetim gelenekleri, siyasal kurumlar, siyasal yapı ve siyasal sistem gelmektedir. Tabi bu noktada şu hususun altını çizmek gerekir ki; söz konusu bu faktörler siyasal kültürün şekillenmesine etki ederken siyasal kültür de bunların biçimlenmesinde büyük ölçüde rol oynamaktadır. Kısacası her siyasal sistem kendisine uygun bir siyasal kültürün ortaya çıkmasına hizmet ederken her siyasal kültür tipi de yine kendisine uygun bir siyasal siyasal sistemin şekillenmesine yol açmaktadır.

Rus Siyasal Kültürü

Siyasal kültür bağlamında Rusya'nın Batı Avrupa uygarlığının mı Asya uygarlığının mı bir parçası olduğu yoksa her iki uygarlığın temel özelliklerinin karışımından oluşan bir siyasal kültüre mi sahip bulunduğu hali hazırda tartışılmaya değer bir konudur. Zhaozhen'in (2019: 34-35) de ifade ettiği gibi bunun sebebinin büyük oranda Rusya'nın Asya ve Avrupa'ya yayılan coğrafi dağılımından ve dolayısıyla her iki kültürden beslenebilir olmasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda Rus tarihinin hem bu konuya ışık tutacak hem de Rusya'nın siyasal kültürü hakkında çıkarımlarda bulunmayı sağlayacak ipuçlarını içerisinde barındırdığı söylenebilir.

Tarihine bakıldığında Rusya'nın kökeni genelde Kiev devletine dayandırılmaktadır. Dokuzuncu yüzyılda kurulan bu devletin Rus siyasal kültürü açısından önemli bir yer teşkil ettiğini söylemek gerekir. Çünkü Ruslar ilk kez Kiev devleti döneminde Bizans'la gelişen ilişkiler dahilinde Hıristiyanlığı benimsemişlerdir. Bunun yanı sıra Rusya'nın toplumsal hayatında önemli yer tutan Kilise Kiev'in seküler hükümdarlarına bağlı kalarak onların üstün iktidar iddiasını çoğunlukla destekleme eğilimi göstermiştir. Yine, oldukça fazla yetkilere sahip olmasına rağmen Kiev hükümdarları ülke yönetiminde her ne kadar aristokrasiyi temsil etse de siyasal yapının ikinci katmanı olarak konseylere yer vermişlerdir (Ascher, 2020: 26-30).

1236-1242 yılları arasında yoğun bir şekilde Moğol istilasına uğrayan Kiev devleti yaklaşık 400 yıl varlığını sürdürebilmiş ve bütün Rus knezlikleri Türk-Moğol devleti olan Altın Orda'nın hegemonyası altına girmiştir. Fakat Altın Orda devletinin Rus knezliklerini merkezi otoriteye itaat etmek şartıyla serbest bırakmasından yararlanan ve Kiev devletinin devamı niteliğinde olan Moskova Knezliği 1283'den itibaren şekillenmeye başlamış ve 200 yıl içerisinde güçlenerek Ortodoks dünyasının tek hâkim devleti durumuna gelmiştir (Konak, 2012: 101, 119). Ancak, 1547'de tahta çıkan IV. İvan'ın (Korkunç İvan) kendisini çar ilan etmesiyle birlikte Moskova Knezliği, tarih sahnesindeki yerini Rus Çarlığı'na bırakmıştır (Taşkesenligil, 20178: 146).

Olabildiğince merkezileşen ve çar otoritesinin tam anlamıyla tesis edildiği IV. İvan döneminde derin bir iç karışıklık, toplumsal bozulma ve ekonomik çöküntü ile karşı karşıya kalan Çarlık Rusya'sı bu çalkantılı dönemi aşmak amacıyla 1613 yılında başlayan ve 17. yüzyılın sonlarına kadar devam eden Romanov hanedanlığının hükümlanlığı altında yönetilmiştir (Engel & Martin, 2020: 47-62; Ascher, 2020: 74-75). Lakin muhalif hareketlenmeler, batılılaşma yanlısı reformcular, artan iç huzursuzluklar ve ekonomik açmazlar nedeniyle başlayan isyanların yarattığı toplumsal koşullar Romanov hanedanlığının sonunu getirmiş ve Rusya'yı pek çok açıdan etkileyici ve yenilikçi olan Çar Petro (Deli Petro) dönemine taşımıştır (Engel & Martin, 2020: 61-62; Ascher, 2020: 67-82). Petro döneminde (1682-1725) Rus halkı, idari, askeri, dini ve kültürel hemen her alanda jakoben şekilde gerçekleştirilen modernleşmecî reformlara tanıklık etmiş fakat diğer taraftan da ülke sürekli yapılan savaşlarla giderek yoksullaşmaya ve gücünü kaybetmeye başlamıştır. 1725'de Petro'nun ölümü ise Rusya'da iktidar mücadelelerinin baş gösterdiği yeni bir dönemin kapısını aralamış ve Petro sonrasında Rusya yaklaşık yarım asır boyunca vasat egemenler tarafından yönetilmiştir (Sariahmetoğlu, 2013: 104-106; Ascher, 2020: 95).

Çarlık rejiminin ülkede yaşananları kontrol etmekte zorlandığı bu dönemde Rus halkı üzerinde baskı giderek artmış, bu da Rus siyasal hayatını Devlet Duma'sıyla tanıştıırıp meşruti monarşie taşıyacak olan 1905 Devrimi'ni beraberinde getirmiştir.

Bu devrimden yaklaşık 12 yıl sonra 1917’de ise Rusya farklı bölgelerdeki başkaldırı ve isyanlar neticesinde tarihe Bolşevik Devrimi olarak geçen ikinci devrimi yaşayarak Sovyetler Birliği dönemine geçiş yapmıştır.

Federatif yapıda ortaya çıkan, Lenin ve Stalin tarafından Marksist ideoloji çerçevesinde inşa edilip sosyalist rejim dâhilinde şekillenen Sovyetler Birliği döneminde bütün iktisadi kurum ve kuruluşlar ile birlikte tüm üretim araçları devlet tekeline alınmıştır. Hosking’e (2011: 460-468) göre bu dönem Rus siyasi kültüründe otokrasi düşüncesinin daha da sağlamlaştırıldığı, yürütmenin ezici gücünün gerçek anlamda tesis edildiği ve toplum üzerindeki kontrolün en üst seviyeye çıkarıldığı dönem olmuştur.

Komünist partinin her alana hâkim olduğu, muhalif partilerin ve muhalif medyanın yaşam olanağı bulamadığı, her çeşit özgürlüğün devletin sıkı kontrol mekanizmaları ile baskı altına alındığı bu otokratik yapı bir taraftan itaat eden vatandaşlar topluluğunu ortaya çıkarırken diğer taraftan Sovyet Rusya’nın güçlenmesini ve hatta iktisadi devletçilik anlayışıyla birlikte II. Dünya Savaşı sonrası süper güç olarak dünya sahnesine çıkmasını sağlamıştır. Lakin 1970’li yıllara gelindiğinde ülkenin iktisadi büyümesi büyük ölçüde gerilemiş ve Rus ekonomisi neredeyse durma noktasına gelmiştir (Kotz & Weir, 2012: 96-97).

İçinden çıkılması zor bir hal alan bu durum “perestroyka” (yeniden yapılandırma) ve “glasnost” (açıklık) politikalarını hayata geçirecek olan Mihail Gorbaçov’u iktidara taşımıştır. 1985 yılında iktidara gelen Gorbaçov Sovyet sisteminin temel unsurlarını tamamen terk etmeden merkezi planlama ile serbest piyasa ekonomisi arasında bir orta yol bularak tüketici ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmış fakat bunda başarılı olamamıştır. Ekonomi alanındaki başarısızlıkların üzerine Gorbaçov’un ülkeye daha fazla demokrasi getirme çalışmaları ve içerideki başkaldırı hareketlerini bastırmada gösterdiği kararsızlık da eklenince Sovyetler Birliği’ni oluşturan pek çok cumhuriyet ardı ardına federasyondan ayrılmaya başlamış ve bunun sonucu Sovyetler Birliği dağılarak tarih sahnesindeki yerini Rusya Federasyonu’na bırakmıştır (Engel & Martin, 2020: 143-144).

Gorbaçov'a muhalifliğiyle bilinen Boris Yeltsin Rusya Federasyonu'nun ilk başkanı olmuş ve böylece Ruslar komünist rejimin otoriter-totaliter yapısından piyasa ekonomisine ve çok partili demokratik siyasal yaşama doğru hızlı bir geçiş yaşamıştır. Ancak travma dönemi olarak da adlandırılabilir Yeltsin'li yıllarda Rusya sadece adem-i merkeziyetçi idari yapının yarattığı siyasal krizler ile boğuşmak durumunda kalmamış aynı zamanda büyük bir ekonomik açmazın içine sürüklenmiştir. Buna bağlı olarak artan baskı ve eleştiriler karşısında Yeltsin hiç kimsenin beklemediği bir anda 31 Aralık 1999 yılbaşı gecesi istifa ederek halefi ilan ettiği Vladimir Putin'i başkanvekilliğine atamıştır. 2000 yılında yapılan başkanlık seçimlerinde ise Rusya Federasyonu Devlet Başkanı seçilen Putin günümüze kadar koruduğu iktidarı döneminde sahip olduğu geniş yetkiler dahilinde çıkardığı kararnameler yoluyla otoriter merkeziyetçi bir yapı yaratma imkanını elde etmiştir. Bunun yanı sıra Yeltsin döneminde güçlenen pek çok oligarkı hedef alarak stratejik dev şirketleri de devlet bünyesine katmıştır (Özcan, 2020: 336-369)

Sonuç olarak Putin dönemini de kapsayacak şekilde Rusya'nın eski ve yakın geçmişiyle ilgili sunulan bu kısa tarih turu Rus siyasal kültürüyle ilgili önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak imparatorluk geçmişinin ve tarihi derinliğinin Rus siyasal kültürünün şekillenişinde önemli bir dinamik olduğunu söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra bulunduğu coğrafya içerisinde Rusların Katolik ve Protestan ağırlıklı Avrupa devletlerinden farklılaştığını ve siyasal, sosyal, kültürel kodlarının oluşumunda Ortodoks Hristiyanlığın önemli bir yer kapladığını söylemek gerekir. Aynı minvalde Warhola (1993: 1-15) da Ortodoks Hristiyanlığın Rus siyasal kültüründeki önemine dair Sovyet döneminde kimlik olarak önemi her ne kadar baskı altında tutularak değişmiş olsa da Ortodoks Hristiyanlığın Rus kültürünün temel taşlarından biri olduğunu ve siyasal kültürünün şekillenmesinde önemli rol oynadığını belirtmektedir.

Tarihine bakıldığında Rus siyasal kültürünü karakterize eden bir diğer önemli özellik olaraksa karşımıza yönetsel anlayışa kök salan otokrasi ve merkeziyetçilik anlayışı çıkmaktadır. Bu bağlamda Özcan (2020) ve Zhaozhen'e (2019) göre de otoriterliğin ve

merkeziyetçiliğin Rusya’da derin tarihi kökleri bulunmaktadır. Bu özellik ise Rusların siyasal kültüründe otoriteyi savunma, güce itaat etme, devlete ve düzene önem verme gibi psikolojik eğilimlerin gelişmesine neden olmuştur. Lakin diğer taraftan Rusya’daki merkeziyetçi-otokratik yönetim anlayışının gelişip yerleşmesinde, düzene ve devlete itaat duygusunun gelişmesinde ülke coğrafyasının, güvenlik kaygılarının, etnik ve kültürel bölünme endişelerinin ve dönem dönem yaşanan iç karışıklıklar ile ekonomik kriz dönemlerinden kaynaklı güçlü lider arayışlarının da önemli ölçüde etkili olduğunu söylemek gerekir.

Sonuç ve Değerlendirme

Öncelikle Rusya’nın imparatorluk geçmişi ve tarihi derinliği olan bir ülke olduğunu söylemek gerekir. Sahip olduğu bu özelliğin Rus siyasal kültürünün şekillenmesinde en önemli dinamik olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra Rusların tarih boyunca batılı tarzda bir ulus-devlet modeline sahip olmadığı da görülmektedir. İçinde halâ geçmişten miras kalan patrimonial kırıntıları görmek mümkündür. Ayrıca tarihi geçmişi, siyasal ve yönetsel yapısını yüzyıllar boyu otokratik ve merkeziyetçi bir anlayışla oluşturduğunu da göstermektedir. Hem bu anlayıştan hem de imparatorluk geçmişiyle kurulan bağdan kaynaklı olarak devlet-lider mitosu siyasal ve toplumsal düzlemde önemli bir alanı kaplamaktadır. Dolayısıyla her daim devlete saygı ve itaat Rus siyasal kültürüne kök salmış görünmektedir. Bu yüzden siyasal kültür bağlamında Rus toplumunun demokratik katılımcı kültürden ziyade uyrukluk kültürüne daha yakın olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Bunların haricinde Rusların kolektif tarihine bakıldığında Ortodoks Hristiyanlığın da Rusya’nın siyasal ve toplumsal kültüründe önemli yer tuttuğunu söylemek gerekir. Sosyalist rejime sahip Sovyetler Birliği döneminde kimlik olarak her ne kadar baskı altında tutulmuş olsa da Ortodoks Hristiyanlık Rus kültürünün oluşmasındaki ağırlığını tarihten günümüze kadar sürdürme gelmiş ve Rus siyasal kültüründe merkeziyetçi otokratik eğilimlerin gelişip yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Kısacası demokrasi kodlarının da çok gelişmemiş olduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimiz Rusların siyasal kültür bağlamında merkezîyetçi otokratik yönetim anlayışına bağışık bir toplum modeli ortaya koyduğu söylenebilir. Dolayısıyla Rusya örneğinde olduğu gibi siyasal kültürü merkezîyetçilikle ve otokrasiyle yoğrulmuş bir toplumda çok partili sistemin oldukça kısa süreli yaşam imkânı bulabilmesini, buna mukabil demokrasi dışı veya yarı demokratik olarak nitelenen hâkim parti sisteminin meşruiyet kazanıp siyasal sisteme egemen olmasını bir anomali olarak değerlendirmemek gerekir. Hatta Rusya’da neredeyse kurumsallaşan hâkim parti sisteminin bilakis Rus siyasal kültürden beslendiğini söylemek de bu noktada yanlış olmaz.

Bununla birlikte hem Rus siyasal kültürünün şekillenmesinde hem de hâkim parti sisteminin siyasal alana kök salmasında göz ardı edilmemesi gereken bir başka faktör daha vardır. Bu faktör Rus toplumunun ‘güçlü lider-güçlü devlet’ arzusu ile ‘düzen ve istikrar’ konusundaki hassasiyetidir. Rusların eski ve yakın tarihinde yaşadığı çalkantılı ve kaotik dönemlerden kaynaklı edindiği bu arzu ve hassasiyetini Putin’in ve hâkim parti sisteminin büyük ölçüde karşıladığı söylenebilir.

Sonuç olarak tarihi arka plan dahilinde şekillenen Rus siyasal kültürünü, uzun süreli Putin iktidarını ve dolayısıyla hâkim parti sistemi besleyen ana damarlardan biri olarak görmek ve söz konusu sisteminin kurumsallaşmasında etkili olan başkaca değişkenlere uygun zemini hazırlayan ve aynı zamanda onları dinamize eden etkili bir faktör olarak değerlendirmek mümkündür.

Kaynakça

Anthony, G. & Carl, A. (2019). Two-Party system: A case study of United States of America. *Idosr Journal Of Communication and English* 4(1): 18-26.

Ascher, Abraham (2020). *Kısa Rusya Tarihi*. (Çev. Y. Alogan). Ankara: Say Yayınları.

Blondel, J. (1990). Types of Party System. Ed. Peter Mair, *The West European Party System* içinde (s. 302-310). Newyork: Oxford University Press,

Blondel, J. (1968). Party, Systems and Patterns of Government in Western Democracies. *Canadian Journal of Political Science*, 1(2): 180-203.

Bogaards, M. (2004). Counting Parties and Identifying Dominant Party Systems in Africa. *European Journal of Political Research*, 43(2): 173-197.

Carothers, T. (2002). The End of the Transition Paradigm. *Journal of Democracy*, 13(1): 5-21.

Collier, D. & Levitsky, S. (1997). Democracy with Adjectives: Conceptual Innovation in Comparative Research. *World Politics*, 49(3): 430-451.

Çalışkan, K. (2016). Siyasal Kültür: Yeni Yaklaşımlara Genel Bir Bakış. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 4(2): 23-46.

Çam, E. (2002). *Siyaset Bilimine Giriş*. İstanbul: Der Yayınları.

Çaylak, A. (2021). *Adem-i Muhalefet: Türkiye’de Muhalefetsizliğin Kökenlerine Dair*. Ankara: Orion Kitabevi.

Daver, B. (1993). *Siyaset Bilimine Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Diamond, L. J. (2002). Thinking about Hybrid Regimes. *Journal of Democracy*, 13(2), 21-35.

Duverger, M. (2019). *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli). İstanbul: Varlık Yayınları.

Duverger, M. (1986). *Siyasi Partiler*. (Çev. E. Özbudun), Ankara: Bilgi Yayınevi.

Ekici, Y. (2017). Bolşevik İhtilâlinin Ortaya Çıkması ve Sebepleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(1): 265-275.

Engel, B. A. & Martin, J. (2020). *Rusya Tarihi*. (Çev. F. Şahin), İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Erdoğan, M. (2011). *Anayasa Hukuku*. Ankara: Orion Kitabevi

Greene, K. F. (2010). The Political Economy of Authoritarian Single- Party Dominance. *Comparative Political Studies*, 43(7): 807-834.

Heywood, A. (2006). *Siyaset*. Ankara: Liberte Yayınları.

Hosking, Geoffrey (2000). Patronage and the Russian State. *The Slavonic and East European Review*, 78(2): 301-320.

Kamalov, İ. (2004). *Putin'in Rusya'sı: KGB'den Devlet Başkanlığına*. İstanbul: Kaknüs Yayınları

Kapani, M. (1995). *Politika Bilimine Giriş*. Ankara/İstanbul: Bilgi Yayınları.

Kitschelt, H. (2011). *Party Systems*. The Oxford Handbook of Political Science. Oxford University Press, 1-38.

Konak, İ. (2012). Moskova Knezliği'nin Bağımsızlığa Geçişinde Türk-Moğol Dünyasının Rolü. *Türkiyat Mecmuası*, C. 22/Bahar: 99-122.

Kotz, D. M. & Weir, F. (2012). *Gorbaçov'dan Putin'e Rusya'nın Yolu: Sovyet Sisteminin Çöküşü ve Yeni Rusya*. (Çev. Cemile Çakır), İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Linz, J. J. (2000). *Totalitarian and Authoritarian Regimes*. Lynne Rienner Publishers.

Lough, J.B.K. & Goad, R. & Niemeyer, K. (2024). A Short History Of Russia. *Soviet Studies Research Centre*, Royal Military Academy Sandhurst, UK.
<https://doi.org/10.13140/RG.2.2.13173.55524>

Magaloni, B. & Kricheli, R. (2010). Political Order and One-Party Rule. *Annual Review of Political Science*, 13: 123-143.

Myagkov, M. & Ordeshook, P. & Sobyanin, A. (1997). The Russian Electorate, 1991-1996. *Post-Soviet Affairs*, 13(2), 134-166.

Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in Siyasal Partileri ve Siyasal Partilerin İncelenmesinde Metodolojik Problemler. *Anakara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1): 23-51.

Özcan, M. S. Ö. (2020). *Uluslararası Alanda İmparatorlukların Hikâyesi: Rusya Federasyonu Örneği*. Ankara: Atlas Akademik Basın Yayın Dağıtım.

Özdağ, Ü. (2011). *İkinci Tek Parti Dönemi*. Ankara: Kripto.

Öztekin, A. (2003). *Siyaset Bilimine Giriş: Toplum, Devlet, Parlamento, Hükümet, Kamu Yönetimi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

Parla, T. (2008). *Atatürk'ün Nutku: Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları*. Cilt 1. İstanbul: Deniz Yayınları.

Rubin, B. R.; Snyder, J. L. (1998). *Post-Soviet Political Order: Conflict and State Building*. London: Psychology Press & Routledge.

Sarıahmetoğlu, N. (2013). Rusya İmparatorluğu. Şu kitapta: Ed. Nadir Devlet ve Nesrin Sarıahmetoğlu. *Rusya Tarihi*. Ankara: Saray Matbaacılık, 98-131.

Sartori, G. (1976). *Parties and Party Systems. A Framework for Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press

Sartori, G. (1990). A Tyhpology of Party Systems. Ed. Peter Mair, *The West European Party System* içinde (s. 316-349). Newyork: Oxford University Press.

Schedler, A. (2002). Elections Without Democracy: The Menu Of Manipulation. *Journal of Democracy*, 13(2): 36-50.

Smith, G. (1966). What is a Party System?, *Parliamentary Affairs*, 19(3), 351–362.

Sotirović, V. B. (2024). Kievan Russia (882–1242) The Original National State of Russians. *Global Politics*, <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.15204.18564> ; <https://global-politics.eu/kievan-russia-882%E2%88%921242-the-original-national-state-of-russians/>

Taşkesenligil, M. (2017). 16. Yüzyılda Korkunç İvan'ın Rus Tarihindeki Rolü Üzerine. *Karadeniz*, (36): 143-151.

Teziç, E. (1976). *100 Soruda Siyasi Partiler*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Topsakal, İ. (2022). *Rusya Tarihi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Turan, İ. (2000). Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu. Ed. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme* içinde (359-386). İstanbul: Alfa Yayınları.

Türköne, M. (2010). *Siyaset*. İstanbul: Opus.

Warhola, J. W. (1993). Russian Orthodoxy and Political Culture Transformation. *The Carl Beck Papers in Russian and East European Studies*, 1006:1-53. www.academia.edu/2453908/Russian_orthodoxy_and_political_culture_transformation

White, S. & Wyman, M. & Oates, S. (1997). Parties and Voters in the 1995 Russian Duma Election. *Europe-Asia Studies*, 49(5), 767-798.

Zhaozhen, A. (2019). Russian Culture and Putin's National Governance Model. *CSCanada*, 15(1): 34-37.

BÖLÜM 10

FOUCAULT, GOVERNMENTALITY, AND STATE THEORY IN THE AGE OF GLOBALIZATION

Esra Pekmez¹

Introduction

During his 1977–1979 lectures at the Collège de France, Foucault placed “the genealogy of the modern state” and governmentality at the core of his analysis. In earlier reflections, he had compared his distance from state theory to the act of avoiding an indigestible meal (Foucault, 2008: 76–77). With these lectures, however, he redirected his focus toward the problem of the state, thereby responding—particularly to Marxist critics—who had argued that his approach lacked the capacity to account for macro-structural dynamics.

This chapter explores the potential contributions of Foucault's perspective to state theory and contemporary debates on the state. In this regard, deliberations concerning globalization, governance, and the transformation of the modern state are reexamined through the lens of governmentality. As a field that seeks to understand the economic, cultural, political, and technological foundations of contemporary change, globalization

¹ Ph.D.(c), Istanbul University, Institute of Social Sciences, Türkiye; esrapekmezz@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-2221-1496>

points to a new reality structured around the global market (Minda, 1999: 154). Theoreticians of globalization engage in debate concerning shifts in the power and reach of the "modern state," in addition to the changing actors in the exercise of power under economic integration (Hirst & Thompson, 1996; Ohmae, 1995; Reich, 1992; Yergin & Stanislaw, 2002). In this chapter, the theoretical and methodological impasses of governance are examined. Governance is a key frame in the "decline/transformation of the modern state" rhetoric. The examination of governance is conducted through the lens of governmentality.

Accordingly, the initial section revisits Foucault's microphysics of power—the foundation of his power analysis and the toolkit (Collier, 2009: 82) later mobilized toward macro questions—along with the critiques that propelled him in that direction. The second part discusses the 1977–1979 Collège de France lectures, which explore the genealogy of governmentality and the modern state. These lectures demonstrate Foucault's principled distance from state theory. The final part of the study demonstrates how Foucault's insights can contribute to the enhancement of current debates on globalization and the transformation of the state.

FOUCAULT'S ANALYSIS OF POWER: THE MICROPHYSICS OF POWER

Foucault's approach to understanding power has been critiqued for its perceived absence from his analysis, yet upon closer inspection, it can be argued that his work on the state provided the very foundation for that project. He commences his critique by denouncing the juridico-discursive paradigm, subsequently transcending its boundaries to transition from a theory of power to an analysis of power relations (Foucault, 1978: 82). The juridico-discursive perspective, which has historically dominated political thought by portraying the state as an all-encompassing sovereign whose legitimacy rests on consent, has been shown to be a simplistic and reductive approach (Lemke, 2010). Departing from both Marxist and juridico-discursive

reductions, Foucault labels his reading the microphysics of power, pointing to the institutional mechanisms, techniques, and processes that make power work. He investigates the milieu in which techniques developed in the seventeenth and eighteenth centuries were applied and diffused (Wickham, 1983: 471). Power, therefore, cannot be seized, owned, transferred, or located through coercion; rather, it is a set of strategies (Foucault, 1995: 26). Accordingly, the inquiry at hand is not concerned with the nature of power itself, but rather with the manner in which it functions (Foucault, 1997).

The integration of microphysics with strategies leads to the identification of diverse techniques and technologies of power. These phenomena do not operate as a unified, continuous, or systematic apparatus. Furthermore, they cannot be identified with the state and its institutions. When the "state" is posited as the core of the power problem, a sovereignty-centered lens suggests that power emanates from a single locus, thereby reinstating dualisms between the state and everything else (Foucault, 1995: 25–29). Conversely, Walzer (1986: 54–55) posits that power is distributed within an infinite network. Power is relational; it is not a structure like the state but rather an effect of interaction (Deleuze, 2006: 70). Power, when considered as an inherent aspect of economic, sexual, and familial relations, does not merely prohibit or permit; rather, it is a productive force. It is embedded in society and cannot be reduced to a simple opposition between rulers and ruled (Foucault, 1978: 94–97).

Within this theoretical framework, concepts such as biopower, disciplinary power, and pastoral power elucidate the rationalities and techniques through which power regimes were constituted across temporal and contextual frameworks (Oksala, 2016: 473). These regimes do not stem from individual actions but rather from the very essence of power itself. They engender subjects by enclosing them both externally and internally. Externally, power categorizes certain bodies and identities as unacceptable; internally, it furnishes technologies of the self entwined with power/knowledge (Bevir, 1999: 349).

As a critique of state-centered juridico-discursive and Marxist analyses, the microphysics of power underscores the productive function of power. Rather than addressing classes and

institutions alone, it shifts its focus to everyday life and marginal institutions (asylums, prisons) and the family (Oksala, 2016: 474; Walters, 2017: 62). Nevertheless, an exclusive focus on micro-level phenomena may result in the oversight of the interconnections between power and more extensive technological systems (Lemke, 2010).

From a Marxist perspective, Poulantzas (2000) challenges Foucault's approach, asserting that Foucault "pulverizes" power into its molecular components while neglecting to consider the class location of the state, class struggle, and the state's monopoly on violence (2000: 44–45). While acknowledging Foucault's contributions to the expansion of Marxist conceptions of power, Poulantzas contends that this approach falls short in adequately problematizing the state within the context of relations of production and sociality (Poulantzas, 2008: 385; see also Wood, 1986: 51). Giddens' observations align with this perspective, noting the absence of the state in Foucault's analysis and asserting that Foucault's work lacks a comprehensive understanding of the state (Giddens, 1995). Foucault has also been the subject of criticism for what appears to be a nihilistic political philosophy, in which pervasive power relations seem to foreclose meaningful freedom. From the Marxist left, in particular, the charge was that this new conception underperforms on society–state relations and global issues (Gordon, 1991: 4).

Conversely, several authors have asserted that Foucault's contributions to state theory are significant, offering valuable tools for understanding the formation and technologies of the modern state, thereby broadening our understanding of the subject (Constable, 1991; Lemke, 2007; Smart, 2002). In the lectures compiled as *Security, Territory, Population and The Birth of Biopolitics* (Foucault, 1992), Foucault focuses on statehood (Lemke, 2010: 19), establishing the modern state as a primary analytical focus (Collier, 2009: 79; Jessop, 2007). In this sense, many critiques of microphysics were addressed as Foucault adopted macro-political themes in the Collège de France lectures (Lynch, 2011: 17).

GOVERNMENTALITY

Beginning in 1976, Foucault initiated the use of his extant apparatus to address a novel object. In *Security, Territory, Population* and *The Birth of Biopolitics*, he inscribed the genealogy of biopolitics and the analysis of regimes of political rule within the broader power/knowledge frame that had underpinned his disciplinary studies. His research on governmentality focuses on the evolution of statehood, the methods of state administration, and their function in the reproduction of capitalism (Collier, 2009: 79; Foucault, 1992; Jessop, 2007: 34). Within the framework of power/knowledge relations, he poses the question of how the political knowledge of governing is formed. The transformation of state reason is pursued through a genealogy of governmentality, with the modern state placed at the center (Lemke, 2010).

As articulated in *Security, Territory, Population*, the transition to a political rationality that functions through population knowledge is not a solitary historical rupture; rather, it is concomitant with the emergence of novel technologies. Consequently, the genealogical study of governmentality necessitates the examination of the intertwining of novel modes of knowledge and techniques of conduct from antiquity to the present era. This endeavor entails the identification of the developmental periods that laid the foundation for the emergence of novel techniques. When examined through a historical lens, the dynamic between shepherds and their "flock" undergoes a transformation that is not characterized by a sudden rupture or abrupt transition (Foucault, 1992: 101–102). The sixteenth and seventeenth centuries marked the rise of governmental rationality as a novel art of government, distinct from both Greco-Roman and feudal notions. This shift saw the replacement of tradition with rationality within a distinctly state domain. This shift in perspective necessitates a reevaluation of the concept of sovereign legitimacy over territory, redefining it as a matter of state power. The doctrine of Reason of State articulates this rationality in two distinct ways: firstly, through the utilization of diplomatic-military technology, which also serves as the foundational element of the Westphalian system; and secondly, via *Polizeiwissenschaft* (police science)—a

comprehensive array of strategies aimed at fortifying strength (Foucault, 1992: 102–103). The advent of police science and, subsequently, liberal and neoliberal political administration represented a continuum, as these disciplines necessitated a rational comprehension of the populace, encompassing calculation and statistics (Lemke, 2010). According to Burke (2000), the state's growing knowledge—which encompasses taxation, record-keeping, provisioning, and conscription—also signals an increasing desire to regulate and control life.

Police science, in its capacity to "consolidate and augment state power, using its forces well, securing the felicity of subjects, and above all preserving order and discipline, improving subjects' lives and ensuring subsistence" through tools such as public health, housing, urban order, and vital statistics, is a field of study that has seen significant development in recent years. The advent of biopolitics must be understood in conjunction with the concept of the Reason of State and the principles of police science. The Birth of Biopolitics demonstrates how the evolution of governmental rationality is intertwined with liberalism, which Foucault conceptualizes as both the underlying principle and the methodological foundation of governmentality. If the domain of police science had been the province of a government centered on population, liberalism would emerge as a critique of excessive government (Foucault, 1992: 110–111). The government, thus rationalized, no longer derives legitimacy from sovereignty alone (Schmitt, 1988).

Foucault's observations on the dispersed micro-diversity of power relations give rise to two issues. The initial inquiry concerns the manner in which disparate power relations become colonized and articulated into more encompassing mechanisms of domination. The subsequent inquiry pertains to the manner in which this process is connected to particular forms of knowledge production. In pursuit of these inquiries, he employs a critical lens, problematizing the role of government. This involves a thorough examination of the historical evolution and periodization of the state apparatus, the strategic and tactical dimensions of power relations, and the discourses intertwined with these dynamics. In contrast to deductive, universal, and essentialist accounts of state

power, he directs his attention to technologies of power, governmental rationalities, and political calculations. Despite the state's centrality, he declines to accept it as a given, refraining from asserting it as the origin of power (Jessop, 2007: 36). Consequently, when he places governmental practice through state institutions at the center, he pursues how-questions rather than what-questions. This necessitates a comprehensive examination of governmental technologies, as both individualization and institutionalization are considered integral components of governance. As Lemke (2007: 46–49) asserts, these two approaches are not in opposition but are, in fact, complementary aspects of governmental technology. The genealogy of governmentality, therefore, involves the analysis of the co-evolution of historically diverse state forms and practices of rule, without presuming an essentialist image of the state (Jessop, 2007: 37).

This insistence on a cautious posture toward the state also extends to Marxism. In Marxist state theory, the state emerges from class struggles concerning property relations (Sweezy, 1975: 18) and functions as a repressive apparatus—a primary target of class struggle (Althusser, 1971: 31)—that overshadows the "civil" by dominating the economic and social spheres (Swingewood, 1996: 117). In the domain of Marxism, the state can be conceptualized in two distinct ways: as an instrument of the prevailing class, a perspective known as instrumentalism, or as an entity with a degree of "relative" autonomy, a viewpoint termed structuralism. These two approaches, as elucidated by Caslin (1993: 308–309), can be traced within the broader framework of Marxist thought. Despite the presence of internal diversity, the state serves to represent and reproduce capitalist power and restructuring (Caslin, 1993: 308–309).

Despite Foucault's subsequent engagement with macro-level themes, he maintained a critical distance from state-centric perspectives. He argued that Marxism, in its political analysis, paradoxically places excessive emphasis on the state and state power. Conversely, governmentality displaces the conventional focus on sovereignty with concerns regarding population, security, and governance. Constable (1991) asserts that discourse and practice are mutually reinforcing in terms of power and knowledge,

and that the concept of state sovereignty is reevaluated in conjunction with the forms of power attributed to and exercised by the state. Gordon (1991: 4) interprets Foucault's shift toward governmentality as a reaction to the Marxist critique that microphysics is incapable of addressing macro structures and politics. As previously mentioned in the concluding pages of *The History of Sexuality*, vol. 1, the concept of biopower introduces the concept of population into power relations at the national level. The Collège de France lectures subsequently concentrate on biopower and biopolitics in the context of government. This shift does not signify a methodological rupture; rather, it indicates a redeployment of the same toolkit towards macro politics (Collier, 2009: 82).

Consequently, the object undergoes a shift while the method maintains continuity. Issues previously classified as "missing" by Marxists are now associated with macro politics. Governmentality provides a macro perspective while maintaining a connection to microphysics. Additionally, it encompasses an examination of subject formation and subjection through the medium of games of truth, thereby delineating the position of subjects who submit to a social reality. Concurrently, it unveils potential avenues for departure (Lynch, 2011: 178). Foucault's objective is not to map the linear progression of administrative frameworks, but rather to underscore the intricate interplay between the institutionalization of the state apparatus and the processes of subjectification—the very dynamics through which the modern sovereign state and the modern autonomous individual co-produce one another (Lemke, 2007: 44). Despite eschewing overarching theories "of the state," the author meticulously delineates the genesis of disparate strategies—namely, the delineation of the nature and objectives of government—across historical contexts (Jessop, 2007: 35–37). In summary, while refraining from a state theory, Foucault transitions from the microphysics of discipline and normalization to present a genealogy of the modern state (Lemke, 2007: 57).

SEEING GOVERNANCE AND GLOBALIZATION THROUGH GOVERNMENTALITY

Analyzing power beyond the juridico-discursive model provides a productive framework for understanding liberal and neoliberal governmental rationalities, governance, and the decentralized technologies of power that sustain them (Jessen & von Eggers, 2020, p. 54). Despite the fact that Foucault did not directly examine globalization, governance, or the economic functions of the state, his analytics of power—especially the concepts of governmentality and the microphysics of power—can be fruitfully applied to these domains (Minda, 1999, p. 161). The pivotal inquiry, therefore, pertains to the capacity of the discourses concerning the decline or transformation of the state within the ambit of globalization and governance literatures to be situated within the broader paradigm shift that Foucault initiated with his transition from microphysics to a genealogy of the modern state.

Globalization, Governance, And the Question of State Decline

Mainstream globalization and governance literature frequently asserts the dissolution of the modern nation-state, attributing this dissolution to the erosion of its exclusive competencies, the blurring of its borders, and the involvement of new actors in decision-making, which collectively constrain its power. While states continue to exercise sovereignty, a significant aspect of sovereignty, namely exclusive sovereignty, is considered to be lost (Supiot, 2017). The state thus becomes an arena where governance is exercised, supervised, and legitimated. It retains lawful coercion but no longer embodies sovereignty in the classical sense. As states become increasingly integrated into an international system, they find themselves embedded in transnational regulatory environments that limit their policy autonomy (Hirst & Thompson, 1996). As Crouch (2003) has demonstrated, powerful global corporations have the capacity to penetrate national legal frameworks, thereby threatening to "move elsewhere" if taxation or labor legislation proves to be unsatisfactory. Despite the fact that states may not cease to function as "principal institutions," their capacity to govern and to direct

macroeconomic decision-making is diminished (Hirst & Thompson, 1996, pp. 203–204).

A Foucauldian reading reconfigures this "decline-of-the-state" narrative. As Rose and Miller (1992) argued in their seminal essay, "Political Power beyond the State," political authority is not located in a fixed apparatus but operates through a multiplicity of networks, alliances, and technologies of government that traverse the boundaries of the state. The state, they suggest, "is not the source of power but one of its effects"—a particular way in which the problem of government is discursively codified (Rose & Miller, 1992, p. 175). From this perspective, the phenomenon of globalization does not result in the dissolution of the state; rather, it engenders a transformation in the modalities through which state power is exercised, thereby extending them "at a distance" via markets, corporations, and international institutions.

From Governance to Governmentality

Broadly speaking, governance can be defined as "any strategy, process, procedure, or program designed to address issues of control, regulation, and management at global, national, local, or organizational levels" (Lemke, 2010, p. 61). However, as Thomas Lemke (2012) observes, the transition from government to governance introduces an illusion of neutrality. This shift suggests a technical management of affairs rather than a historically situated rationality of rule. Conversely, governmentality unveils the political and epistemic conditions that enable such "neutral management" (Lemke, 2012, pp. 34–35). Governance discourses extol partnership, reciprocity, and plurality as hallmarks of democratization. Conversely, governmentality analysis interrogates the translation of these very ideals into techniques that depoliticize conflict and engender subjects capable of governing themselves.

When viewed through this particular lens, governance is regarded as a liberal art of government—a mode of rule that transforms antagonism into consensus and reframes political disputes as managerial or technical problems. Its decentralizing rhetoric obscures how power operates through indirect rule and self-regulation rather than through explicit command (Walters,

2004, p. 38). As Foucault emphasized, the liberal and neoliberal rationalities of rule depend not on the retreat of the state but on its governmentalization: According to Foucault (1979, cited in Rose & Miller, 1992, p. 176), "what is at stake is not the state's domination of society, but the governmentalization of the state."

The Governmentalization of the State

Lemke's (2012, pp. 25–27) argument, derived from Foucault's 1977–1979 Collège de France lectures, posits that the state should not be regarded as a static entity but rather as an evolving assemblage of governmental practices. This process of governmentalization demonstrates that modern statehood is the result of an interweaving of disciplinary, biopolitical, and economic rationalities. Within the context of global capitalism, these rationalities are transposed to supranational levels, manifesting in what Larner and Walters (2004, pp. 4–6) term "global governmentalities." The authors of this study describe globalization not as the erosion of state sovereignty but as the expansion of liberal governmental reason across new spaces of rule. These spaces of rule include international financial regimes, development agencies, human-rights networks, and transnational policy communities.

From this perspective, neoliberal globalization can be understood as a mutation of liberal governmentality rather than its negation. In the global arena, the concepts of freedom, competition, and self-responsibility are employed as governance techniques, aligning individuals, firms, and states within a dispersed architecture of control. As Lemke (2012, pp. 41–53) observes, liberal governmentality operates through technologies of security that regulate life via risk management and the production of calculable subjects. The same mechanisms underpin contemporary global governance, where discourses of "transparency," "accountability," and "risk prevention" frame market conduct as both rational and moral.

Liberalism, Globalization, And Governing at a Distance

Larner and Walters (2004, pp. 15–17) conceptualize global

governmentality as a specific technology of rule within the broader trajectory of liberal political reason. The increasing prevalence of transnational regulatory frameworks, such as the International Monetary Fund (IMF), the World Bank, the World Trade Organization (WTO), the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD), and the European Union's Open Method of Coordination, underscores the evolution of governance away from a centralized model and towards a more distributed approach. This shift in authority distribution does not necessarily entail the dissolution of the state. Rose and Miller's (1992) concept of governing through freedom encapsulates this paradox: subjects appear to be autonomous while their actions are directed towards collective objectives. In the context of globalization, this logic is also applicable to states, which are encouraged to adopt the role of responsible global citizens. This entails the management of populations, the attraction of investment, and the internalization of market discipline as a form of self-regulatory virtue.

When examined through the lens of Foucauldian theory, globalization's digital and financial infrastructures can be understood as technologies of inscription that transform global reality into a calculable entity. These technologies manifest in indexes, rankings, and risk indicators, which facilitate the comparison and disciplining of states and populations (Rose & Miller, 1992, pp. 279–283). Consequently, the discourse surrounding "state decline" signifies not the dissolution of sovereignty but rather a transition in its manifestations, shifting from legal oversight to statistical, managerial, and algorithmic forms of authority.

In Foucault's genealogy of modern power, globalization can thus be read as the latest articulation of liberal rationality—an assemblage of institutions and practices that govern life "at a distance" through norms of freedom and responsibility. As Lerner and Walters (2004, pp. 15–17) observe, global governance does not function as an external substitute for the state; rather, it is a distinct technology of rule that is embedded within the state apparatus. The term "global" signifies a field of visibility, in which the promises of liberalism—namely, development, peace, and efficiency—are continually re-enacted through expert knowledge and technocratic

interventions.

Foucault's governmentality thesis, therefore, offers a valuable lens through which to comprehend the contemporary governmentalization of globalization. This governmentalization refers to the process by which the discourse surrounding global interconnectedness becomes a tool of rule. Contrary to the notion that globalization signifies the termination of the state, it has been demonstrated that globalization diffuses its governing capacities across networks of public and private power, articulating what Lemke (2012, pp. 77–83) calls the neoliberal rationality of the global age.

CONCLUSION

In his analysis, Foucault examined the strategic, tactical, and relational dimensions of domination through the lens of microphysics of power. He placed greater emphasis on disciplinary mechanisms, subjective experience, and everyday practices rather than macro-structures. Precisely because his earlier work challenged juridico-discursive and Marxist models—and because Marxist critics later accused him of neglecting macro-structures—Foucault redeployed his analytical toolkit toward a new object: the state. In his 1977–1979 Collège de France lectures, he placed statehood at the center of his analysis, thereby adding distinctive dimensions to state theory (Constable, 1991; Lemke, 2007; Smart, 2002).

His most significant contribution, termed "governmentality," aims to address the limitations in discourse pertaining to governance and globalization. Claims regarding the state's diminished autonomy and the proliferation of decision-making entities are frequently misinterpreted as indications of state collapse or diminution of sovereignty. However, a Foucauldian reading of this text reveals an alternative interpretation. The contemporary state's power has not disappeared; rather, it has been restructured through disciplinary, biopolitical, and neoliberal mechanisms of governance. In summary, governmentality rejects the notion of a static, rigid image of "the state" in global governance literature and reframes its evolving role as the

application of a liberal and neoliberal governmental approach within a complex global network of power relations (Rose & Miller, 1992; Larner & Walters, 2004; Lemke, 2012).

REFERENCES

Althusser, L. (1971). Ideology and Ideological State Apparatuses (Notes towards an Investigation). In *Lenin and Philosophy and Other Essays* (B. Brewster, Trans., pp. 121–186). London: New Left Books.

Bevir, M. (1999). Foucault, Power, and Institutions. *Political Studies*, 47(2), 345-359.

Burke, P. (2000). *A Social History of Knowledge: From Gutenberg to Diderot*. Cambridge: Polity Press.

Caslin, T. (1993). Devlet ve Ekonomi. In K. Saybaşı (Ed.), *Liberalizm, Refah Devleti, Eleştiriler* (pp. 290-315). Istanbul: Bağlam Yayıncılık.

Collier, S. J. (2009). Topologies of Power: Foucault's Analysis of Political Government beyond 'Governmentality'. *Theory, Culture & Society*, 26(6), 78-108. doi:10.1177/0263276409347694

Constable, M. (1991). Foucault & Walzer: Sovereignty, Strategy & the State. *Polity*, 24(2), 191–209.

Crouch, C. (2003). *Post-Demokrasi*. Ankara: Dost Yayınevi.

Deleuze, G. (2006). *Foucault* (7 ed.). (S. Hand, Ed.) Minneapolis: University of Minnesota Press.

Foucault, M. (1978). *The History of Sexuality, Volume 1: An Introduction*. (R. Hurley, Trans.) New York: Pantheon.

Foucault, M. (1992). *Ders Özetleri (1970–1982)*. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.

Foucault, M. (1997). *Society Must Be Defended: Lectures at the Collège de France, 1975–76*. New York: Picador.

Foucault, M. (2008). *The Birth of Bio-Politics: Lectures at the Collège de France 1978–79*. (M. Senellart, Ed.) London: Palgrave Macmillan.

Giddens, A. (1995). *Politics, Sociology and Social Theory: Encounters with Classical and Contemporary Social Thought*. Stanford, CA: Stanford University Press.

Gordon, C. (1991). Governmental Rationality: An Introduction. In G. Burchell, C. Gordon, & P. Miller (Eds.), *Governmentality, The Foucault Effect: Studies in* (pp. 1–53). Chicago: University of Chicago Press.

Hirst, P. Q., & Thompson, G. (1996). *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge: Polity Press.

Jessen, M. H., & von Eggers, N. (2020). Governmentality and Statification: Towards a Foucauldian Theory of the State. *Theory, Culture & Society*, 37(1), 53–72. doi:10.1177/0263276419849099

Jessop, B. (2007). From Micro-powers to Governmentality: Foucault's Work on Statehood, State Formation, Statecraft and State Power. *Political Geography*, 26(1), 34–40. doi:10.1016/j.polgeo.2006.08.002

Larner, W., & Walters, W. (2004). Ethical Capitalism. In W. Larner, & W. Walters (Eds.), *Global Governmentality: Governing International Spaces* (pp. 195–211). London: Routledge.

Larner, W., & Walters, W. (2004). *Global Governmentality: Governing International Spaces*. (W. Larner, & W. Walters, Eds.) London: Routledge.

Larner, W., & Walters, W. (2004). Globalization as Governmentality. In W. Larner, & W. Walters (Eds.), *Global Governmentality: Governing International Spaces* (pp. 1–20). London: Routledge.

Larner, W., & Walters, W. (2004). The Political Rationality of European Integration. In W. Larner, & W. Walters (Eds.), *Global Governmentality: Governing International Spaces* (pp. 155–173). London: Routledge.

Lemke, T. (2007). An Indigestible Meal? Foucault, Governmentality and State Theory. *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 8(2), 43–64. doi:10.1080/1600910X.2007.9672946

Lemke, T. (2010). Foucault's Hypothesis: From the Critique of the Juridico-Discursive Concept of Power to an Analytics of Government. *Parrhesia*, 9, 31–43.

Lemke, T. (2012). *Foucault, Governmentality, and Critique*. New York: Routledge.

Lynch, R. (2011). Foucault's Theory of Power. In D. Taylor (Ed.), *Michel Foucault: Key Concepts* (pp. 13–27). Durham: Acumen.

Minda, G. (1999). Globalization, Decline of the Nation-State and Foucault. In M. Nicholas, & W. J. Samuels (Eds.), *The Fundamental Interrelationships Between Government and Property* (pp. 145–153). New York: Routledge.

Ohmae, K. (1995). *The End of the Nation State: The Rise of the Regional Economies*. New York: The Free Press.

Oksala, J. (2016). Oksala, J. In L. Disch, & M. Hawkesworth (Eds.), *The Oxford Handbook of Feminist Theory* (pp. 472–490). Oxford: Oxford University Press.

Poulantzas, N. (2000). *State, Power, Socialism*. London: Verso.

Poulantzas, N. (2008). *The Poulantzas Reader*. (J. Martin, Ed.) London: Verso.

Reich, R. (1992). *The Work of Nations: Preparing Ourselves for 21st Century Capitalism*. New York: Vintage Books.

Rose, N., & Miller, P. (1992). Political Power beyond the State: Problematics of Government. *The British Journal of Sociology*, 43(2), 1992.

Rose, N., & Miller, P. (1996). Governing Advanced Liberal Democracies. In A. Barry, T. Osborne, & N. Rose (Eds.), *Foucault and Political Reason: Liberalism, Neo-liberalism and Rationalities of Government* (pp. 37–65). Chicago: University of Chicago Press.

Schmitt, C. (1988). *The Crisis of Parliamentary Democracy*. (E. Kennedy, Trans.) Cambridge, MA: MIT Press.

Smart, B. (2002). *Michel Foucault*. London: Routledge.

Supiot, A. (2017). *Homo Juridicus: On the Anthropological Function of the Law*. (S. Brown, Trans.) London: Verso Books.

Sweezy, P. M., Baran, P. A., & Magdoff, H. (1975). *The Dynamics of U.S. Capitalism: Corporate Structure, Inflation, Credit, Gold, and the Dollar*. New York: Monthly Review Press.

Swingewood, A. (1996). *Kitle Kültürü Efsanesi*. İstanbul: Bilim–Sanat Yayınları.

Walters, W. (2004). Some Critical Notes on ‘Governance.’. *Studies in Political Economy*, 73(1), 27–46. doi:10.1080/19187033.2004.11675150

Walters, W. (2017). The Microphysics of Power Redux. In P. Bonditti, D. Bigo, & F. Gros (Eds.), *Foucault and the Modern International* (pp. 57–77). London: Palgrave Macmillan.

Walzer, M. (1986). The Politics of Foucault. In D. C. Hoy (Ed.), *Foucault: A Critical Reader* (pp. 51–69). Oxford: Blackwell.

Wickham, G. (1983). Power and Power Analysis: Beyond Foucault? *Economy and Society*, 12(4), 468–498. doi:10.1080/030851483000000003

Wood, E. M. (1986). *The Retreat from Class: A New “True” Socialism*. London: Verso Books.

Yergin, D., & Stanislaw, J. (2002). *The Commanding Heights: The Battle Between Government and the Marketplace That Is Remaking the Modern World*. New York: Simon & Schuster.

BÖLÜM 11

GÜVENCESİZ İSTİHDAMDA SOSYAL GÜVENLİK KAPSAM AÇIĞI: KAYIT DIŞILIK, ATİPİK ÇALIŞMA VE HAK TEMELLİ REFORM SEÇENEKLERİ

Mehmet Duruel¹
Mehmet Mutlu²

Giriş

Güvencesiz istihdam, çağdaş emek piyasalarının yalnızca “esneklik” talebiyle açıklanamayacak kadar çok katmanlı bir dönüşümünü ifade etmektedir. Nitekim istihdam ilişkilerinin parçalanması, işin sürekliliğinin belirsizleşmesi, işveren sorumluluklarının taşeronlaştırma ve benzeri örgütlenmelerle seyreltilmesi ve en önemlisi de sosyal güvenliğin istihdam statüsüne aşırı bağımlı tasarlanması, “kapsam açığı”nı (coverage gap) yapısal bir sorun olarak büyütmektedir. Bu kapsam açığı, bir taraftan kayıt dışı istihdamın süreklilik kazanmasıyla, diğer taraftan da atipik

¹ Prof.. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, duruel@iste.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6864-6690

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı mehmetmutlu2021@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-0596-2677

çalışma biçimlerinin (geçici, kısmi süreli, çağrı üzerine, bağımlı kendi hesabına çalışma vb.) yaygınlaşmasıyla derinleşmektedir. OECD ülkelerinde dahi sosyal koruma sistemlerinin, “istikrarlı işveren-işçi ilişkisi” varsayımı üzerine inşa edilmiş olması, yeni iş biçimlerini sistemin dışına iten bir kurumsal ataletle işaret etmektedir (OECD, 2018: 14).

Bu bölüm, sosyal güvenlik kapsam açığını üç düzlemde tartışmayı amaçlamaktadır: (i) kayıt dışılık ve kapsam açığının yapısal dinamikleri; (ii) atipik ve yeni nesil iş biçimlerinde riskin bireyselleştirilmesi; (iii) hak temelli reform seçenekleri. Tartışma yürütülürken, Türkiye bağlamını doğrudan ya da dolaylı biçimde aydınatabilecek, göçmen emeği ve afet koşullarında kırılganlık gibi ara temalar da analize dahil edilmektedir (Duruel, 2017: 212; Duruel, 2023a: 230; Duruel, 2023b:13).

Kayıt Dışılık ve Kapsam Açığının Yapısal Dinamikleri

Sosyal güvenlik kapsam açığının en görünür boyutu kayıt dışılıktır; ancak kayıt dışılık yalnızca “denetim eksikliği” ya da “bireysel tercih” düzeyinde ele alındığında, sorunun kurumsal ve siyasal iktisadi boyutu gözden kaçmaktadır (Dönmez ve Bulut, 2020: 289). Kayıt dışılık, çoğu zaman işletmelerin maliyet baskısı, istihdamın mevsimselliği, taşeron zincirleri, yerel piyasa rekabeti ve göçmen emeğinin kırılgan statüsü gibi faktörlerin kesişiminde üretilen bir düzenlilik hâline gelmektedir. Bu nedenle kapsam açığı, tekil bir uyumsuzluk değil; emek piyasasının segmentasyonu içinde yeniden üretilen bir “korunmasızlık rejimi” olarak değerlendirilmelidir.

Göçmen emeği bu dinamiğin kritik bir halkasıdır. Zorunlu göç sonrası emek arzındaki artışın, belirli sektörlerde ücretleri baskılayabildiği, kayıt dışı istihdamı büyütebildiği ve yerli-göçmen işgücü arasında rekabeti keskinleştirebildiği; buna karşılık belirli alanlarda üretim kapasitesini ve girişimciliği destekleyebildiği

tartışılmaktadır (Duruel, 2017: 207–222). Özellikle çalışma yaşamına girişte belirsizlik ve statü kırılganlığı arttıkça, sosyal güvenlik prim ödeme sürekliliği zayıflamakta ve sağlık, işsizlik ya da emeklilik gibi risklere karşı koruma aralığı genişlemektedir.

Afetler ve olağanüstü koşullar ise kayıt dışılığı ve kapsam açığını “ivmelendirici şok” olarak derinleştirebilmektedir. Nitekim 6 Şubat depremleri bağlamında Hatay örneği, afetten etkilenen nüfus içinde göçmen olmanın, barınma ve geçim stratejilerini daha da güvencesizleştirdiğini, resmi sistemlere erişimi zorlaştırdığını ve sosyal korumadaki boşlukları görünür kıldığını göstermektedir (Duruel, 2023a:231).

Bu noktada, afet sonrası koordinasyon kapasitesi, sadece fiziksel yeniden inşa değil, aynı zamanda sosyal politika araçlarının hedefleme ve erişim kapasitesi bakımından da belirleyici hâle gelmektedir. Hatay özelinde afet yönetiminde kapasite geliştirmenin önemi, kurumsal eşgüdüm ve sahaya nüfuz eden hizmet örgütlenmesi açısından vurgulanmaktadır (Bulut, Akın, ve Kara, 2017: 1062).

Kapsam açığını büyüten bir diğer boyut, sosyal güvenliğin “dar” bir istihdam tanımıyla eşleşmesidir. İş, istihdam ve gelir akışları parçalandıkça, sosyal güvenliğin prim esaslı mantığı; düzensiz gelir, kesintili çalışma ve çoklu iş ilişkileri karşısında kırılganlaşmaktadır (Eren, vd., 2014). ILO, standart istihdamdan saparak şekillenen “standart dışı istihdamı” (non-standard employment, NSE) geçici, kısmi süreli, geçici iş ilişkileri, çok taraflı istihdam düzenekleri, gizlenmiş istihdam ilişkileri ve bağımlı kendi hesabına çalışma gibi türleri kapsayan bir kategori olarak tanımlamakta; bu türlerin yaygınlaşmasını iş güvencesi ve sosyal koruma açısından risk üreten bir eğilim olarak değerlendirmektedir (International Labour Office [ILO], 2016: 2).

Bu çerçevede kapsam açığı, yalnızca “sistemin dışında kalanlar” problemi değildir; sistemin bizzat tasarımının, belirli istihdam biçimlerini “norm”, diğerlerini “istisna” saymasıyla ilgilidir. Sosyal güvenlik mimarisinin “norm” olarak varsaydığı istihdam ilişkisi zayıfladığında, istisna alanları genişlemekte; dolayısıyla haklara erişim, fiilen piyasa güçlerinin ve hane içi dayanışma ağlarının insafına terk edilebilmektedir. Bu durum, özellikle gelir yoksulluğu ve risk maruziyeti yüksek gruplar bakımından, hak temelli sosyal vatandaşlık anlayışını aşındırmaktadır.

Atipik ve Yeni Nesil Çalışma Biçimleri: Riskin Bireyselleştirilmesi ve Sosyal Hakların Erozyonu

Atipik çalışma, klasik iş sözleşmesinin süreklilik ve tek işveren varsayımını kırdığı ölçüde, sosyal politika araçlarının kapsayıcılığını test eden bir laboratuvar işlevi görmektedir. OECD’nin değerlendirmesi, OECD ortalamasında kendi hesabına çalışanların ve geçici sözleşmelilerin belirli oranlara ulaştığını; geçici çalışanların asgari prim günlerini biriktirmekte zorlanabildiğini ve kendi hesabına çalışanların çoğu zaman “en temel” yardımlarla sınırlı kaldığını vurgulamaktadır (OECD, 2018: 14).

Bu saptama iki açıdan önemlidir: Birincisi, kapsam açığının gelişmiş refah rejimlerinde dahi statü temelli tasarımdan kaynaklandığını; ikincisi ise atipik istihdamın yalnızca bireysel güvencesizlik üretmediğini, aynı zamanda sosyal koruma sistemlerinin finansman tabanını erozyona uğratabildiğini göstermesidir (OECD, 2018: 14).

ILO’nun çerçevesi de benzer biçimde, standart istihdamdan standart dışı istihdama kayışın hem sanayileşmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde belirginleştiğini; standart dışı istihdam düzeneklerinin

çoğu zaman daha yüksek iş güvencesizliğiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır (ILO, 2016: 7).

Bu noktada “riskin bireyselleştirilmesi” kritik bir kavramsallaştırmadır: İşverenin üstlenmesi beklenen istihdam riskleri (işsizlik, hastalık, yaşlılık vb.), sözleşme türü ve statü üzerinden çalışanın hanesine yüklenmekte; devletin rolü ise ya artan hedefleme ve seçicilikle daralmakta ya da sistem dışı bırakılan nüfus için “tamamlayıcı” ve çoğu zaman yetersiz yardım rejimlerine indirgenmektedir.

Bu dönüşümün siyasal ve toplumsal yansımaları, “güvencesizlerin” yalnızca ekonomik değil aynı zamanda politik bir özneleşme potansiyeli taşıdığı iddiasıyla da tartışılmaktadır. Standing, neoliberal esneklik gündeminin, risk ve güvencesizliği çalışanlara transfer ederek küresel ölçekte bir “precariat” ürettiğini; bu kitlenin istikrarlı bir aidiyet ve gelecek ufku bulamadıkça siyasal gerilimlere açık hâle gelebildiğini belirtir (Standing, 2011: 1–2; Tamer ve Dönmez, 2021: 109).

Bu, sosyal güvenlik kapsam açığının salt teknik bir tasarım kusuru olmadığını; demokratik istikrar, toplumsal barış ve siyasal temsil alanlarına uzanan bir etkiler zinciri doğurabildiğini ima etmektedir.

Atipik çalışma rejimi, göçmen emekle birleştğinde ise, kapsam açığı hem statü hem de kimlik boyutlarıyla katmanlaşır. Göçmenlerin yoğunlaştığı sektörlerde kayıt dışılığın yaygınlaşması, hem ücret düzeylerini hem de sosyal güvenlik prim tabanını baskılayabilmektedir (Duruel, 2017: 212).

Üstelik afet koşulları gibi olağanüstü durumlarda, geçim stratejileri daha da kısa vadeli hâle geldiğinden, prim ödeme sürekliliği ve sistemle temas kanalları zayıflamakta; böylece kapsam açığı “kriz dönemlerinde büyüyen”, kriz sonrası toparlanmada ise kalıcılaşılabilen bir özellik kazanmaktadır (Duruel, 2023a: 227–255).

Bu bağlamda, yönetim kapasitesi ve kamusal iletişim de dolaylı fakat kritik bir belirleyici hâline gelir. Sosyal medya üzerinden kamuoyu oluşturma rolü ve riskleri üzerine yapılan değerlendirmeler, kriz dönemlerinde bilgi akışının hızlanmasının yanında dezenformasyon, panik ya da yanlış yönlendirme risklerinin de büyüdüğünü; dolayısıyla kamu kurumlarının güvenilir, erişilebilir ve kapsayıcı iletişim kapasitesinin sosyal politika uygulamalarının etkinliğini etkileyebileceğini göstermektedir (Eren ve Aydın, 2014: 198).

Bu, sosyal güvenlik kapsam açığının azaltılmasında, sadece mevzuat ve finansman değil; aynı zamanda erişim, bilgilendirme ve güven ilişkisi üreten kurumsal pratiklerin de önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Hak Temelli Reform Seçenekleri: Evrensellik, Taşınabilirlik ve Yönetişim Kapasitesinin Güçlendirilmesi

Kapsam açığını kapatmaya dönük reform seçenekleri, genel olarak iki eksende toplanabilir: (i) statü temelli sosyal sigorta mimarisinin genişletilmesi ve uyarlanması; (ii) hak temelli, daha evrensel ve yaşam döngüsü odaklı sosyal koruma araçlarının güçlendirilmesi. OECD, sosyal güvenlik primlerinin istihdam biçimleri arasında mümkün olduğunca uyumlaştırılmasını, bağımlı–bağımsız sınırında duran çalışanların standart şemaya dâhil edilmesini ve gönüllü şemaların çoğu zaman iyi çalışmadığını vurgulayarak, kapsam açığını kapatmanın “tasarım” boyutuna dikkat çeker (OECD, 2018: 15–16).

Bu yaklaşım, özellikle platform ekonomisi ve çağrı üzerine işlerde, “iş ilişkisini doğru sınıflandırma” ve “prim yükümlülüğünü doğru yere bağlama” ihtiyacını öne çıkarır.

ILO’nun World Social Protection Report 2020–22 için hazırlanan bölgesel tamamlayıcı raporu ise, çalışma çağındaki nüfusta “missing middle”in büyüdüğünü; düşük işgücüne katılım,

işsizlik, yaygın enformellik ve ücretlerin eksik beyanı gibi etkenlerin, fiili kapsamı sınırladığını belirtir (ILO, 2021: 20–21).

Bu tespit, reformun yalnızca yeni iş biçimlerini kapsamakla sınırlı kalamayacağını; aynı zamanda kayıt dışılığı besleyen ekonomik ve kurumsal teşviklerin yeniden düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir.

Hak temelli reformlar bakımından üç politika paketi

Evrensel asgari koruma ve yaşam döngüsü garantileri: Sosyal korumanın asgari çekirdek bileşenlerinin (temel sağlık güvencesi, asgari gelir desteği, çocuk/familye benefits, yaşlılıkta asgari gelir) statüden bağımsız biçimde güvence altına alınması, kapsam açığını “aşağıdan” kapatır. Bölgesel rapor, COVID-19 krizinin mevcut sistemlerde kapsam ve yeterlilik açıklarını görünür kıldığını ve tüm istihdam türlerine erişimin geliştirilmesi gerektiğini özellikle vurgular (ILO, 2021: 2).

Taşınabilir haklar ve prim/vergileme uyumu: Çoklu işte çalışma, kesintili gelir ve atipik sözleşmeler karşısında, hakların “işverene bağlı” olmaktan çıkarılıp “kişiye bağlı” biçimde taşınabilir kılınması, modern emek piyasalarıyla uyumu artırır. OECD’nin önerdiği gibi istihdam biçimleri arasında sosyal güvenlik yükümlülüklerinin uyumlaştırılması, hem firmaların “daha az korunan” statülere yönelerek maliyet avantajı aramasını sınırlar hem de sistem gelirlerinin aşınmasını azaltır (OECD, 2018: 14).

Uygulama kapasitesi, yerel yönetim ve çok aktörlü koordinasyon: Reformun hukuki tasarımı kadar, uygulama kapasitesi de belirleyicidir. Afet yönetimi bağlamında Hatay örneği, çok aktörlü koordinasyon, kapasite geliştirme ve sahaya nüfuz eden hizmet örgütlenmesinin hayati olduğunu göstermektedir (Bulut et al., 2017: 1054–1072).

Benzer biçimde, STK’ların afet yönetimindeki rolüne ilişkin çalışma, sivil toplumun kriz dönemlerinde erişim kanallarını genişlettiğini ve kamusal kapasitenin yetersiz kaldığı noktalarda tamamlayıcı işlev görebildiğini ortaya koyar (Duruel, 2023b: 1–18).

Bu, sosyal güvenlik kapsam açığını azaltma hedefinin, yalnızca merkezi sosyal güvenlik kurumlarının değil; yerel yönetimlerin, STK’ların, meslek örgütlerinin ve dijital hizmet altyapılarının birlikte çalıştığı bir yönetim mimarisi gerektirdiğini düşündürmektedir.

Bu noktada, yerel yönetim reformlarının algılanışı ve uygulanma kapasitesi de doğrudan önem taşır. Yerel yönetimlerin kamu hizmeti sunumunda artan ağırlığı ve reform gündemlerinin kurumsal kapasiteyle ilişkisi, sosyal politika hizmetlerinin (danışmanlık, yönlendirme, sosyal yardım–sosyal hizmet entegrasyonu) yerelde etkinleşmesi bakımından kritik bir zemindir (Eren, 2011: 89–111).

Ayrıca “akıllı kent” uygulamaları ve akıllı çevre politikaları çerçevesi, dijital altyapıların tek pencere (single window) yaklaşımıyla hizmet erişimini kolaylaştırabileceğine işaret eden daha geniş bir kamu yönetimi tartışmasıyla kesişmektedir (Bulut, Akın, ve Dönmez, 2023: 204–219).

Son olarak, hak temelli reformlar yalnızca teknik tasarım değil, normatif bir yönelim de gerektirir. Çevresel adalet ve kamu yönetimi bağlamında yapılan kuramsal tartışmalar, yönetsel tercihlerin adalet ve eşitlik boyutlarını görünür kılar; bu yaklaşım sosyal koruma alanına uyarlandığında, kapsam açığının “kimin riskinin kamusallaştırıldığı” ve “kimin riskinin hane içine bırakıldığı” sorusuyla birlikte okunması gerektiğini düşündürür (Akın, Gül, ve Yıldırım, 2016: 26–38).

Sonuç

Sosyal güvenlik kapsam açığı, kayıt dışılık ve atipik çalışma biçimlerinin kesişiminde, yalnızca sosyal politika sistemlerinin teknik bir sorunu olmaktan çıkarak, emek piyasasının kurumsal düzeni ve toplumsal adalet rejimiyle ilgili stratejik bir meseleye dönüşmüştür. OECD ve ILO bulguları, sosyal koruma sistemlerinin hâlâ standart istihdam varsayımıyla çalıştığını; buna karşılık emek piyasalarının giderek daha parçalı, kesintili ve statü sınırlarının bulanık olduğu bir yöne evrildiğini göstermektedir (OECD, 2018: 14–16; ILO, 2016: 7; ILO, 2021: 20–21).

Türkiye bağlamında göçmen emeği ve afet koşulları, kapsam açığını hem nicelik hem de derinlik bakımından artıran kritik çarpanlar olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle reform seçenekleri; evrensel asgari koruma, taşınabilir haklar ve prim uyumu gibi tasarım değişikliklerini; uygulama kapasitesi, yerel yönetim ve çok aktörlü koordinasyonla birlikte düşünmek zorundadır. Aksi takdirde kapsam açığını kapatma hedefi, yalnızca mevzuat düzeyinde kalacak, fiili erişim ve yeterlilik sorunları ise kronikleşecektir.

Kaynakça

Akın, S., Gül, Z., & Yıldırım, U. (2016). A theoretical analysis upon the environmental health and justice issue: A case study for a comparison between G20s unitary and federal members. *International Journal of Sustainable Development and World Policy*, 5(2), 26–38.

Bulut, Y., Akın, S., & Dönmez, D. (2023). AB akıllı çevre politikaları ve uygulama örnekleri. In *Farklı Yönleriyle Akıllı Kent Uygulamaları: Mevcut Durum ve Çözüme İlişkin Yaklaşımlar: Bir Yol Haritası* (ss. 204–219). Gazikültür.

Bulut, Y., Akın, S., & Kara, M. (2017). Afet yönetiminde kapasite geliştirmenin önemi ve Hatay açısından bir değerlendirme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(4), 1054–1072.

Dönmez, D., & Bulut, Y. (2020). Türkiye’de büyükşehir yönetimlerine ilişkin değişim ve dönüşüm. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), 283-297.

Duruel, M. (2017). Suriyeli sığınmacıların Türk emek piyasasına etkileri: Fırsatlar ve tehditler. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 207–222.

Duruel, M. (2023a). Afetlerde göçmen olmak: 6 Şubat depremi Hatay örneği. *Mukaddime*, 14(2), 227–255.

Duruel, M. (2023b). Sivil toplum kuruluşlarının afet yönetimindeki rolü: 6 Şubat depremi Hatay örneği. *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 1–18.

Eren, V. (2011). Belediye yöneticilerinin yerel yönetim reformları hakkındaki algıları/Attitudes of municipal administrators towards local government reforms. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(16), 89–111.

Eren, V., & Aydın, A. (2014). Sosyal medyanın kamuoyu oluşturmadaki rolü ve muhtemel riskler. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(3), 197–205.

Eren, V., Orhan, U., & Dönmez, D. (2014). The process of strategic planning at universities: A comparative study of selected private and state universities Üniversitelerde Stratejik Planlama Süreci: Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2).

International Labour Office. (2016). *Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects (Overview)*. International Labour Organization.

International Labour Office. (2021). *World Social Protection Report 2020–22: Regional companion report for Central and Eastern Europe and Central Asia*. International Labour Organization.

OECD. (2018). *The future of social protection: What works for non-standard workers*. OECD Publishing.

Standing, G. (2011). *The precariat: The new dangerous class (Chapter 1)*. Bloomsbury Academic.

Tamer, M., & Dönmez, D. (2021). Kamu Yönetiminde Yenilikçi Bir Yaklaşım Ve Dönüşüm Modeli: Yatırım İzleme Ve Koordinasyon Başkanlığı. *R&S-Research Studies Anatolia Journal*, 4(2), 103-114.

Vosko, L. F. (2010). *Managing the margins: Gender, citizenship, and the international regulation of precarious employment*. Oxford University Press.

BÖLÜM 12

SOSYAL BELEDİYESİLİĞİN ETKİNLİĞİ VE HEDEFLEME SORUNU: YEREL REFAH HİZMETLERİNDE YOKSULLUK, VERİ TEMELLİ POLİTİKA VE HESAP VEREBİLİRLİK

Mehmet Duruel¹

Mehmet Mutlu²

Giriş

Türkiye Sosyal belediyeçilik, yerel yönetimlerin klasik altyapı ve kentsel hizmet üretiminin ötesine geçerek yoksullukla mücadele, kırılgan grupların desteklenmesi, sosyal yardım ve sosyal hizmet sunumu gibi refah fonksiyonlarını üstlenmesini ifade eden; aynı zamanda yerel ölçekte sosyal hakların kullanımını kolaylaştırmayı hedefleyen bir yönetim alanıdır (Aygen, 2014: 179; Berkün, 2017: 585). Türkiye bağlamında sosyal belediyeçilik, merkezi refah düzeninin dönüşümü, sosyal risklerin çeşitlenmesi ve kentleşme dinamiklerinin hızlanmasıyla birlikte hem kurumsal hem

¹ Prof.. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Reyhanlı Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, duruel@iste.edu.tr- ORCID ID: 0000-0001-6864-6690

² Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Göç Araştırmaları Ana Bilim Dalı mehmetmutlu2021@gmail.com- ORCID ID: 0000-0002-0596-2677

de siyasal bir genişleme yaşamış; ancak bu genişleme, “etkinlik” ve “hedefleme” eksenlerinde kronik sorunları da görünür kılmıştır (Buğra ve Keyder, 2006: 219; Taşcı, 2024: 5).

Bu bölüm, sosyal belediyeciliğin etkinliğini iki tamamlayıcı düzlemde tartışır. Birincisi, hedefleme rejimi ve hedefleme hataları üzerinden yardımın “kime, neye göre, hangi maliyetle” ulaştırıldığını sorgular; ikincisi, veri temelli politika yapımının ve hesap verebilirlik mimarisinin hedefleme hatalarını azaltma potansiyelini, fakat aynı zamanda yeni türden dışlama ve önyargı risklerini nasıl üretebildiğini analitik olarak inceler. Bu çerçevede, hedeflemenin literatürde tartışılan fayda-maliyet gerilimi (Coady vd., 2004: 9), hedefleme performans göstergelerinin yanıltıcılığı (Ravallion, 2009: 208) ve tasarım/uygulama hatalarının ayrıştırılması (Sabates-Wheeler vd., 2014: 5) temel referans eksenleridir. Bununla birlikte, yerel düzeyde sosyal harcamaların denetimi ve izlenebilirliği (Toprak ve Şataf, 2017: 71), dijital dönüşüm ve e-belediyecilik kapasitesi (İncekara ve Çetinkaya Bozkurt, 2024: 118) ile hesap verebilirlik kavramsallaştırması (Bovens, 2007: 451) birlikte değerlendirilerek, sosyal belediyecilikte “veri temelli ama hak temelli” bir tasarımın koşulları tartışmaya açılır.

Yerel Refahın Kurumsal Mantığı: Sosyal Belediyecilik, Yoksulluk ve Kırılganlık Rejimi

Sosyal belediyecilik tartışmasını yalnızca “yardım dağıtımı”na indirgemek analitik olarak eksik kalır; çünkü sosyal belediyecilik, yerel refahın kurumsal mantığını yeniden kuran ve bu yönüyle hizmet üretimi, kaynak tahsisi, personel yapılanması ve siyasal temsil pratikleriyle iç içe geçen bir alandır (Aygen, 2014: 178; Berkün, 2017: 587). Türkiye’de refah rejiminin dönüşümü üzerine yapılan erken dönem değerlendirmeler, sosyal politika alanının parçalı, çok aktörlü ve kimi zaman geçici ağlar üzerinden

işlediğine işaret ederken; yerel yönetimlerin bu yapıda hem tamamlayıcı hem de ikame edici roller üstlenebildiğini göstermiştir (Buğra ve Keyder, 2006: 217). Bu ikili rol, bir taraftan yerelin pratik esnekliğini artırırken, diğer taraftan hedefleme ölçütlerinin standartlaşmasını ve hak temelli çerçevenin kurumlaşmasını zorlaştırabilmektedir.

Kurumsal ölçek ve yetki mimarisi, sosyal belediyeciliğin etkinliğini doğrudan etkileyen değişkenler arasındadır. Büyükşehir belediye modelinde il mülki sınırının genişlemesi, hizmet alanını büyütürken; ihtiyaç haritalaması, lojistik erişim, veri altyapısı ve kurum içi koordinasyon kapasitesi üzerinde yeni baskılar doğurur (Yıldırım vd., 2015: 209). Dolayısıyla, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin “kentsel merkez–çeper” dengesinde eşitlikçi biçimde sunulması, yalnızca iyi niyetli politik söylemle değil; ölçek ekonomileri, hizmet birimlerinin örgütlenmesi ve alt kademe uygulama kapasitesiyle belirlenir (Yıldırım vd., 2015: 208; Eren, 2006: 138).

Bu noktada, kamu yönetiminde yeni kamu işletmeciliği yönelimleri ve personel rejimindeki dönüşüm, sosyal belediyeciliğin “sahadaki” performansını belirleyen kritik bir arka plandır. Yönetim modernizasyonu, performans mantığı ve kaynak-etkinlik söylemi, sosyal hizmetlerin ölçülebilir çıktılar üzerinden değerlendirilmesine zemin hazırlarken; aynı zamanda karmaşık sosyal ihtiyaçların “kolay ölçülen” göstergelere indirgenmesi riskini taşır (Eren, 2006: 145; Sanderson, 2002: 68). Bu risk, sosyal belediyecilikte hedeflemenin sadece bir teknik tasarım değil, aynı zamanda bir normatif tercih olduğunu; yani “kim yoksul sayılır” sorusunun siyasal ve yönetsel süreçlerden bağımsız ele alınamayacağını gösterir (Parkhurst, 2017: 45).

Yoksulluk ve kırılganlık rejimi, yerel refahın gündemini sürekli genişletir. Türkiye’de özellikle göç ve zorunlu yer değiştirme olgusu, belediyelerin sosyal politika envanterini çeşitlendirmiştir;

sığınmacılar, mülteciler ve göçmenlerle ilgili hizmetler, yerel sosyal hizmet kapasitesinin sınırlarını zorlamıştır (Eren ve Çakran, 2017: 15; Duruel, 2017: 155). Suriyeli yetim yaşam merkezleri örneğinde görüldüğü üzere, sosyal politika araçları yalnızca maddi transferlerden ibaret değildir; bakım, psikososyal destek, entegrasyon ve kurumlar arası koordinasyon gibi çok katmanlı bileşenler içerir (Duruel, 2017: 153). Benzer biçimde, afet bağlamında yaşlılık ve kırılganlık tartışması, “hak temelli yaklaşım”ın yerel hizmetlerde nasıl somutlaşacağı sorusunu gündeme getirir; çünkü afet sonrası destekler, hem hız hem de adalet gerektiren, hedefleme hatalarının toplumsal maliyetini artıran süreçlerdir (Duruel ve Arık, 2023: 342).

Türkiye’de yoksullukla mücadelede sosyal belediyeciliğin rolüne dair yerel vaka çalışmalarında, belediyelerin yardım ve hizmet repertuarının genişlediği, fakat bunun çoğu zaman parçalı program mantığıyla yürüdüğü vurgulanır (Yaşar ve Gürbüz, 2021: 272). Bu parçalı yapı, bir yandan “ihtiyaca hızlı yanıt” kapasitesini beslerken, diğer yandan hedefleme kriterlerinin şeffaflaşmasını, ölçüm-izleme disiplini ve hak temelli standartların yerleşmesini zorlaştırır (Taşcı, 2024: 3; Toprak ve Şataf, 2017: 71).

Siyasal bağlam da yerel refahın yönünü etkiler. Avrupa popülizmi ve yerelcilik arasındaki bağlar tartışılırken, yerelin siyasal meşruiyet üretiminde merkezî bir alana dönüştüğü; yerel kimlik, aidiyet ve “yakınlık” söyleminin sosyal politika vaatleriyle birlikte işlediği görülür (Akın ve Bulut, 2019: 670–681). Bu dinamik, sosyal belediyeciliğin “vatandaşa yakın hizmet” retoriğini güçlendirirken; aynı zamanda hedefleme ve dağıtım süreçlerinde nepotizm algısı, seçici dağıtım iddiaları ve hesap verebilirlik taleplerini de artırmaktadır (Akın ve Bulut, 2019: 675; Bovens, 2007: 452).

Hedefleme ve Etkinlik: Ölçüm Mantığı, Tasarım-Uygulama Hataları ve Yerel Düzeyde Maliyetler

Sosyal belediyeciliğin etkinliği, sıklıkla “daha iyi hedefleme” varsayımına bağlanır; oysa hedefleme, tek başına yoksulluğu azaltma etkisini garanti etmez (Eren vd., 2014). Literatür, hedeflemenin faydaları kadar maliyetlerine de odaklanır: idari maliyetler, bilgi toplama maliyeti, yeniden değerdendirme maliyeti, damgalanma, davranışsal teşvik bozulmaları ve siyasal destek kaybı bunlar arasındadır (Coady vd., 2004: 6; Ravallion, 2009: 207). Bu nedenle hedefleme rejimini değerdendirirken, yalnızca “sızıntı” (leakage) ve “dışlama” (undercoverage/exclusion) oranlarına bakmak yeterli değildir; doğrudan yoksulluk sonuçlarına ve maliyet-etkililik ilişkisine bakmak daha açıklayıcıdır (Ravallion, 2009: 209).

Hedefleme yöntemlerinin sınıflandırılması, yerel sosyal yardım tasarımında pratik bir çerçeve sunar: gelir testi, vekil gelir testi (proxy means test), coğrafi hedefleme, demografik/kategorik hedefleme, kendi kendini seçme (self-targeting) ve topluluk temelli hedefleme gibi yöntemler farklı doğruluk ve maliyet profillerine sahiptir (Coady vd., 2004: 13; Coady vd., 2004: 49). Bununla birlikte, aynı yöntemin farklı bağlamlarda çok farklı performans gösterebildiği; yani “sihirli bir yöntem” olmadığı özellikle vurgulanır (Coady vd., 2004: 25).

Sabates-Wheeler ve çalışma arkadaşlarının tasarım/uygulama hataları ayrımı, yerel sosyal yardım programları için kritik bir analitik araçtır. Tasarım hatası, örneğın bütçe kısıtı nedeniyle bazı yoksulların bilinçli biçimde kapsam dışı kalması (dışlama-by-design) ya da coğrafi hedefleme nedeniyle bazı görece daha iyi durumdaki hanelerin kapsama girmesi (sızıntı-by-design) gibi, programın mimarisinden doğan sonuçları kapsar; uygulama hatası ise sahadaki kapasite, bilgi asimetrisi, yerel baskılar ve idari yanlışlıklar nedeniyle kriterlerin fiilen işletememesini ifade eder (Sabates-Wheeler vd., 2014: 5). Bu ayrım, belediyelerin sosyal yardım uygulamalarını değerdendirirken “kötü niyet” anlatılarına

sıkışmadan, kurumsal ve operasyonel nedenleri görünür kılmayı sağlar (Taşcı, 2024: 2; Toprak ve Şataf, 2017: 70).

Türkiye’de belediyelerin sosyal yardım uygulamalarının niteliğine ilişkin değerlendirmeler, hedefleme kriterlerinin çoğu zaman belirsizleştğini, kayıt-dışı/çoklu başvuru sorunlarının yönetilmesinde zorluklar yaşandığını ve yardım türleri arasında mükerrerlik ya da boşlukların ortaya çıkabildiğini vurgular (Taşcı, 2024: 1–6). Etkinlik, burada iki düzeyde zedelenir: Birincisi, gerçekten ihtiyaç sahibi olanların dışlanması, yerel refahın “hakka erişim” boyutunu bozar; ikincisi, görece ihtiyaç dışı kesimlere kaynak sızması, zaten sınırlı olan yerel kaynakların yoksulluğu azaltma etkisini düşürür (Taşcı, 2024: 2; Yaşar ve Gürbüz, 2021: 272).

Denetim ve mali saydamlık boyutu da hedefleme etkinliğinin ayrılmaz parçasıdır. Sosyal harcamaların denetiminde yöntemsel ve kurumsal sorunlara işaret eden çalışmalar, harcamaların sınıflandırılması, raporlama standardı ve performans ölçütleri konularında tutarlılığın zayıf olmasının hem hedefleme hem de hesap verebilirlik açısından risk oluşturduğunu ortaya koyar (Toprak ve Şataf, 2017: 69). Bu durum, sosyal yardımın “yerinde” ve “doğru” kişiye ulaşip ulaşmadığına ilişkin kamusal tartışmaların, veri yetersizliği nedeniyle çoğu zaman kanaat düzeyinde kalmasına yol açar (Toprak ve Şataf, 2017: 68; Bovens, 2007: 452).

Etkinlik değerlendirmesi, yalnızca politika tasarımıyla değil, uygulayıcıların kapasitesiyle de yakından ilişkilidir. Personel rejimindeki dönüşüm ve yönetim mantığındaki kaymalar, sosyal hizmet birimlerinin organizasyonel dayanıklılığını etkiler (Eren, 2006: 142). Ayrıca iş tatmini ve çalışma koşullarına ilişkin bulgular, sahadaki uygulayıcıların motivasyonu ve hizmet kalitesinin, hedefleme süreçlerinin doğruluğunu dolaylı ama güçlü biçimde belirleyebildiğini düşündürür (Koçak vd., 2016: 48). Özellikle sosyal yardım başvurularının değerlendirilmesi, saha doğrulaması ve

hane ziyaretleri gibi emek yoğun süreçler, iş yükü ve kurumsal kapasite ile doğrudan bağlantılıdır; bu bağlamda “iyi hedefleme”, yalnızca iyi algoritma ya da iyi form değil, aynı zamanda iyi örgütlenmiş emek süreci gerektirir (Koçak vd., 2016: 48; Coady vd., 2004: 52).

Hedefleme sorunu, göç ve afet gibi şok koşullarında daha da keskinleşir. Mülteci politikaları çerçevesinde Türkiye ve AB karşılaştırmaları, hukuki statü, hizmete erişim ve idari kapasite farklılıklarının yerel düzeyde hizmet sunumunu zorlaştırdığını; belediyelerin ise bu yükü çoğu zaman “olağanüstü durum yönetimi” mantığıyla taşımak zorunda kaldığını göstermektedir (Eren ve Çakran, 2017: 25). Suriyeli yetim yaşam merkezleri gibi örnekler, hedefleme kriterlerinin “gelir yoksulluğu”nun ötesine geçerek bakım ihtiyacı, travma, güvenlik ve entegrasyon gibi karmaşık kırılganlık boyutlarını içermesi gerektiğini ortaya koyar (Duruel, 2017: 153). Afet ve yaşlılık bağlamında hak temelli yaklaşım tartışmaları da, özellikle yaşlıların görünmezleşme riski ve erişim engelleri nedeniyle, hedefleme hatalarının bir “insani maliyet” ürettiğini vurgular (Duruel ve Arık, 2023: 342; Sabates-Wheeler vd., 2014: 3).

Öte yandan siyasi ve kurumsal tasarım tartışmaları, hedefleme rejiminin “yönetilebilirliği” üzerinde dolaylı etkilere sahiptir. Türkiye’de hükümet sistemi tartışmalarına ilişkin değerlendirmeler, istikrar, yasama etkinliği ve yürütme kapasitesi gibi başlıklarda kurumsal tasarımın kamu politikası üretim süreçlerine etkisini tartışır; bu tartışma yerel refah programlarında da “karar hızı–denetim” ve “merkezî koordinasyon–yerel esneklik” gerilimini analitik olarak besler (Bulut ve Akın, 2018: 20). Yerelcilik ve popülizm bağlamı ise, sosyal yardımların seçmenle ilişki kuran bir araç gibi algılanması riskini artırabildiği için, hedefleme süreçlerinde şeffaflık ve itiraz mekanizmalarının önemini yükseltir (Akın ve Bulut, 2019: 675; Bovens, 2007: 452).

Veri Temelli Politika ve Hesap Verebilirlik: Açık Veri, Kanıtın Siyaseti ve İtiraz Mekanizmaları

Veri temelli politika yapımı, sosyal belediyecilikte hedefleme sorununu azaltma vaadiyle öne çıkar. Ancak bu vaat, verinin nasıl üretildiği, nasıl işlendiği, hangi önyargıları taşıdığı ve hangi değerler seti içinde karar süreçlerine sokulduğu soruları dikkate alınmadığında, yeni türden dışlama mekanizmaları da üretebilir (Parkhurst, 2017: 41–64; Kitchin, 2014: 1–26). “Veri devrimi” anlatısı, belediyelerin ihtiyaç haritalaması, sosyal yardım envanteri, mükerrerlik kontrolü ve program izleme gibi alanlarda daha sofistike araçlar kullanabilmesini mümkün kılarsa da; bu araçların yönetişimi kurumsallaşmadığında, hedefleme kararları teknik bir “kara kutu”ya dönüşebilir (Kitchin, 2014: 165–183; Parkhurst, 2017: 147–174).

E-belediyecilik ve dijital dönüşüm süreçlerine ilişkin değerlendirmeler, belediyelerin dijital hizmet kapasitesinin yalnızca teknoloji edinimiyle sınırlı olmadığını; iş süreçlerinin yeniden tasarımı, veri entegrasyonu, kurumsal koordinasyon ve kullanıcı odaklı hizmet tasarımı da gerektirdiğini ortaya koyar (İncekara ve Çetinkaya Bozkurt, 2024: 103; Dönmez ve Bulut, 2020:285). Sosyal yardım ve sosyal hizmetlerde dijitalleşme, başvurunun alınması, belgelendirme, doğrulama ve sonuç bildirimi gibi süreçleri hızlandırabilir; fakat dijital uçurum (erişim, okuryazarlık, cihaz sahipliği) nedeniyle en kırılgan grupların başvuru kanallarından dışlanması gibi bir risk de taşır (İncekara ve Çetinkaya Bozkurt, 2024: 101–142; Duruel ve Arık, 2023: 342). Bu nedenle, veri temelli politika, “kolay erişilebilen” verinin “en ihtiyaç sahibi”ni temsil ettiği varsayımıyla hareket ettiğinde, hedefleme hatalarını azaltmak yerine pekiştirebilir (Ravallion, 2009: 205–210; Parkhurst, 2017: 41–64).

Açık veri ve veri politikaları, hesap verebilirliği güçlendirme potansiyeli taşısa da, uygulama pratikleri bu potansiyeli otomatik olarak gerçekleştirmez. Açık veri politikalarının etkisine ilişkin

çalışmalar, veri standartları, kurumsal sahiplenme, yeniden kullanım ekosistemi ve mahremiyet/güvenlik dengesi kurulmadan yayımlanan verinin, beklenen şeffaflık etkisini üretmeyebileceğini; hatta yanlış yorumlanma ve yeni eşitsizlikler doğurabileceğini belirtir (Zuiderwijk ve Janssen, 2014: 17–29). Yerel sosyal yardımlarda açık veri yaklaşımı, örneğin program bütçeleri, yararlanıcı sayıları, yardım türleri ve mahalle bazlı dağılım gibi alanlarda kamuoyunu bilgilendirebilir; ancak kişisel verilerin korunması ve damgalanma riskleri nedeniyle güçlü bir anonimleştirme ve etik çerçeve gerekir (Zuiderwijk ve Janssen, 2014: 17–29; Kitchin, 2014: 165–183).

Kanıt temelli politika yaklaşımının sınırlarını tartışan literatür, “ne işe yarıyor?” sorusunun tek başına yeterli olmadığını; hangi kanıtın “iyi kanıt” sayılacağı ve kanıtın karar süreçlerinde nasıl kullanılacağı sorularının, kaçınılmaz biçimde siyasallaşmış süreçler olduğunu vurgular (Sanderson, 2002: 61–75; Parkhurst, 2017: 14–38). Parkhurst’ün kanıtın siyaseti çerçevesi, önyargının yalnızca veriyi çarpıtma biçiminde değil, sorunun tanımı, gösterge seçimi, ölçüm tasarımı ve kurumlar arası güç ilişkileri üzerinden de üretilebileceğini gösterir; bu nedenle hedefleme rejimi, “teknik doğruluk” kadar “meşruiyet” ve “temsiliyet” boyutlarıyla birlikte ele alınmalıdır (Parkhurst, 2017: 41–64; Parkhurst, 2017: 147–174).

Bu noktada hesap verebilirlik kavramı, sosyal belediyciliğin veri temelli dönüşümünde bir tür güvenlik mekanizması işlevi görür (Bulut ve Dönmez, 2019:33). Bovens’in kavramsal çerçevesinde hesap verebilirlik, bir aktörün eylemlerini açıklama ve gerekçelendirme yükümlülüğü (answerability) ile bu açıklamaya karşı bir forumun sorgulama ve yaptırım kapasitesini (enforcement/sanction) içeren ilişkisel bir düzendir (Bovens, 2007: 447–468). Sosyal yardımların hedeflenmesi ve dağıtımı bağlamında bu, en az üç katmanlı bir mimari gerektirir: (i) karar kriterlerinin açıklanabilirliği (neden bu hane?), (ii) itiraz ve düzeltme kanalları

(yanlış karar nasıl düzeltilir?), (iii) kurumsal öğrenme (hatalar sistematik olarak nasıl azaltılır?) (Bovens, 2007: 447–468; Ravallion, 2009: 205–210).

Yerel düzeyde denetim, yalnızca mali denetimle sınırlanmadığında anlamlıdır. Sosyal harcamaların denetimine ilişkin bulgular, harcama kalemlerinin izlenebilirliği kadar performans raporlamasının da önemine işaret eder; çünkü denetlenebilirlik, “harcandı mı?” sorusunun yanında “amacına uygun mu, etkili mi?” sorusunu da kapsamalıdır (Toprak ve Şataf, 2017: 63–86; Sanderson, 2002: 61–75). Hedefleme literatürü de benzer biçimde, hedefleme performansının doğrudan sonuçlara bağlanması gerektiğini; sızıntı/dışlama ölçütlerinin tek başına program etkisini temsil etmeyebileceğini gösterir (Ravallion, 2009: 205–210; Coady vd., 2004: 10–12).

İtiraz ve başvuru mekanizmaları, hedefleme hatalarının hak temelli düzeltme kanalıdır. Bu bağlamda, anayasal şikâyet (Verfassungsbeschwerde) mekanizmasına ilişkin karşılaştırmalı analiz, her ne kadar ulusal yargısal bir enstrümanı konu alsa da, normatif bir ilkeyi güçlendirir: temel hak ihlali iddiasında bireyin etkili başvuru yollarına erişimi, modern hukuk devletinin çekirdek unsurlarındandır (Akın, 2025: 305). Yerel sosyal yardımlarda benzer mantık, idari itirazın erişilebilirliği, kararların gerekçeli tebliği, sürelerin makullüğü ve bağımsız inceleme kapasitesi üzerinden kurulabilir. Özellikle dijitalleşen süreçlerde, otomatik kararların gerekçelendirilmesi ve insan gözetimi (human-in-the-loop) ilkesi, hem hedefleme hatalarını azaltır hem de meşruiyeti artırır (Parkhurst, 2017: 147–174; Kitchin, 2014: 165–183).

Son olarak, hedefleme tasarımında topluluk temelli yaklaşımlar, doğruluk kadar algılanan adalet açısından da önemlidir; ancak yerel elit yakalaması riskini taşır. Kenya örneğinde topluluk temelli hedeflemenin görece daha başarılı olabildiği, fakat uygulama biçiminin performansı belirlediği; “uygulama kapasitesinin”

hedefleme doğruluğunda merkezi rol oynadığı vurgulanır (Sabates-Wheeler vd., 2014: 26–28). Türkiye’de sosyal belediyecilikte benzer bir ders, veri temelli sistemlerin tek başına çözüm olmadığı; sahada kapasite, personel motivasyonu ve kurum içi süreç kalitesi olmadan hedefleme doğruluğunun sürdürülelemeyeceği yönündedir (Koçak vd., 2016: 40–55; Eren, 2006: 142).

Sonuç

Bu bölüm, sosyal belediyeciliğin etkinliğini “hedefleme doğruluğu + veri temelli yönetim + hesap verebilirlik mimarisi” üçlemesi üzerinden analiz etmiştir. Bulgusal düzeyde çıkarım şudur: Hedefleme, doğru tasarlandığında kaynakların yoksulluğu azaltma etkisini artırabilir; ancak idari ve toplumsal maliyetleri nedeniyle her bağlamda “daha ince hedefleme” daha iyi sonuç üretmez (Coady vd., 2004: 5–18; Ravallion, 2009: 205–210). Dolayısıyla, belediyeler için temel mesele, hedefleme performansını yalnızca sızıntı/dışlama ölçütleriyle değil, doğrudan refah sonuçları ve maliyet-etkililik üzerinden izlemek; tasarım ve uygulama hatalarını ayrıştırarak kurumsal öğrenme üretmektir (Sabates-Wheeler vd., 2014: 5–7; Taşcı, 2024: 1–6).

Veri temelli politika ise, doğru tasarlandığında hedefleme hatalarını azaltabilecek güçlü bir araç seti sunar; ancak kanıtın siyaseti, veri önyargıları ve dijital uçurum, veri temelli sistemlerin “hak temelli” bir çerçeveye dengelenmesini zorunlu kılar (Parkhurst, 2017: 41–64; İncekara ve Çetinkaya Bozkurt, 2024: 101–142). Bu noktada hesap verebilirlik, yalnızca denetim değil; açıklanabilirlik, itiraz edilebilirlik ve yaptırım kapasitesiyle birlikte kurulan ilişkisel bir düzenek olarak düşünülmelidir (Bovens, 2007: 447–468). Yerel düzeyde erişilebilir itiraz yolları ve gerekçeli karar standardı, hedefleme hatalarının hak temelli düzeltme kanalıdır; anayasal şikâyet mekanizmasına dair normatif ders, “etkili başvuru”

ilkesinin yerel sosyal politika tasarımına da taşınabileceğini düşündürür (Akın, 2025: 341).

Sosyal belediyecilikte etkinlik, yalnızca daha fazla kaynak ya da daha iyi teknolojiyle değil; kurumsal kapasite, personel rejimi, denetim standardı, açık veri-etik dengesi ve güçlü başvuru mekanizmalarıyla birlikte kurulan bütüncül bir mimariyle mümkündür (Eren, 2006: 140; Toprak ve Şataf, 2017: 63–86; Zuiderwijk ve Janssen, 2014: 17–29). Yerelcilik ve popülizm dinamiklerinin güçlendiği bir siyasal bağlamda ise, sosyal belediyecilikte şeffaflık ve hesap verebilirlik, yalnızca yönetsel kalite değil; aynı zamanda yerel demokrasi ve meşruiyetin sürdürülebilirliği için de belirleyicidir (Akın ve Bulut, 2019: 670–681; Buğra ve Keyder, 2006: 211–228).

Kaynakça

Akın, S. (2025). Der Verfassungsbeschwerdemechanismus in der Bundesrepublik Deutschland: Eine vergleichende Analyse mit den türkischen und EU-Rechtssystemen. *Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(1), 298–347. doi:10.59933/tauhfd.1730893

Akın, S., & Bulut, Y. (2019). European populism and its ties with localism. *Kent Akademisi*, 12(4), 670–681. doi:10.35674/kent.644499

Aygen, M. (2014). Sosyal belediyecilik üzerine bir inceleme: Elazığ Belediyesi örneği. *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 173–192.

Berkün, S. (2017). Türkiye’de sosyal belediyecilik anlayışı ve belediyelerin sosyal yardım faaliyetleri. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(63), 582–598.

Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework. *European Law Journal*, 13(4), 447–468. doi:10.1111/j.1468-0386.2007.00378.x

Buğra, A., & Keyder, Ç. (2006). The Turkish welfare regime in transformation. *Journal of European Social Policy*, 16(3), 211–228.

Bulut, Y., & Akın, S. (2018). An evaluation on new governmental system discussions and system proposals in Turkey. *Strategic Public Management Journal*, 4(7), 13–26.

Bulut, Y., & Dönmez, D. (2019). 6360 sayılı düzenlemeyle oluşan büyükşehir modelinde büyükşehir belediyesi ile ilçe belediyeleri arasında yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri: Hatay ili örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2(1), 29–40.

Coady, D., Grosh, M., & Hoddinott, J. (2004). *Targeting of transfers in developing countries: Review of lessons and experience*. World Bank.

Dönmez, D., & Bulut, Y. (2020). Türkiye’de büyükşehir yönetimlerine ilişkin değişim ve dönüşüm. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(2), 283-297.

Duruel, M. (2017). Bir sosyal politika aracı olarak Suriyeli Yetim Yaşam Merkezleri: Hatay ili örneği. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 150–160.

Duruel, M., & Arık, I. A. (2023). Kırılğanlık, yaşlılık ve afet: Hak temelli yaklaşım etrafında bir tartışma. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 10(3), 334–352.

Eren, V. (2006). Personel rejiminde bürokratik modelden işletmeci anlayışa geçiş. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 130–154.

Eren, V., Orhan, U., & Dönmez, D. (2014). Üniversitelerde Stratejik Planlama Süreci: Devlet ve Vakıf Üniversitelerinde Karşılaştırmalı Bir Araştırma. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(2).

Eren, V., & Çakran, Ş. (2017). Mülteci politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye karşılaştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 1–30.

İncekara, H., & Çetinkaya Bozkurt, Ö. (2024). Belediyelerde dijital dönüşüm süreçlerinin ve e-belediyecilik uygulamalarının örnek olay kapsamında değerlendirilmesi. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 33(4), 101–142.

Kitchin, R. (2014). *The data revolution: Big data, open data, data infrastructures and their consequences*. Sage.

Koçak, O., Duruel, M., Arslan, H., & İşyar, G. (2016). Vasıf gerektiren meslekleri yapanların iş tatmini: İstanbul örneği. *Kent Akademisi*, 9(26), 40–55.

Parkhurst, J. (2017). *The politics of evidence: From evidence-based policy to the good governance of evidence*. Routledge.

Ravallion, M. (2009). How relevant is targeting to the success of an antipoverty program? *The World Bank Research Observer*, 24(2), 205–231. doi:10.1093/wbro/lkp009

Sabates-Wheeler, R., Hurrell, A., & Devereux, S. (2014). *Targeting social transfer programmes: Comparing design and implementation errors across alternative mechanisms* (WIDER Working Paper No. 2014/040). UNU-WIDER. doi:10.35188/UNU-WIDER/2014/761-5

Sanderson, I. (2002). Making sense of “what works”: Evidence-based policy making as instrumental rationality? *Public Policy and Administration*, 17(3), 61–75. doi:10.1177/095207670201700305

Taşcı, F. (2024). *Türkiye’de belediyelerin sosyal yardım uygulamalarının niteliği* (Perspektif No. 392). SETA.

Toprak, D., & Şataf, C. (2017). Sosyal harcamaların denetimindeki sorunlar üzerine bir değerlendirme. *Sayıştay Dergisi*, 106, 63–86.

Yaşar, Y., & Gürbüz, A. (2021). Yoksullukla mücadelede sosyal belediyeçiliğin rolü: Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 268–283.

Yıldırım, U., Gül, Z., & Akın, S. (2015). İl mülki sınırı büyükşehir belediye modelinin getirdiği yenilikler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 10(2), 205–230.

Zuiderwijk, A., & Janssen, M. (2014). Open data policies, their implementation and impact: A framework for comparison. *Government Information Quarterly*, 31(1), 17–29. doi:10.1016/j.giq.2013.04.003

